

Doktori (Ph.D.) értekezés

**„Kettős kötődés” – A munkaerő-piaci karriertől a
familiarizmusig**

A kisgyermekes nők munkavállalási attitűdjei és integrációja

Rusinné Fedor Anita

Debreceni Egyetem

BTK

Humán Tudományok Doktori Iskola

2012

**„Kettős kötődés” – A munkaerő-piaci karriertől a familiarizmusig
A kisgyermekes nők munkavállalási attitűdjei és integrációja**

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a Neveléstudományok tudományágban

Írta: Rusinné Fedor Anita okleveles szociológus, szociálpolitikus

Készült a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolája
(Neveléstudományok programja) keretében

Témavezető: Dr.
(Dr. Fónai Mihály)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 20... ..

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 20... ..

Én Rusinné Fedor Anita teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

.....

Rusinné Fedor Anita

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
1. Elméleti keretek	11
1.1. A nők munkaerő-piaci részvételére vonatkozó elméleti keretek	14
1.2. Szociológiai megközelítések	14
1.2.1. Az értékek-preferenciák szerepe	16
1.2.2. Családi és női szerepek	
1.2.3. A fizetett munkához és a gyermekneveléshez kapcsolódó értékek és attitűdök munkaerő-piaci hatása	19
1.2.4. Intézményi hatások	26
1.2.5. A gyermekneveléshez kapcsolódó támogatások, ellátások hatása a munkába való visszatérésre	27
1.2.6. A szociológiai szemlélet kritikája	31
1.3. Közgazdaságtani megközelítések	32
1.3.1. Jövedelmi hatás a jövedelem nagysága alapján	35
1.3.2. Emberi tőke elméletek	36
1.3.2.1. A tanulásba történő bekapcsolódás hozama	38
1.3.2.2. Emberi tőke és diszkrimináció	40
1.3.2.3. Az emberi tőkébe történő beruházás hatása a munkaerő-piaci visszatérésre	42
1.3.2.4. A házastárs/élettárs emberi tőke hatása	45
1.3.3. A közgazdaságtani szemlélet kritikája	47
1.4. Nevelésszociológiai aspektusok: gyermekkép, szocializáció és a társadalmi tőke	47
1.4.1. A gyermekkép változásai az európai társadalmak történetében	48
1.4.2. A szocializáció főbb elméleti vonatkozásai	55
1.4.3. Társadalmi tőke a családban	63
1.5. Összegzés	70
2. Helyzetkép a nők munkaerő-piaci jellemzőiről és a termékenységről	71
2.1. A nők munkaerő-piaci jellemzői	71
2.2. A nők foglalkoztatási sajátosságai a rendszerváltozást követő időszakban	73
2.2.1. Gazdasági aktivitás	73
2.2.2. Munkanélküliség	75
2.2.3. Foglalkoztatás	77
2.3. Emberi tőke-beruházás és munkaerő-piaci pozíció	79
2.3.1. Iskolai végzettség, gyermekszám és a településtípus hatásai	82
2.3.2. Visszatérés a munka világába	85
2.4. A nők foglalkoztatása nemzetközi összehasonlításban	87
2.5. A nemek közötti szegregáció megjelenési formái	91
2.5.1. Szegregáció az oktatásban	92
2.5.2. Szegregáció a munkaerőpiacon	93
2.5.3. Bérkülönbségek	95
2.6. A termékenység alakulása	98
2.7. Összegzés	103

3. A nők munkaerő-piaci jelenlétét és aktivitását alakító közpolitikák elemzése	104
3.1. A családpolitika kisgyermekes családokat érintő eszközei	104
3.1.1. A családtámogatások alakulása Magyarországon	106
3.1.2. A gyermekgondozási politika pillérei	108
3.2. A kisgyermekes nők munkaerő-piaci esélyeit javító eszközök	111
3.2.1. A kisgyermekes nők elhelyezkedését elősegítő (aktív) foglalkoztatáspolitikai eszközök	111
3.2.2. A kisgyermekes nők beruházása az emberi tőkébe a gyermekgondozási szabadság alatt	116
3.3. Összegzés	121
4. Az empirikus kutatás bemutatása	124
4.1. A probléma meghatározása	124
4.1.1. A kutatás általános célja	125
4.1.2. A kutatás hipotézisei	126
4.1.3. Operacionalizálás	128
4.1.4. Mintavétel	129
4.1.5. Adatgyűjtési módszer	130
4.1.6. Alkalmazott statisztikai módszerek	130
4.2. A kisgyermeket nevelő nők általános jellemzői	131
4.2.1. A kisgyermekes anyák és partnereik szociokulturális paraméterei, gazdasági aktivitása	135
4.2.2. A kisgyermekes anyák gazdasági háttere	137
4.3. Az anyák foglalkoztatási jellemzői	138
4.3.1. Az anyák gazdasági aktivitása	140
4.3.2. A fizetett munkavégzés megszakítása	142
4.4. Családtámogatások igénybevétele	143
4.4.1. A családtámogatások munkaerő-piaci hatása	146
4.5. Az otthon töltött időszak jellemzői, emberi tőke beruházás a gyermekgondozási szabadság alatt	147
4.5.1. A családtámogatások rendszere, mint az emberi tőke beruházás eszköze	148
4.5.2. Tanulási attitűdök az otthon töltött időszakban	152
4.6. A gyermekgondozási szabadság optimális időtartama	154
4.6.1. Az optimálisnak tartott gyermekgondozási szabadság és a végleges illetve tervezett munkaerő-piaci visszatérés	159
4.7. Társadalmi tőke a családban	164
4.8. Nemi szerepekhez kötődő attitűdök	171
4.9. A kisgyermeket nevelő anyák karaktercsoportjai	179
4.10. A gyermekgondozást követő munkaerő-piaci tervek	188
4.10.1. A munkába állás motivációs tényezői	192
4.10.2. A munkavégzés körülményeivel kapcsolatos elvárások	194
4.10.3. A kisgyermekes nők által preferált munkavégzési formák	196
4.11. A visszatérést meghatározó tényezők	199
4.11.1. A szociodemográfiai jellemzők hatása a munkába való visszatérésre	200
4.11.2. Az emberi tőke hatása a visszatérésre	203
4.11.3. Visszatérés az apák gazdasági aktivitása, iskolai végzettsége függvényében	209

5. Azonosságok és különbségek a kisgyermeket nevelő nők munkaerő-piaci visszatérésének a regionális jellemzőiben.....	212
6. Az eredmények összegzése _____	216
7. Következtetések	225
8. Szcenáriók	230
9. Absztrakt	233
10. Summary	235
11. Köszönetnyilvánítás.....	237
Felhasznált irodalom _____	238
A szerző tudományos közleményei _____	256
Ábrák jegyzéke _____	259
Táblázatok jegyzéke _____	261
Mellékletek _____	262

Bevezetés

Magyarország foglalkoztatási helyzete igen kedvezőtlen képet mutat. Mind a nők, mind a férfiak foglalkoztatási rátája jelentősen elmarad az Európai Unió tagállamaitól. A nemenkénti különbségeket vizsgálva az tapasztalható, hogy a nők kedvezőtlenebb helyzetben vannak a munkaerőpiacon, mint a férfiak. A 2011. évi adatok alapján a nők és férfiak foglalkoztatása között 11,8%-os különbség érvényesül. A rendszerváltozást megelőzően a magyar nők foglalkoztatási színvonala meghaladta az Európai Unió tagállamainak átlagát, mára azonban már jóval az alá került (Frey 2001). A magyar férfiak kedvezőtlen mutatói elsősorban munkaerő-piaci okokkal, a nyugdíjszerű ellátásban részesülők, és az egyéb okok miatt inaktívak magas arányával magyarázhatók. A nők esetében az eltérés jelentős részéért a kisgyermekes nők alacsony aktivitási rátája a felelős (Blaskó 2009a).

Ma a kisgyermekes nők egyik legnagyobb problémája a gyermekvállalás és a fizetett munkavégzés közötti egyensúly megteremtése. A téma szakértői fontosnak tartják, hogy a nők ne csupán kényszerek, hanem egyéni választások, belső indítékok mentén dönthessenek a prioritásokról, életpályájuk alakításáról. Arról, hogy kizárólag munkájuknak vagy családjuknak szentelik életüket, vagy éppen a kettő összehangolását helyezik előtérbe. A kétkeresős családmodell megjelenése óta egyre kevésbé jellemző, hogy a nők csak az anyai és a feleség szerepet tekintik kívánatosnak, s a munkaerő-piaci szerep gyakorlásának kizárólagossága is csak kevesek számára elfogadható. A leggyakrabban tapasztalható életút a „kettős karrierű”, amely mögött állhat gazdasági kényszer, kifejezheti az önmegvalósítás vágyát, vagy mindkettőt (Spéder 2001; Koncz 2006a).

Témánk aktualitását is ez adja, amit még inkább hangsúlyoz, hogy az Európai Unióban és Magyarországon egyaránt kiemelt jelentőséggel bír a női foglalkoztatás növelése, és ebből adódóan a kereső tevékenység, a családi teendők és a gyermekvállalás összeegyeztetése. Vizsgálódásunk létjogosultságát a hazai (és nemzetközi) demográfiai adatok is alátámasztják, mely szerint 135 éve nem tapasztalt alacsony szintre süllyedt a születések száma Magyarországon. Mindez szorosan összefügg a gyermekvállalás és a munkaerő-piaci részvétel konfliktusával.

Kutatásunk témája a kisgyermekes nők munkaerő-piaci részvétele és a gyermekgondozást követő munkaerő-piaci (re)integrációja. Az érintettek, mint speciális

helyzetű társadalmi csoportra tekintünk. A kisgyermekes nők munkaerő-piaci magatartását, munkavállalási attitűdjeit vizsgáljuk.

A szakirodalmi elméleti keretek, és az azokhoz szorosan kapcsolódó kutatási előzmények alapján dolgozatunk célja a kisgyermekes nők munkaerő-piaci integrációját befolyásoló tényezők és háttérváltozók feltárása, bemutatása. Azt vizsgáljuk, hogy az érintettek hogyan ítélik meg saját munkaerő-piaci helyzetüket és esélyeiket. Elemző munkánkban arra keressük a választ, hogy a kisgyermekes nők mikorra időzítik munkaerő-piaci visszatérésüket a gyermekgondozási szabadságot követően, döntésüket milyen tényezők alakítják. A mintánkban szereplő nők munkaerő-piaci reintegrációs magatartását két alcsoporton keresztül tártuk fel (a megkérdezés időpontjában gyeden/gyesen lévő és a gyermekvállalást követően már újból munkába állt kisgyermekes anyák), így lehetővé vált a két vizsgált csoport összehasonlító elemzése.

A kutatás és a dolgozat elméleti kereteit értelemszerűen multidiszciplináris megközelítés jellemzi, hiszen a vizsgált témának jogi, antropológiai, biológiai, pszichológiai, pedagógiai, közgazdaságtani illetve szociológiai vonatkozásai is vannak s ezeket többé-kevésbé érintjük is. Dolgozatunk elméleti kereteit elsősorban a szociológia (családszociológia, nevelésszociológia) és a közgazdaságtan vonatkozó modelljei, teóriái és tézisei adják. A neveléstudományok, így a nevelésszociológia számos, közgazdasági (lásd például az emberi tőke és társadalmi tőke elméletet), és szociológiai elméletet (így a közgazdasági megközelítésektől különböző tőketípusok, a kulturális és társadalmi tőkék elméletét) adaptált és fejlesztett tovább saját tudományos megközelítésmódja és kritériumai szerint. Ezekre épülnek a témánkhöz kapcsolódó hazai és külföldi kutatások főbb eredményei, melyeket ugyancsak az elméleti keretekhez sorolunk.

Dolgozatunk elméleti részében, tágabb értelemben foglalkozunk a munkaerőpiac nemek szerinti eltéréseivel, az azt befolyásoló tényezőkkel. Bemutatjuk a nemek esélyegyenlőtlenségének munkaerő-piaci megnyilvánulási formáit, külön hangsúlyozva a gyermeknevelés és fizetett munkavégzés konfliktusait, a munkaerő-piaci szegregációnak, a nemek jövedelem különbségeinek az okait. Részletesen vizsgáljuk a családpolitika eszközeinek munkaerő-piaci hatásait, a gyermekgondozási politika pilléreit. Kitérünk a demográfiai mutatók és folyamatok, illetve a családtámogatási rendszer összefüggéseire, a szakirodalom és a kutatási előzmények eredményei alapján. Ennek tárgyalásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül a gyermekszegénység témánk szempontjából releváns kérdéseinek a felvázolását sem. A gyermekgondozási politika főbb pilléreit nemzetközi

kontextusban is ismertetjük, majd a nők iskolázottsági mutatóin, oktatásban való részvételén keresztül, a kisgyermekes nők oktatásba való bekapcsolódását járjuk körbe.

Megkíséreljük feltérképezni azokat a foglalkoztatáspolitikai eszközöket és egyéb intézkedéseket, melyek a kisgyermeket nevelő nőknek a munka világába való bekapcsolódását segítik. Témánk szempontjából a családpolitika, a foglalkoztatáspolitikai és az oktatás eszközrendszerének kisgyermekes nőket érintő vetületeivel foglalkozunk, tehát nem vállaljuk a fent említett szakpolitikák eszközeinek teljes körű bemutatását. Elemző munkánkban figyelmet szentelünk a demográfiai folyamatok változásának, hiszen ok-okozati viszony állapítható meg a gyermekvállalás halasztása, a gyermekszám visszaesése, az oktatásban eltöltött idő, a munkakarrier előtérbe helyezése, a munkaerőpiacra történő nehezebb, esetleg sikertelen be/visszalépés tekintetében. Mindemellett a családpolitika eszközrendszerének vizsgálatát az indokolja, hogy korábbi kutatások rávilágítanak arra, hogy annak hatása van a nők munkaerő-piaci részvételére, munkaerő-piaci kötődésére.

A fejlett piacgazdaságokban már az elmúlt évtizedben fókuszba került a teljes élet iránti igény. Ennek egyik vetületeként nőtt a családi élet fontossága, a keresőtevékenység és a családi élet harmóniája iránti vágy. A nők kettős szerepének összehangolása az Európai Unió foglalkoztatási stratégiájának kiemelkedő aspektusa. A munka és a magánélet konfliktusából adódó túlterheltség, kevés szabadidő leginkább a kisgyermeket nevelő nők esetében figyelhető meg, mely meggátolja a képzésben való részvételüket, korlátozza kapcsolatépítési lehetőségeiket. A munka és magánélet összehangolásának hazai lehetőségei egyelőre hiányosak. A foglalkoztatás és a munkaszervezet rugalmatlansága hátráltató tényezőként említhető. Az atipikus foglalkoztatási formák elenyésző hányada, a gyermekgondozáshoz kapcsolódó eszközök folyton változó rendszere, nehezíti a család és a munka közötti egyensúly kialakulását. A gyermekintézmények férőhelyeinek alacsony száma szintén akadályozza a dolgozni, tanulni kívánó gyermekes nőket (Koncz 2008a).

Az Európai Unió tagállamai különböző típusú és időtartamra szóló szabadságot kínálnak a gyermeket vállaló szülők számára. Vannak olyan országok, melyek hosszú gyermekgondozási szabadságot biztosítanak, alacsony összegű pénzbeli ellátással kombinálva. Ebben az esetben a pénzbeli támogatás csekély mértékű, így ezek a kedvezőtlenebb bérű, alacsony iskolázottságú anyák számára vonzóak. Más országokban ezzel szemben rövidebb ideig maradnak otthon az anyák, viszont magasabb összegű ellátásban részesülnek. Nemzetközi tapasztalatok szerint azokban az országokban jobbak a

gazdasági mutatók és magasabb a termékenység, ahol a szülőket munkahelyi kötődésük megtartására biztatják, és ennek fényében alakítják ki a gyermekgondozási szabadság és intézményes ellátás rendszerét, a gyermekgondozási szabadság hosszát, az ellátások összegét. Ez utóbbi jellemzi a svéd családpolitikát. (Korintus 2009).

Ebből arra következtethetünk, hogy ezekben az esetekben a családtervezés kapcsán nem jelenik meg a „használdozat”, nem jelenik meg a munkaerő-piaci pozíció megingása. Bár ennek némiképpen ellentmond az az álláspont, mely szerint minél kedvezőbb az életszínvonal és minél magasabbak az átlagbérek, annál nagyobb jövedelemkiesést eredményez egy gyermek születése. Éppen ezért nem tekinthetünk felszínesen a problémára, az ellentmondások feloldásához két dologra kell fókuszálnunk. A gyermekgondozás időtartamára és a jövedelem mértékére. Mindemellett nem elhanyagolható tényező a gyermekek napközbeni ellátását szolgáló intézményrendszer létezése, fejlettsége. Természetesen ennek is jelentős költségvonzata van, ezért az a legkedvezőbb, ha az állam garantálja ezeknek a gyermekintézményeknek a működését. Melhuish (2004) a szociális érzékenységre apellálva arra is felhívja a figyelmet, hogy a jó minőségű, gyermek- és családbarát napközbeni ellátás elősegítheti a kedvezőtlen helyzetű családokban nevelkedő gyermekek testi-lelki fejlődését.

Az eddig vázoltak alapján dolgozatunk felépítése a következő: az első részben az elméleti kereteket, és az azokkal szorosan összefüggő kutatási előzményeket ismertetjük és elemezzük – ezek alapján fogalmazzuk meg hipotéziseinket is. A következő fejezetekben a nők munkaerő-piaci jelenlétével és a gyermekvállalással összefüggő helyzetet ismertetjük, a leíró megközelítés mellett az elterjedt és elfogadott magyarázó modellek felvázolásával. E fejezetek, bár sok szempontból számos elméleti kérdést is felvetnek, inkább a vizsgált problémakör „helyzeteírásának” felelnek meg. A dolgozat következő részében a családpolitikának és a foglalkoztatáspolitikának a nők munkaerő-piaci jelenlétére gyakorolt hatását elemezzük. E fejezetekben a közpolitikáknak a hatását vizsgáljuk, azok szakirodalmi, empirikus kutatási eredményei alapján. A dolgozat negyedik nagy egységében saját empirikus kutatásunk eredményeit ismertetjük, és vetjük össze a figyelembe vehető szakirodalmi állításokkal, modellekkel és eredményekkel. Dolgozatunk összegző fejezetében a szakirodalom, a problémát vizsgáló más kutatások, és saját kutatásunk eredményei alapján lehetséges scenáriókat is megfogalmazunk a kisgyermekes nők munkaerő-piaci (re)integrációjára vonatkozóan.

1. Elméleti keretek

1.1. A nők munkaerő-piaci részvételére vonatkozó elméleti keretek

A gazdaságilag fejlett országokban már több mint száz éve csökken a születések száma, s több országban ezzel párhuzamosan a népesség száma is apad. A közép- és kelet-európai régió legtöbb tagállamának fő demográfiai jellemzője a fogyó népesség, tehát nemcsak a termékenység visszaesése figyelhető meg, hanem ezzel egyidejűleg a lakosság szám csökkenése is.

Az okok keresésének egyik iránya a munkaerőpiac felé mutat. Ebben az esetben a gyermekszám visszaesését külső gazdasági tényezőkre vezetik vissza a kutatók. A kedvezőtlen tendenciát a megváltozott munkaerő-piaci körülményekkel magyarázzák, melynek hatására a tradicionális munkamegosztási formák átalakultak, s a kétkeresős családmódel vált általánossá. Ennek következtében a nőket anyai és munkavállalói szerepük egyaránt jellemzi, mely a gyermekvállalás időszakában igen komoly nehézséget jelent az érintettek számára. A megváltozott munkaerő-piaci helyzethez történő alkalmazkodás a gyermekvállalás elhalasztását eredményezte, melynek hatása a termékenység apadásában jelentkezett (Spéder 2006).

Mivel több hazai kutatás bebizonyította, hogy a magyar társadalom alapvetően gyermekcentrikus attitűddel bír, így a termékenység visszaesését a munkaerőpiacon jelentkező nehézségekkel, az anyai és munkavállalói szerephez társuló feladatok közötti egyensúly megteremtésének akadályában érdemes keresni (Spéder 2003; Spéder és Kapitány 2007).

A munkavállalási esélyeket jelentősen befolyásolja a megszerzett iskolai végzettség és munkatapasztalat, melyek jelentőségével az emberi tőke elméletek foglalkoznak. Ennek értelmében a magasabb iskolai végzettségű nők nagyobb emberi tőkével rendelkeznek, melyet a munka világában kívánnak kamatoztatni. Mivel az átlaghoz képest eleve több időt töltöttek az oktatási intézményekben, még inkább elodázzák a gyermekvállalást s feltételezhető, hogy ezt követően rövid időn belül visszatérnek foglalkoztatotti státuszukba.

Fentiek alapján dolgozatunk elméleti kereteinek bemutatásánál a munkaerő-piaci szerepvállalás és gyermekvállalás összefüggéseit magyarázó közgazdasági modellre, a társadalmi tőke elméletre, az értékek magyarázó erejét fókuszba állító szociológiai

megközelítésre, és ezekhez kapcsolódóan az emberi tőkébe történő beruházás nemek szerinti eltéréseit vizsgáló elméletekre támaszkodunk.

A kisgyermeket nevelő nők munkaerő-piaci részvételét, a fizetett munka világába való visszatérést és kilépést egyéni és társadalmi (intézményes) hatások együttesen formálják. Számolni kell mindkét esetben azzal, hogy lesznek olyan tényezők, melyek a „visszatérést” ösztönzik és lesznek olyanok, melyek ezzel szemben az otthonmaradást erősítik.

A nők egy meghatározott életszakaszában a fizetett munka és a gyermekvállalás bizonyos szempontból egymással versengő alternatívák, ám a tekintetben még nincsen egységes álláspont, hogy melyik magyarázza a másikat, milyen irányú az ok-okozati viszony e két dimenzió között (Bukodi és Róbert 1999). A téma kutatói (Bernhardt 1993; Cramer 1980) megállapítják, hogy kapcsolat van a gyermekvállalás és a foglalkoztatási tervek, valamint a gyermekszülés és a munkavállalással kapcsolatos döntések között. Cramer (1980) szerint a munkaerő-piaci jelenlét hosszú távon befolyásolja a gyermekvállalási terveket. Stolzenberg és Waite (1977) a nők életkorának meghatározó szerepét említik. Álláspontjuk szerint minél idősebb a nő, annál inkább részesíti előnyben a munkával kapcsolatos elképzeléseit, s ehhez igazítja gyermekvállalási terveit.

Kérdésként merül fel, hogy a kisgyermekes nők munkaerő-piaci döntéseinek milyen motivációs háttere van, milyen megfontolások alapján döntenek, s cselekszenek mint gyermeket nevelő munkavállalók. Az egyén munkaerő-piaci participációs döntéseinek vizsgálatára a gazdaságszociológia (Andorka 2006) két megközelítési módot javasol: a közgazdasági és a szociológiai nézőpontot. A gazdaságszociológia sajátossága pedig, hogy e két tudományág emberképét, *a homo oeconomicus* és *a homo sociologicus* ötvözi.

A klasszikus közgazdaságtan emberképe a *homo oeconomicus*. Jellemzője, hogy mindig racionálisan dönt, cselekedetei önérdek által vezéreltek, elsődleges célja a haszon maximalizálása. Vagyis döntése meghozatala előtt úgy kalkulál, hogy a célja elérése érdekében a lehető legkisebb befektetéssel minél nagyobb haszonra tegyen szert. A szociológia emberképe, a *homo sociologicus* közösségi ember, cselekedeteit a közösség elvárásai, normái határozzák meg. A normához értékek kötődnek, melyet a társadalom többsége elfogad (Andorka 2006).

A társadalomtudományok egyes képviselői kísérletet tettek az eltérő emberképek jellemzőinek összekapcsolására. Ez a szemlélet Weber (1967) elmélkedésében is megjelenik. A weberi terminológia szerint a társadalmi cselekvés lehet *célracionális* és *értékracionális*. A célracionális motiváció a közgazdaságtan emberképénél bemutatott

jellemzőkkel bír, tehát az elérendő célhoz vezető út a legrövidebb, és lehetőség szerint zökkenőmentes legyen. Az értékracionalitás szerint az emberi cselekedet fő mozgatórugója az etikai tartalom. Cselekedeteinek egyéni hasznával kapcsolatos következményeit nem vetíti előre, tettét az befolyásolja, hogy a helyes viselkedés, a kötelesség, az erkölcs mit diktál (Weber 1967).

Lindenberg (1990) megalkotta a *homo socio-economicus* emberképét, mely szerint az egyén döntési helyzetben racionálisan dönt, de meghatározott keretek között. Ennek a keretnek, vagyis a társadalom normáinak a határát azonban nem lépi át. Normáival, értékeivel ellentétes döntést nem hoz csak azért, hogy nyereségét növelje. Ezzel összefüggésben Simon (1982) a korlátozott racionalitás-elméletében azt bizonyította, hogy a gazdasági viselkedés sem mindig racionális döntések mentén érvényesül.

Simon (1982) azt feltételezi, hogy az emberi döntések tudatosan racionálisak, vagyis a döntéshozó a cselekvés előtt rendelkezik egy sor kritériummal, és amikor dönt, a döntés következményeit összeveti a kritériumokkal. Simon elképzelése túlmutat a közgazdaságtani szemléleten, mely alapvetően abból indul ki, hogy a döntéshozó már eleve ismeri a legtöbb alternatívát. Simon felhívja a figyelmet a racionális döntés korlátaira. Szerinte a döntési folyamat részeként, azzal egy időben kell feltárni a lehetséges alternatívákat. Elmélete szerint a döntéshozó nincs birtokában minden alternatívának, így csak néhányat vesz figyelembe, így az optimalizálás felvetését¹ is kritikusan szemléli. Állítása szerint az egyén nem az optimális, hanem a kielégítő, az „elegendően jó” alternatívát fogadja el. Simon legfőbb kritikája a racionális döntések klasszikus elméleteivel szemben az, hogy az azok által vizsgált racionálisan cselekvő ember a valóságban nem létezik. S bár a klasszikus elméletek is elismerik, hogy a racionális döntésnek vannak korlátai (költségek, időtényező), azonban Simon a külső tényezők mellett a belső korlátokra is kitér, melyek megkérdőjelezzik a racionálisan cselekvő ember létjogosultságát. Ebben az esetben a racionális cselekvés legfőbb akadályozója maga az egyén, mint információ feldolgozó, problémamegoldó. Rámutat: „az emberi emlékezet, és számolási képességek korlátaira, mint olyanokra, melyek nyilvánvalóan akadályai a tökéletes racionalitásnak” (Simon 1982:12).

Az előzőekben kutatási témánk tágabb értelemben vett teoretikus kapcsolódási pontjait vázoltuk fel. Azonban vizsgálódásunk a kisgyermeket nevelő nők munkaerő-piaci viselkedése (részvétele) felé irányul, ami az elméleti keretek leszűkítését indokolja. Ezért a

¹ Az optimalizálás feltevése szerint a döntéshozó addig keresi az alternatívákat, míg preferenciái függvényében meg nem találja a számára legoptimálisabbat. (Simon 1982:12)

következőkben a gyermeket nevelő nők munkaerő-piaci részvételére koncentrálnó elméleti alapok feltárására törekszünk. Ehhez a szociológiai és a közgazdaságtani megközelítések jellegzetességeit, különbségeit vizsgáljuk.

1.2. Szociológiai megközelítések

A szociológiai megközelítés képviselői szerint az egyén gazdasági cselekedeteiben a racionális mérlegelésen túl, a normakövetés is fontos szerepet játszik. A döntési helyzet tágabb kontextusban értelmezendő, ez a nézőpont túlmutat az egyéni szinten. A közgazdaságtani megközelítéssel szemben a szociológia az egyéni és a családi környezet fontosságát hangsúlyozza. A szociológusok arra hívják fel a figyelmet, hogy a munkavállalás és a gyermekneveléssel kapcsolatos döntések tekintetében az egyéni preferenciáknak igen nagy jelentősége van. Ezen túl, a női munka motivációját erősen determinálja a munka és a családi élet közötti egyensúly megteremtésének lehetősége. Mindez előrevetíti, hogy a döntéseket az individuális indítékok mellett a családi környezet és az intézményi hatások is alakítják (Kohli 1993). Ez utóbbi mögött azok a makrotényezők állnak, melyek befolyással bírnak az életesemények időzítésére. Ez jelentheti egyrészt a gyermekek napközbeni ellátására irányuló intézményrendszer kiterjedtségét, a jóléti rezsím által kínált gyermekgondozáshoz kötődő ellátásokat, másrészt a munkaerőpiac, vagy a lakásszektor által kínált lehetőségeket.

1.2.1. Az értékek-preferenciák szerepe

Az értékek változásával foglalkozó szociológiai kutatások az 1950-es, 1960-as évekhez köthetők, mikor a modernizáció fogalma a társadalomtudományok érdeklődési körébe került. Ekkor amerikai szociológusok azt vizsgálták, hogy milyen értékek jellemzik a modern embert. A kutatások egy része a munkaerőkölcs háttérbeszorulásáról, a hedonista értékrendszer térhódításáról számol be, másik részük megállapítja, hogy a materialista értékeket felváltották a posztmaterialisták, a harmadik szerint pedig a modern értékek helyébe a posztmodernek léptek (Andorka 2006).

Magyarországon a '70-es éveket követően több értékvizsgálat is készült, az első nagymintás és ezáltal legmegbízhatóbb a Társadalomtudományi Intézet által készített 1981-1982. évi vizsgálat volt. Ennek eredménye egyértelműen rámutatott a magyar társadalom tradicionális értékrendjére. A tíz felsorolt életcél rangsorolásánál a család, a

nyugalom és az anyagi gyarapodás végzett az élen, s a legkevésbé fontosnak tartott életcélok körébe az önmegvalósításhoz, a modern értékekhez kötődők kerültek, mint siker, szabadság, hedonizmus, érdekes munka (Andorka 2006).

A nők munkavállalási attitűdjét vizsgáló hazai kutatások (Blaskó 2005; Pongráczné 2001, 2005; Pongrácz és Murinkó 2009) arról számolnak be, hogy bár a rendszerváltozás óta egyre elfogadottabb lett a női munkavállalás megítélése, továbbra is egyfajta tradicionális értékrend jellemzi a magyar társadalmat a nemi szerepek és a családon belüli munkamegosztás tekintetében.

A családszociológia elmélete szerint az értékeket, normákat megszületésünktől kezdődően a szocializációs folyamat során internalizáljuk. Ebből következik, hogy preferenciáink különbözőek, hiszen a mintakövetésen alapuló tanulási folyamat más-más környezetben történik, más és más értékeket, magatartásmintákat közvetít az egyén felé. Mindemellett az általunk képviselt értékek, melyek meghatározzák cselekedeteinket, életciklus függőek. Tehát, míg a neoklasszikus közgazdaságtani szemlélet a preferenciákat adottnak és változatlanoknak ítéli, addig a szociológusok éppen ennek ellenkezőjére mutatnak rá (Bánlaky 2005).

Az egyén által preferált értékeknek egy része állandó, beépül a mindennapi gondolkodásmódunkba, cselekedeteink irányítójaként szolgálnak (Zombori 1997), döntéseink vezérelveként definiálhatók (Rohan 2000). Egy másik részük azonban módosul, életkortól és családi életciklustól függően. A prioritások annak megfelelően alakulnak, hogy az egyén az adott élethelyzetben mit tart fontosnak. Később ezek a prioritások felcserélődnek (Kohli 1993), akár párhuzamosan egymás mellett futhatnak, mely az életformák pluralizálódásához vezet (Somlai 1999, 2000). Ennek következményeképpen az életciklushoz kapcsolódóan hol a munkavállaláshoz kötődő értékek, hol pedig a gyermekvállaláshoz és gondozáshoz kapcsolódó értékek erősebbek.

A közgazdászok a munkaerő-piaci szerepvállalást racionális döntésként értelmezik, melyben az elérhető bér határozza meg a döntés kimenetelét. S bár nem tagadják a preferenciák létjogosultságát, azonban jelentőségét a materiális célok elérésével magyarázzák. Ezzel szemben a szociológusok rámutatnak, hogy a preferenciák nemcsak időben, de térben is különbséget mutatnak, hiszen a különböző strukturális helyzetben lévők esetén a preferenciák tartalma eltérő (Spéder 2001). A különböző pozíciókhoz társuló lehetőségekkel, illetve azok hiányával párhuzamosan nő a kényszer hatására történő döntés, mind a munkaerő-piaci szerepvállalás, mind a gyermekvállalás tekintetében (Hakim 2002). Így a preferenciák csak részben magyarázzák, hogy az egyén bizonyos

szituációkban hogyan viselkedik, vagyis előfordul, hogy a cselekvés és a preferencia két különböző irányba mutat (Rokeach 1969).

1.2.2. Családi és női szerepek

A szocializációs folyamat során sajátítjuk el azokat a normákat és magatartási szabályokat, melyeket az adott társadalom fontosnak tart, s melyek betartásával az adott társadalom hasznos tagjai lehetünk. Ennek az úgynevezett társadalmi tanulásnak köszönhetően alakulnak ki azok a vezérlő értékek, melyek életünk során megszabják cselekedeteink fő irányát. A szocializáció folyamatában épül ki az egyén társadalmi szerepkészlete, s sajátítja el azokat a viselkedésmintákat és magatartásformákat, melyek a férfi-nő, anya-apa szerepekre jellemzők (Bánlaky 2005).

A szociológiai szemlélet a munkaerőpiac és termékenység viszonyának összefüggéseit, a modern társadalmat jellemző családi és női szerepeket, az azokban bekövetkező változásokat járja körbe. Ez az elmélet azt vizsgálja, hogy a munkaerőpiac átalakulása mennyiben sérti, illetve favorizálja az adott szerepeket (Spéder 2001).

A volt szocialista országokban a gyermekvállalási hajlandóság visszaesésének magyarázatára több elmélet is született. Az okok felsorakoztatásánál megjelenik az új strukturális (gazdasági) körülmények meghatározó szerepe, a változó értékek hatása, de van, aki a változás következtében kialakuló értékvákuummal, az oktatási expanzióval, mások az intézményi változásokkal, a munkaerő-piaci körülmények megváltozásával magyarázzák a termékenység radikális visszaesését (Spéder 2001).

Cseh-Szombathy (1985) szintén hangsúlyosan kezeli a makrotársadalmi tényezők hatását a férfi-női szerepek megítélésében. Vélekedése szerint alapvető kérdés, hogy a társadalmi viszonyok hogyan határozzák meg a nők és a férfiak szerepét a társadalomban, milyen szerepet ír elő a társadalom számukra.

A női életút és a női szerepek szociológiája szerint a női szerepkészlet általános jellemzője, hogy igen összetett. A kétkeresős családmódel térhódítása életre hívta a modern társadalom nőtagjaira jellemző, ún. „kettős szerep” jelenségét, mely a családi (anyai) és a munkaerő-piaci szerep jelenlétére utal (Spéder 2001). A *kettős szerep* olykor *kettős teher* megfogalmazásban jelenik meg a szakirodalomban. Ez nem azt jelenti, hogy valamiféle erőszakos, a nők akarata ellenére történő folyamatról van szó. Arra utal, hogy a nők tömeges munkába állása mellett a háztartással kapcsolatos nem fizetett munka

mennyisége és arra fordított idő nem csökkent. Ennek ellenére a nők többsége nem ért egyet egyik, vagy másik szerep huzamosabb idejű kizárólagosságával, sokkal inkább jellemző, hogy a nők egyszerre több párhuzamos szerepet is fontosnak tartanak (Spéder 2001, 2006). A foglalkoztatotti szerep a női identitás részévé vált, az anyai szerep pedig szinte létkérdés. A gyermektelenek mindössze 6%-ról mondható el, hogy tudatosan választották ezt az életformát (Kapitány és Spéder 2009a).

Számos hazai kutató, így pl. Pongrácné (2001), és Blaskó (2005) vizsgálta, hogy milyen jellemzők mentén írható le a szerepfelfogások alakulása, s a vizsgálatokból némi ellentmondás olvasható ki. Vannak elemzések, melyek a hagyományos női szerepek elsődlegességéről számolnak be, azonban ennek ellenkezője szintén megfogalmazódik. A női szerepekre vonatkozó szociológiai megfontolásokból arra lehet következtetni, hogy a fiatal nők nem reagálnak egységesen az átalakult munkaerő-piaci körülményekre. Többségük ragaszkodik foglalkoztatotti szerepéhez, mely mögött nemcsak, s talán nem elsősorban az önmegvalósítás iránti vágy húzódik meg, hanem a megélhetése, de feltételezhetően vannak olyanok, akik számára a kizárólagos anyai szerep jelenti a megoldást, s a jelenlegi munkaerő-piaci körülmények között egyfajta menekülési stratégiaként szolgál (Spéder 2001).

Hakim (2000) preferencia elmélete hasonló elképzelésre épül, hiszen nehezményezi, a nők homogén csoportként történő kezelését. *Work-lifestyle choices in the 21st century: Preference theory* című munkájában éppen erre hívja fel a figyelmet. Hakim preferencia elmélete a közgazdasági szemléletű családmoddellel (Becker 1981) szemben jött létre, mely szerint a férfiak és a nők homogén csoportot alkotnak, eltérő preferenciákkal és célokkal. A család célja, hogy a rendelkezésre álló javakat és erőforrásokat optimálisan hasznosítsa. A párok a hatékony családi munkamegosztásra törekszenek, melynek lényege, hogy megosztják egymás között a különböző típusú munkákat. Így a családnak abból származik nagyobb haszna, ha a férj a munkaerő-piaci szerepeiből származó javakat, míg a feleség a háztartásból származó szolgáltatások és javak mennyiségét maximalizálja (Bukodi és Róbert 1999).

Ezzel szemben Hakim (2000) szerint a nők sem alkotnak egységes csoportot, életmód preferenciáik különbözhetnek. Ezt empirikus munkájában be is bizonyítja. Elméletében a nők három ideáltípusát különíti el: az adaptív, a munkacentrikus, és a családcentrikus nőket. Az elsőbe tartozik a nők többsége (60%), a másik két csoporthoz pedig, 20-20 %-uk.

A nők „kettős szerepből” adódó problémáinak vizsgálata a szociológiai kutatások igen kedvelt témája, azonban érdemes megemlíteni a szerepek többszöröződésének egy másik

vetületét is. A családszociológia által alkalmazott családi életciklusokat vizsgálva az tapasztalható, hogy az anyai és munkavállalói szerepekből adódó konfliktus a második és harmadik családi életciklusban a legjellemzőbb.² A gyermek érkezése megváltoztatja a megszokott életritmust, s tevékenységeket. A valódi probléma akkor jelentkezik, mikor időszerűvé válik a munka világába történő visszalépés. Ennek oka lehet az, hogy az anya kimerítette a gyermekgondozással összefüggő szabadságot (GYES, GYED, GYET), vagy a gazdasági kényszer, illetve a munka iránti vágy irányítja vissza a nőt a fizetett tevékenységbe. A két szerepből adódó feladatok teljesítése nehézséget jelenthet, az anyai és munkavállalói szerepek konfliktusba kerülhetnek. A szerepkonfliktus akkor alakul ki, ha az egyén több státuszt tölt be egyszerre, s ezekhez különböző szerepek társulnak. A többféle szerephez kötődő elvárások néha összeütközésbe kerülnek. Ha viszonylag magas a státuszok száma, akkor előfordulhat, hogy a valamely státuszhoz tartozó szerepelvárás „nincsen tekintettel” a másik státusszal járó követelményekre. Ha az egyén kisebb számú státuszban van jelen, akkor feltételezhető, hogy a státuszokból adódó elvárások között létrehozható az összhang (Cseh és Szombathy 1985).

Crosby (1991) szerint a munkaerőpiacon és családban betöltött szerep teljesítése kedvezően hat a dolgozó anyák önbecsülésére. Ebben az esetben a kettős szerep egyénre gyakorolt pozitív hatása emelhető ki, mely felerősödik, ha az egyik szerep háttérbe kerül. Az egyik szerep átmeneti gyengülése esetén a másik szerep gyakorlása csökkenti a feleslegesség érzetét. Nguyen (2005) úgy fogalmaz, hogy a felszabaduló energia az élet egy másik területén befektetve térül meg (nem anyagi megtérülésről van szó). Pl., a gyermeket vállaló nő munkaerő-piaci szerepe gyengül, s ezzel egy időben a család és a háztartás felé orientálódik (Nguyen 2005). A többpillérű szerepvállalás, mely a fizetett (bérmunka) és a nem fizetett munkavégzést (háztartási munka, gyermeknevelés) foglalja magába, az egyik oldalról nehézségként értelmezhető, a másik oldalról azonban védelmi tényezőként. Ezzel magyarázható, hogy a munkanélküliség állapotából eredő pszichés teher a férfiakat jobban érinti, mint a nőket. „A munkanélküli nők esetében a háztartás, gyermeknevelés valódi vázává válik az életvezetésnek, az időbeosztásnak, a mindennapi életnek” (Bánfalvy 2002:100).

² Komlósi (Hill és Rodgers alapján) nyolc családi életciklust különít el: az újonnan házasodottak, csecsemő- és kisgyermekes (0-3 év) család, óvodás korú gyermek a családban (3-6 év), család iskolás gyermekkel (6-14 év), serdülő gyermek (14-18 év) a családban, felnőtt gyermekét kibocsátó család, magukra maradt még aktív szülők és inaktív idős szülők családja (Komlósi 1997).

A gyermekek száma és életkora hatással van a nők munkaerő-piaci helyzetére. A három évesnél kisebb gyermek növeli a szülési szabadság igénybevételének és időtartamának a valószínűségét, továbbá csökkenti a munkaerőpiacra való korai visszatérés esélyét. Több gyermek családon belüli jelenléte szintén csökkentheti a munkaerőpiacra történő visszatérés lehetőségét (Bukodi és Róbert 1999).

A nők munkaerő-piaci részvételének növelése több szempontból fontos. A magyarázatnál nem nélkülözhető Magyarország és egész Európa társadalmára jellemző elöregedés, tehát mind a gazdaság növekedése és a nyugdíjrendszer fenntarthatósága érdekében kívánatos a munka és a magánélet összehangolása (Plantenga és Remery 2005).

1.2.3. A fizetett munkához és a gyermekneveléshez kapcsolódó értékek és attitűdök munkaerő-piaci hatása

A nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi vélekedést vizsgáló kutatások sora igen bő. A hazai demográfusok, szociológusok szép számban tárták a szakmai közönség elé elemző munkáik eredményeit, így pl. Pongráczné és S. Molnár (1994, 2011); S. Molnár (1999); Pongráczné (2001, 2005); Vaskovics (2000); Blaskó (2005, 2006, 2011).

Az elmúlt két évtized gazdasági, társadalmi, kulturális változásai kihatottak a női-férfi szerepekkel kapcsolatos elvárásokra. Egyre több a magas iskolai végzettséggel rendelkező nők száma, akik a munkaerő-piaci kihívásoknak is meg akarnak felelni. Ez azonban hosszú távon átalakíthatja a családon belüli munkamegosztás szerkezetét, vagy növelheti a nők terheit, a tekintetben, hogy mind a munka világában, mind pedig a családon belül meg akarnak felelni a partnerük és a társadalom elvárásának (Pongráczné 2005). A rendszerváltozást kulcsfontosságú tényezőnek tekintjük, ezért érdemesnek tartjuk a változást megelőző kutatások és az átalakulást követő vizsgálatok által felszínre került attitűdök bemutatását. Tesszük ezt azért, mert a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök vizsgálata az adott (éppen érvényes) társadalmi-gazdasági kontextusban vizsgálva válik igazán „beszédessé”.

Az 1950-es évektől a keresőtevékenység beépült a nők életébe. A társadalom azonban igen ellentmondásos álláspontot képviselt a nők munkavállalását illetően. Pongráczné és S. Molnárnak a hetvenes években végzett kutatásaiból kiderül, hogy hazánkban mind a kisgyermeket nevelő nők, mind pedig a közvélemény az anyák elsődleges feladatának a gyermekek nevelést tartották, s igen elfogadott volt az „apa, mint pénzkereső” modell preferálása. Magyarországon a rendszerváltozás utáni időszakban

bekövetkező változások jelentősen módosították a nők munkaerő-piaci és családon belüli helyzetét. A munkanélküliség tényével a munkaképes nők egyötöde szembesült. Azonban más területen is változások történtek. Átalakult az állásban lévő nők iskolai végzettség szerinti összetétele (nőtt a magasabb végzettségűek aránya), s módosult demográfiai magatartásuk. 1994-től emelkedik a házasságkötési, gyermekvállalási kor, csökken a házassági kedv és a gyermekszám (Blaskó 2005). E kutatások közül leginkább a női munkavállalással kapcsolatos attitűdök felmérésével foglalkozó részeket emeljük ki.

Az 50-es években a nők tömeges munkába állítása azt sugallta, hogy csak a „dolgozó nő” a társadalom értékes tagja, lebecsülve ezzel a „csak” anyákat, háziasszonyokat (Blaskó 2005). A KSH Népegyetemes Kutató Intézet 1974-es, 1978-as és 1991-es³ adatfelvételében arra keresték a választ, hogy a keresőtevékenység mit jelent a nők számára, s hogyan tudják összeegyeztetni a munkát és a családot. Az 1974-es vizsgálatban megkérdezett tíz év alatti gyermekkel rendelkező nők kétharmada úgy nyilatkozott, hogy a kisgyermekes nők legfontosabb feladata a gyermeknevelés, a kellemes családi légkör biztosítása, a férj feladata pedig a család eltartása. Így tehát a többség a hagyományos szerepmegosztást tartotta ideálisnak. Négy évvel később a két- és háromgyermekes anyák 37%-a teljes mértékben elvetette a nők keresőtevékenységét, 35%-uk pedig a részmunkaidős foglalkoztatást jelölte meg ideális lehetőségként. Ez a keresőtevékenység elfogadása felé történő elmozdulásként értelmezhető. Azonban a gyermekneveléssel, háztartással kapcsolatos teendőket a nő feladatának tartották, melyben a nemek közötti tradicionális munkamegosztással való azonosulás tükröződik vissza. A megkérdezettek mindössze egynegyede értett egyet az azonos részvétellel a munkaerőpiacon, a gyermeknevelés és háztartási feladatok tekintetében. Ezt az ún. „emancipációs modell”-t az értelmiségi nőknek is csak egyharmada támogatta, viszont a részmunkaidős foglalkoztatást az átlagosnál nagyobb mértékben elfogadták (Ponráczné és S. Molnár 1994).

Az 1991-es kutatás célja a női munkavállalás okainak, a karrierorientációnak, a munka és a család szerepének, a családi munkamegosztás helyzetének vizsgálata volt. Az eredményekből kiderült, hogy a munkavállalás legfőbb motivációja a pénzkeresés, az anyagi kényszer. A megkérdezett anyák tradicionális értékek mentén történő elkötelezettsége fogalmazódott meg, ugyanis csak egyötödük tartotta a munkát és a családi életet egyformán fontosnak és senki sem volt, aki a munka és hivatás elsődlegességét hangsúlyozta volna. A fent említett három kutatás a magyar anyák erőteljes család- és

³ A z 1991-es kutatást Ponráczné (2001, 2005) azért sorolja a rendszerváltozást megelőző időszakhoz, mert - állítása szerint - ekkor még nem érzékelhető markánsan a változás hatása.

gyermekcentrikusságát bizonyítja. A rendszerváltozás gazdasági hatásai a munkaerőpiacon jelentkeztek a legerőteljesebben. A foglalkoztatottak száma drasztikusan visszaesett. A munkanélküliség és a tömeges inaktívvá válás az aktív korú nők körében is jelentős volt. 1989 és 1998 között az inaktívak aránya a munkaképes korú nők körében 22%-kal nőtt. A teljes foglalkoztatás és a zökkenőmentes elhelyezkedés után megjelenő munkanélküliség váratlanul érte a családokat, akik szembesültek az állami szerepvállalás enyhülésével, a piacgazdaság kihívásaival. Ugyanakkor az érem másik oldala soha nem látott lehetőségeket kínált a megfelelő végzettségű, vállalkozó szellemű emberek számára (Blaskó 2005).

Hogy hogyan hatott ez a családdal és munkavállalással kapcsolatos elképzelésekre, s hogy okozott-e szemléletváltást a nők munkavégzésének megítélésében, arra a 2000-ben végzett országos reprezentatív kutatás eredményei alapján mutatunk rá. Jól szemlélteti a nők értékrendjét, hogy: „*fontos ugyan a munka, de a család, a gyerekek fontosabbak*” állítással a megkérdezett nők háromnegyede egyetértett, 20%-uk mindkét területet egyformán fontosnak ítélte, s mindössze 5%-uk gondolta úgy, hogy a munka, a hivatás a legfontosabb. A gyermekes és gyermektelen nők véleménye között nem volt szignifikáns különbség, vagyis a gyermektelen nők többsége a család és a gyermekek meghatározó szerepét hangsúlyozták. Következésképpen elmondható, hogy a magyar nők családcentrikussága tíz év távlatában nem változott, hiszen az 1991-es felmérés szintén a család, a magánélet prioritását mutatta. A munkavállalás tekintetében az anyagi kényszer, mint motiváló tényező erősödött, mely leginkább azt a véleményt tükrözi, hogy a családnak „két lábon kell állnia” ahhoz, hogy a család megélhetése, egzisztenciája biztosítva legyen. Mindemellett a férfiak és nők jelentős hányada a kétkeresős családdal szemben a hagyományos szerepmegosztáson alapuló családmódot választaná. Ez egybeesik az 1974-es kutatás megállapításaival, mely ugyanígy a hagyományos férfi-női szerepek elsődlegességét hangsúlyozta. Ennek jelentősége leginkább abban ragadható meg, hogy a két vizsgálat között 27 év telt el. Az eredmények továbbá azt is mutatják, hogy az értelmiségi, magas iskolai végzettséggel rendelkező nők körében is erősödött a hagyományos családi szerepmegosztás iránti igény. 1988-1994 között Európa más országaival összehasonlítva egy igen egyedi folyamat indult el hazánkban. Erősödött a tradicionális szemléletmód, mely a romló gazdasági és társadalmi körülmények számlájára írható. A családtámogatások csökkenésére, a munkaerő-piac szűkülésére, a gyermekellátó intézmények számának leépülésére, a családok egy erőteljes

tradicionális szerepmegosztással való azonosulással reagáltak (Vaskovics 2000; Blaskó 2005).

A munka és családi élet összeegyeztetésének lehetőségéről 1998-ban a megkérdezettek több mint fele úgy ítélte meg, hogy a keresőtevékenység és a családi teendők összeegyeztetése nehezebb, mint korábban. A kisgyermekes nők az átlagnál jobban aggódtak az anyaság és a fizetett munka összehangolása tekintetében. Az iskolai végzettséget figyelembe véve megállapítható, hogy a főiskolát, egyetemet végzettek kevésbé voltak borúlátóak, mint az alacsonyabb iskolai végzettséggel bíró társaik, mely valószínűleg azzal függ össze, hogy a magasabban kvalifikált nők munkaerő-piaci esélyei kedvezőbbek. 2002-ben mind a nők, mind a férfiak megengedőbbé váltak a női munkavállalást illetően. Már nem értettek egyet a munka világból való végleges kivonulással, ehelyett a részmunkaidős foglalkoztatást favorizálták. Erősödött az a felfogás, hogy a munkavállalás a nők természetes vágya, mely nem ássa alá a családi élet harmóniáját, s nem állja gátját a gyermeknevelésnek, azonban a többség még mindig a hagyományos nő szerepek mellett voksolt (Pongráczné 2003, 2005, Blaskó 2005).

1994 és 2002 között közeledett a férfiak és nők véleménye a következő állítások elfogadása tekintetében: „*a dolgozó anya is van olyan jó anyja gyermekeinek, mint...*”, „*a gyermek 6 éves kora előtt káros, ha az anya dolgozik*”, „*a család élete megsínyli, ha a feleség teljes munkaidőben dolgozik...*”, „*állásban lenni fontos, de a nők vágya: az otthon, a gyerek*”. Az állítások átlagos elfogadott pontértéke 3,36 és 3,88 között mozgott (ötfokozatú skálán). A nemek véleményének közeledését Tóth (1995) és Blaskó (2005) szerint elsősorban azzal lehet magyarázni, hogy a rendszerváltozást követő munkavállalási bizonytalanság sokkoló hatása lecsengett.

Az iskolai végzettség függvényében az tapasztalható, hogy mind 1988-ban, 1994-ben és 2002-ben a magasabban képzettek inkább egyetértettek a liberális állásponttal. Ezek az eredmények hasonlóak az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában mért adatokkal. A magyarázat szerint a nők javuló iskolai végzettsége, kedvezőbb munkaerő-piaci lehetőségeket von maga után, mely mellett az otthoni tevékenységek preferálása háttérbe szorul. A férfiak esetén a magasabb iskolai végzettség feltételezhetően egyfajta nyitottsággal, társadalmi érzékenységgel jár együtt, s ennek köszönhetően jobban támogatják a nők esélyegyenlőségi törekvéseit (Blaskó 2005).

Pongráczné és Spéder (2002) a munkaerő-piaci karierről alkotott vélemények tükrében megállapítja, hogy a magyar nők számára a szakmai karrier igénye alulmarad a gyermeknevelés fontosságával szemben. Nem az egyéni szakmai cél elérése a legfontosabb

szempont, azonban nő azok aránya, akik úgy vélekednek, hogy a fizetett munkába való bekapcsolódás nem csak a család jövedelmének bővítése miatt fontos. Az anyagi szempontok mellett megjelenik az önmegvalósítás igénye (Tóth 2000). Ez különösen igaz a fiatal, magasan kvalifikált nőkre, akik egyre inkább a férfiakéhoz hasonló munkaerő-piaci karrier megvalósítását tartják kívánatosnak (Nagy 1997; Bukodi 2005). Ezt Spéder (2003) a strukturális helyzet, döntést befolyásoló hatásával egészíti ki. Meglátása szerint az eltérő strukturális helyzet más-más alkalmazkodási mintákat eredményez. A kedvezőtlen anyagi helyzet, az eltérő foglalkozási pozíció eltérő lehetőségeket kínál és szintén más kényszerhelyzeteket idéz elő, mely áthatja az érintettek gyermekvállalással, munkaerő-piaci szerepvállalással kapcsolatos döntéseit.

Felvetődik a kérdés, hogy a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök hogyan befolyásolják a családon belüli munkamegosztást? Blaskó (2006) a 2002-es International Social Survey Program (ISSP) adatfelvételének elemzésekor többek között azt is vizsgálta, hogy a nemi szerepekről vallott felfogás és a nők házimunka leterheltsége között milyen viszony állapítható meg. Eredményei szignifikáns pozitív korrelációt mutattak, azonban a női házimunkára fordított időtartamot tekintve a nemi szerepekről vallott nézet a legkevésbé meghatározó. Megelőzi a kisgyermek jelenléte a családban, a háztartás jövedelmi viszonyai, a lakóhely jellege, a nő iskolázottsága, és végül a női szerepekkel kapcsolatos attitűdjei. A férfiak munkaerő-piaci aktivitása nem befolyásolja a nők háztartási munka időfelhasználását. Vagyis a nők otthoni munka leterheltsége nem változik kedvezően abban az esetben, ha a férfi nem végez kereső tevékenységet. Továbbá a férfiak házimunkára fordított idejét nem befolyásolja a nemi szerepekről vallott nézetük. Blaskó (2006) megállapítja, hogy a várttal ellentétben a tradicionális értékeket valló férfiak több házimunkát végeznek, azonban ebben az esetben egyéb változó hatása is szerepet játszik. Jelen esetben az, hogy a hagyományos értékrenddel azonosuló férfiak (és nők) többsége falusi lakóhelyű.

Több külföldi kutatás többek között azt bizonyítja, hogy az iskolázottabb férfiak nagyobb részt vállalnak az otthoni teendőkből, mint iskolázatlanabb társaik, azonban nem vonható le általános érvényű következtetés az iskolai végzettség és az otthoni munkára fordított idő vonatkozásában (Pongráczné és Murinkó 2009). Míg a férfiak munkaerő-piaci pozíciója nem korrelál a nő otthon végzett munkájával, addig a nők esetében ez fordítva igaz. A férfiak házimunka terhelésére feleségük munkaerő-piaci pozíciója van a legnagyobb hatással. Amennyiben a feleség távol van a fizetett munka világától, úgy a férj 80-100%-kal kevesebb időt tölt el házimunkával (Blaskó 2006).

Kende (2000) fiatal (24-25 éves) nők körében vizsgálta a nők és férfiak társadalmi szerepének általános megítélését. Az interjúk elemzése alapján, az eltérő értékrend mentén négy csoportot különített el. A *harmonikus konzervatív*-, a *harmonikus emancipált* vagy *egalitáriánus*-, *konfliktusos konzervatív*-, és a *konfliktusos emancipált* csoportot. A megkérdezettek szinte fele-fele arányban oszlottak meg a konzervatív és az emancipált kategóriák között.

Fentiek alapján megállapítható, hogy a magyar társadalom alapvetően családcentrikus attitűdöket mutat, s a fizetett munka és a gyermeknevelés összeegyeztetésének nehézségeire utalva, az otthonon kívül végzett munka másodlagos szerepet játszik a nők életében, melyet elsősorban a család megélhetése miatt tartanak fontosnak. Ezt az összegző megállapítást Frey (2009) eredményei erősítik meg, mely szerint az anyák fontosnak tartják, hogy otthon maradjanak a gyermekükkel a rendelkezésükre álló gyermekgondozás maximális időtartamáig (jelenleg 3 év).

Surányi és Danis azzal érvelnek, hogy a magyar anyák vélekedése a három évesnél fiatalabb gyerekek bölcsődei elhelyezéséről szintén ezt sugallja: „a lakosság közel fele teljes mértékben vallja, hogy a 3 év alatti intézményes elhelyezés csakis kényszermegoldás lehet, és ez az arány a legmagasabb azok körében, ahol van 3 év alatti gyermek a családban. Az állítással egyetértők, és teljesen egyetértők együttes aránya mindenhol a 80 százalékhoz közelít, míg az azt elutasítók 6 százalék alatt maradnak, és elég csekély, 15 százalék körüli a köztes álláspontot képviselők aránya. Ez az adat önmagában látványos képet fest a magyar lakosság mostanra kialakult érték- és vélekedésrendszeréről” (Surányi és Danis 2009:63).

2000-2009 között kissé modernebb, munkaorientáltabb lett az értékrend, s az erőteljes gyermek és családcentrikusság visszafogottabbá vált. A demográfiai és strukturális jellemzők alapján homogenizálódott a véleményalkotás. Ez leginkább a család és munka összhangja vizsgálatában mutatkozott meg. A tradicionális szerepmegosztás témakörében ugyanakkor még mindig erőteljes hagyományos szemléletmód továbbélése jellemző (Pongráczné és S. Molnár 2011).

Összességében megállapítható, hogy a magyar társadalom tagjainak nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdje, mind európai viszonylatban, mind a volt szocialista országok tekintetében igen tradicionális beállítottságú, a hagyományos szerepmegosztást tartják kívánatosnak. Ennek oka leginkább a társadalmunk erős családcentrikusságával,

más szóval familiarizmusával⁴ magyarázható, mely kiegészül a keresőtevékenység és a gyermekneveléssel összefüggő feladatok összeegyeztethetőségének konfliktusával. Bár az elmúlt két évtizedben erősödött a nők fizetett munkájának elfogadása, ám ez elsősorban megélhetési okokra vezethető vissza. A tradicionális szerepfelfogás igenlése egyúttal azt vonja maga után, hogy nemzetközi összehasonlításban a hazánkban élő nők végzik a legtöbb házimunkát (Blaskó 2005; Pongráczné és S. Molnár 2011).

Igen kiterjedt nemzetközi szakirodalma van a nemi szerepekhez kapcsolódó attitűdök és a nők munkaerő-piaci magatartása közötti viszony meghatározó szerepét hangsúlyozó munkáknak. Bár az is igaz, hogy egészen az 1990-es éveket megelőző időszakban igen elhanyagolt kutatási terület volt, mígnem Hakim (2000) felhívta a figyelmet az attitűdök és értékek szerepét a nők munkaerő-piaci viselkedésének megismerésére, s megalkotta *preferencia-elméletét*.

Crompton és Harris (1999) hasonlóan Hakimhoz, a nők munkavállalásának megítélésében a nemi szerepekhez kapcsolódó kulturális normák szerepét hangsúlyozták. Kangas és Rodstaad (2007) hozzáteszik, hogy a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűd függ a gyerekek számától, a család szerkezetétől, és az egyén munkaerő-piaci helyzetétől.

Hakim (2000) preferencia elméletének kiindulópontja, hogy a nőket nem lehet egységes, homogén csoportként kezelni, akiknek értékeik, aspirációik azonosak. A nők társadalmi csoportjának heterogén mivolta mellett érvel. Elképzelése szerint a modern társadalmakban a nők preferenciái a fő mozgatóerők, s ezek határozzák meg, hogy a gyermekekre és a családdal kapcsolatos teendőkre helyezik-e a hangsúlyt, vagy inkább a munkaerő-piaci szerepvállalás felé fordulnak. Emellett egyetért azzal, hogy a strukturális és gazdasági tényezők bizonyos mértékig korlátozzák a nők szabad döntését a két szféra között, azonban ezek szerepe egyre gyengébb. A motiváció, a személyes életcélok, attitűdök és értékek jelentőségét hangsúlyozza. Hakim (2002) kiemeli, hogy az értékek és preferenciák nem függetlenek az adott kultúrától, a vizsgált társadalomban uralkodó normáktól, értékektől, s az adott ország munkavégzéssel, gyermekneveléssel kapcsolatos intézményi és jogszabályi háttérétől. Továbbá meghatározó jelentőségű a családi állapot és minden olyan jellemző,

⁴ „Az ideológiai familiarizmust legegyszerűbben „családcentrikusságnak” nevezhetjük. Eszerint a család és a családi kapcsolatok az élet minden más területénél nagyobb fontosságot élveznek az emberek értékrendjében. A család olyan társadalmi minta-intézmény, ami a szolidaritás, a proszociális viselkedés iskolájaként a „kóros individualizmus”, az „egoista önzés” *ellenpárjaként* fogható fel. A *familizmus mint társadalmi állapot* fogalma ellenben olyan társadalmak leírására szolgál, amelyekben az embertársakba és a társadalmi intézményekbe vetett bizalom szintje igen alacsony. Ezért az emberek számára csupán a családi kapcsolatok képesek valamiféle védelmet nyújtani. E felfogás szerint a familizmus valójában az egoizmus, az individualizmus *szinonimájaként* fogható fel.” (Dupcsik-Tóth 2007:324;325)

mely szélesíti illetve szűkíti a választási lehetőségek körét. Ilyen például az iskolai végzettség, a családban nevelkedő gyermekek száma, életkora.

1.2.4. Intézményi hatások

A nemzetközi és hazai összehasonlító vizsgálatok a nemek közötti esélyegyenlőség megteremtése tekintetében igen nagy jelentőséget tulajdonítanak az adott ország foglalkoztatást támogató eszközrendszerének. A vizsgálatok egyik meghatározó konklúziója, hogy ezek az eszközök nemcsak a nők munkaerő-piaci részvételét, de teljesítményüket is érintik, azonban nem biztos, hogy azonos módon. Bár kétségtelen, hogy a foglalkoztatáspolitikai intézkedések női munkát befolyásoló eszközei pozitívan hatnak a nők fizetett munkavégzésbe történő bekapcsolódására, azonban ezzel egy időben fenntartják hátrányukat is. A részmunkaidős foglalkoztatás lehetőséget nyújt ugyan a munkavégzésre, de egyidejűleg hozzájárul a nemek szerinti foglalkoztatási szegregációhoz. A csökkentett munkaidejű foglalkoztatás meghatározza a munkavégzés mértékét és jellegét, s ezáltal megfosztja a nőket egy kedvezőbb presztizsú, jobb jövedelmet ígérő munkalehetőségtől (Bardasi és Gornick 2008; Stier és Yaish 2008).

Az intézményi hatások vizsgálatánál elkerülhetetlen a családpolitika azon eszközeinek számbavétele, melyek készpénzes formában, vagy természetben nyújtott szolgáltatás formájában kapcsolhatók a nők munkaerő-piaci szerepvállalásához. Bár a családtámogatások és a munkavállalás kapcsolatát empirikusan vizsgáló kutatásokban egyelőre szűkölködik a hazai szakirodalom, Bálint és Köllő (2007, 2008) eredményei rámutatnak, hogy a hosszú időtartamra szóló gyermekgondozási szabadság a munkaerő-piaci részvétel ellen hat, de ugyanez mondható el a gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézmények hiányáról is.

A gyermekvállalásra vonatkozó közgazdasági és szociológiai elméletek a gyermekvállaláshoz kapcsolódó anyagi és intézményi támogatási formák hatásait egyértelműen úgy értékelik, hogy ezek pozitívan hatnak a gyermekvállalási hajlandóságra. Elsősorban azért, mert a pénzbeli ellátások a gyermekneveléshez kapcsolódó költségek enyhítését szolgálják, ennek értelmében a gyermekvállalás ellen ható anyagi ellenőztető hatás kivédésére szolgálnak (Gábos és Tóth 2000).

A termékenység és munkaerő-piaci jelenlét összefüggéseit vizsgáló elméletek szintén hangsúlyosan kezelik a gyermekvállalással összefüggő pénzbeli és természetbeli ellátásokat. A természetben nyújtott – elsősorban óvodai, bölcsődei - ellátások kínálata és

elérhetősége a munkavállalási esélyek tekintetében jelentősek. A készpénzes családtámogatási formák – elsősorban a gyermekgondozási szabadság időtartamára járó ellátások – munkaerő-piaci hatásai már nem ennyire egyértelműek. Egyrészt azért, mert a hazai ellátások egy része biztosítási alapú, tehát munkaviszonyhoz kötött. Így ez a magasabb összegű ellátás nem mindenki számára elérhető. A gyermekvállalást megelőzően munkaviszonnyal nem rendelkezők a gyermekgondozási szabadság idejére segély jellegű ellátásban részesülnek, melynek összege olyan alacsony, hogy a fenti elméletet alapul véve mihamarabbi munkába állásra ösztönözi az anyákat. Mindezek mellett a gyermekgondozási szabadság időtartama szintén befolyásolja a munkaerő-piaci integrációt.

A nők munkaerő-piaci esélyegyenlőségének megvalósítása érdekében egyre hangsúlyosabb szerephez jutnak azok az intézkedések, melyek a fizetett munka és az otthoni munka közötti feszültségek csökkentésére irányulnak. Stier és Yaish (2008) szerint, ezek az intézkedések egyfajta „kétélű kardként” jelennek meg a nők munkaerő-piaci esélyegyenlősége szempontjából. Érvelésük szerint a témával foglalkozó kutatók két eltérő álláspontot képviselnek. Az egyik oldal (Esping-Andersen 1990; Stier és Yaish 2008) amellett érvel, hogy ezek az intézkedések egyértelműen pozitívan hatnak mind a nők munkaerő-piaci részvételére, mind a családi feladatok ellátására, illetve ezek kombinációjára. A másik oldal ennek ellenkezőjére áll (Bardasi és Gornick 2008), véleményük szerint ezek az intézkedések hozzájárulnak a nők hátrányos munkaerő-piaci helyzetének megőrzéséhez. Bebetonozzák a nőket a kedvezőtlen fizetéssel és előrelépési lehetőséggel járó munkákba, felerősítve ezáltal a munkaadók diszkriminációját, s meggátolva a nők belépési lehetőségeit az igazán jó perspektívát jelentő állásokba.

1.2.5. A gyermekneveléshez kapcsolódó támogatások, ellátások hatása a munkába való visszatérésre

Az intézményi faktorok foglalkoztatásra gyakorolt hatását több kutató vizsgálta (Gornick 1999; Van der Lippe és Van Dijk 2002; Pettit és Hook 2005; Szeleva és Polakowski 2009; Stier és Yaish 2008). Ezeknek az elemzéseknek a közös pontja, hogy azokat az általános és speciális jóléti ellátásokat állították vizsgálódásuk fókuszába, melyek valamilyen módon befolyásolják a gyermekes nők foglalkoztatását. Ilyen például az adott országban működő szülési szabadság rendszere, vagy a gyermekek napközbeni ellátását biztosító

intézményrendszer (óvoda, bölcsőde). Ezen elemzésekhez, bár nem közvetlenül, mégis témánk szempontjából igen szorosan kapcsolódnak azok az anyagok, melyek az egyes országokat a rendelkezésre álló szülési szabadság hosszának függvényében osztályozták, például, Korintus et al. (2004); Moss (2008); Korintus (2009).

A különböző országokban működő családpolitikai eszközök repertoárja nagymértékben függ az adott ország jóléti rezsim típusától. Ezért a családtámogatások munkaerő-piaci hatásainak vizsgálatakor elkerülhetetlen a jóléti rendszerek tipizálásának bemutatása. A jóléti állam tipológiája Titmuss nevéhez fűződik, aki a jóléti rendszerek három modelljét írta le: a reziduális-, az ipari teljesítményi -, és az institutionális-újraelosztó modellt. Azonban az összehasonlító vizsgálatok az Esping-Anderson féle (1990) tipológiára támaszkodnak. A jóléti juttatásokhoz való hozzájárulás függvényében megkülönböztette a liberális, a konzervatív és a szociáldemokrata jóléti államokat. Ezzel összefüggésben többen megfigyelték, hogy a szociáldemokrata államokban, - a skandináv országokban - a legmagasabb a nők munkaerő-piaci aktivitása, a liberális államok (USA, Kanada, Egyesült Királyság) a középmezőnyben helyezkednek el, a legalacsonyabb pedig, a konzervatív államok (Németország, Franciaország, Ausztria, Hollandia, Olaszország) női foglalkoztatási rátája (Blaskó et al. 2009). A volt szocialista országokat egy külön csoportba sorolja, „amely tükrözi a női foglalkoztatás ösztönzését célzó korábbi erőfeszítéseket és ennek megfelelően átalakult attitűdöket, de ugyanakkor jellemzően kevés támogatást nyújt a gyermekvállalás és a munkavégzés összeegyeztetéséhez” (Blaskó et al. 2009:16).

Ezekben az országokban a nők munkaerő-piaci szerepvállalása szorosan összefügg azzal, hogy a fenti típusokba tartozó államok családpolitikai eszközeikkel milyen társadalmilag elvárt családi működési mechanizmust tekintenek ideálisnak. Ez jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a gyermekneveléssel összefüggő családi munkamegosztást milyen eszközökkel segíti (apák számára járó szülői szabadság), s meghatározza, hogy a nők munka világába történő bekapcsolódását milyen intézményesített lehetőségekkel támogatják (rugalmas munka, gyermekek napközbeni elhelyezése). A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok egy másik alternatívát is kínálnak. Azzal érvelnek, hogy az intézményi sokszínűség magyarázza a nők munkaerő-piaci aktivitásának különböző országok tekintetében tapasztalt eltéréseit (Pettit és Hook 2005).

Az összehasonlító és az egyes országok családtámogatási rendszerének foglalkoztatottságra vetített hatását vizsgáló anyagok széles palettája jelenik meg a nemzetközi szakirodalomban, azonban a hazai elemző munkák e tekintetben sem bőkezűek.

A családpolitikai eszközök munkaerő-piaci hatását vizsgáló anyagok után kutatva azt tapasztaltuk, hogy mindössze két hivatkozó kutatási beszámoló készült a témával kapcsolatban. Spéder és Kapitány (2007), a családtámogatási eszközök termékenységre és munkaerő-piaci részvételre gyakorolt hatását vizsgálta. Míg Bálint és Köllő (2007, 2008) arra fókuszált, hogy a gyermekneveléssel összefüggő eszközök mennyiben „marasztalják” otthon, illetve mennyiben „sürgetik” a munka világába történő visszatérést. Előbbi egy demográfus szemüvegén keresztül tekintett a témára, míg utóbbi közgazdasági megközelítésből vizsgálódott.

Pettit és Hook (2005) a nők foglalkoztatási szerkezetét vizsgálták 19 országra kiterjedően. (Magyarország is a vizsgált országok között volt.) Kutatásukban átfogó elemzést készítettek a nők munkaerő-piaci részvételéről, melyben a strukturális és intézményi változások hatását vizsgálták. Vizsgálatukban abból a nézőpontból indultak ki, hogy a nők munkaerő-piaci részvétele és kötődése, főleg a kisgyermeket nevelő házas nők körében, strukturális, gazdasági és demográfiai változásokra vezethető vissza, melyek befolyásolják a keresletet és a női munkavállalók kínálatát. Kutatási hipotézisük szerint a nők foglalkoztatási színvonala várhatóan azokban az országokban magas, ahol az állam különböző szolgáltatásokat és ellátásokat biztosít a munkavállaló anyáknak. Feltételezésük szerint azok az állami támogatások, melyek biztosítják a magánélet (család) és munka közötti egyensúlyt, hozzájárulnak a nők munkaerő-piaci kötődésének erősítéséhez a gyermekgondozási szabadság lejárta után. Ezzel szemben a nők foglalkoztatása sokkal alacsonyabb abban az esetben, ha az állam az egykeresős családmódellet erősíti, s hosszú időre otthon tartja a gyermeket vállaló nőket. Pettit és Hook kutatása arra mutat rá, hogy a változó intézményi feltételek magyarázzák a munkaerő-piaci aktivitást. Megmutatták, hogy a gazdasági és demográfiai jellemzők mellett, a jóléti politikai (maternity leave) feltételek befolyásolják a foglalkoztatást, bár némileg ellentmondásos módon. A szülői szabadság és a kisgyermekes nők foglalkoztatása között egy fordított U-alakú kapcsolatot figyeltek meg. A rendelkezésre álló szülési szabadság a nők munkaerő-piaci kapcsolatát erősíti, ezzel ellentétben a hosszú időtartamra szóló szülési szabadság távol tartja a nőket a munka világától. Megállapították, hogy az államilag finanszírozott gyermekgondozáshoz kapcsolódó intézményi ellátások elősegítik a nők foglalkoztatását. Petti és Hook (2005) meglátása szerint, egyértelműen a kereslet és a kínálat egymáshoz való viszonya alakítja a női foglalkoztatást, azonban eredményeik szerint az is világossá vált, hogy a szülői szabadság és az állami gyermekgondozási ellátás jelentős hatást gyakorol a nők munkavállalási döntéseire.

Henau et al. (2010) azt vizsgálta, hogy a gyermekneveléshez kapcsolódó családpolitikai eszközrendszer mennyiben határozza meg a nők foglalkoztatottságának színvonalát Európa 15 országában. Az elemzés a gyermekkel rendelkező és nem rendelkező nők munkaerő-piaci jellemzőit térképezte fel. Kutatásuk fókuszában az állt, hogy megvizsgálják az anyák és a gyermekkel nem rendelkező nők atipikus, ezen belül is a részmunkaidős foglalkoztatásban való részvételét. Különös figyelmet szenteltek az iskolai végzettség változónak, s arra keresték a választ, hogy milyen eltérések, hasonlóságok figyelhetők meg a gyermekes nők munkaerő-piaci részvétellel kapcsolatos döntéseiben az iskolai végzettség függvényében. Azt feltételezték, hogy azokban az országokban, ahol jobban elismerik a gyermeknevelést azáltal, hogy gyermekgondozáshoz kapcsolódó ellátások kedvezőek, ott valószínűleg az anyák nagyobb arányban fognak teljes munkaidőben dolgozni. Ezt több korábbi kutatási eredmény is alátámasztotta. Ezek a munkák egyértelműen bebizonyították, hogy a gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézményrendszer hiányossága negatív hatást gyakorol az anyák munkaerő-piaci aktivitására (Henau et al. 2010).

Klerman és Leibowitz (1999) amerikai nők körében vizsgáldtak, majd megállapították, hogy a jól szervezett gyermekgondozási szabadság erősíti a nők munkaerő-piaci kötődését. Hozzáteszik, hogy a szabadság időtartamának növekedése hosszú távon rontja az anyák foglalkoztatási esélyeit, különösen az előléptetés és az on-the job képzések szempontjából, melyeknek ezáltal a jövedelememelő hatása is elmarad.

Ray, Gornick és Schmitt (2009) szintén a szülői szabadság jellemzőit vizsgálták 21 országban. Összehasonlító munkájuk fókuszában az állt, hogy az egyes országok milyen időtartamra szóló gyermekgondozáshoz kapcsolódó szabadságot kínálnak a szülők számára, illetve az ehhez kapcsolódó „pénzbeli díjazás” jellemzőit is figyelembe vették. A szülők számára nyújtott támogatás szintje mellett kulcsfontosságúnak tekintették, hogy milyen mértékben segítik elő az egyes országok a gyermekgondozásra fordított idő egalitárius elosztását az anya és az apa között. A gyermekgondozási szabadsághoz kötődő jogszabályok kétféleképpen támogatják a szülőket. Egyrészt azáltal, hogy törvényileg szabályozzák a gyermekvállalást megelőzően munkaviszonyban lévő, gyermeket gondozó szülőnek, mint munkavállalónak a védelmét, másrészt azáltal, hogy a gyermekgondozás időtartamára pótolják a kieső jövedelmet. A munkavállaló védelme azt jelenti, hogy a gyermekgondozási szabadság periódusát követően a munkavállalót a munkaadó köteles visszavenni az eredeti munkahelyére. A 21 ország mindegyike közvetlen pénzügyi támogatást nyújt, azonban annak időtartama már eltérő. A legtöbb országban három hónap

és egy év közötti időtartamra szóló teljes munkaidőre vetített (full-time-equivalent paid leave) fizetett szabadság működik. A legbőkezűbbnek a svéd családpolitika bizonyult. A 21 ország közül mindössze kettőben, az USA-ban és Ausztráliában létezik a nem fizetett szabadság intézménye, azonban az ausztrál szülőknek az állam jelentős mértékű „baby bonus”-t garantál.

Stier et al. (2001) 12 országot felölelő vizsgálatában arra az eredményre jutott, hogy a gyermeket nevelő nők munkaerőpiactól való távolmaradásának hosszát nagymértékben befolyásolják azok az intézkedések, melyek a családdal kapcsolatos teendők és a fizetett munkavégzés közötti konfliktus enyhítésére szolgálnak. Ezzel kapcsolatban Gornick és Meyers (2008) a gyermekgondozással és a fizetett munkavállalással összefüggésben a szülők egyenlő teherviselése mellett érvel. Meglátásuk szerint a férj és a feleség részvállalása a gyermekgondozási feladatok terén igen egyenlőtlenül oszlik meg, mely valós akadályként jelenik meg a nők fizetett munka világba való (újbóli) bekapcsolódásakor. Crompton és Keown (2009) a 2006. General Social Survey (GSS) adatbázisát elemezve azt vizsgálták, hogy a különböző családpolitikai ellátások milyen szerepet játszanak a gyermekvállalási döntésekben. Eredményeik azt mutatták, hogy a megkérdezettek jelentős hányada igen fontosnak tartotta a családpolitika által nyújtott pénzbeli ellátásokat.

1.2.6. A szociológiai szemlélet kritikája

A közgazdaságtani elmélettel kapcsolatos legerőteljesebb kritika, hogy a gyermekvállalásról és munkáról nem lehet egyszerűen racionális kalkuláció alapján dönteni. A szülők nem csupán gazdasági érveket és ellenérveket ütköztetnek, hanem alkalmazkodnak azokhoz a normákhoz, amelyeknek a betartását a közösség elvárja tőlük. „A bírálatok másik vonala szerint a gyermekek nem hasonlíthatók egyszerűen a tartós fogyasztási javakhoz vagy a beruházási javakhoz, hanem alapvetően mások. Andorka Rudolf, aki pedig nagyon fontosnak tartotta a közgazdasági elmélet mellett a szociológiai szempontok számbavételét, a termékenység közgazdasági elméleteire vonatkozó szociológiai elméleti ellenvetésekkel szemben kritikusan állapította meg, hogy azok sok esetben nem mennek túl a trivialisítások állításán. Akkor ugyanis, ha azt mondjuk, hogy a társadalomban egy adott időpillanatban a normák szabják meg a gyermekszámot, azt is meg kell mondanunk, hogy akkor és ott miért pont akkora gyermekszámot határoznak meg” (Gábos és Tóth 2000:112).

A preferencia-elmélet kritikája, hogy az egyén lehetőségei sok esetben korlátozzák a vágyak, preferenciák szerepét bizonyos döntési helyzetekben, hiszen ha a lehetőségek száma elenyésző, akkor a választási lehetőségek preferenciák szerint mérlegelése érvényét veszíti (Elster 1995). Bár a szociológiai megközelítés figyelembe veszi az egyén érzelmi motivációit, nem számol azokkal a speciális helyzetekkel, mikor a racionális kalkulációval és a normakövető magatartással nem magyarázható a döntés. Mi a helyes, etikus választás abban az esetben mikor sérült gyermek érkezik a családba, mikor válik normaszegővé a nő magatartása? Ha túl korán tér vissza a munka világába? Ha elfogadva (s belekeseredve) sajátos helyzetét, akár véglegesen hátat fordít a fizetett munkának?

1.3. Közgazdaságtani megközelítések

A közgazdaságtani megközelítéseket többek között, Andorka (2006), Bukodi és Róbert (1999), Spéder (2001), Gábos és Tóth (2000), Spéder és Kapitány (2007) alapján elemezzük. A neoklasszikus döntéselmélet szerint az egyének a rendelkezésükre álló szűkös erőforrások felhasználási lehetőségei közötti döntésük során racionálisan mérlegelik az előnyöket és a hátrányokat. Döntésüket ezekre, valamint külsőleg adottnak tekintett preferenciáikra alapozva hozzák meg (Gábos és Tóth 2000). A racionális döntés instrumentális, azaz a cselekvés eredménye a fontos, melynek eléréséhez az egyén a legjobb eszközt keresi (Elster 1995).

A neoklasszikus elmélet a nők hátrányos munkaerő-piaci helyzetét három tényezőre vezeti vissza. Eszerint a humán tőkébe történő kisebb mértékű befektetés, a statisztikai és az ízlésbeli diszkrimináció jelentősen hozzájárulnak a hátrányos helyzet kialakulásához és fennmaradásához. Az elmélet szerint a humán tőkébe történő kisebb beruházás azzal magyarázható, hogy a nők nincsenek folyamatosan jelen a munkaerőpiacon. Kereső tevékenységüket többször megszakítják, így nem tudnak annyi munkatapasztalatot felhalmozni, mint férfitársaik (vagy mint gyermektelen nőtársaik: a szerző). Ebből az következik, hogy a humán tőke beruházásnak hamarabb kellene megtérülnie, mely akkor érhető el, ha a nők kezdő fizetése magasabb lenne a férfiakénál (Belinszki 1997). Az elmélet már ezen a ponton megdőlni látszik, hiszen mind a nemzetközi (England 1979; Fuchs 2003), mind a hazai empirikus kutatások (Vanicsek és Rigler 2007; Vanicsek és Borbély 2008) eredményei ellentmondanak ennek. A statisztikai diszkrimináció azt takarja, hogy egyes társadalmi csoportok bizonyos jellemzők miatt a

kevésbé kedvező munkavállalói közeghez tartoznak, s emiatt a munkaadók nem szívesen alkalmazzák őket. Ilyen például a nők munkaerőpiacról való kilépésének veszélye, mely gyermekvállalás esetén elkerülhetetlen. Az ízlésbeli diszkrimináció annyiban tér el az előzőtől, hogy nem valamiféle statisztikailag alátámasztható okok mentén diszkriminálja a munkavállalót, hanem inkább szubjektív megítélés hatására (Belinszki 1997). A nők munkaerő-piaci hátrányát magyarázó neoklasszikus megközelítéssel kapcsolatban több kritikai észrevétel is megfogalmazható. Belinszki (1997) szerint, a neoklasszikus elmélet nem ad kielégítő magyarázatot a nők munkaerő-piaci hátrányára. Legtámadhatóbb pontja, hogy a munkaerőpiac nemi különbségeit elsősorban az emberi tőke-beruházás eltéréseivel magyarázza, melyet egyben a nemek közötti bérkülönbségek elsődleges okaként jelöl meg. Ezzel szemben a hazai és a nemzetközi kutatások eredményei is rációfolnak erre, hiszen azt bizonyítják, hogy az azonos iskolai végzettséggel, azonos munkatapasztalattal rendelkező, azonos munkakörben dolgozó nők és férfiak keresete között is átlagosan 18% a különbség a férfiak javára (Vanicsek és Borbély 2008).

A kisgyermekes nők munkaerő-piaci viselkedését alapvetően meghatározza a gyermek léte. Kutatási témánk szempontjából a termékenység és a munkaerőpiac összefüggéseit alapvető érvényűnek tekintjük, ezért az elméleti keretek kibontásához a termékenység közgazdasági elméletét is vizsgáljuk, mely abból az alapfeltevésekből indul ki, hogy a „gyermek iránti kereslet döntően a gyermek relatív árának a függvénye” (Gábos és Tóth 2000:82). A közgazdaságtani megközelítés szerint a gyermekvállalásról való döntés a racionális döntésemélet alapján, a gyermekből származó hasznok és költségek kalkulációjának eredője. Ebben az esetben a gyermek mint áru jelenik meg, melynek vannak kiadásai és hasznai. A gyermek eszerint hosszútávú kiadásokkal jár, hiszen jelenléte folyamatosan terheli a családi költségvetést. Vagyis ha nő a család bevétele, akkor csökken a gyermekneveléshez kapcsolódó anyagi teher, vagyis ha nő a jövedelem, akkor nő a gyermekvállalási hajlandóság (Fuchs 2003). Ennek ellentmond Becker és Lewis (1973). Meglátásuk szerint, a jövedelem növekedésének igen elenyésző hatása van a gyermekvállalásra. Feltételezésük alapján, ha nő a család jövedelme, akkor nőni fog az az összeg melyet az adott gyermekre költeni fognak, így a jövedelemnövekedés nem a további gyermekvállalást motiválja. Ha a gyermekkel kapcsolatos kiadások és a jövedelem növekedése azonos mértékű, akkor a jövedelem növekedése nem a házaspárra jutó gyermekek számában, hanem a már meglévő gyermekekre költött anyagi ráfordításokban jut kifejezésre (Fuchs 2003). Ez egybecseng Becker (1981) azon megállapításával, mely szerint nemcsak a gyermekek száma, de minősége is számít, s

véleménye szerint ezzel magyarázható a növekvő jövedelem és a termékenység közötti fordított kapcsolat. Így a gyermekekbe történő minőségbeli beruházás nagysága a gyermekszám növekedése ellen hat (Gábos és Tóth 2000).

Spéder (2001) okfejtése szerint a magasabb jövedelműek nagyobb kiadások mellett érzik úgy, hogy gyermekük fejlődése, nevelkedése megfelelő körülmények között történik. Ezt erősíti az oktatási expanzió azon hatása, mely egyre tovább tartja a gyereket eltartotti státusban, megnövelve ezáltal a gyermekre fordított kiadások nagyságát. Ez az úgynevezett jövedelmi hatás, mely mellett a munkaerő-piaci hatások klasszikus értelmezésével foglalkozó közgazdasági elmélet a gyermekvállalással összefüggő kieső jövedelmet is költségnek tekinti.

A női munkavállalás általánossá válásával került előtérbe a gyermekkel kapcsolatos kiadások másik vetülete, mely abból fakad, hogy a gyermekvállalás távol tartja a nőt a fizetett munka világától, tehát a nő a gyermekgondozás időszakára esik a munkabértől. Ennek megfelelően a gyermeknevelésnek vannak közvetlen és közvetett költségei. A gyermekneveléssel összefüggő közvetlen költségek körébe tartoznak a pénzben mérhető kiadások és az időben, munkában kifejezhető kiadások (Spéder 2001).

A közvetett költségek azok az *elmaradt hasznok* (Spéder 2001) vagy *használdozati költségek* (Gábos és Tóth 2000), amelyek abból adódnak, hogy a nők (szülők) a gyermekvállalás miatt rövidebb-hosszabb időre kimaradnak a fizetett munka világából. Példaként említhető az anya kieső munkaerő-piaci munkabére, mely költség, a munkavégzéshez kapcsolódó - jövedelemnövelő hatással bíró - elhalasztott továbbképzéseknek köszönhetően tovább fokozódik. A gyermekneveléshez kötődő hátrányként említhető, hogy a munkaadók ellenérzéssel viseltetnek a kisgyermekes anyák foglalkoztatását illetően, hiszen feltételezéseik szerint családi feladataik miatt gyakrabban hiányoznak, kevésbé tudnak alkalmazkodni, egyfajta kiszámíthatatlan, megbízhatatlan munkaerőként jelennek meg. A gyermekvállalás ezek szerint a jövőbeli újbóli munkavállalás korlátját is jelenti (Lakatos 2001).

A gyermekvállalással összefüggő pénzben nem mérhető haszon az öröm, melyet a gyermek megszületése jelent. A befektetés pénzbeli megtérüléseként értelmezhető az a jövedelem és munka, mellyel a gyermek keresőképes korában hozzájárul a családi költségvetéshez és a szociális-gondozó tevékenység, az úgynevezett *biztonsági haszon* melyet a gyermek idős szülei számára jelent (Gábos és Tóth 2000).

1.3.1. Jövedelmi hatás a jövedelem nagysága alapján

Kétségtelen, hogy - jelen esetben a gyermekvállalás miatt - a munkától való távolmaradásból adódó anyagi veszteség együtt mozog a nő kieső jövedelmének nagyságával. Vagyis minél magasabb a munkavállaló nő munkaerő-piaci bére, annál nagyobb haszonáldozatot jelent számára a gyermekvállalás. S minél inkább kitolódik a gyermekgondozási szabadság időtartama, annál jobban fokozódik az elmaradt haszon mértéke. Ennek következményeképpen a magasabb munkaerő-piaci bérrel rendelkező nő célja, hogy viszonylag rövidebb időre korlátozza a munkaerőpiactól való távolmaradást, s arra törekszik, hogy a gyermekvállalást követően minél hamarabb visszatérjen a munka világába (Bukodi és Róbert 1999).

Fentiekből levezetve, az alacsonyabb jövedelmű, illetve a gyermekvállalást megelőzően gazdaságilag inaktív nők tekintetében ennek ellenkezője érvényesül. Esetükben a fizetett munkától való távolmaradás nem jelent akkora jövedelemkiesést, így ők ellenérdekeltek a gyermekgondozási szabadság korai megszakításában.

A közgazdaságtani megközelítés arra is kitér, hogy a jövedelemhatás nem érinti egységesen a kisgyermekes nőket. Az emberi tőke elméletek szerint, a munkaerőpiacon a kínálati oldal összetétele igen vegyes, különböző iskolai végzettségű egyének testesítik meg, akiknél ez a különbség a munkából származó jövedelmükben is megjelenik. Így tehát a gyermekvállalással összefüggő munkaerő-piaci távolmaradás esetén a haszonáldozat prediktoraként jelenik meg a munkaerő-piaci jövedelem. Az elmélet szerint, minél magasabb a munkabér, annál nagyobb veszteséggel jár, mikor a gyermeket nevelő anya kilép a munkaerőpiacról (Mincer és Polachek 1974).

A magyar családtámogatási rendszer egyik eszköze, a GYED éppen ennek a hatásnak a kompenzálását szolgálja, bár ez a megállapítás a magasabb jövedelemmel rendelkezők esetén nem állja meg a helyét. Ugyanis a GYED felsőhatára limitált, így az átlagnál jobban keresőknél ez a kompenzációs hatás nem érvényesül.

A gyermekvállaláshoz kötődő ellátások (családi pótlék, GYES, GYED) meghatározzák a fent említett jövedelmi hatásmechanizmust, mely ellentétes előjelű attól függően, hogy az anya munkaerő-piaci státusza, kötődése milyen. Mivel a gyermekgondozáshoz kötődő magasabb összegű ellátások munkaviszonyhoz kötöttek és összegük az átlagfizetés nagyságának függvényében változó, így az inaktívak és az alacsony jövedelemmel rendelkezők esetén az ellenőztönző hatás nem érvényesül.

A nők gyermekvállalást követő munkába állásának időzítése erős kapcsolatot mutat a férj szocioökonómiai státuszával (Bernasco et al. 1998). A férj iskolai végzettségének, munkaerő-piaci kondíciójának magyarázó erejét számos hazai kutatás is bebizonyította (Bukodi és Róbert 1999; Spéder 2003, 2006, Szűcs 2005; Spéder és Kapitány 2007).

Spéder (2003) a mai modern társadalom kétkeresős modelljéből kiindulva vizsgálta a férj munkaerő-piaci helyzetének hatását. Állítása szerint a női foglalkoztatásból eredő ellenőztönzők annál erősebbek, minél alacsonyabb a férj jövedelme, minél kisebb a férj és a feleség keresete közötti rés. Ez a hatás a magas keresetű feleség és alacsony keresetű férj esetén a legerősebb. A lehetséges hatásokról az aktivitási státusz mentén elmélkedve arra a következtetésre jutott, hogy a férfi munkanélkülisége, inaktivitása vélhetőleg az alacsonyabb jövedelem miatt növeli, a nő inaktivitása pedig csökkenti az ellenőztönző jövedelmi hatást.

Bernasco et al. (1998) állítása szerint minél magasabb a férj végzettsége annál nagyobb a valószínűsége, hogy gyermekvállaláskor a feleség kilép a munkaerőpiacról, mivel férje vélhetően biztonságos anyagi körülményeket teremt, így a feleség munkából származó jövedelme kevésbé fontos a család számára. Ez a feltevés a házastársak gazdasági heterogenitását veszi alapul (Bukodi és Róbert 1999). Azonban a házassági homogámiára utalva feltételezhető egy másik oksági viszony. Ha a magasabb iskolai végzettségű férfiak magasabb végzettségű nővel házasodnak, akkor az emberi tőke elmélet alapján a nők, nagy valószínűséggel rövid időre hagyják el a munkaerőpiacot gyermekvállalás esetén, mert a munkaerő-piaci karrier kedvezőbb perspektívát kínál a hagyományos női szerepekkel szemben. Ez a feltevés a házastársak kulturális homogámiáján alapul (Kalmijn 1991, 1994; Bukodi és Róbert 1999).

1.3.2. Emberi tőke elméletek

Számos hazai empirikus vizsgálódás eredménye (Kovács 1983; Kertesi és Köllő 2001; Szanyi 2005; Galasi 2004; Kertesi és Varga 2005) alapján kijelenthetjük, hogy az iskolai végzettség, a munkaerő-piaci tapasztalat jelentősen befolyásolja az elhelyezkedési esélyeket. A kisgyermeket nevelő nők megszerzett képességei - attól függően, hogy mennyi ideig tartózkodnak otthon gyermeknevelés céljából, illetve, hogy a gyermekvállalást megelőzően milyen végzettséggel, képzettséggel rendelkeztek – leépülhetnek elértéktelenedhetnek. Ezen probléma megoldásának egyik legkézenfekvőbb

alternatívája, a képzésbe való bekapcsolódás. Ez a tevékenység irányulhat egy teljesen új szakma elsajátítására, az aktuális végzettség megerősítésére, továbbfejlesztésére, vagy akár valamilyen kiegészítő jellegű, gyakorlati ismeretek (számítógépes ismeretek, pályázatíró tanfolyamok, nyelvtanulási lehetőség) megszerzésére. Az oktatásba való bekapcsolódás megtérülésével nemcsak a munka világában számolhatunk. Egyúttal kizökkenti a nőt a mindennapok egyhangúságából, monotonitásából (Váradiné 2006).

A tőke a közgazdasági elmélet szerint a gazdasági tevékenység alapja, s mint ilyen egyben termelési tényező. Már a klasszikus közgazdászok is jelentőséget tulajdonítottak a tudásnak, melyet a társadalmi differenciálódás, a társadalmi mobilitás forrásának tekintettek. Közülük elsőként William Petty és Adam Smith használta az emberi tőke fogalmát (Varga 1998). A modern közgazdaságtanban a tőke fogalmának több szempontú vizsgálata az '50-es, '60-as években kapott nagyobb hangsúlyt, mikor a közgazdászok kutatni kezdték a gazdasági növekedés forrását. Az emberi tőke teóriájának első képviselői Schultz, Rosen és Coleman az emberi erőforrásokba és a fizikai tőkeállományba történő befektetések között kapcsolati viszonyt feltételeztek. Az emberi tőke koncepciójának első kidolgozója Schultz volt. Elmélete szerint a gazdaságilag racionálisan cselekvő egyénnek az emberi erőforrásba való beruházása a későbbiekben megtérül, oly módon, hogy a beruházás költségeit meghaladja annak haszna. A megtérülés egyik területe a munkaerőpiac. Schultz e gondolkör mentén dolgozta ki az emberi tőke beruházás fogalmát. Az emberi tőke beruházást a gazdasági növekedés motorjaként definiálta (Lengyel és Szántó 1998).

Rosen szerint, „az emberi tőke olyan tőke, melyet az emberek képességei és produktív ismeretei alkotnak” (Rosen 1998:71). Schultz ennél tágabb értelemben gondolkodott az emberi tőkét alkotó tényezőkről. A tudás megszerzésén, az oktatásba való befektetésen túl a fejlődés forrásának tekinti a javuló egészségi állapotot, a születéskor várható átlagos életkort, a csecsemőhalandóság csökkenését, a gyermeknevelésre fordított családi erőforrások növekedését (Schultz 1998).

Az emberi tőke gazdasági növekedésre gyakorolt hatásának másik aspektusa a szegénység problematikájának kezeléséhez fűződik. A közgazdászok érdeklődése így a jövedelem és a kereset egyének közötti elosztásának magyarázatára irányult. Ezzel összefüggésben azt találták, hogy a tanulás és az egyéni gazdasági siker között kapcsolat van. Az emberi tőke-befektetés jövedelmi hatását körbejáró elemzési terület fogalmi kereteit Becker dolgozta ki. Elméletének középpontjában a beruházás hozadékrátája állt, mely szerint „a racionálisan cselekvő egészen addig a pontig folytatja a beruházást, amíg a

befektetés marginális hozadékrátája egyenlő nem lesz a pénzalap lehetőségkölségével” (Rosen 1998:74) tehát a jövedelem növekedése az addigi beruházás költségeit kompenzálja.

1.3.2.1. A tanulásba történő bekapcsolódás hozama

Az emberi tőkébe történő beruházás munkaerő-piaci haszna vitathatatlan. Kutatási témánk szempontjából azonban az is érdekes nézőpont, hogy a már rendelkezésre álló iskolai végzettség és a megszerzett munkaerő-piaci tapasztalat hogyan befolyásolja a gyermekgondozási szabadságon lévő nőknél a munkába állás időzítését. Megfigyelhető-e valamilyen mintázat, kirajzolódik-e valamilyen tendencia a munkaerőpiachoz lazábban és erősebben kötődő nők munkába lépéssel kapcsolatos döntéseiben.

Egy másik érdekes szempont, hogy az otthon töltött időszak alatt végzett tanulmányok mennyire jellemzik a vizsgált mintát és, hogy ennek háttérben milyen motiváció húzódik meg. Ennek a kérdésnek a vizsgálatához elengedhetetlen az emberi tőke jelenlétének mint befolyásoló tényezőnek az áttekintése, melyeket saját empirikus kutatásunk prediktoraként definiálunk. A következőkben ennek a gondolatkörnek az elméleti kereteit mutatjuk be.

Az emberi tőke elmélet szerint, az egyén az oktatásba, képzésbe történő bekapcsolódását egyfajta beruházásként értelmezi, melynek költségei ettől eltérő időpontban a munkaerőpiacon térülnek meg (Varga 1998). Az emberi tőke fejlesztésére irányuló befektetés és megtérülés viszonyának vizsgálata a közgazdaságtanban mikroökonómiai alapokon nyugszik, a szociológiai aspektus a státuszmegszerzési modellek gyakorlatát követi. A két megközelítés közötti alapvető különbség, hogy míg a közgazdaságtan a befektetés/megtérülés viszonyát objektív mérce, materiális keretek mentén vizsgálja, addig a szociológiában az egyén szubjektív elégedettségi mutatói is megjelennek, mint magyarázó változók. Az iskolai végzettség gyengülő munkaerő-piaci esélyeket előrejelző hatásáról számolnak be a legfrissebb státuszmegszerzési vizsgálatok (Altörjai és Róbert 2006). Bár, a diplomával rendelkezők aktivitási rátája magasabb, mint az alacsonyabb iskolai végzettségű csoportoké, 2000 óta esetükben is visszaesés tapasztalható (Scharle 2008).

Az emberi tőke ez egyén ismereteinek és képességeinek összessége. Mikor az emberi tőkébe beruházunk, növeljük szakértelmünket, melynek előnyeit a munkaerőpiacon élvezhetjük. Amennyiben a munka világában történő érvényesülésünket az emberi tőke hozamaként fogjuk fel, úgy az emberi tőke termelése növeli az egyén alkupozícióját. Bár a

szó klasszikus értelmében azt jelenti, hogy a rövidebb oldal elve értelmében azok vannak kedvezőbb helyzetben, azok alakítják a feltételeket a munkaerőpiacon, akik kevesebben vannak. Jelen esetben azt feltételezzük, hogy minél több emberi tőkére tesz szert valaki, annál inkább képes irányítani saját sorsát, annál inkább kizárhatja a külső korlátozó tényezőket a döntési mechanizmus során. Nem kell lejjebb adni a munkakörülmények, fizetéssel szemben támasztott igényéből. Például, mikor egy nő a gyermekvállalást követően visszaáll a munkába, mérlegeli saját, illetve családja helyzetét, erőforrásait. Összeveti azokat a tényezőket, melyek otthon tartják azokkal a tényezőkkel, amelyek a munka felé orientálják. Fenti okfejtés szerint, a szubjektív megítélés is szerephez jut, tehát, hogy a gyermeket nevelő nő, hogyan ítéli meg saját munkaerő-piaci helyzetét, tart-e az állásvesztéstől, vagy biztonságban érzi-e magát mint munkavállaló.

A klasszikus közgazdaságtan képviselői közül elsőként Smith vizsgálta empirikusan, hogy az emberi tőkébe és a munkaerőpiacon hasznosítható képességekbe történő beruházás hogyan alakítja a jövedelmet és a bérstruktúrát. Marshall a család meghatározó szerepét emelte ki, mely szerint a család társadalmi és gazdasági státusza jelentősen befolyásolja a tanulással összefüggő döntéseket (idézi Fuchs 2003).

A tanulással kapcsolatos döntést számos tényező alakítja. Ilyen például a családi háttér, az adott személy képessége, motivációja (Becker 1998). Ezek a tényezők jelentősen befolyásolják, korlátozhatják az oktatásba bekapcsolódás lehetőségét. Ezeket a korlátokat hivatott enyhíteni az oktatáspolitikai azon intézkedései, melyek a hátrány jelenlétét - pl. felsőfokú intézményekbe való jelentkezés esetén a felvételi eljárásnál többletpont megajánlásával - kompenzálják. A tanulni vágyók pénzügyi lehetőségei hátráltatják a továbbtanulást, ugyanis a tandíj – még ha támogatott is –, a tanulással összefüggő közvetlen költségek csak egy részét alkotja (Rosen 1998). Tehát a gazdasági hátrány jelentős magyarázó tényező a tanulással kapcsolatos döntések tekintetében.

Az oktatásba való bekapcsolódás és a megszerzett jövedelem, a foglalkoztatási esélyek közötti kapcsolat igen erős. Azok az állások, melyek betöltéséhez magasabb iskolai végzettség szükséges kedvezőbb alternatívát jelentenek, materiális és nem materiális szempontok szerint is (Rosen 1998). A jövedelem emelkedésén túl, a magasabb iskolai végzettség hozamaként értelmezhetők a jobb és egészségre kevésbé ártalmas munkakörülmények, a kényelmesebb munkavégzés, a megnövekedett szabadidő. Ezek az oktatás úgynevezett externális vagy járulékos hozamai. Rosen (1998) szerint, „a szabadidő mennyiségének és minőségének betudott értéket minden jóléti mércében számításba kell venni [...] az emberi tőke jelentős értéket képvisel az otthoni termelésben azoknak az

embereknek, különösen a nőknek a körében, akiknek a tevékenysége a piaci és a nem piaci szektor között váltakozók” (Rosen 1998:93).

Szűcs (2005) kisgyermekes nők országos mintáján végzett kutatásában egyértelműen rávilágított, hogy a tanulás egyik jelentős indítéka a megváltozott körülményekhez - a kisgyermek gondozásához, neveléséhez - jól igazítható foglalkozás elérése. Még ha jövedelmi szinten visszalépést is jelent, a megnövekedett szabadidő értéke meghatározóbbá válik. A nők továbbtanulási szándékát gyakran korlátozzák családi kötelezettségeik, és ezért fektetnek kevesebb emberi tőkét a formális gazdaságba. A nők hiánya a hatalmi pozíciókban pontosan ezzel magyarázható. Az alacsonyabb humán tőke nem csak korlátozza a munkaerő-piaci esélyeket, de Parcel (2006) szerint részben tükrözi a preferenciákat és aspirációkat. Becker (1981) - aki a háztartásokat mint gazdasági egységeket vizsgálta – megállapította, hogy a racionális kalkuláció eredménye, hogy míg a nő több energiát/tőkét fektet az otthoni feladatok elvégzésébe és a gyermekek gondozásába, addig a férj a fizetett munka felé irányítja energiáit.

A szociológusok többsége a preferenciákat és törekvéseket a szocializáció eredőjeként értelmezi, mely elsősorban a családgondozói szerepet erősíti a nőkben (Marini és Brinton 1984). Talán ezzel magyarázható, hogy a nők elsősorban olyan munkát keresnek, melyet össze tudnak egyeztetni a családi feladatokkal, főleg míg gyermekük kicsi és gondozásuk több odafigyelést, energiát követel.

1.3.2.2. Emberi tőke és diszkrimináció

Érdemes megemlíteni egy másik megközelítést is, mely azt vizsgálja, hogy az emberi tőkének milyen szerepe van a férfiak és nők bére közötti különbségek tekintetében, melyet Rosen (1998) elsősorban a munkaerő-piaci diszkrimináció kérdéséhez kapcsol.

A mai napig igen aktuális kérdés, hogy a nők miért keresnek kevesebbet, mint a férfiak, még akkor is, ha ugyanolyan végzettséggel, tapasztalattal bírnak, s azonos munkakörben dolgoznak. Mincer és Polachek (1974) a nők tradicionális szerepét jelölik meg a fő okként. Megfigyelésük szerint a nők jövedelem-tapasztalat görbéje laposabb és növekedése az életpálya során elmarad a férfiakétól. Ez azzal magyarázható, hogy a nők otthoni munkamegosztásból, gyermeknevelésből kapcsolatos szerepükből adódóan kevésbé kötődnek a munkaerőpiachoz (Rosen 1998).

A szakirodalom megkülönbözteti a fizetett és a nem fizetett munka fogalmát. Mindkét esetben munkavégzésről beszélünk, csak éppen az egyik esetben a tevékenység „helyszíne” a munkaerőpiac, a másik esetben pedig azon kívül esik. A Becker-Gronau-féle időallokációs munkakínálati modell is ebből az alapesetből indul ki. A modell lényege, hogy az erőforrások kétféle tevékenység közötti megosztása aszerint történik, hogy kinek magasabb a munkából származó jövedelme, vagyis ki veszít lényegesen többet azzal, ha nem a munkaerőpiacon adja bérbe a munkaerejét, hanem a munkaerőpiacon kívül állít elő szolgáltatásokat, javakat. Ha számításba vesszük, hogy a férfiak bére átlagosan 18 százalékkal magasabb, mint a nőké, és hogy a nő gyakrabban szakítja meg a munkaerőpiaci karrierjét gyermeknevelés céljából, melynek jövedelemcsökkentő hatása közismert - hiszen a távolét ideje alatt kimarad a béremelésből és egyéb béren kívüli jutatás lehetőségéből – akkor egyértelművé válik, hogy a nők részvétele a férfiakhoz viszonyítva magasabb a nem fizetett munka területén (Galasi és Körösi 2002).

Ugyanennél az okfejtésnél maradva, ha humántőke befektetésről dönt a család, mely egyszerre finanszírozója és termelője az emberi tőkebefektetésnek, akkor nagy valószínűséggel jobban megtérül, ha a férfi továbbtanulási szándékát erősítik. Az emberi tőkébe történő beruházás egyúttal a választás lehetőségét is biztosítja az egyén számára. A képzésbe való bekapcsolódás eszköze lehet a későbbi pályamódosításnak, a munkahely változtatás pedig Rosen (1998) szerint, az ember tőke felhalmozásának egyik formája. A neoklasszikus elmélet szerint a több gyermeket nevelő nők nagyobb valószínűséggel végeznek olyan tevékenységet, mely jobban illeszkedik a gyermekneveléssel kapcsolatos időfelhasználáshoz. Ilyen az otthon végezhető munka, vagy az önfoglalkoztatás. De ennek az inverze is igaz: azok a nők, akik a fent említett munkavégzési formában tevékenykednek nagyobb eséllyel vállalnak több gyermeket (Szakadát 2003).

A gyermekszegénységgel kapcsolatos empirikus kutatások (Darvas és Tausz 2002; Gábos 2008; Bass et al. 2008; Ferge 2010) rávilágítanak az emberi tőke beruházás családtámogatásokat érintő vetületére is. Gábos (2008) szerint, a családtámogatási rendszer nem csak a szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem eszközeként definiálható. Tekinthető egyúttal „közösségi, (tehát a társadalom által, adókból finanszírozott és nagymértékben a társadalom számára megtérülő) emberi tőkeberuházásnak” (Gábos 2008:304).

A családtámogatások a következő módon segítik az emberi tőke-felhalmozását. A gyermekszám emelkedésével hozzájárulnak a munkaerő-kínálat utánpótlásához, ezzel is növelve az adófizetők számát. Másrészt – kutatásunk szempontjából a legfontosabb

tényező – a munkavállalás és gyermeknevelés összhangjának elősegítésével csökkentik az anya humán tőke veszteségét, megelőzhetik az otthon töltött időszak alatt a munkaerő-piaci képességek erodációját. Továbbá kedvezően hatnak a gyermek érzelmi és kognitív fejlődésére, végül pedig hozzájárulhatnak a családi hátrányok enyhítéséhez, melyek útját állják a gyerekek emberi tőke felhalmozásának (Gábos 2008).

Összefoglalásként megállapítható, hogy az emberi tőkébe történő beruházás, az oktatásba és képzésbe történő bekapcsolódás nagyobb szakmai ambícióra ösztönöz. Lehetőséget teremt jobb piaci és magasabb jövedelmi lehetőségek elérésére, s a választás lehetőségét kínálja az egyén számára. A magasan kvalifikált, kedvező foglalkozási státuszú, több éves munkatapasztalattal rendelkező nők szülést követően sem lépnek ki véglegesen a munka világából. Bukodi és Róbert (1999) megállapítása szerint a felhalmozott „karriertőkék” a mihamarabbi munkaerőpiacra történő visszatérést erősítik.

1.3.2.3. Az emberi tőkébe történő beruházás hatása a munkaerő-piaci visszatérésre

Az emberi tőke elméletek szerint a magasabb iskolai végzettség, az oktatásban eltöltött idő hossza, a munka világában megszerzett tapasztalat arra ösztönzi az egyént, hogy a megszerzett emberi tőkéjét a munka világában kamatoztassa. Vagyis a magasabb iskolai végzettség a mihamarabbi elhelyezkedésre sarkall, mely a családalapítás, a szülés elodázását vonhatja maga után.

Mint azt már említettük, a nők a gyermekvállalás időszakára megszakítják kereső tevékenységüket, majd különböző tényezők figyelembe vétele mellett döntenek a visszatérés időpontjáról. Ezzel összefüggésben többen vizsgálták az iskolai végzettség gyermekvállalási tervekre kifejtett hatását. Mivel a gyermekvállalás halasztása és a bizonytalan elhelyezkedési esélyek kapcsolatát számos hazai és külföldi kutatás bizonyította, ezért ebben az alfejezetben azokat a kutatási eredményeket mutatjuk be, melyek az érintett nők iskolai végzettségét, munkaerő-piaci beágyazottságát tekintették a fő magyarázó változónak.

Az anyai emberi tőke hatását itthon Bukodi és Róbert (1999), Szűcs (2005), Spéder (2006), Frey (2002) és Váradiné (2006) vizsgálta. Bukodi és Róbert vizsgálatának alapját képező adatfelvétel a rendszerváltozást közvetlenül követő időszakban készült. Azt kutatták, hogy a házas anyák gyermekvállalás után visszalépnek-e a munka világába. Ma több mint húsz év elteltével már nem az a kérdés, hogy az anyák újra munkába állnak-e, hanem

inkább az, hogy a szülést követően meddig maradnak otthon, és mikorra időzítik visszatérésüket. Spéder, az *Életünk fordulópontján* című nagymintás kutatásában a gyermekvállalási hajlandóság munkaerő-piaci hatásait tárta fel. Frey és Váradiné tanulmányukban a MEF (Munkaerő-piaci felmérés) adatain keresztül, Szűcs országos reprezentatív adatbázisán keresztül a gyermekes anyák munkaerő-piaci helyzetét vizsgálta. Az anyai emberi tőke munkaerő-piaci hatását vizsgáló munkák kivétel nélkül arra az eredményre jutottak, hogy a munkaerő-piaci beágyazottság negatívan befolyásolja a munkaerőpiacról távolmaradás hosszát. Vagyis, minél több időt fektet be a nő a foglalkozási karrierjébe, annál kevésbé éri meg huzamosabb ideig távol maradnia a munka világától. Fent említett kutatások eredményei alátámasztották a emberi tőke elméletek téziseit, mely szerint a munkaerő-piaci tapasztalat pozitívan befolyásolja a fizetett munkába való visszalépést.

A nők magasabb iskolai végzettsége, foglalkozási státusza pozitívan befolyásolja a visszatérést a munkaerő-piacra. A vezetőkhöz és értelmiségiekhez tartozók körében igen magas azok aránya, akik a szülési szabadság első három évében visszatérnek, szemben a rutin szellemi foglalkozásúakkal, illetve a szakképzetlenekkel (Bukodi és Róbert 1999). A kedvezőbb társadalmi pozíciójú nők arra törekszenek, hogy megőrizzék munkaerő-piaci karrierjük folytonosságát, hiszen megszakítása „haszon áldozatot” jelent. A tudásba többet befektető nők foglalkozási, szakmai ambícióit akadályozhatja az otthon töltött időtartam kitolódása, hiszen ezalatt, „az emberi tőkének a foglalkozási karrierhez leginkább kötődő részét rombolja le (speciális képzettségek, tudás, kapcsolatok)” (Bukodi és Róbert 1999:222). Ezzel összefüggésben Frey (2002) és Váradiné (2006) megállapítja, hogy a gyermekgondozási szabadság alatt a megszerzett tudás elértéktelenedik, melyet a kvalifikáltabb nők úgy kerülnek ki, hogy korábban visszatérnek a fizetett munka világába, illetve képzik magukat ez alatt az időszak alatt.

Kenjoh (2005), összehasonlító vizsgálatában az anyák foglalkoztatási jellemzőit tanulmányozta az Egyesült Királyságban, Németországban, Hollandiában, Svédországban és Japánban. Az iskolázottsági szint emelkedésének erős pozitív hatását mutatta ki az elhelyezkedésre, különös tekintettel a teljes munkaidős foglalkoztatásra. Ezt többek között azzal magyarázta, hogy a magasabban képzett nők körében tapasztalt kedvezőbb munkaerő-piaci bér a fizetett munka világába való visszatérésre sarkallja az egyént. A végzettség pozitív hatását észlelte mind az Egyesült Királyságban, Németországban, Hollandiában, és Japánban, bár eltérő mértékben. A legerősebb hatást a holland nők körében tapasztalta. Kenjoh vizsgálata nem mutatott ki szignifikáns összefüggést a

gyermekkel rendelkező svéd nők munkaerő-piaci részvétele és a képzettség milyensége között, mint ahogy korábban Gustaffson és Stafford (1994) is hasonló következtetésre jutott. Utóbbi ezt a nappali ellátást biztosító intézményi lehetőségekhez és a fizetett szülői szabadsághoz való hozzáférés egalitárius jellegével magyarázta.

Gerson (1985) az emberi tőke jelentőségét hangsúlyozza a gyermeket vállaló nők újbóli munkába állásának motivációjaként. Amerikai nők körében végzett kutatásában azt találta, hogy az iskolai végzettségnek, a foglalkozási hierarchiában elfoglalt helynek és a munkaerő-piaci tapasztalatnak van a legnagyobb szerepe a munka világába való visszatérésben.

Boushey (2008) vizsgálatának motivációs hátterét (USA) a magasan képzett, harmincon túli anyák körében megfigyelt, gyermekvállalással összefüggő jelentős arányú munkaerő-piaci kilépés adta. A „Current Population Survey’s Annual Social and Economic Survey” (ASEC) adataira támaszkodva azt vizsgálta, hogy valóban jellemzőbb lett-e a gyermekvállalással összefüggő munkaerő-piaci kilépés az érintettek körében. A szerző megállapítása szerint a „gyermek hatás” (child effect) enyhülése figyelhető meg az 1970-es évek végétől. Ekkor a „gyermek hatás” 21,8% volt, mely az elmúlt két évtizedben folyamatosan csökkent, 2005-re 12,7%-ra apadt. A tanulmány eredményei nem támasztották alá a fenti feltételezést, inkább ennek ellentmondó eredményekről számol be a szerző. Meglátása szerint a főiskolát, egyetemet végzett, és az egyedül álló anyák esetében a gyermekvállalás munkaerőpiactól távol tartó hatása inkább gyengült.

Stier és Yaish (2008) a női foglalkoztatás dinamikáját meghatározó tényezőket kutatta izraeli nők körében. Vizsgálatuk a nők emberi tőkéjére épült. Korábbi kutatásokra hivatkozva azt feltételezték, majd eredményeikkel megerősítették, hogy azok a nők, akik nagyobb munkatapasztalattal rendelkeznek, illetve akiknek magasabb a munkaerő-piacon betöltött hatalmi pozíciója, foglalkozási presztizse, valószínűbb, hogy hosszabb periódusú munkaviszonyt képesek fenntartani, mint azok, akiknek az emberi tőkéje kisebb.

Henau et al. (2010) 15 európai országban vizsgálták a gyermekek foglalkoztatásra gyakorolt hatását az anya iskolai végzettségének tükrében. Munkájukban a szokásostól eltérően nem három, hanem két iskolázottsági szintet különböztettek meg, a kevésbé képzettek és a magasabban képzettek (közép-, és felsőszintű végzettséggel rendelkezők) csoportját. Hipotézisük szerint, a háztartásban nevelkedő kiskorú gyermek kedvezőtlenül hat a foglalkoztatásra, s ez a negatív hatás abban az esetben erősebb, ahol az anya alacsonyban képzett. Feltételezésüknek megfelelő eredmények születtek. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkező kiskorú (jelen esetben 15 év alatti) gyermeket nevelő nők

foglalkoztatási esélyei és jellemzői szinte egybeesnek az idősebb gyermeket vagy gyermeket egyáltalán nem nevelő nőkével. Vagyis, a gyermek jelenlétének foglalkoztatásra gyakorolt negatív hatását az anya iskolai végzettsége determinálja, mely kedvezőtlen hatást a gyermek életkorából adódó hátrányok tovább fokozzák. Kivételt képeznek az Egyesült Királyság, Németország és Ausztria. Megállapításuk szerint az Egyesült Királyságban és Ausztriában a kedvezőtlen családpolitika rovására írható, hogy a magasán képzett anyák esetén is egyfajta disszonancia figyelhető meg a foglalkoztatásba való újbóli bekapcsolódáskor. Ez a megfigyelés bár mérsékeltebben, de igaz Németországra is.

1.3.2.4. A házastárs/élettárs emberi tőke hatása

Bukodi és Róbert (1999) az anyák visszatérésére vonatkozó döntéseit a partner emberi tőke jellemzőinek tükrében vizsgálták. Az várták, hogy a férj iskolai végzettsége, munkaerő-piaci beágyazottsága oly módon alakítja a gyermeket nevelő anyák fizetett munkavégzését, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező férj kedvező foglalkoztatási és jövedelmi helyzete távol tartja az anyát a munka világtól. Eredményeik szerint a gyermekgondozási szabadság igénybevételénél a férj foglalkoztatása, iskolai végzettsége nem bizonyult statisztikai szempontból bizonyító erejűnek, a fizetett állásba visszatérést a férj származása befolyásolta. Vagyis azok az értékek és normák, melyet a házastársak szocializációjuk során családjuktól láttak, tanultak.

Abban többnyire egyetértés tapasztalható a témával foglalkozó kutatók körében, hogy a férj jelenléte, annak nemi szerepekkel összefüggő attitűdje, a foglalkozási struktúrában elfoglalt helye meghatározza a feleség munkaerő-piaci viselkedését. Elder és Rockwell (1976) szintén jelentőséget tulajdonít a családi állapot faktornak. Ennek megfelelően a nők, négy lehetséges életúttípust különböztették meg, a *hagyományos*-, a *megszakított*-, a *kettős munkaerő-piaci karrierű*- és az *instabil életutat* (idézi Bukodi és Róbert 1999). Fentieknek némiképpen ellentmondó, a férj meghatározó szerepét háttérbe szorító véleményt képvisel Treiman (1970).

Több korábbi kutatás bizonyította, hogy a feleség és a férj képzettsége hatással van a másik foglalkozási karrierjére (Róbert és Bukodi 2002). A házastárs erőforrásainak az egyén foglalkozási karrierjére gyakorolt hatásáról három teoretikus magyarázat különíthető el. A házastárs az egyén emberi tőkekészletéhez legalább három módon járul hozzá. Egyrészt azáltal, hogy olyan készségek elsajátításában segít, amelyek a tárgyi tudás

megszerzéséhez kötődnek, másrészt azért, hogy a tanulásra sarkallja az egyént, harmadrészt pedig kibővíti az információs csatornákat, s tanácsaival segíti partnerét (Bukodi 2004).

Egyelőre kevés szociológiai kutatás készült arról, hogy a partnerek hasonló foglalkozási státusza hogyan befolyásolja az egyén munkaerő-piaci karrierjét. Ezek az elenyésző számú vizsgálati eredmények a nők foglalkozási mobilitásának mintázatát térképezték fel, a partner státuszjellemzői alapján. Az eredmények azt mutatták, hogy a nők mobilitási esélyét saját foglalkozásuk és annak szektorális jellege mellett, a partner munkaerő-piaci státusza és foglalkozása határozza meg. Mindemellett az is nyilvánvalóvá vált, hogy ha a feleség magasabb státuszú mint a férje, akkor nagyobb a valószínűsége a foglalkozási karrier stagnálásának, esetleg lefelé történő elmozdulásának. Az oktatásba való bekapcsolódást szintén meghatározza a partner munkaerő-piaci státusza. Azok a nők, akiknek a férje a foglalkozási hierarchia magasabb szintjén helyezkedik el, nagyobb valószínűséggel képzik magukat, s ülnek újra az iskolapadba (Róbert és Bukodi 2002). Simpson és England (1981) vizsgálatait azt bizonyították, hogy a hasonló (magas) iskolai végzettségű párok esetén nagyobb a foglalkozási karrier preferálásának valószínűsége. A hagyományos nemi szerepet preferálók körében a férj foglalkoztatási státusza szabja meg a feleség karrierjének felső határát (Róbert és Bukodi 2002)

Klerman és Leibowitz (1999) a National Longitudinal Survey of Youth (NLSY) és a Current Population Survey (CPS) adatbázisát összevonták, és a gyermekvállalást követő munkahelyváltás és munkaidő-csökkenés összefüggéseit vizsgálták, az iskolai végzettség függvényében. Azt tapasztalták, hogy a kvalifikáltabb anyák körében alacsonyabb a munkahelyváltók aránya a gyermekgondozási szabadságot követően, mint az alacsonyabb végzettségű csoportoknál.

Bár az igaz, hogy a magasabb végzettség az egyik legfontosabb tényezője a foglalkoztatás folytonosságának garantálására, azonban kérdés, hogy az anyák akarnak-e/tudnak-e dolgozni, s kívánnak-e/képesek-e élni munkaerő-piaci lehetőségeikkel. Még ha az oktatásba többet befektető nő szeretne is újra munkába állni, ennek sikeressége nagyban függ attól, hogy a családi élet és a munka közötti egyensúlyt hogyan tudja megteremteni. Így magyarázó változóként jelennek meg az adott ország gyermekes családokat érintő foglalkoztatáspolitikája-, családpolitikája által kínált lehetőségek.

1.3.3. A közgazdaságtani szemlélet kritikája

A közgazdaságtani megközelítéssel szembeni legfontosabb kritika az *értéksemlegesség* (Fromm 1994). Azt feltételezi, hogy a preferenciák állandók, így csak az ár-, bér-, jövedelemi hatások változását veszi figyelembe, azaz csak a külső körülményeket tekinti az emberi viselkedést befolyásoló tényezőként, nem számol az értékek, attitűdök alapvető hatásával.

A termékenység közgazdasági elméletével szemben megfogalmazott legerőteljesebb kritika, hogy a gyermekvállalás nem egyszerűsíthető le gazdasági szempontok alapján történő racionális döntésekre. A gyermekvállalás előtt álló szülők nemcsak gazdasági érveket és ellenérveket vizsgálnak, hanem alkalmazkodnak a társadalmi normákhoz és az azokhoz kötődő értékekhez. Ha a közgazdaságtan költség/haszon elméletéből indulunk ki, akkor témánk tekintetében a gyermekvállalással összefüggő költségeket és hasznokat kell összevetni a anya munkavállalásának költségeivel és hasznaival. Azonban a gyermekvállalásnak vannak materiálisan nem mérhető hasznai, ilyen például a gyermek önértéke, amely a gyermek jelenlétéből fakad (Gábos és Tóth 2000). A közgazdaságtani megközelítés azt feltételezi, hogy a döntést a munkaerő-piacon tökéletesen informált individumok hozzák, s kizárja elemzési köréből az irracionális cselekvések vizsgálatát (Belinszki 1997). Mindemellett megkérdőjelezhető a gyermek árucikként (Spéder 2001), „jószággként” (Szakadát 2003) történő definiálása.

1.4. Nevelésszociológiai aspektusok: gyermekkép, szocializáció és a társadalmi tőke

Kutatómunkánkban többek között arra fókuszálunk, hogy a gyermeket vállaló nők milyen időtartamra szóló gyermekgondozási szabadságot vesznek igénybe, s ezt követően mikor térnek vissza újra a fizetett munka világában. Többek között azt vizsgáljuk, hogy hogyan gondolkodnak a gyermekgondozási szabadság optimális időtartamáról, mennyiben tudják ezzel kapcsolatos preferenciáikat érvényesíteni, s újbóli munkába lépésük időzítését milyen tényezők határozzák meg. Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a gyermekek jelenlétét, akik haszonélvezői s elszenvedői egy esetlegesen rövid időtartamú kizárólagos gyermekgondozási szabadságnak, az anya túl korai vagy kései munkába állásának. Az előző alfejezetekben a gyermekgondozást követő munkavállalás közgazdasági és

szociológiai elméleti kereteit mutattuk be, elsősorban az anya szempontjaira koncentrálnak. Ebben a részben a gyermekekre irányítjuk figyelmünket.

Az adott társadalomra és kultúrára jellemző gyermekfelfogás, a gyermekről való gondolkodás meghatározza a gyermekek társadalomban betöltött szerepét, a szülők gyermekneveléshez, gondozáshoz kapcsolódó attitűdjét, gyermekeik társadalmi tőkájébe történő befektetését. Ezért dolgozatunk nevelésszociológiai megközelítését három témakör segítségével fogjuk át. Összefoglaljuk a gyermekkép változásainak főbb megjelenési formáit az európai társadalmak történetében, szólnak a szocializáció főbb elméleti összefüggéseiről, s végezetül a családon belüli társadalmi tőkééről.

1.4.1. A gyermekkép változásai az európai társadalmak történetében

A mai modern társadalmakban a gyermek a legfontosabb érték. A gyermekek iránti gyengéd szeretetteljes attitűd egyetemes, a szülők „*ha kell rendkívüli erőfeszítéseket tesznek gyermekeik felneveléséért*” (Vajda 1994:47) Noha Európa-szerte csökken a gyermekszám, az összehasonlító vizsgálatok eredményei szerint a legtöbb országban az emberek az élet elválaszthatatlan részének, legfőbb értékének tekintik a gyermeket (Kapitány és Spéder 2009a). Azonban nem volt ez mindig így. Minél távolabbra tekintünk a történelemben, annál alacsonyabb a gyermekekről való gondoskodás színvonala, s annál valószínűbb, hogy a gyermeket megölték, kitették, fizikailag bántalmazták (DeMause 1998). A történelem során az egyes történelmi korokban, az adott kor emberének kulturális hagyományai, sajátos mentalitása, társadalmi hovatartozása meghatározó a gyermekekről való gondolkodás, gondoskodás történetében (Vajda 1994; Pukánszky 2001, 2005).

A gyermekneveléssel kapcsolatos történelmi-elméleti keretek a gyermekkor történetének bemutatásában két ellentétes állítás köré szerveződnek. Az egyik pólus a viselkedéstörténelmi iskola képviselőjéhez, Ariés nevéhez kötődik (Vajda és Kósa 2005). Ariés szerint a gyermekkor, mint életkori szakasz csak az újkortól jelent meg az európai gondolkodásban, míg a középkorban nem létezett jól körülhatárolható gyermekfogalom. A szülők a mainál sokkal gyengébb érzelmeket tápláltak gyermekeikkel szemben, betegségük, elvesztésük kevésbé viselte meg őket. A gyerekek 6-7 éves korukra kifestővé váltak, mely öltöztetésükben s a tőlük elvárt viselkedésben is megmutatkozott. A családon belüli mély érzelmi alapokon nyugvó szülő-gyermek kapcsolat nem igazán volt jellemző. Ariés a szülők távolságtartó közönyét a magas

csecsemőhalandósággal magyarázza (Ariés 1987). Ariés „diszkontinuitás-elméletének” több követője és kritikusa is volt, utóbbiak a „kontinuitás-elmélet” képviselői (Pukánszky 2005). Az Ariés által megfogalmazott tézist erősítette Shorter (1975), aki a magas csecsemőhalandóság okaként az elhanyagoló, közönyös anyai magatartást jelölte meg. Véleménye szerint a gondoskodó anyai attitűd a modernizáció „vívmánya” (Shorter 1975). A szülő-gyermek kapcsolat változásának folyamata a 16-17. századtól figyelhető meg, bár a szülői távolságtartó attitűd még ekkor is jellemző volt (Ariés 1987). Az igazi áttörést a polgárosodás, a felvilágosodás (18-19. század) hozta meg, mely hatására egyre fontosabbá vált a gyermeki szükségletek kielégítése, s a tanulás a gyermekek életében (Pukánszky 2005). Ariés kritikusaként említhetők Pollock és Shahar (Pukánszky 2005). Pollock (1998) a korabeli dokumentumok elemzése során arra a megállapításra jutott, hogy az általa vizsgált történeti periódusban (1500 és 1900 között) a szülői szeretet és a gondoskodó nevelés létező jelenség volt. A szülők szeretettel fordultak gyermekeikhez, elvesztésük mélyen megrendítette őket. Hasonló eredményre jutott Shahar (1998). Ő a középkori magas csecsemőhalandóság okát a középkori emberek gondolkodásával, a szülői ismeretek hiányával, az orvostudomány akkori állásával, s az eleve elrendelt sorsba vetett hittel magyarázta. Megállapítása szerint a középkorban is létezett gyermekkori életciklus, a szülők gyöngédséggel viseltettek gyermekeik iránt, s létezett generációról-generációra áthagyományozott gyermekgondozási gyakorlat (Shahar 1998).

Ezzel ellentétes álláspontot fogalmaz meg a DeMause-féle pszichogenikus elmélet, mely a szülői attitűdöt, a szülői érzelmeket tekinti a gyermekfelfogás történeti változásának alapjaként. DeMause és a hozzá kapcsolódó képviselők megállapítása szerint a szülők és gyermekek közötti érzelmi kapcsolatban, s a gyermekneveléshez kötődő szülői attitűdben megjelenő változások nem történelmi és társadalmi változások mentén ragadhatók meg, hanem a történelem folyamán a személyiségben bekövetkező pszichogenikus változások eredményeként, melynek folyományaként egyre erősödött a szülők és a gyermekek közötti kapcsolat (DeMause 1998). Ennek köszönhetően javult a gyermekekkel való bánásmód, ugyanis a történeti korokon átívelő fejlődés következtében a szülők egyre inkább képessé váltak gyermekeik szükségletinek kielégítésére (Vajda 1994). DeMause értelmezése szerint a gyermekkori története nem más, mint a gyermek és szülők lelki közeledésének története (Pukánszky 2005). DeMause elméletével kapcsolatban a legerőteljesebb kritika, hogy a gyermekfelfogás változásait leredukálja, kiemeli az adott társadalmi és gazdasági kontextusból. „Az egyéb feltételekről leválasztott szülői attitűdöt, a szülői érzelmeket teszi meg a gyermekfelfogás történeti változásának tengelyévé” (Vajda és Kósa 2005:118).

DeMause 1977-ben megalkotta a szülő-gyermek kapcsolat evolúciós modelljét, melyben az egyes történelmi korokat annak megfelelően szakaszolta, hogy a szülők és gyermekek közötti viszony hogyan alakult, fejlődött a történelem során. DeMause ennek értelmében hat gyermektörténelmi periódust különített el: a gyermekgyilkosság (az antikvitástól kb. Kr. u. 4. századig), a kivetés (4-13. század), az ambivalencia (14-17. század), az intrúzió (behatolás, birtokbavétel) (18. század), a szocializáció (19-20. század közepéig), a támogatás, empátia (1950-es évektől) korszakát (idézi Pukánszky 2005). Ezt később egyik követője Hansmann (1995) további két korszakkal egészítette ki, a változó gyermekkor (kb. 1960-tól) és az elveszett gyermekkor (kb. 1980-tól) időszakával (Hansmann 1995).

Riesmann és Muller a történelmi demográfiai folyamatban bekövetkező változások mentén értelmezik a gyermekkortörténetet. Riesmann (1983) Európa nyugati országait vizsgálva a következő demográfiai szakaszokat különítette el. A 17. századig terjedően a népesség nem növekszik, mivel mind a halálozások, mind a születések száma igen magas. Ebben a szakaszban az emberek a hagyományok szerint élnek. E korszak embertípusa belülről irányított. Erre az időszakra jellemző, hogy a gyerekek igen hamar belenőnek a felnőtt szerepekbe. A társadalmi mobilitás kevésbé jellemző, a gyerekeket úgy nevelik, hogy szüleik példáját kövessék. A gyerekek nevelését a tágabb értelemben vett család együttesen végzi. A második korszak - az átmeneti népességnövekedés szakasza, mikor a születések száma nő, a halálozási arány pedig csökken - a 19. század végéig tart. Ennek a periódusnak az embertípusa belülről irányított. Új célok jelennek meg, a szülői modellkövetés veszít értékéből. Az ezt követő időszak demográfiai trendjét az alacsony születési és halálozási arány határozza meg, melyet Riesmann a kezdeti népességcsökkenés korszakaként jellemez. Embertípusa kívülről irányított. A szülők célja, hogy gyermekeiket olyannak fogadják el, amilyenek. Előtérbe kerül az egyéni érvényesülés iránti igény, melynek elérését a szülők tanácsaikkal segítik (Riesmann 1983).

Muller tipizálásában az első korszak a kezdetektől 1750-ig terjedően tart. A magas halálozási és születési ráta egyenlege stabil népességszámban mutatkozik meg. A gyermekek értéke igen csekély, a gyermekkor egyfajta átmeneti időszak, melyet a felnőtté válás érdekében túl kell élni. A második szakaszban, 1750 és 1880 között, a tudomány fejlődésének köszönhetően csökken a gyermekhalandóság, s mindemellett a születések száma továbbra is magas. A gyermekpopuláció növekedése az ipari fejlődéssel létrejövő üzemekben, gyermekmunkaként hasznosul. A harmadik, 1880-1930-ig tartó periódusban a csökkenő születésszám eredményeképpen, egyre fontosabbá válnak a gyerekek. A gyermekek megítélésében egyre inkább elfogadottá válik, hogy a gyermekek eredendően

ártatlanok, szemben az előző időszakokkal. A születések számának csökkenésével elterjed a nukleáris családforma. A kötelező oktatás a gyermekek családi munkamegosztásban betöltött szerepét gyengíti. Az urbanizáció hatására a családok termelő funkciója gyengül. A fent említett tényezők hatására a gyerekek központi szerephez jutnak a családban, mélyebb érzelmi szálak kötik össze a szülőket és gyermekeiket, mint korábban. A gyermek egyfajta befektetést jelent a család számára, mely majd a későbbiekben a szülők időskorában térül meg, mikor már ők maguk szorulnak ápolásra, gondozásra. Az 1930-tól napjainkig tartó negyedik szakasz hasonlóan gyermekközpontú, mint az előző. Azonban a „gyermekközpontúság attitűd” másképpen jelenik meg. Ennek egyik megnyilvánulási formája a deklarált gyermeki jogok megszületése. A gyermek már nem a későbbi szülőgondozás miatt fontos, hanem önmagáért. Legfontosabb a gyermek megértése, nevelése, gondozása, mindennemű szükségleteinek kielégítése (idézi Pukánszky 2005).

A 19. században a kiformalódó polgári kiscsalád a civil társadalom alapjává vált. Az apa feladata, hogy munkája során megteremtse a család anyagi alapjait. Új felfogásként jelenik meg azonban a családfő azon kötelezettsége, mely a gyermekeinek önálló, szabad individummá nevelését jelenti. Az anya fő feladata továbbra is az otthon harmóniájának megteremtése. A polgárosodás folyamatának hatására a munkavégzés helye egyre inkább eltávolodott az otthontól, a privátszféra elkülönült, így az anyák szerepe még fokozottabban a családra koncentrált. A 19. és 20. század fordulójáig a polgári családokban, a gyermekek számának növekedésével párhuzamosan felértékelődött az anyaság. Egyre több nő tanult meg olvasni, s tanította saját gyermekét is. A 19. század vívmánya a gyermekszoba, mely megjelenésének idején meg sem közelítette a mai értelemben vett gyermekszoba sajátosságait. Méreteiben a szélsőségek jellemezték, vagy hodályszerű volt, vagy túl szűk, s általában a konyha illetve cselédszoba mellett helyezték el. A század vége felé, főleg a jómódú polgárcsaládokban egyre több figyelmet fordítottak arra, hogy a gyermekek sajátos szükségleteihez igazodó bútorokkal rendezzék be a gyerekszobát. A 19. század közepén megjelent a gyermekágy, mint a gyermekszobák berendezési tárgya. Mindezek előrevetítik a gyermekek szerepének felértékelődését. A 19. században folytatódott a korábbi században elkezdődött folyamat, egyre jobban körülhatárolódnak a gyermeki létre jellemző tevékenységek, idődimenziók. Megjelenik egy olyan iparág, melynek a célközönsége a gyerekek (játékipar), s megszületnek az elsősorban gyermekeknek szánt irodalmak, mesék (Somlai 1997; Pukánszky 2005). A század első évtizedeiben Európa számos országában folyóirat jelenik meg a gyerekek egészségügyi ellátásáról (Vajda 1994). A kisgyermekek helyzetének javulását megelőzte,

mintegy annak feltételeként az „új anyaság” szerepének megjelenése. Az anyaság felértékelődése a 18. század végétől figyelhető meg. A gyermekről való gondoskodást már a szülés előtt is fontosnak tartották. Az orvosok, pedagógusok egészséges táplálkozásra, testmozgásra, higiéniai szabályok betartására ösztönözték a várandós nőket. Az „új anyák” gyermekeit már nem a dajkák szoptatták, hanem ők maguk. Egyre ritkábban alkalmazták a szoros pólyázást, mely megkönnyítette az anya és gyermeke közötti fizikai kontaktust, s így a szoros pólya használatának elhagyása az anya-gyermek kapcsolat minőségében is változást hozott. Az újkorszak anyái szeretettel, gondoskodással figyelték gyermekeik testi-lelki fejlődését (Somlai 1997; Pukánszky 2005).

Az ipari fejlődés évszázadaiban a felnőttek és a gyermekek közötti viszony átalakult, a gyermek ekkor vált igazán gyermekivé. A gyermekkor egyre inkább kitolódott, s ezzel párhuzamosan a gyerekek mind tovább megőrizték gyermeki sajátosságaikat. Míg az újkort megelőzően a gyermeki létből a felnőtt létbe történő átlépés természetes folyamat eredménye volt, a gyerekek belenőttek a felnőtt létbe, addig az újkorban egyre fontosabbá vált a gyermekek megértése, a gyermek sajátosságainak figyelembevétele került a központba. Kitört a gyermekek évszázada (Pukánszky 2005). Key svéd reformpedagógus a 20. századot a „gyermekek évszázadaként” definiálta (Key 1976). Pukánszky (2001) szerint annak ellenére, hogy jelentős számú kezdeményezés történt a gyermekek sajátosságait fókuszba állító nevelés és oktatás meghonosítására, s annak ellenére, hogy Key könyve igen nagy hatással volt az új nézeteket valló pedagógusok gyermekfelfogásának széleskörű népszerűsítésére, „*a mögöttünk álló viharos évszázad egészében véve sokkal ellentmondásosabb volt annál, hogysem egyértelműen a diadalmaskodó gyermekkultusz időszakának nevezhetnénk*” (Pukánszky 2001:169). A gyermek egyéniségét, önállóságát, kreativitását hangsúlyozó új szemlélet elsősorban a reformpedagógiai programok alapján szerveződő magániskolákban terjedt el, ezzel szemben kevésbé épült be a családon belüli nevelésbe. Így a gyermekekről való gondolkodást egyfajta kettősség jellemezte. A korszak gyermekfelfogásának egyik pólusán megjelenik az elfogadó, már-már túlgondoskodó, az önállósodás folyamatát elfojtó szülői attitűd, mely a Rousseau-i romantikus gyermekkép⁵ mítosz újraéledéséből eredt.

A gyermekfelfogás másik pólusát, a gyermek pszichikumát tanulmányozó vizsgálatok eredményei alakították, melyek hatására a gyermekmítosz egy része a semmibe veszett. A

⁵ Rousseau szerint a gyermekek eredendően ártatlanok s csak a társadalom által válnak romlottá (Rousseau 1965). Az erre alapozó szülői gondoskodás eredménye, hogy a szülőkhöz túlzottan ragaszkodó, gondoskodásuknak kiszolgáltatott gyerekek önállótlanok válnak, akik nehezen tudnak alkalmazkodni a külső környezethez, többek között kortársaikhoz (Pukánszky 2005).

természettudományi vizsgálatok eredményei megkérdőjelezték a gyermek „isteni” tulajdonságairól szóló mítoszokat, s rámutattak, hogy a gyermek sajátosságai fiziológiai, pszichológiai és biológiai szempontok szerint kutathatók. Ezt a felfogást erősítette a behaviorizmus gyermekképe (Pukánszky 2005). Egyik képviselője Watson (1972), kifejezetten károsnak tartotta a túlzott anyai dédelgetést, mely szerinte túlzott függőséghez, a gyermek emocionális fejlődésének nehézségeihez vezethet (Watson 1972). A huszadik század első három évtizedében Európa gyermekeinek legfőbb erénye a kötelességtudat, fegyelmezettség és a jó alkalmazkodó képesség volt. A második világháborút követően egy liberálisabb felfogású, gyermekközpontú szemlélet kialakulása vette kezdetét, melynek Benjamin Spock volt a központi figurája, akinek *Csecsemő és gyermekgondozás* című könyve magyar fordításban is megjelent (Pukánszky 2001). Spock szembe menve a behaviorista elvekkel, amellet érvelt, hogy a szülők merjék nyíltan kifejezni gyermekeik iránt érzett szeretetüket. Spock az anyai szeretetet, gondoskodást, a gyermek számára létfontosságú táplálékhoz, vitaminokhoz és kalóriákhoz hasonlítja (Spock 1970). Spock tanácsai szerint a leghatékonyabb nevelő-gondozó erő a szülői szeretetet, mely nélkülözhetetlen a gyermek egészséges testi-lelki fejlődéséhez. A Spock által képviselt csecsemő és kisgyermekgondozáshoz kapcsolódó liberális, engedékeny attitűd némi fáziskéssel, a hetvenes években érkezett meg hazánkba (Pukánszky 2001). Magyarországon a második világháborút közvetlenül megelőzően és azt követően megjelent gyermekgondozási könyvekben a behaviorizmus gyermekképe köszönt vissza, s ez a gyermekfelfogás a további évtizedekre is jellemző maradt. E felfogás csecsemőideálja egy keveset síró, jó étvágyú, ringatás nélkül álomba szenderedő, kiegyensúlyozott, önmagán uralkodni tudó baba. Ezzel párhuzamosan az 1945 utáni időszakban megfigyelhető egy ettől eltérő, humánusabb gyermekfelfogás térhódítása, mely a kisgyermekek lélektani sajátosságainak bemutatásán keresztül hívja fel a szülők figyelmét a korai anya-gyermek kapcsolat, a kötődés fontosságára (Pukánszky 2005). Magyarországon a megengedő kisgyermek gondozási, nevelési attitűd térhódítása a 60-as és 70-es évekre tehető. Ekkor néhány népszerű folyóirat, mint például a Nők Lapja hasábjain megjelenő, nevelési tanácsokkal szolgáló írások az 1960-as években, a gyermekek boldog gyermekkorhoz való jogát hangsúlyozták, s helyezték előtérbe a kislelőtté neveléssel szemben (Kis-Molnár és Erdei 2001). Ezek a széles olvasóközönséget felölelő, nevelési tanácsadásról szóló rovatok jelentősen alakították a gyermekekről való gondolkodást. Továbbá hozzájárult a gyermekekről való felfogás

formálódásához Spock könyvének 1970-ben magyarul is megjelenő kiadása (Pukánszky 2001; 2005).

A mai kor gyermekképét a modern tömegkommunikáció alakítja. A megelőző korokban, az írásbeliség és az urbanizáció elterjedése előtt a közösségek közötti folyamatos interakciók hiánya miatt, az emberek nem sokat tudtak arról, hogy más közösségek hogyan nevelik gyermekeiket, hogyan gondolkodnak a gyermekek és felnőttek közötti viszonyról. Az orvostudomány és a pszichológia megjelenése előtt, a tudományos alapú normák hiányában a mainál ambivalensebb volt az emberek elképzelése arról, hogy mi az, ami használ és mi az, ami árt a gyerekeknek. Ugyanakkor az alapvető társadalmi-gazdasági körülmények, s azok következményei jelentősen meghatározzák a gyermeknevelés feltételrendszerét (Vajda és Kósa 2005). Ilyen például a nők helyzetének változása.

A 20. század második felében a nők mindinkább bekapcsolódtak a szakoktatásba, felsőoktatásba s ezzel párhuzamosan kiszélesedtek munkavállalási lehetőségeik. Az 1950-es évektől általánossá vált Nyugat- és Kelet-Európában a kétkeresős család. S bár a gyermekek gondozása továbbra is az anyák feladata maradt, az állami (családpolitikai) szolgáltatások kiépülése, a gyermeknevelés egy részét átvállaló szociálpolitikai intézkedések, a gyermekintézményi hálózat fejlesztése elősegítette a nők munkavállalását (Koncz 1987; Somlai 1997).

A következő alfejezetben az anyai gondoskodás-nevelés kora gyermekkori fontosságára koncentrálunk, és ehhez kapcsolódóan az anya munkavállalását és a gyermek fejlődése közötti kapcsolatot állítjuk az elemzés fókuszába. Ennek bemutatásánál nélkülözhetetlennek tartjuk a szociológia – ezen belül a nevelésszociológia⁶ - és a szociálpszichológia egyik központi fogalmának, a szocializációnak a bemutatását.

⁶ A nevelésszociológia tárgyának meghatározása nem egyszerű feladat, Kozma (1994) egyfajta határtudományként definiálja, mely szoros kapcsolatban áll a szociológiával, pszichológiával, pedagógiával. A szociológia tudományán belül, pedig összefonódik különböző szakszociológiákkal, mint a településszociológia, családszociológia, szervezetszociológia stb. „Ebben a megfontolásban a nevelésszociológia nem más, mint az egyes szakszociológiák [...] olyan megállapításának gyűjteménye és csoportosítása, amelyek valamiképpen összefüggenek az oktató-nevelő munkával” (Kozma 1994:33). A nevelésszociológia a szocializációs folyamat társadalmi feltételeit kutatja, mely során az egyén elsajátítja a közösség értékeit, normáit, megtanulja a társadalmi szerepeket melynek hatására fokozatosan kialakul személyisége (uo).

1.4.2. A szocializáció főbb elméleti vonatkozásai

A szocializációs folyamat olyan viselkedésrendszer elsajátítása, mely a társadalom működéséhez szükséges, így alapvető szerepe van egy adott társadalom folyamatos fennmaradásában (Vajda és Kósa 2005). A társadalom folyamatos működésének biztosítása mellett a szocializáció további jellemzője, hogy bár a generációk a kultúra által adott keretek közé születnek, azonban viselkedésükkel és visszajelzésükkel ők maguk is alakítják magát a folyamatot (Somlai 1997).

A gyermekek szocializációjához, neveléséhez kapcsolódó érdeklődés egyidős az emberiséggel, azonban a szocializáció fogalma a 19. század végén került a társadalomtudományok szótárába (Somlai 1997). A szocializáció tudományos igényű leírására, magyarázatára a 20. századtól kezdődően került sor, mikor a társadalomtudományok - elsősorban a pszichológia, a kulturális antropológia és a szociológia - e jelenségkör felé irányították figyelmüket (Vajda és Kósa 2005).

A szocializációs folyamat értelmezésekor három szemléletmód különíthető el. Az első, a strukturalista-funkcionalista szociológiát, a tudásszociológia számos változatát, és több pszichológiai és kulturális antropológiai elméletet összefogó *rekonstruktivizmus*. Eszerint a nemzedékek átadják egymásnak a kulturális és szociális mintázatokat. Az egyén (passzívan) elfogadva ezeket, beilleszkedik a társadalom normatív rendjébe. A második szemléletmódhoz tartozó *kritikai irányzatok* (reformpedagógiák, kritikai szociológiai, pszichológiai, antropológiai irányzatok) szerint, a társadalmi beilleszkedés nem természeti adottságok mentén, hanem történelmileg kialakult változó viszonyok között zajlik. A *konstruktivizmus* szemléletmódja azt hangsúlyozza, hogy a társadalmi beilleszkedés folyamatában az egyének nem passzív befogadók, hanem ők maguk is befolyásolják azt (Somlai 1997).

A 19. század végén a szociológia alapkérdései: *Hogyan működik a társadalom? Hogyan lehetséges, hogy egyes individumok saját, egyedi céljaik ellenére együttműködnek, stabil, társas környezetet létrehozva ezáltal? S hogyan lehet, hogy egy közösség túléli azokat, akik tagjai voltak?* (Kozma 1994; Vajda és Kósa 2005). A felvetett kérdéseket a különböző tudományágak szocializációs elméletei válaszolják meg, melyek szinte teljesen egybecsengenek (dolgozatunk tartalmi és terjedelmi korlátai miatt nem térünk ki a szocializációs elméletek teljes körű bemutatására).

A *szociális tanulás elméletek* szerint a szociális tanulás olyan folyamat, mikor az egyén személyközi interakciók során konkrét és direkt megtapasztalás által új cselekvéstípusokat, viselkedésformákat sajátít el. „A szociális tanulás révén, voltaképpen mások alapos megfigyelésének alapján tanuljuk meg egyfelől a viselkedési szabályokat, normákat és szokásokat, másfelől pedig az azoknak megfelelő konkrét szociális viselkedési formák és készségek egész rendszerét” (Fodor 2008:1). Ilyen értelemben a szocializáció nem más, mint a kulturális értékek és hagyományok fiatalabb nemzedékekre történő áthagyományozásának legfontosabb eszköze (uo). A szociális tanulás fogalmát Miller és Dollárd (1941) használta először, mikor azt vizsgálták, hogy a gyerekek hogyan sajátítják el azokat a viselkedésformákat, melyek a közösség számára kívánatosak. A szociális tanulás elméletének legrészletesebb kidolgozói Bandura és Walkers (1963), akik a szociális tanulás folyamatát a személyiség fejlődésének vonatkozásában tanulmányozták. Cooley (1964) a család, szomszédság és a kortárs csoportok szerepét emelte ki az emberi jólétben, a személyiségfejlődésben. Ezekben az elsődleges csoportokban működő szolidaritás kiterjed a helyi közösségekre, nemzetekre (Cooley 1964). Mead (1973) a szimbolikus interakcionizmus atyja, Cooleyhoz hasonlóan az emberek közötti kapcsolatot állította a szociológiai kutatások középpontjába. Szerinte az egyének szocializációja a másokkal való kapcsolatokon keresztül valósul meg úgy, hogy az emberek az egymástól kapott visszajelzéseken keresztül sajátítják el azokat a szerepeket, melyeket a társadalom elvár tőlük (Mead 1973). A Mead által megfogalmazott szocializációs folyamat mechanizmusai a mai napig a szociológia alapvető ismeretei közé tartoznak (Andorka 2006).

Az egyén és a kulturális mintákat megtestesítő társas viszonyok kapcsolódási pontjaival foglalkozik az egyén fejlődését természetes életközegben vizsgáló irányzat, az ökológiai megközelítés. Azt szemléli, hogy a különböző csoportok és az ezekhez tartozó egyének környezettel kapcsolatos struktúrája milyen (Vajda és Kósa 2005). Az *ökológiai modell* megalkotója Bronfenbrenner (1979) kiemeli, hogy a fejlődés csak a komplex társadalmi környezet figyelembevételével érhető el. Bronfenbrenner az embert körülvevő környezetet egyre szélesedő koncentrikus körökre osztotta, melynek segítségével a társadalmi hatások rendszerének négy szintjét különítette el, a mikro-, mezo-, az exo-, és a makrorendszert. A mikrorendszert az egyén közvetlen környezete alkotja. A gyerekek számára a család, a kortárs csoportok, az óvoda, iskola az a mikrokörnyezet, ahol a személyek közötti interakciók folynak. A gyermek mikrokörnyezetében megszerzett tapasztalatait és élményeit jelentősen befolyásolják a velük kapcsolatba kerülő személyek és csoportok

jellemzői. A mezorendszer mint kapcsolati háló fogható fel, mely a mikrorendszer egyes egységei között jön létre. A mezorendszer erőssége attól függ, hogy a mikrokörnyezet alkotóelemei mennyire illeszkednek jól egymáshoz. Az egyes közegek közötti kiegyensúlyozott viszonyt a kölcsönösség és a hasonlóság szavatolja. Ez azt jelenti, hogy a gyermek számára fontos csoportok, mint például a család, a kortárs csoportok vagy az iskolai környezet alapvető értékei és elvárásai azonosak legyenek, ugyanis ez támogatólag hat a gyermek fejlődésére. Az exorendszert azok az intézmények és szociális struktúrák jelentik, melyek direkt vagy indirekt módon befolyásolják az egyén szocializációját. Ilyenek például, a tömegkommunikáció vagy az oktatás és nevelés társadalmi intézményei. Az exorendszer tulajdonképpen magába foglalja a mezorendszert. A makrorendszer a legszélesebb környezeti keret, egy adott társadalom kulturális értékeinek, hiedelmeinek, meggyőződéseinek az összessége, mely a történelem során mélyen beivódik az egyének és a társadalom gondolkodásába (Bronfenbrenner 1979; N. Kollár és Szabó 2004). Így, az adott kultúrára jellemző gyermekkorfelfogás meghatározza a gyermekek társadalomban betöltött szerepét, lehetőségeit. Az ökológiai modell azt hangsúlyozza, hogy a mikrorendszer által közvetített értékek, viselkedési formák és tapasztalatok alapjául szolgálnak minden további rendszer működésének. Társadalmanként, de akár társadalmi csoportonként is változó, hogy az egyén milyen szerepelvárásokkal találkozik, hogyan viselkedik bizonyos helyzetekben, s miként vesz részt a közösség életében (N. Kollár és Szabó 2004). Az ökológiai modell ilyen értelemben a családi környezet elsődlegességét hangsúlyozza a szocializációban. Ezzel összefüggésben Bernstein (1971) a szocializáció rétegspecifikusságára mutat rá. Szerinte a gyerekek iskolai teljesítménye családi eredetű. Meglátása szerint a különböző társadalmi rétegből származó gyerekek, különböző nyelvi miliót hoznak magukkal. Rámutatott, hogy az iskolai teljesítményt az ismeretátadás mikéntje, a kommunikáció módja határozza meg. Ennek Bernstein két típusát különböztette meg, a korlátozott és a kidolgozott nyelvi kódot, melyek véleménye szerint rétegspecifikusan fordulnak elő. A korlátozott kódban inkább a kommunikáció nem verbális eszközei a döntőek, míg a kidolgozott kódban a beszéd, a nyelv kap kitüntetett szerepet. Megfigyelései szerint a kidolgozott nyelvi kód használata a középosztályra jellemző, a korlátozott pedig, a munkásosztályra. Mivel az iskolai nevelésben a kidolgozott nyelvi kódot használják, így a munkásgyerekek hátrányt szenvednek az iskolában, melynek hatására újratermelődik a társadalmi struktúra (Bernstein 1971).

Összességében a szocializációs elméletek a szocializációt úgy határozzák meg, mely folyamat által az egyén biológiai lényből társadalmi lényé válik, aki egyben

elsajátítójává és aktív aktorává válik a szociális rendszereknek, intézményeknek valamilyen kultúrának (Somlai 2008). A szocializáció egész életünk során tart, „fokozatosan kiterjed az ember teljes életútjára” (Kozma 1994:61), azonban a téma szakértői a gyermekkort tekintik a legfontosabb életszakasznak (Kozma 1994; Somlai 1997; Farkas 2006). A szocializáció során az adott társadalomra jellemző kulturális értékek átörökítését a szocializációs ágensek közvetítik az egyén felé. A gyermekkori szocializáció alapvetően a család keretei között történik, de meghatározó szerepe van a kortárs csoportoknak, szomszédságnak, iskolának, tömegkommunikációnak.

A szocializációnak két formáját különböztetjük meg, az elsődleges és másodlagos szocializációt. A szocializációs folyamat elsődleges színtere a család, majd a gyermek fejlődése során egyre nagyobb szerephez jutnak a különböző nevelő funkciót betöltő intézmények (bölcsőde, óvoda, iskola) és a kortárs csoportok (Kozma 1994). Az elsődleges szocializáció időszaka a gyermek első néhány meghatározó éveire tehető, mely alapját képezi minden későbbi szocializációs folyamatnak. Az elsődleges szocializációban szerepet játszó személyek adottak, azok alkotják, akik tagjai annak a családnak melybe a gyermek „beleszületett”. Ebben az életszakaszban a különböző értékek és normák, magatartás és kulturális minták átadásában, társadalmi szerepkészlet elsajátításában a családi kapcsolatok a leginkább meghatározók. Az itt megtapasztalt viselkedésformákat a gyermek elsajátítja, interiorizálja (Bánlaky 2005; N. Kollár és Szabó 2004).

A másodlagos szocializáció legfontosabb szereplői a kortárs csoportok, az iskola, későbbi életszakaszban a munkahely. A másodlagos szocializációban szerepet játszó személyek már nem adottak. Az egyén választásán múlik, hogy kikkel kerül meghatározó viszonyba, kit, kiket tekint barátjának, példaképének (N. Kollár és Szabó 2004). Gyermekkorban, a másodlagos szocializáció legfontosabb helyszíne az óvoda, iskola. A család mellett ezek az intézmények jelentik a kulturális tőke átörökítésének és képzésének legfontosabb színtereit (Somlai 1997). A másodlagos szocializáció akkor igazán hatékony, ha ráépül az elsődleges szocializációra (N. Kollár és Szabó 2004).

Az 1950-es évektől a kétkeresős családmódel elterjedésével, a nők fizetett munkába történő bekapcsolódásával egyre nagyobb szerephez jutott a családon kívüli intézményes kisgyermekgondozás, nevelés. Az anyai gondoskodás, illetve az intézményes keretek között történő, bölcsődei, óvodai ellátás valószínűleg másképpen hat a gyermek érzelmi és szellemi fejlődésére, későbbi teljesítményére. Ezt alapul véve az OECD a gyermek első életévéig az otthoni gyermekgondozás mellett érvel (Benedek 2007). A kora gyermekkori élmények áthatják az egyén életútját, meghatározzák későbbi viselkedését,

teljesítményét. Az elmúlt évtizedek neuropszichológiai kutatásai kapcsolatot mutattak ki a korai gyermekkori élmények és az agy fejlődése között. Az agy egész életünk során fejlődik, azonban a fejlődés jelentős része az első 5-6 évre tehető (Egyed 2011). A tudósok több évtizeden keresztül úgy gondolták, hogy az agy fejlődését kizárólag a gyermek öröklött adottságai határozzák meg. Azonban a 20. század második felében a gyermek fejlődésével foglalkozó kutatások rávilágítottak, hogy a gyermek saját tapasztalatai változásokat idéznek elő az agysejtek fejlődésében. Vagyis a gyermek közvetlen környezete hozzájárul az agyi struktúra kialakulásához. Az érzelemgazdag, pozitív kora gyermekkori élmények elősegítik bizonyos összetett agyi kapcsolatok fejlődését, míg az ingerhiányos környezet az agyi neurohálózat kevésbé összetett felépítését eredményezi (Spock 1970). A gyermek és a szülők közötti kapcsolat, az interakciók során megélt érzelmek minősége hat az agyban zajló folyamatokra, s ezen keresztül az értelmi fejlődésre. Ennek tudatában nem kétséges a kisgyermekkorig megtapasztalt élmények fontossága. E tekintetben a szülőknek – az első életévben az anyáknak – a szerepe kiemelkedő, akik a születéstől kezdődően fokozatosan segítik gyermekük optimális fejlődését, felkészítik őket a családon kívüli életre, a formális oktatásra (Surányi és Danis 2009). A gondoskodó otthoni környezetben nevelkedő gyerekek a későbbiekben jobban teljesítenek az élet számos területén, mint azok, akikkel kevesebbet foglalkoztak szüleik. A korai gyermekkorban megélt élmények hosszú távon hatnak a gyermek fejlődésére, ezért a gyermeknevelés ügye a gyermek, a család és az egész társadalom szempontjából fontos (Spock 1970).

Az egészséget, az együttműködési képességet, a jóllétet, a szociális készségeket, a tudás és tanulás képességét és vágyát kétségtelenül meghatározza az első néhány évben megvalósult nevelés és gondozás minősége. Ebben a korai időszakban alapvetően kialakulnak a szellemi, érzelmi és szociális készségek, melyek pótlására a későbbiekben csak részlegesen van lehetőség (Herczog 2008). A gyermek életkorának előrehaladtával folyamatosan lépnek be az intézményes nevelés szereplői, mint például a gondozók, óvónők, tanítók. Az intézményes gondozás-nevelés alapja a gondoskodó otthoni környezet, a kiegyensúlyozott anya-gyermek, szülő-gyermek kapcsolat. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a családi környezet adottságai különbözőek, így a családon belüli kora gyermekkori szocializációs folyamat későbbi hatásai is eltérőek lehetnek. Az ingergazdag, segítő családi környezetben nevelkedő gyerekek olyan természetes tanulási tapasztalattal bírnak, mely érdeklődővé, motiválttá teszi őket az intézményes keretek között zajló tanulási folyamatokra. Ezzel szemben az ingerszegény családban cseperedő gyermekek

nehezebben illeszkednek be a későbbiekben az új óvodai, iskolai környezetbe, tapasztalati hátrányuk iskolai teljesítményük gátjává válhat (Herczog 2008; Nagy 2008).

A magyar gyerekek egyötöde hátránnyal indul iskolába, mely az esetek egy részében folyamatos iskolai kudarcokhoz, évismétlésekhez, lemorzsolódáshoz vezet (Herczog 2008). Ezek a családok többségében szegénységben élnek, szociális nehézségek sorával küzdenek. Az ilyen gyermekek esetében egyértelmű pozitív hatása van a korai otthonon kívüli, szakképzett gondozók által végzett gondozó-nevelő munkának (Surányi és Danis 2009). Ezzel összefüggésben Shonkoff és Phillips (2000) megállapítja, hogy a halmozottan hátrányos gyermekek körében, ahol a családok különböző okok miatt nem tudják biztosítani a gyermek egészséges testi-lelki fejlődését, az intézményes keretek között megvalósuló gondozás-nevelés egyfajta védőfaktoroként fogható fel, mely kompenzálja az ingerszegény, elhanyagoló otthoni környezetből eredő hátrányokat. Összességében megállapítható, hogy a család szocializációs funkciójához kötődő tevékenységek (érzelmi stimuláció, beszéd, játék, gondozási tevékenység) minősége meghatározó a gyermek fejlődését illetően, mely lényegében az anya, illetve később az otthonon kívüli intézményes gyermekgondozásban résztvevő gondozó személyek ismereteinek, készségeinek függvénye (Herczog 2008).

Fentiek alapján felmerül a kérdés, hogy mi a jó a gyerekeknek? Az, ha az első három vagy akár ennél több évet otthon tölti édesanyjával, vagy ha ennél korábban az anyai gondozás-nevelés mellett megjelenik az intézményes napközbeni gyermekgondozásban résztvevő személyek gondozó-nevelő tevékenysége. Meglátásunk szerint a *mi a jó a gyermeknek* kérdés mellett felvetődik a *mi a jó a családnak* kérdés is. A kétkeresős családmódel kialakulásával és elterjedésével minden fejlett országban nőtt a dolgozó nők aránya, különösen igaz ez a hetvenes évek közepétől kezdődő időszakra. Ez a folyamat életre keltette a kisgyermekgondozás megosztásának igényét a családon belül és azon kívüli intézményes szféra között. De a gyermeke mellett dolgozó nő el tudja-e látni maradéktalanul anyai teendőit, megsínyli-e a gyermek, ha édesanyja az első három évben dolgozni kezd? Ápolhat-e olyan szerető, meleg kapcsolatot az az anya gyermekével, aki a gyermek óvodás kora előtt visszatér a fizetett munka világában, mint az, aki három évet otthon tölt? Szinte lehetetlen meghúzni azt az időbeli korlátot, mely felett már nem, illetve mely alatt még nem káros az anyai munkavállalás a gyermekekre nézve. Így tehát kérdésként merül fel, hogy vajon az otthoni vagy az intézményes keretek között történő gondozás-nevelés szolgálja-e inkább a gyermek fejlődését, későbbi teljesítményét. Meg lehet-e jelölni egy konkrét életkort vagy életkori határt, mely alatt a családi környezetben,

elsősorban az anya által végzett gondozás a legjobb a gyermek számára, s megállapítható-e, hogy melyik az az életkor melyet követően az anyától történő szeparáció, az intézményes gondozás nem jelent törést a gyermek fejlődésében? Az nem vitatható, hogy az óvodás korú gyermekeknek egyre nagyobb szükségük van a kortárs csoportokra, melyeken keresztül társas tapasztalatot szereznek, szembesülnek különböző kulturális, szubkulturális hatásokkal (N. Kollár és Szabó 2004). De vajon mire van szüksége az óvodáskorú fiatalabb gyerekeknek? Az anyai vagy az intézményes gondoskodás szolgálja-e inkább a gyermek fejlődését az első életévekben? A témát kutatók egyelőre nincsenek egységes állásponton a fent említett összefüggések tekintetében. Legjobb tudomásunk szerint, egyelőre egyetlen hazai kutatás foglalkozott ezzel a témával. Bass et al. (2007) a Budapesti Longitudinális Fejlődésvizsgálat adatainak másodelemzése során a következő eredményre jutottak. A gyermekek fizikai egészsége eltérést mutatott annak függvényében, hogy otthoni vagy bölcsődei gondozásban részesültek egy és két éves koruk között. A bölcsődébe járó gyerekek többször betegedtek meg és többféle betegséget kaptak el, mint az otthoni körülmények között nevelkedő gyerekek (Bass et al. 2007). A korai anyai munkavállalás kivitelezhetetlenné teszi a WHO által optimálisnak tartott legalább hat hónapig tartó kizárólagos anyatejes táplálást, mely az immunrendszer erősítését szolgálja a csecsemő számára (Blaskó 2010). A gyermek fizikai-egészségügyi jóléte érdekében ezen túl javasolt, a gyermek két éves koráig tartó hozzátáplálás mellett folytatott anyatejes táplálás. Ilyen értelemben a fél éves gyermek mellett, az otthonon kívüli anyai munkavállalás károsnak tekinthető, s két éves korig is csak a részmunkaidős foglalkoztatás minősíthető jó megoldásnak. Ruhm (2000) a csecsemőhalandóság gyakoriságát vizsgálta a szülési szabadság hosszának függvényében. Azt tapasztalta, hogy az általa vizsgált 16 ország közül alacsonyabb volt a csecsemő és kisgyermekkorai halandóság ott, ahol a szülők számára garantált a fizetett szülői szabadság. Fent említett szerző 2004-ben publikált írásában az anya korai munkába állása és a gyermek középiskolai teljesítménye között nem talált összefüggést (Benedek 2007).

Az iskolai teljesítmények és az intellektuális fejlődést illetően a hazai adatok szerint, a nagyszülőknél nevelkedő és a bölcsődébe járó gyerekek jóval jobb eredményt értek el, mint azok, akiket édesanyjuk nevelt egy éves korukban (Bass et al. 2007). Ezzel összefüggésbe Bass et al. (2007) megállapítja, hogy mivel a bölcsődébe járó gyerekek szülei (elsősorban az anyák) magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, így a bölcsődébe járó gyerekek későbbi iskolai teljesítményében megfigyelt előny, nagy valószínűséggel a társadalmi státusz eltéréseiből ered. A deviáns viselkedési formák és a

magatartászavarok megjelenése azonban szignifikánsan magasabb volt a bölcsődébe járó gyerekek körében. Gregg és Waldfogel (2005) szintén negatív összefüggést talált a korai (első évben történő) anyai munkavállalás és a gyermek szellemi és viselkedési fejlődése között. Kiemelik, hogy ez a negatív hatás akkor érvényesül, ha az anya teljes munkaidőben dolgozik gyermeke egyéves kora előtt. Gregg et al. (2005) különböző készségek (írás, olvasás, matematika) meghatározott életkorban történő mérését követően megállapítják, hogy a gyermek 18 hónapos koránál korábbra időzített részmunkaidős anyai munkavégzésnek nincs szignifikánsan negatív hatása a gyermek teljesítményére, míg a teljes munkaidős foglalkoztatás káros hatással bír. Blau és Grossberg (1992), majd később Waldfogel et al. (2002) a gyermek egyéves korát követő anyai munkavállalást kifejezetten jótékony hatásúnak ítélték a gyermek szellemi fejlődésének tekintetében. Fent említett szerzők vizsgálati eredményei azt mutatják, hogy azoknak a gyerekek, akiknek édesanyja dolgozni kezdett a második évtől, jobb szövegértési teljesítményt produkáltak, s szókincsük is fejlettebb volt társaikéhoz képest.

Többen arra a következtetésre jutottak, hogy az anya korai munkába állása és ezzel párhuzamosan a bölcsődei elhelyezés nem jár kedvezőtlenebb nevelési feltételekkel, azonban azzal egyetértenek a téma kutatói, hogy az anyától való korai szeparációnak negatív következményei lehetnek a gyermek személyiségfejlődésének alakulásában (Bass et al. 2007). Hasonló következtetésre jutott Ruhm (2004) és Egyed (2011) is. Több külföldi kutatás, mely a kizárólagos anyai gondozás és az intézményes gondozás gyermek fejlődésére gyakorolt hatását vizsgálta, arra a megállapításra jutott, hogy a jó minőségű otthonon kívüli gyermekgondozás kedvező hatású, melynek hozadéka, hogy a gyerekek jobban teljesítettek kognitív és nyelvi teszteken, s kevesebb körükben a viselkedési problémákat mutatók aránya, szófogadóbbak, iskolaérettebbek, mint társaik (Melhuish et al. 2001; Kamerman et al. 2003). A jó minőségű gyermekgondozás ismérvei a következő tényezők mentén ragadható meg. Milyen a gondozó-gyermek arány, illetve milyen szintű a gondozó képzettsége (Szelewa és Polakovski 2009). Azok a gyerekek, akik magasabban képzett intézményi gondozókkal kerültek kapcsolatba az otthonon kívüli ellátásban, jobban teljesítettek több területen is, elsősorban a matematika és a nyelvi tesztek területén. Sárváry (2011) szerint az első egy évben a kizárólagos anyai gondoskodás a legoptimálisabb a gyermek fejlődése tekintetében. Az ezt követő anyai munkavállalást nem tekinti károsnak. Meglátása szerint a dolgozni vágyó, feszültségekkel teli anya gyermekére is kedvezőtlenül hat pszichológiailag (Sárváry 2011).

Összességében a kutatási eredményekből az a következtetés vonható le, hogy az anyai munkavállalásnak a gyermek első életévében negatív hatása van a gyermek fejlődésére (Benedek 2007). Az ezt követő munkavégzésnek pedig, inkább kedvező következményei vannak, főleg ha az anya részmunkaidőben dolgozik, munkájával elégedett, s ha az otthoni és az otthonon kívüli gyermekgondozás minősége közel azonos, vagy ha az intézményes gyermekgondozás jobb nevelési lehetőségeket biztosít, mint az otthoni környezet.

1.4.3. Társadalmi tőke a családban

Az elmúlt évtizedekben a társadalmi tőke vizsgálata egyre inkább az érdeklődés középpontjába került. Ehhez kapcsolódóan bővült azon kutatások száma, melyek az egyéni jellemzők mellett a társadalmi kapcsolatok szerepét vizsgálták a gazdasági aktivitás és az emberi jólét tekintetében (Imre 2001; Kun 2010). Dolgozatunk aktuális fejezetében a társadalmi tőke meghatározásával foglalkozó írásokra koncentrálnak, kiemelve a Coleman-i megközelítést, melyet azért tartunk fontosnak, mert a társadalmi tőkefelhalmozás és a gyermek fejlődése, későbbi iskolai eredményessége szempontjából meghatározó jelentőséget tulajdonított a szülők és gyermekek közötti viszonyoknak. Azonban nem vállaljuk a társadalmi tőkével foglalkozó írások teljes repertoárjának bemutatását.

A társadalmi tőke meghatározásának négy irányvonala különböztethető meg, a közgazdaságtani, a szociológiai, a politológiai és az antropológiai. Az antropológiai fogalmi megközelítés az emberek közötti bizalomra, együttműködésre, az emberek közösségi szükségletére épít. A közgazdaságtani megközelítés szintén a bizalomra épít, az együttműködés kérdését a gazdasági folyamatok kontextusában értelmezi. A társadalmi tőke vizsgálata e szempont szerint a gazdasági fejlődésre és a gazdaság szereplőinek teljesítményére koncentrálnak (Skrabski és Kopp 2008; Kun 2010). A politológia a társadalmi tőkét a társadalmi szolidaritás és a demokrácia megerősödésének alapfeltételeként mutatja be. A szociológiai megközelítés az emberi motivációk és társadalmi normák jelenségköréből kiindulva értelmezi a társadalmi tőkét (Skrabski és Kopp 2008).

A társadalmi tőkének nincs egyetlen konkrét definíciója, a különböző szempontok szerint vizsgálódó szociológiai, antropológiai, politológiai és közgazdasági irányultságú kutatások különböző aspektusát kiemelve definiálják (Imre 2001; Pusztai 2009).

A társadalmi tőke fogalmának széleskörű használata a hetvenes, nyolcvanas évekre tehető és elsősorban Bourdieu és Coleman nevéhez fűződik (Orbán-Szántó 2005). Azonban a társadalmi tőke fogalmának az oktatáskutatáshoz fonódó gyökerei az 1920-as évekig

nyúlnak vissza, melynek első állomása Hanifan munkásságához köthető, aki a közösségi részvétel, közösségi kapcsolatok iskolai teljesítményre gyakorolt hatásának vizsgálatakor elsőként használta a társadalmi tőke fogalmát. Ezt követően hosszú évtizedekig nem jelent meg e fogalom a társadalomtudományokban. Bár később a modernizáció, társadalmi mobilitás körüli vitákban újra megjelennek a kapcsolatok jelentőségét fókuszba állító elméletek, s a hetvenes évek végén Loury megalkotta saját társadalmi tőke definícióját. Azonban az igazi áttörés a nyolcvanas évek második feléhez, Bourdieu és Coleman munkásságához köthető (Pusztai 2009).

Loury (1987) megfogalmazásában a társadalmi tőke nem más, mint az egyén erőforrásainak összessége. Szerinte az erőforrások a családi kapcsolatokban és a közösségi társadalmi szervezetekben rejlenek. A jelentősebb erőforrással, társadalmi tőkével rendelkezők előnyökhöz tudják juttatni gyermekeiket (Loury 1987).

Putman (1993) a társadalmi tőke legfontosabb mutatójaként a civil szervezetekben való részvételt jelöli meg. Az ő koncepciójában válik igazán hangsúlyossá a társadalmi tőke közjóság jellege. A társadalmi tőkét mint kulturális jelenséget tárgyalja, mely közösségi cselekvésekben, s a közintézményekbe vetett bizalomban ölt testet (Putman 1993). A civil társadalom létrejöttének feltétele a társadalmi tőke, a civil társadalom jelenléte pedig nélkülözhetetlen eleme a demokratikus politikai rendszerek működésének (Orbán és Szántó 2005).

Bourdieu interpretációjában a tőke három típusát különíti el. A gazdasági tőkét, mely közvetlenül pénzzé konvertálható, a kulturális tőkét, mely bizonyos körülmények között gazdasági tőkévé váltható, s a társadalmi tőkét, mely különböző feltételek mellett gazdasági tőkévé alakítható (Bourdieu 1998). A három bourdieui tőketípus közül az utóbbival foglalkozunk. A társadalmi tőkét erőforrások összességéként definiálja, „amelyek a kölcsönös ismeretségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak” (Bourdieu 1998:165). A társadalmi tőke nagysága az egyén kapcsolati hálójának kiterjedtségétől függ. Továbbá, meghatározó az egyén kapcsolati struktúráján belüli helyzete is, ugyanis ennek függvénye, hogy mennyire tudja mozgósítani a kapcsolati háló erőforrásait. A társadalmi tőke fennmaradásához és újratermeléséhez elengedhetetlen az egyének közötti folyamatos kapcsolattartás, mely idő és pénzigényes (Bourdieu 1998). Coleman (1998) szintén három tőketípust különít el, a tárgyi tőkét, az emberi tőkét és a társadalmi tőkét. Utóbbit beemelte az oktatás társadalmi összefüggéseinek vizsgálatába (Coleman 1998).

A neoklasszikus gazdaságtan képviselői szerint a társadalom egyének halmaza, akik meghatározzák saját önös céljaikat, s ennek elérésére törekszenek. Ezzel szemben Coleman rámutat, hogy ez csak egy fikció, ugyanis az emberek nem egymástól teljesen függetlenül cselekszenek, s érdekeik sem mindig egyéniek. Coleman szerint a társadalmi tőke a társadalmi struktúra egy aspektusa, mely megkönnyíti e struktúrához tartozó egyének cselekedeteit, s akár elérhetővé teszi az egyébként elérhetetlen célok megvalósítását, azokhoz való közeledését. A társadalmi tőke személyek közötti viszonyok összessége, mely előmozdít bizonyos cselekedeteket. A társadalmi tőke abban a társadalmi struktúrában funkcionál, melynek az egyén részesévé válik. A társadalmi tőke létrejötte egyfajta melléktermékként fogható fel, mely különböző tevékenységekbe való bekapcsolódás során alakul ki (Coleman 1996). Így ez a tőketípus a tárgyi tőkével ellentétben elidegeníthetetlen, nincsen igazi tulajdonosa, mivel a társadalmi tőke emberek közötti relációkban létezik (Kun 2010). A társadalmi tőke az egyén számára erőforrást jelent, mely „nagyban befolyásolja cselekvőképességüket és életük minőségének észlelését” (Coleman 1996:121). A társadalmi tőke mennyiségi gyarapodása az emberek egymástól való függőségéből ered. Amennyiben az embereknek kevésbé van szükségük egymás segítségére, úgy kevesebb társadalmi tőke jön létre. Például az anyagi jólét és a hozzáférhető különböző állami támogatások és szolgáltatások széleskörű elérése a társadalmi tőke leértékelődéséhez vezet.

Coleman gondolatait alapul véve a következő megállapítást tesszük. Mivel a három év alatti gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézményrendszer „férőhelyhiányos”, így az ilyen korú gyermeket nevelő anyák függnek másoknak a gyermekmegőrzésben nyújtott segítségétől, melynek hatására társadalmi tőke termelődik. Mivel azonban, az állam által garantált óvodai ellátás széleskörű, így a hároméves vagy annál idősebb gyermeket nevelő anyák kevésbé számítanak mások segítségére így a már kialakult társadalmi tőke leértékelődhet.

Coleman (1998, 1996) szerint a társadalmi tőke lényege funkciójában rejlik. A társadalmi tőke komponenseit a következőkben határozza meg. A társadalmi viszonyok bizalomra épülnek, melyet a társadalmi tőke létrejöttének egyik ismérveként jelöl meg. A bizalom elérésének valószínűsége a zárt társadalmi hálózatokon belül a legnagyobb. A társadalmi tőke, mint erőforrás meghatározó eleme a (1) *kötelezettségek és elvárások*, melyek alapkövetelménye, hogy a szereplők között kölcsönös bizalom épüljön ki. A megbízhatóság a Coleman-i megfogalmazásban azt jelenti, hogy van valaki, aki ugyanúgy cselekszik bizonyos helyzetekben, mint ahogyan maga az egyén cselekedne. A

kötelezettségek és elvárások úgy jelennek meg az emberek közötti viszonyokban, hogy az emberek szívességet tesznek egymásnak, mely szívességet később viszonznak. Ilyen kölcsönös bizalmon alapuló társadalmi alrendszer például a család. A társadalmi tőke meghatározó alkotóeleme az (2) *információs potenciál*. A kapcsolati háló cselekvést elősegítő információt biztosít az egyének számára, mellyel az információra szert tevő egyén költségeket takarít meg. Coleman szerint az információ áramlás egyik feltétele az egyének közötti folyamatos interakció. A (3) *normák és hatékony szankciók* arra ösztönzik az egyént, hogy a közösség érdekeinek megfelelően cselekedjen. Az ilyen jellegű norma erősíti a családokat, mert tagjait arra „bízattja”, hogy a család egészének érdekét saját érdekei elé helyezze. A (4) *hatalmi viszonyok*, mint a társadalmi tőke negyedik összetevői úgy működnek, hogy az egyén egyes cselekvések fölötti ellenőrzés jogát átruházza egy másik egyénre, aki ezáltal társadalmi tőkéhez jut. Ez a társadalom számára olyan hozadékkal jár, mely elősegíti bizonyos közösségi problémák megoldását. A (5) *kisajátítható (önkéntes) társadalmi szervezetek* az azt létrehozó közösség céljainak elérését szolgálják. A létrejövő szervezetek azonban más célok elérését is lehetővé teszik, és így mozgósítható társadalmi tőkét képviselnek. A (6) *szándékosan létrehozott szervezetek* célja, hogy a cselekvők beruházásai megtérüljenek. Ilyen például egy üzleti szervezet. Ezek a szervezetek direkt módon jönnek létre, meghatározott kötelezettségekkel és elvárásokkal (Coleman 1996).

Coleman (1998, 1996) és Bourdieu (1998) társadalmi tőkefelfogásának láthatóan vannak közös pontjai. Mindketten a „a társadalmi tőke funkcionális értékére építenek” (Pusztai 2009:12), s mindketten a „társadalmi tőke egyéni erőforrásjellegét” (Orbán és Szántó 2005:59) hangsúlyozzák. Jelentős különbségnek tekinthető azonban, hogy míg Bourdieu a társadalmi tőke feltételeként a csoporthoz való tartozást jelöli meg, addig Coleman szerint egyének közötti interakcióban is létezik (Kun 2010).

Putman (1993) és Fukuyama (1997) a társadalmi tőke közjóság jellegét hangsúlyozza. A társadalmi tőke különböző elemei, mint például a normák vagy a bizalom, visszaszorítják a bűnözést és a deviáns viselkedés különböző formáit, erősítve ezáltal a társadalmi kohéziót (Putman 1993; Fukuyama 1997). A társadalmi integráció az egyének, csoportok, s különböző szervezetek közötti, magas bizalmi szinten nyugvó kapcsolati hálózatból adódik. Ezek a kapcsolatok, vagy más néven kötések különböző jellemzőkkel bírnak. Erősségük szerint beszélhetünk laza illetve erős, mintázatuk szerint ritka vagy sűrű, fontosságuk szerint abszolút vagy relatív kötésekről (Pusztai 2009). Granovetter (1988) szerint a személyközi kapcsolatoknak különböző szinterei vannak, mint például a felszínes

ismeretség, a mély baráti kapcsolat illetve a családon belüli rokonsági viszony. A kapcsolatok minőségét az időráfordítás hossza, intenzitása, érzelmi jellege s kölcsönössége határozza meg. Ennek függvényében beszélhetünk erős és gyenge kötésekről. A gyenge kötések mintázata ritka. Funkcióját egyfajta átkötő-szerepként határozza meg a szakirodalom, mely információt továbbít az erős kötésben lévő csoportok között, összekötve ezáltal a hálózatokat. Erre az információ áramoltatásra az erős kötésben lévő csoportok nem alkalmasak, a kapcsolatok zártsága miatt. Vagyis a gyenge kötések az egymástól elkülönült társadalmi csoportok között képeznek hidat. Az egyén szempontjából azért nélkülözhetetlenek a gyenge kötések, mert egyfajta mobilitási csatornát testesítik meg (Granovetter 1988). Coleman (1998) a tőkeforrások tekintetében, a kiterjedt gyenge kötésekkel szemben nagyobb jelentőséget tulajdonít az erős kötésű, zárt rendszerű kapcsolatoknak. Ezek előnye, hogy a tagok szoros, folyamatos interakcióban vannak egymással, kapcsolatuk alapja a bizalom s a kölcsönösség. Összességében tehát a „társadalmi tőke forrásai a család, az iskola és a társadalmi, önkéntes szervezetek. A normákat, értékeket a család adja át a gyermeknek, azonban később ezek megszilárdításában, a közösségi, együttműködési készségek kialakításában az iskolának, majd a helyi közösségeknek van alapvető szerepük” (Skrabski és Kopp 2008:725).

A családon belüli és a közösségben megjelenő társadalmi tőke jellemzője, hogy hatást gyakorol a gyermekek emberi tőkájének termelésére. A családi háttér jellege meghatározó a gyermek későbbi teljesítményét illetően. Coleman (1996) szerint a családi háttér három tényezőre bontható. Az egyik a család jövedelmi-, vagyoni helyzetét magába foglaló pénzügyi tőke, mely oly módon segíti a teljesítményt, hogy forrást biztosít olyan eszközök és szolgáltatások megvásárlásához melyek segítségével a gyerekek jobb iskolai teljesítményt érhetnek el. A második tényező az emberi tőke, mely a szülők iskolai végzettségét takarja. A családi háttér harmadik összetevője a társadalmi tőke, mely leginkább a szülők gyermekeikre fordított idő és energia mennyiségében mérhető. A családban megjelenő társadalmi tőke fontos szerepet játszik a gyerekek szellemi fejlődésében. Ez nem jelenti azt, hogy Coleman kétségbe vonná a szülők emberi tőkájének a gyermek teljesítményére gyakorolt hatását, viszont kiemeli, hogy a szülők emberi tőkájének hozadéka csak a folyamatos szülő-gyermek interakció kontextusában érvényesül. Ezáltal, az interakciós terminus által válik elérhetővé a felnőttek tőkéje a gyerekek számára. Több hazai vizsgálat eredménye bizonyítja (Pusztai 2004; Fényes és Pusztai 2004) a társadalmi tőkének az iskolai eredményességre gyakorolt hatását. Coleman tehát a családban megjelenő emberi-, és társadalmi tőke komplementer szerepét hangsúlyozza a

gyermek fejlődése szempontjából. A szülők emberi tőkéje akkor elérhető a gyermekek számára, ha a szülők ténylegesen jelen vannak a család életében, illetve ha kellő figyelmet fordítanak a gyerekekre. A válások egyre növekvő számának egyenes következménye az egyszülős családok gyarapodása, mely a szülők társadalmi tőkéjének hiányos átadását eredményezi. Ezt a jelenséget Coleman a társadalmi tőke strukturális hiányosságaként értelmezi, mint ahogy azt is, ha mindkét szülő dolgozik. Így napközbeni jelenlétük fizikai hiánya lecsökkenti a gyermekkel való kontaktust, s ezáltal a gyerekekbe történő társadalmi tőkeberuházás mértéke kisebb, mint abban az esetben, ha napközben otthon vannak a szülők. Ez kifejezetten igaz az óvodás- és iskoláskor előtti időszakra (Coleman 1996). Összességében megállapítható, hogy a társadalmi tőke családon belüli jelenléte akkor optimális, ha a szülők szoros kapcsolatot ápolnak gyermekeikkel. Coleman (1998) szerint a családban nevelkedő gyerekek számának növekedése a társadalmi tőke hiányához vezethet, ugyanis ilyenkor a szülők egy gyermekre szánt időráfordítása a gyerekek számával arányosan csökken. Ezt igazolják azok a vizsgálati eredmények, melyek szerint a különböző teljesítményt mérő teszteredmények a gyermekek születési sorszámaának függvényében romlanak (Coleman 1998).

Számos, az Egyesült Államokban végzett kutatás szerint a kisgyermekes anyák által rövid időtartamra igénybevett gyermekgondozási szabadság hatással van a gyermek fejlődésére, kognitív funkcióira, későbbi iskolai eredményességére (Gregg et al. 2005). Ebből kiindulva Gregg et al. (2005) azt vizsgálták, hogy ezek a megállapítások Nagy-Britanniában is megállják-e a helyüket. Eredményeik szerint az anya rövididejű otthonmaradásának csak akkor van negatív hatása a gyermek kognitív fejlődésére, ha az otthon töltött időszak másfél évnél kevesebb időtartamra szól. Mindemellett megállapítják, hogy amennyiben az anya, a gyermek 18 hónapos koránál hamarabb visszatér dolgozni és azt nem napi 8 órában teszi, úgy a fent említett negatív hatás csekély mértékű. Az iskolai végzettség mentén vizsgálva a kérdést azt tapasztalták, hogy a kevésbé iskolázott szülők gyermekei általában véve nem szenvednek hátrányt az anya korai munkába állása miatt, kedvezőtlen hatást inkább a magasabb végzettséggel rendelkező szülők gyermekeinél tapasztaltak. Ez pedig konzisztens azzal a hipotézissel, hogy az anya keresete jótékony hatással bír abban az esetben, ha az egyéb forrásból származó bevétel alacsony (ez egybecseng Coleman (1996) által, a családi háttér egyik összetevőjeként említett pénzügyi tőke, gyerekek teljesítményére gyakorolt jótékony hatásával), vagy ha a hátrányos helyzetű családban az anyai gondoskodás minősége nem haladja meg az igénybevett intézményes gondozás minőségét (Gregg et al. 2005).

A neuropszichológiai kutatások szerint a megszakítás nélküli szeretetteli gondozóhoz - elsősorban anyához, apához - fűződő kapcsolat, különös tekintettel a születést követő első életévben, tartós hatással bír a gyermek szociális és érzelmi fejlődésére (Schore 1996). Ebből az következik, hogy a szülő úgy investál a gyerekekbe, hogy ez alatt az idő alatt nagyobb mennyiségű minőségi időt szán rá. Neidell (2000) ezzel összefüggésben azt tűzte ki célul, hogy megmérje az idő-investáció hatását abban az értelemben, ahogy azt a gyerek kognitív és non-kognitív fejlődésére vonatkozó neuropszichológiai bizonyítékok implicálják. Munkájában az előző kutatásoktól eltérően, a szülői időráfordítás permanens hatását vizsgálta a gyermek szociális és érzelmi fejlődésben, melyek fontos összetevői az emberi tőkének, s közvetve a társadalmi tőkének is. Neidell (2000) eredményei szerint az anyák, gyermekük egyéves koráig terjedő megszakítás nélküli otthonmaradása pozitív hatással bír a gyermek fejlődésére, míg a második otthon töltött időszaknak nincs meghatározó jelentősége. Bizonyos esetekben kifejezetten jótékony hatású az anya újbóli fizetett munkavégzése. Azok az anyák, akik jó munkahelyi légkörben dolgoznak s elégedettek munkájukkal, saját gyermekük emberi tőkéjét is jobban kiaknázzák. Ugyanakkor, ezek a szülők kevesebb időt töltenek gyermekeikkel, azonban minőségileg hatékonyabb „munkát végeznek” e rövid idő alatt. „Valószínű, hogy ez a csoport több információval és ismerettel rendelkezik a gyermeknevelés terén már a terhesség alatt és azt követően, vagy potenciálisan nagyobb tehetséggel rendelkeznek ahhoz, hogy mindezt átadják gyermekeiknek” (Neidell 2000:26).

1.5. Összegzés

Dolgozatunk első fejezetében a kisgyermeket nevelő nők munkaerő-piaci részvételekhez kapcsolódó szociológiai, közgazdaságtani, neveléstudományi elméleteket, és az azokhoz kapcsolódó hazai és külföldi kutatási eredményeket foglaltuk össze. A közgazdasági szemlélet a gyermekvállalással összefüggő munkaerőpiactól történő távolmaradást használdozatként jellemzi, melynek mértéke a gyermekek számával és a távolmaradás hosszával arányosan növekszik. A közgazdasági megközelítés szerint a gyermekvállalásról való döntés racionális kalkuláció eredménye. A szociológiai megközelítés a fizetett munkavégzéssel és a gyermekvállalással kapcsolatos döntések tekintetében az egyéni értékpreferenciáknak tulajdonít jelentőséget. A szociológiai szemlélet szerint, az egyén gazdasági cselekedeteiben a racionális mérlegelésen túl, a normakövető magatartásnak is fontos szerepe van.

A gyermeket nevelő nők munkavállalási magatartásának vizsgálata igen bő nemzetközi szakirodalommal bír. Ezzel szemben a témával kapcsolatos hazai szakmai publikációk tekintetében némi hiányosság tapasztalható. A vizsgálatok ok-okozat összefüggéseinek keresése egy irányba mutat, s leginkább a termékenység és munkaerő-piaci lehetőségek összefüggéseinek magyarázatára vállalkoznak, vagy a családpolitika eszközeinek gyermekvállalási szándéokra kifejtett hatásaira szorítkoznak (Spéder 2001; Spéder és Kapitány 2007; Kapitány és Spéder 2009b). Ezek a munkák igen részletes és mélyreható elemzést kínálnak, azonban elsődleges céljuk a kedvezőtlen demográfiai tendencián belül a gyermekszám visszaesés okainak magyarázata.

A nők kereső tevékenységének megítéléséről számos empirikus elemzés olvasható, elsősorban Tóth (1995, 2000), Pongráczné (2001, 2003, 2005), Pongráczné és S. Molnár (1994; 2011), Pongráczné, S. Molnár és Dobossy (2000), Blaskó (2005, 2006, 2011) tollából. Ezek a munkák a gyermeket nevelő nők munkavállalásának megítélésével kapcsolatos véleményekre kérdeznék rá.

A kisgyermeket nevelő nők munkavállalással kapcsolatos döntéseit fókuszba állító munkák az utóbbi néhány évben jelentek meg a tudományos folyóiratok hasábjain. Az egyelőre elenyésző számú elemző munkák között említendő Frey (2002, 2009), Szűcs (2005), Bálint és Köllő (2007, 2008), Drejnóvszky (2009) tanulmánya. Bővítik a szakirodalmi repertoárt Engler (2007, 2010) írásai. A szerző a kismamák továbbtanulási szándékát térképezte fel, továbbá azt vizsgálta, hogy az otthon töltött időszakban végzett tanulmányok munkaerő-piaci megtérülése milyen képet fest.

2. Helyzetkép a nők munkaerő-piaci jellemzőiről és a termékenységről

2.1. A nők munkaerő-piaci jellemzői

A szocializmus időszakában a nők foglalkoztatási rátája felülmúlta a nyugati piacgazdaságokét. A rendszerváltozás hatására a „teljes foglalkoztatás” megszűnt. Drasztikusan visszaesett a munkaerő-kereslet, melynek eredménye tömeges méretű munkanélküliségben mutatkozott meg. Az ezredfordulóra konszolidálódott a helyzet, melyet a 2008-as pénzügyi válság ingatott meg. Ennek hatása a mai napig érzékelhető.

Dolgozatunk ezen részében elsősorban a hazai rendszerváltozást követő időszakra térünk ki, azonban úgy véljük, hogy az előzményekre történő kitekintés elengedhetetlen. A magyarországi nők munkaerő-piaci helyzetének bemutatásán túl, vállaljuk a téma Európai Unió keretében történő vizsgálatát is.

A nők tömeges munkába állása az ötvenes években indult a volt szocialista országokban, így Magyarországon is. A szovjet típusú államszocialista rendszer deklarált politika célkitűzése az iskolázási esélyek javítása, a „női egyenjogúság” megteremtése volt. Az emancipáció alappillére a nők nagymértékű foglalkoztatása volt, mely az 1980-as évek végére az egész keleti régióban elérte a 80-90%-ot. Azonban ez csak a cél formális elérését mutatja, ugyanis a szegregáció adott maradt, mely a nemek közötti bérkülönbségekben (10-30%), a felelős pozíciókba való bekerülés eltérő lehetőségében érhető leginkább tetten (Koncz 1987).

Az államszocializmus 40 évét kényszermodernizációs törekvésként jellemzi Ferge (1999), melyben a direkt gazdaságirányítás égisze alatt megvalósult a teljes foglalkoztatottság (Koncz 1987). A foglalkoztatottság kiterjesztése a női munkaerő, mint munkaerő-tartalék bevonását feltételezte. A nők ekkortájt tapasztalt nagyarányú munkavállalásának okát többen feszegették (Ferge 1999; Koncz 1985; Molnárné 1985; Kovács1983). Az okok kettéválnak: a válaszok egy részében a politikai nyomás, az extenzív iparosítással összefüggő munkaerő-hiány, az ideológia jelenik meg fő motivációként, melynek háttérében az a politikai szándék volt, hogy az egyének felett a lehető legnagyobb állami kontroll legyen. Az okfejtések másik oldalán a nők munkavállaláshoz fűződő belső igénye jelenik meg. Azonban az máig vitatott, hogy a fizetett munka világában való megjelenést „*mikor és mennyiben igényelték maguk a nők és mennyire volt ez felülről irányított kényszer*” (Frey 1997:13).

A foglalkoztatott nők aránya 1950 és 1975 között több mint a háromszorosára nőtt. A folyamat eredményeképpen a nők foglalkoztatottságának színvonala elérte a társadalmilag (Koncz 1987) és demográfiailag (Frey 2001) lehetséges maximumot. 1960 és 1978 között, a nők számának a gazdaságilag aktívakon és foglalkoztatottakon belüli növekedése különösen dinamikus volt a nem kifejezetten nőket foglalkoztató ágazatokban, mint például az építőiparban és a közlekedésben. Ennek ellenére a nők és férfiak foglalkoztatási jellemzői (jelenléte az egyes ágazatokban) igen élesen körülhatároltakká váltak. Az iparban a nők elsősorban a könnyűiparban (textil-, ruha-, és bőripar) jelentek meg tömegesen, illetve a szolgáltató szférában a kereskedelemben, egészségügyben, az oktatás és a kultúra területén. Az ágazatok ezen szegmensei elnőiesedtek (Koncz 1987).

A nők tömeges munkába vonása társadalmi feltételeinek megteremtése sürgette azokat a beavatkozásokat, melyek elősegítették az otthoni munka, illetve a gyermeknevelés egy részének társadalmi átvállalását. A nők háztartáson kívüli munkavégzését több államilag támogatott intézkedés segítette, mint pl., az éttermek, mosodák, gyermekek felügyeletét ellátó intézmények (Ferge 1999), azonban mindezen erőfeszítések ellenére nem sikerült feloldani a női foglalkoztatásból eredő feszültségeket és ellentmondásokat (Koncz 1987).

A női munkavállalás további feltétele az iskolázottsági, képzettségi szint emelése, a munka világába való bekapcsolódást elősegítő ismeretek és készségek elsajátítása. Azonban a fizetett munkát követő otthoni, háztartási munka, melyet továbbra is a nők végeztek nagyobb részben, éppen ezt akadályozta meg. Egy 1961-es felmérés szerint a nők heti 2 óra 13 percet, míg a férfiak 6 óra 36 percet, tehát közel háromszor annyi időt fordítottak képzésre. Nagyságrendekkel kedvezőtlenebb a gyermeket nevelő nők önművelődésre fordított időfelhasználása, gyermektelen társaikhoz képest. A gyermektelenek tanulásra, kulturálódásra fordított ideje közel duplája a gyermeket nevelő nőkének, azonban a gyermekszámot figyelembe véve az tapasztalható, hogy a három gyermekesekkel összevetve a gyermektelenek művelődésre fordított időtartamát, előbbiek harmad annyi időt tudtak ezzel a tevékenységgel tölteni (Szalai 1975).

A nők munkavállalását meghatározó igen jelentős történésként jellemezhető a 1967-ben bevezetett fizetett gyermekgondozási szabadság (GYES), mely nemcsak a családok érdekében történt. Egyfajta állami takarékoskodási szándék is meghúzódott mögötte, ugyanis a bölcsődék fenntartása igen drága volt. Így a nők szerepéről alkotott nézet, mely szerint, a „dolgozó anya az igazi anya”, kezdett átalakulni. A GYES bevezetése új ideológiai felhangot kapott, s a gyermekét otthon nevelő, otthon teremtő

anya vált a követendő példává. Ferge így fogalmaz: „*az ötvenes években a nőket munkába kényszerítő ideológiát fokozatosan felváltotta az ellenkező előjelű ideológiai nyomás, mely azt sugalmazta, hogy a nők, főként az anyák munkavállalása ellentétes a gyermek, a család és végső fokon a társadalom érdekeivel*” (Ferge 1999:18). A rendszerváltozást megelőző időszakban a nők munkaerő-piaci szerepvállalása, elsősorban a hivatalos ideológia eredménye volt. A nők ideális társadalmi szerepének hivatalos megítélése a gazdasági szükségletek kiszolgáltatottjává vált. A favorizált szerepideál annak függvényében változott, hogy mit kívánt meg az éppen aktuális gazdasági cél. A rendszerváltozást követően a nők társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyét illetően egyfajta konzervatív szemlélet vált általánossá (Ferge 1999, Koncz 2003). Az 1989/1990-es változás átalakította a foglalkoztatás színvonalát. A munkaerőpiac keresleti oldala beszűkült, így egyre sürgetőbbé vált a kínálati oldal létszámcsökkentésre irányuló beavatkozás. Ennek egyik eszköze a munkaerőpiac másodlagos szereplőinek (nők) a kivonása a munkavállalói bázisból. A gyermeket nevelő nők háztartásba kényszerítése, a főállású anyaság intézményének túlmisztifikálása mellett, a hosszú távú következmények megfontolása elmaradt. A munkaerőpiacról való kivonulás, a foglalkoztatási karrier megtörése növeli a nők kiszolgáltatottságát, fokozza a munkaerő-piaci kirekesztettség esélyét (Koncz 2003).

Összességében az államszocializmus időszakában több tekintetben javult a nők helyzete. Fizetett munkavégzésük, saját jövedelmük csökkentette kiszolgáltatottságukat, bővítette a család összbevételét, gazdagította életüket, önbecsülésüket, csökkentette a női szegénységet, azonban fokozódott a túlterheltségük, s az egyenlő jogokat biztosító törvények ellenére a nők hátrányos megkülönböztetése általános jelenség maradt (Kovács 1983; Koncz 1987; Ferge 1999).

2.2. A nők foglalkoztatási sajátosságai a rendszerváltozást követő időszakban

2.2.1. Gazdasági aktivitás

A rendszerváltozás időszakában drámai folyamatok indultak meg a munkaerőpiacon. Az 1990-es évek elején lezajló politikai-gazdasági változások hatására mind a férfiak, mind a nők körében drasztikusan visszaesett a foglalkoztatottak aránya, melynek hatására robbanásszerűen megnőtt és tartóssá vált a munkanélküliség, nőtt az inaktívok száma. A rendszerváltozást követően a piacgazdasági átalakulás hatására Magyarországon a

foglalkoztatottság a kilencvenes évek elején mintegy háromnegyedére zsugorodott, mely elsősorban a nehéziparban és építőiparban dolgozókat érintette.

A népesség gazdasági aktivitás szerinti összetétele az elmúlt húsz év során alapjaiban átrendeződött. 1980 és 1990 között a férfiak és nők gazdasági aktivitási rátája közötti különbség 12,8%-ról, 7,9%-ra mérséklődött. Ennek magyarázatát az adja, hogy ebben az intervallumban a férfiak aktivitási rátája 1,7 %-kal csökkent, míg a nőké 3,2 %-kal nőtt. Ezt követően, a rendszerváltozás hatására a munkaerő-piaci mutatók visszaesése mindkét nem tekintetében érzékelhetővé vált. A férfiak aktivitási rátája 1997-ig 11 %-kal, míg a nőké 16 %-kal visszaesett, így 1998-ra újra, a nyolcvanas évek elején megfigyelt közel 13 %-os különbség tapasztalható (Nagy 2001).

Az inaktív népesség száma 2007-ig folyamatosan csökkent, igaz a csökkenés nem tekinthető jelentősnek. 2008-ban azonban több mint húszezer fős növekedés volt, majd 2009-ben újra a két évvel korábbi szint felé közeledett (3 487 100 fő). A gazdaságilag nem aktív nők aránya, a munkavállalói korú női népességben belül mintegy 10%-kal volt magasabb 2000-2004 között minden évben, mint az Európai Unió átlaga. Ezzel szemben a hazai munkanélküliségi ráta az uniós országok átlaga körül mozogott. Ennek oka elsősorban a fekete és szürke gazdaságban történő munkavégzés és az Európai Unióhoz képest alacsony nyugdíjkorhatár volt. 2005-ben a munkavállalói korú női népesség 38,6%-a inaktív volt, mely 1%-kal magasabb, mint az ezredfordulón. Az inaktívak csoportjának egynegyede (25,9%) nyugdíjas, egyharmada (30,1%) tanuló, illetve 23,2 százaléka gyermekgondozással összefüggő juttatásban részesült. 20,8 százaléka (a férfiak 16,8 százaléka) tartozott az egyéb gazdaságilag nem aktív kategóriába, akiknek egy része megfelelő munkaalkalmak esetén aktivizálható lett volna. Ennek a négy csoportnak az összlétszáma 1990-ben 1333 ezer, 2004 elején 2090 ezer volt (Frey 2005).

A gazdaságilag nem aktív népességben belül a legnagyobb problémát a reményvesztett munkanélküliek, a karkedvezményes nyugdíjasok, a rokkantnyugdíjasok és a szürke-fekete gazdaságban dolgozókon túl, a háztartásbeli réteg, illetve annak újratermelődése jelenti. Jelenős részük alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, s szakképzetlenek, mely gátját állja a társadalmi/munkaerő-piaci integrációnak. Esetükben a társadalmi kirekesztődés valós veszélyként jelenik meg, többségük a fekete és szürkegazdaság szereplőjévé válik (Frey 2005, Spéder 2006).

2000-2004 között nőtt a gazdaságilag nem aktív nők száma, 2004 és 2007 között arányuk már 45%-os, mely egyrészt a munkanélküliséget és a szigorodó nyugdíjba vonulási

szabályokat elkerülő korai nyugdíjazással, másrésről a tanulói-hallgatói jogviszonyba lépők arányának emelkedésével függ össze (Koncz 2004; Frey 2009).

2.2.2. Munkanélküliség

A rendszerváltozás egyik legszembetűnőbb következménye a foglalkoztatási gondok, ezen belül is a tömeges munkanélküliség megjelenése volt. A regisztrált munkanélküliek száma 1990-től folyamatosan nőtt, majd 1993-ban elérte a csúcspontot (13%), mikor is számuk 694 000 főre emelkedett (vagyis három év alatt közel harmincszorosára nőtt). 1994-től lassú apadás kezdődött, majd az ezredforduló elején (2001-ben 5,7%) hazánk munkanélküliségi rátája nemzetközi összehasonlításban is alacsony volt (Galasi és Körösi 2002).

A 2008 második félévében kirobbanó pénzügyi válság 2009-re általánossá váló gazdasági válsággá alakult, melynek következménye a foglalkoztatás szűkülése és ebből adódóan a munkanélküliek számának ugrásszerű növekedése volt. A munkaerő-piaci recesszió az ország régióit eltérő módon sújtotta. A válság munkaerő-piaci hatása a kedvezőbb gazdasági és munkaerő-piaci helyzetű, magasabb foglalkoztatottságú régiókat érintette először és a legnagyobb mértékben. A munkanélküliek száma 2009-ben átlagosan 421 ezer fő volt, 92 ezerrel (27,8%-kal) több mint 2008-ban. A KSH munkaerő-felmérése szerint legutóbb 1993-ban volt ehhez hasonló helyzet. A munkanélküliségi ráta a 15–74 évesek körében egy év alatt 7,8%-ról 10,7%-ra emelkedett. 2010-ben a Munkaerő-felmérés (MEF) adatai szerint a foglalkoztatottak létszámának csökkenése megállt, a munkanélküliek létszámának növekedése lassult (KSH 2009).

Magyarországon a munkanélküliséget a nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan nagymértékű területi differenciáltság jellemzi. A munkanélküliség a rendszerváltozást követően eltérő mértékben érintette az ország különböző térségeit, s az egyenlőtlenség tartósnak bizonyult. A munkanélküliek aránya a fiatal felnőttek, az alacsony iskolai végzettségűek, a községi lakosok, a roma etnikumhoz tartozók körében a legmagasabb (Bánfalvy 2002). A mai napig a legrosszabb helyzetű megyék közé tartozik Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, és Nógrád megye, a legkedvezőbbek közé pedig Győr-Moson-Sopron-, Vas-, és Pest megye (KSH 2010). Régiók tekintetében az Észak-alföldi és az Észak-magyarországi régiót sújtja leginkább a munkanélküliség, a legkevésbé érintett terület, pedig a Közép-magyarországi régió. A területi egyenlőtlenségek csökkenése ellen hat, hogy a legalacsonyabb végzettségűek többnyire a legrosszabb helyzetű megyékben

találhatók. Az egyes megyéken belül is differenciálódik a kisebb térségek helyzete, amely az eltérő infrastrukturális adottságokra, a megközelíthetőség különbségeire is visszavezethető. Az elbocsátások és a munkahelymegszűnések következtében a munka nélkül maradók kétharmada inaktívvá vált, melynek következményeképpen a 15-54 éves nők körében 1990 és 1996 között kétszeresére (24,5%-ról 45,9%-ra) nőtt a szociális juttatásokból élők aránya, mellyel párhuzamosan radikálisan csökkent az említett korcsoport foglalkoztatottsága is (75,5%-ról 54,1%-ra). A kilencvenes évek közepén a munkanélküliek kétharmada férfi volt. 1990 és 1996 között 3%-ról 10%-ra emelkedett azoknak a családoknak a száma, amelyben munkanélküli személy élt. A kilencvenes évek második felében a foglalkoztatási viszonyok javultak, csökkent a munkanélküliség. Azonban komoly problémát jelentett a tartós munkanélküliek és az ellátórendszerből kikerülő munkanélküliek helyzetének kezelése (Valuch 2005:357). A munkanélküliség tartóssá válása erősen növeli a szegénység kockázatát, s azokat a családokat még jobban érinti, ahol kiskorú gyermekek vannak. Magyarországon 100 gyermekből 14 olyan családban él, ahol van munkanélküli a családban, a kétéves-, és annál kisebb gyermekek esetében, pedig ez a mutató 24%. Az Észak-Alföldön a kétéves-, és annál kisebb gyerekek 40%-ának egyik szülője sem dolgozik (Bass et al. 2008).

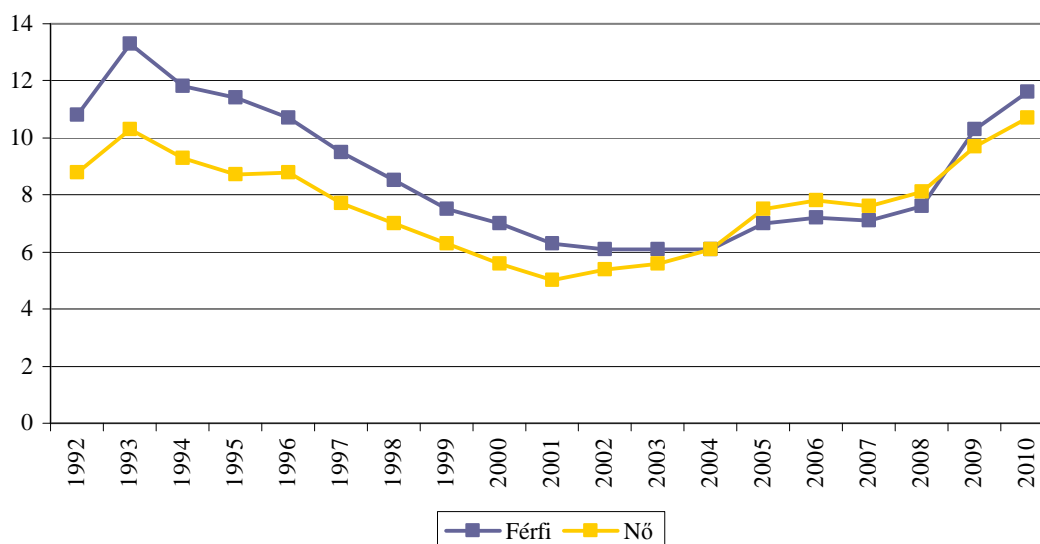
A magyar munkaerőpiacot az ezredfordulón kettősség jellemezte. Míg a regisztrált munkanélküliek aránya nemzetközi összehasonlításban viszonylag alacsony volt, addig a foglalkoztatottság mértéke szintén alacsony szinten stagnált. Az igazán nagy problémát azonban a különböző okokból (képzettségi, egészségügyi, földrajzi stb.) munkát nem kereső és nem regisztrált munkanélküliek jelentették (Frey 1997).

A női munkanélküliségi ráta 2000-ben 9,5 százalék volt, majd átmeneti csökkenést követően 2010-ben 10,7%-ig emelkedett (KSH 2010). 2004-ig egyfajta magyar sajátosságnak számított, hogy a nők munkanélkülisége alacsonyabb volt, mint a férfiaké, szemben az Európai Unió tagállamaival. A magyar nők alulreprezentált jelenlétét a munkanélküliek között az okozta, hogy a férfiaknál nagyobb arányban dolgoznak olyan ágazatokban (közalkalmazottként, köztisztviselőként, állami tulajdonú foglalkoztatóknál), amelyekben sokáig viszonylag alacsony volt az állásvesztés kockázata. Az utóbbi években azonban a két nem munkanélküliségi rátája közötti különbség egyre zárult, sőt 2004-ben kiegyenlítődött, aránya mind a nők mind a férfiak körében 6,1% volt. Az ezt követő időszakban a nők gyarapodó munkanélkülivé válásának lehattunk tanúi, hiszen arányuk 2007-ben már fél százalékkal (7,7%) magasabb volt. Ennek oka, hogy ebben az időszakban a létszámleépítés leginkább az államigazgatás területét, tehát a női dominanciájú szférát

sújtotta leginkább. Majd a gazdasági válság hatására visszarendeződik a 2005 előtti állapot, ugyanis az elbocsátások elsősorban a gépipar, építőipar területén figyelhetők meg, ahol eleve férfiak dolgoznak nagyobb arányban (1. számú ábra). A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatai szerint, 2009 és 2010 között, a munkanélküliek nemenkénti megoszlása közel egy százalékpontos különbséget mutat a férfiak hátrányára, úgy, hogy a vizsgált két évben mind a nők (9,7 és 10,7%), mind a férfiak (10,3 és 11,5%) körében megnőtt a munkanélküliség (Frey 2005, 2009).

1. számú ábra

A nők és férfiak munkanélküliségi rátája (15-74 év),
1992-2010

Forrás: KSH 2010.

2.2.3. Foglalkoztatás

A foglalkoztatottak aránya – bár eltérő mértékben – mindegyik régióban visszaesett az elmúlt két évtizedben, majd 1996 után fokozatosan emelkedett, de mélyen alulmaradt az 1980-as évtizedet jellemző szinthez képest. A negatív irányú elmozdulás az 1990-es évek első felében volt a legdrasztikusabb, majd az évtized második felében a stabilizálódás jelei mutatkoztak. 2001 óta a foglalkoztatottság mértéke mindegyik régióban emelkedett. A kedvező tendencia 2008 év végét követően szakadt meg, s esett vissza a 15-74 évesek foglalkoztatási rátája 50% alá (Nagy 2001; KSH 2009).

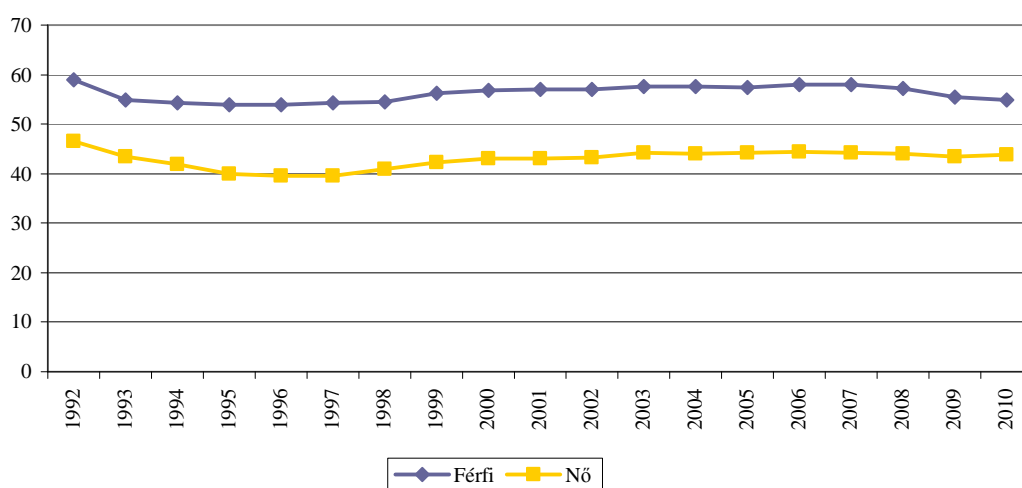
A 90-es évek elején kialakuló foglalkoztatási gondok mindkét nem tekintetében jelentősek voltak, azonban a nők körében fokozottabban csökkent a foglalkoztatottak aránya, mint a férfiaknál (Galasi és Kőrösi 2002). 1990 és 1996 között a 15-59 éves férfiak foglalkoztatási rátája 83,3%-ról 64,2%-ra, míg a 15-54 éves nőké 75,5%-ról, 54,1%-ra csökkent (Nagy 2001).

Az ezredforduló első felében a női foglalkoztatás színvonala elenyésző, egy százalékkal nőtt (a férfiaké 0,7 %-kal), mely elsősorban a nyugdíjkorhatár kétévenkénti emelkedésével, a továbbfoglalkoztatás lehetőségével, az egyre szigorodó, nyugdíjkorhatár előtti inaktívvá válással, a rokkantosság visszaszorításával magyarázható (Koncz 2004; KSH 2010). (2. számú ábra.) Ezt támasztja alá, hogy a 25-54 éves nők foglalkoztatási rátája ebben az időintervallumban stagnált. Tehát az európai uniós tendenciához hasonlóan két egymástól távol eső korcsoportban változott a foglalkoztatási színvonal. Míg az idősebb korosztályé közel kétszeresére nőtt, addig a fiataloké csökkent. Az utóbbi csoport kedvezőtlen mutatói részben az oktatásba való bekapcsolódás kiszélesedésével, részben a hanyatló foglalkozási esélyekkel magyarázható (Nagy 2001; Koncz 2004).

Az ezredfordulót követő évektől megfigyelhető javuló foglalkoztatási trend 2008-ban megtört. Ekkor a foglalkoztatottak száma 47 ezer fővel esett vissza. Ez a kedvezőtlen tendencia 2009-ben sem változott, melyet a foglalkoztatottak számában mért mintegy 98 ezer fős csökkenés hűen illusztrál (KSH 2010).

2. számú ábra

**A foglalkoztatási ráta alakulása nemenként (15-74 év),
1992-2010**

Forrás: KSH 2010.

A foglalkoztatottak nemenkénti megoszlását vizsgálva látható, hogy a férfiak aránya minden évben magasabb (2009-ben a foglalkoztatottak 54,1%-a férfi), azonban a Munkaerő-felmérés (MEF) adataiból az is kiderül, hogy a válság negatív hatása a férfiakat jobban érintette, mint a nőket. Ez azzal függ össze, hogy a munkaerőpiacot elérő recesszió a főként férfiakat alkalmazó ágazatokban (feldolgozóipar, gépipar, építőipar) volt jelentős. Ennek köszönhetően a férfiak foglalkoztatási mutatóiban tapasztalható nagyobb változás. Míg a nők foglalkoztatási rátája 2008 és 2009 között 0,6%-kal, majd 2010-re további 0,1%-kal, addig a férfiaké a hasonló időszakban 1,7%-, és 0,6%-kal esett vissza. Ennek ellenére a foglalkoztatási esélyek egyenlőtlensége továbbra is jelentős. Régiókénti megbontásban a nők foglalkoztatási rátája Közép-Magyarországon volt a legkedvezőbb (61,4%), addig a rangsorban az utolsó helyet az Észak-Alföld foglalta el (48,6%) (KSH 2010).

2.3. Emberi tőke-beruházás és munkaerő-piaci pozíció

Az egyén gazdasági aktivitásának, munkaerő-piaci érvényesülésének meghatározó eleme az iskolai végzettség. Az iskolai végzettség emelkedésével jelentős javulás tapasztalható mind a nők, mind a férfiak foglalkoztatási színvonalában. Ugyanez mondható el a munkanélküliséggel való fenyegetettség vonatkozásában, csak éppen ellenkező előjellel. A felsőfokú végzettségűek munkanélkülisége Magyarországon kedvezőbb képet mutat más iskolai végzettségű rétegekhez viszonyítva. A munkanélküliség ma is gyakoribb az alacsonyabb iskolázottak körében.

Az elmúlt 20 évben az alacsony, vagy a munkaerő-kereslethez nem alkalmazkodó, elavult végzettséggel rendelkezők versenyhátránya erősödött. A népesség képzettségi szintjének emelkedése elkerülhetetlenül eredményezte a kevésbé iskolázott rétegek munkaerő-piaci kiszorulását, s a közép és felsőfokú végzettségűek foglalkoztatottak arányán belüli emelkedését. S bár ezzel egy időben mindhárom végzettségi (alap-, közép-, felsőfokú) fokozatban csökkent a foglalkoztatottak aránya, a felsőfokú végzettséggel bírók foglalkoztatási esélyei lényegesen jobbak. A diplomások 80%, míg az alapfokú végzettségűek mindössze 26%-a tartozott a foglalkoztatottak csoportjába 2009-ben (KSH 2009).

A különböző iskolai végzettséggel rendelkezők foglalkoztatási színvonalának nemek szerint megbontása azt mutatja, hogy az ezredfordulót követően (2001) a nyolc osztállyal

sem rendelkező 25-64 éves nők és férfiak munkaerő-piaci jelenléte igen elenyésző. A férfiak 15, míg a nők 8%-a dolgozott az elmúlt népszámlálás idején. Az ebbe a csoportba tartozó aktív korú nők jelentős része 60%-a nyugdíjas volt, míg a férfiak 50%-a tartozott a nyugdíjasok csoportjához. Az iskolai végzettség emelkedésével összhangban nő a foglalkoztatottak aránya azonban minden egyes iskolai végzettségű csoportban megfigyelhető a nők átlagosan 10%-os lemaradása. A nemek közötti foglalkoztatási rés az iskolai végzettség emelkedésével szűkül (Nagy 2001).

A gyesen, gyeden lévők jelentős többsége nő, a férfiak aránya minden iskolai végzettségi csoportban elenyésző. Ebben a tradicionális szerepmegosztás érhető tetten, vagyis, hogy a gyermekgondozás a nő feladata. Az iskolai végzettség emelkedésével csökken az inaktív keresők (gyesen, gyeden lévők, öregségi, özvegyi nyugdíjasok, rokkantnyugdíjasok) aránya. Ennek oka, hogy elsősorban a magasán képzettek tudják idősebb korukban is megtartani munkaerő-piaci pozíciójukat, illetve, hogy a fiatalok képzettségi szintje magasabb (Bukodi 2004).

1. számú táblázat

A különböző iskolai végzettségű 25-64 évesek gazdasági aktivitás szerinti összetétele nemenként (%), 2001

Gazdasági aktivitás	Befejezetlen általános		Befejezett általános		Szakmunkás képző		Érettségi		Diploma	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi
Foglalkoztatott	7,8	15,5	34,5	42,4	60,0	72,6	62,7	75,1	76,9	85,1
Munkanélküli	4,7	10,2	5,1	10,1	6,5	8,7	3,9	4,3	1,5	1,7
Gyesen, gyeden van	7,5	0,3	6,2	0,2	13,1	0,2	7,2	0,1	7,9	0,1
Öregségi, özvegyi nyugdíjas	40,4	23,9	29,1	19,2	2,3	1,2	13,3	8,0	8,2	7,4
Rokkantnyugdíjas	18,6	28,8	14,0	17,1	7,3	9,4	5,9	6,9	2,1	3,1
Egyéb inaktív, eltartott	20,9	21,2	11,1	10,9	10,8	7,9	7,0	5,6	3,5	2,5
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: KSH 2004, Bukodi 2005:21.

Bukodi 2004-es vizsgálatának konklúziója szerint az iskolai végzettség a nők esetében sokkal inkább meghatározza a munkaerő-piaci esélyeket és kockázatokat, mint a férfiak körében. A legalacsonyabb iskolai végzettség kategória kivételével azt tapasztalta, hogy míg a középiskolai érettségivel rendelkező és az ennél magasabban kvalifikált férfiak munkahely elvesztésének a kockázata között nincs eltérés, addig a nőknél az iskolai végzettség emelkedésének állásmegőrző hatása figyelhető meg. Ez a pozitív hatás

továbbgyűrűződve is érzékelhető, ugyanis egy esetleges állásvesztés hatására a fizetett munka világán való kívül rekedés időtartama a képzettség emelkedésével csökken. Ugyanez a férfiak esetében nem mondható el.

A felnőttkori tanulás, egy magasabb iskolázottsági fokozat elérése, vagy piacképes szakma elsajátítása javíthatja az egyén munkaerő-piaci lehetőségeit. „A felnőttoktatásnak, képzésnek alapvetően két formáját különböztetjük meg. Az egyik a formális, jellemzően iskolarendszer keretein belül történő oktatás és képzés, amelyet követően a képzést elvégző személy – a feltételek sikeres teljesítése esetén – minden esetben valamilyen államilag elismert végzettséghez jut. Mivel az iskolarendszerű oktatás kötöttségei és a felnőtt ember kötelezettségei nehezen összeegyeztethetők, ebben az életszakaszban a felnőttoktatás másik fő formája a nem formális oktatás kerül előtérbe. Az oktatás ekkor jellemzően nem az iskolarendszerben zajlik, és a képzést nem feltétlenül követi az állam által elismert végzettség” (KSH 2010:1).

A KSH 2003. évi felmérése szerint a 15-74 éves népesség alig egyötöde vett részt valamilyen képzésben a megkérdezést megelőző egy évben. Az Adult Educational Survey, (AES) által 2005 és 2007 között végzett adatgyűjtése szerint hazánk felnőtt lakosságának (25-64 évesek) mindössze 9%-a vett részt a felvételt megelőző egy évben oktatásban és képzésben, ezzel Magyarország sereghajtó az unió tagállamai között, ahol az átlagos részvételi arány 36% volt. Iskolarendszerű formában a megkérdezettek 13, iskolarendszeren kívüli képzésben 9,9 % tanult (ez az arány 2003-ban 4,5% volt). Az érintett korcsoportban a nők magasabb tanulási hajlandóságot mutattak, mint a férfiak. Korcsoportonkénti bontásban a fiatalabbak erőteljesebb tanulási kedve rajzolódik ki. Az iskolarendszerű képzésben résztvevők derékhatárát az általános iskolai végzettségű és érettségizett nők és férfiak alkotják, a szakmunkás bizonyítvánnyal és szakiskolai végzettséggel rendelkezők részesedése elenyésző. A diplomával rendelkező nők 10, a férfiak 6,5%-a vett részt ilyen jellegű képzésben, többségük célja az újabb diploma megszerzése volt. Az adott évben a 25-34 éves nők 9%-a vett részt valamilyen iskolarendszerű képzésben, míg a 35-44 évesek 3%-a. Magyarországon a felnőtt lakosság 9,9 %-a vett részt iskolarendszeren kívüli oktatásban, ezzel szemben az EU-tagállamok lakosságának 36%-a. Számottevő különbségek tapasztalhatók a képzésben való részvételben nem, életkor, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás és lakóhely szerint. A képzésekben a 25–64 éves nők 10,3, a férfiak 9,5 százaléka vett részt. Az életkor előrehaladtával csökken a tanulási hajlandóság, a 25-34 éves korosztály részesedése a legmagasabb (13%) és az 55-64 éveseké a legalacsonyabb (4,5%). Az iskolarendszeren

kívüli oktatásba való bekapcsolódás a végzettséggel egyenes arányban nő. A legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők részvételi aránya elenyésző, az érettségizettek közel 5%-a, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők képzésben való részvételi aránya pedig, több mint 10%-kal haladja meg az érettségivel rendelkezőkét. Nemenkénti megbontásban a nők csekély előnye figyelhető meg (KSH 2010).

2. számú táblázat

Iskolarendszeren kívüli oktatásban, képzésben való részvétel nem és legmagasabb iskolai végzettség szerint (%), 2010

Legmagasabb iskolai végzettség	Férfi	Nő	Összesen
Alapfokú vagy alacsonyabb	4,4	2,6	3,3
Szaktanácsképző, szakiskola	5,1	5,0	5,1
Középiskolai érettségi	10,6	11,5	11,1
Felsőfokú	22,9	21,2	21,9
Összesen	9,5	10,3	9,9

Forrás: KSH 2010.

2.3.1. Iskolai végzettség, gyermekszám és a településtípus hatásai

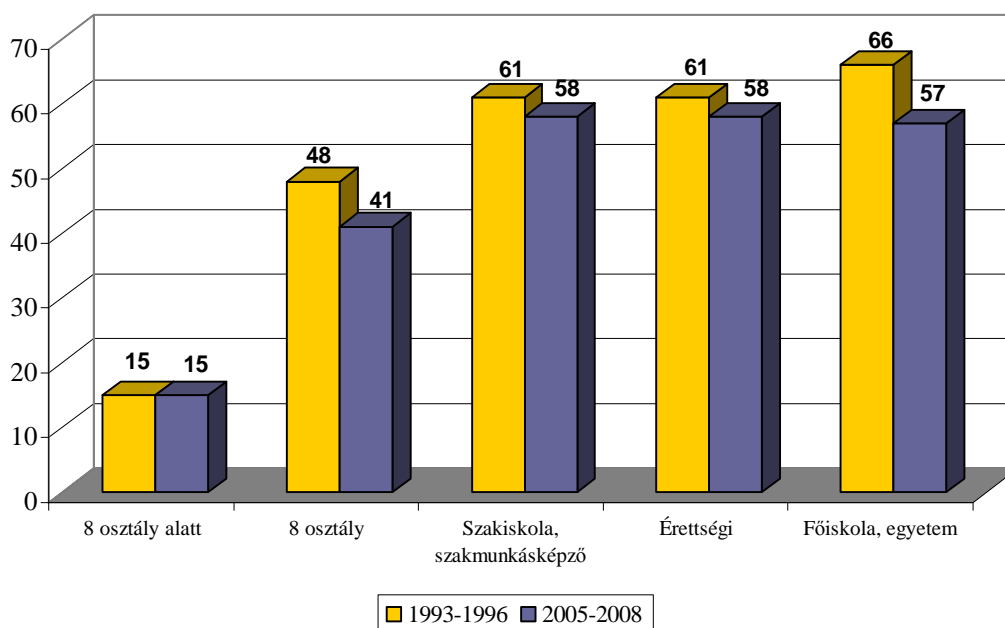
A kisgyermeket nevelő nők foglalkoztatási helyzete jelentősen romlott a rendszerváltozás után. Az 1980-as évek végéig egzisztáló teljes foglalkoztatás időszakában a gyermekgondozási szabadságot követő újbóli munkába állás nem ütközött akadályba. Azonban az 1989/90-ben induló átalakulás jelentősen átrajzolta a munkaerő-piac keresleti oldalát. A munkahelyek megszűnése, a munkaerőpiac beszűkülése ellehetetlenítette bizonyos társadalmi csoportok újbóli munkába állását. Ide tartoztak a kisgyermekes nők, az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők, az idősek, a romák. Többek között ezzel magyarázható, hogy a születésszám visszaesése ellenére az anyasági ellátásban részesülő nők aránya folyamatosan nőtt 1999-ig, s ez a tendencia 2003-2005 között tovább erősödött (Lakatos 2001; Bálint és Köllő 2007).

A gyermekkel rendelkező nők foglalkoztatásának számos meghatározója van. A családban nevelkedő gyerekek száma, életkora, az édesanya iskolai végzettsége, a lakóhely típusa köztudottan befolyásolja az elhelyezkedési lehetőségeket. Ebben az esetben az anyák iskolai végzettségét mint magyarázó változót vizsgáljuk, elhelyezkedésük tükrében. A gyerekek számának, életkorának hatását később elemezzük. A nyolc osztállyal sem rendelkező anyák munkaerő-piaci szerepvállalása szinte lehetetlen. Eredendően rossz

helyzetük nem változott 1990-1996 és 2005-2008 közötti időszakban, azonban a további iskolai végzettség kategóriák mindegyikében negatív irányú elmozdulás tapasztalható. Meglepően magas a diplomával rendelkezők arányában bekövetkezett változás (Ferge 2010). (3. számú ábra)

3. számú ábra

A fizetett munkát végző anyák aránya iskolai végzettség szerint (%)

Forrás: Ferge 2010.

A munkavállalás nehézségeit a harmadik gyermek jelenléte fokozza. A három és többgyermekes édesanyák foglalkoztatási rátája közötti különbség igen markáns, s a két vizsgált időintervallumban hátrányuk tovább fokozódott. Míg 1993-1996 között egyharmaduk kereső volt, addig 2005-2008 között részesedésük egynegyednyire csökkent. Az egy és kétgyermekes anyák foglalkoztatása nem tér el, 63-62%-uk végzett fizetett munkát a korábbi időszakban, melyben bár megfigyelhető némi lefelé irányuló elmozdulás (2-4%) 2005-2008 között, azonban ez sokkal mérsékeltebb, mint a három és többgyermekesek esetén (Ferge 2010).

Az anyák iskolai végzettségét és a gyermekeik számát együttesen összevetve foglalkoztatásukkal, megállapítható, hogy a gyermekszám minden iskolai végzettségű csoportnál meghatározó. Míg egy gyermek jelenléte szinte semmilyen hátrányt nem jelent, s a második gyermek is csak minimális akadályozó tényezőként említhető, addig a

harmadik gyermektől mindkét vizsgálati időintervallumban, minden iskolai végzettségi csoportban jelentős munkaerő-piaci hátrány mérhető az anyák körében. (3. számú táblázat)

3. számú táblázat

A kereső anyák aránya a különböző iskolai végzettségű és különböző gyerekszámú csoportokban (%)

Az anya iskolai végzettsége	1 gyerek	2 gyerek	3+gyerek	Összesen
	1993-1996			
8 osztály alatt	45	49	17	15
8 osztály	66	64	34	48
Szakiskola	58	58	29	61
Érettségi	66	68	41	61
Főiskola, egyetem	75	78	51	66
Összesen	63	62	31	45
N (összes háztartás)	64 759	55 093	15 003	134 855
2005-2008				
8 osztály alatt	38	36	10	15
8 osztály	65	61	29	41
Szakiskola	59	54	21	58
Érettségi	67	63	33	58
Főiskola, egyetem	65	68	49	57
Összesen	61	58	25	32
N (összes háztartás)	68 334	44 137	17 862	130 333

Forrás: Ferge 2010:16.

A gyermekszám emelkedése, főleg a harmadik és többedik sorszámú gyermek jelenléte radikálisan átírja az anyák foglalkoztatási rátáját. Az egyébként is rossz helyzetű, legalacsonyabb végzettségi fokozat képviselőinek munkaerő-piaci ellehetetlenülését vonja maga után. Erre utal a 2005-2008-as időszakban tapasztalható három és többgyermekes, befejezetlen nyolc osztállyal rendelkezők mindössze 10%-os foglalkoztatási aránya. Bár nem ennyire látványos, de mégis erőteljes, szignifikáns különbség tapasztalható a többi iskolai végzettségű csoportnál is, esetükben a három és többgyermekesek egygyermekesekhez viszonyított arányában bekövetkezett csökkenés 16-38%-os. A diplomás anyák foglalkoztatási rátája mutatja a legalacsonyabb csökkenést, melyből a magasabb iskolai végzettségűek erősebb munkaerő-piaci kötődésére következtethetünk (Ferge 2010).

2.3.2. Visszatérés a munka világába

A gyermekgondozási ellátást igénybe vevők legnagyobb csoportját a gyesen lévők, a legkisebbet, pedig a gyeten lévők alkotják. Ennek oka, hogy a GYES alanyi jogon járó ellátás, illetve a munkaviszonnal rendelkező, GYED-et kimerítők közel 85%-a igénybe veszi harmadik évre a GYES-t is. A GYET lehetőségével élők alacsony arányát a hozzájutási feltételek magyarázzák: erre az ellátásra azok jogosultak akik legalább három gyermeket nevelnek, s köztudott, hogy ezen családok aránya igen alacsony.

4. számú táblázat

Gyermekgondozási ellátást igénybe vevők száma

Év	GYED	GYES	GYET	Összesen
	Ellátást igénybe vevők (ezer fő)	Ellátást igénybe vevők (ezer fő)	Ellátást igénybe vevők (ezer fő)	Ellátást igénybe vevők (ezer fő)
1990	154,9	94,7	-	249,6
1993	143,1	115,4	-	258,5
1995	128,5	117,9	33,0	279,4
1997	56,7	182,2	48,1	287,0
1999	-	245,0	55,9	300,9
2001	62,9	182,9	51,3	297,1
2003	77,9	166,9	47,6	292,4
2005	87,2	161,4	47,3	295,9
2007	93,9	164,8	42,8	301,5
2009	95,1	174,2	40,3	309,6
2010	94,7	178,5	39,3	312,5

Forrás: Lakatos 2001:6; KSH 2010; Országos Egészségbiztosítási Pénztár, Magyar Államkincstár.

Hazánkban az édesanyák többsége kimeríti a gyermekgondozási szabadság maximális időtartamát. Ennek több oka van. Egyrészt a gyermek igényeinek szem előtt tartása, másrészt a munkaerő-piaci integráció nehézségei. Ezek a nehézségek fokozottan jelentkeznek a gyermekvállalás előtt fizetett munkát nem végzők, és a gyermekgondozási szabadság alatt munka nélkül maradók körében. 1993 és 2005 között jelentős mértékű növekedés tapasztalható a gyermekgondozást megelőzően munkaerő-piaci kötődéssel nem rendelkező nők arányában. 2005-ben az ellátást igénybevevők 28,8%-a nem dolgozott a gyermekvállalást megelőzően (Bálint és Köllő 2007).

A gyermekgondozási szabadságon lévők munkaerő-piaci kötődését a KSH ad hoc jelleggel méri. Adataik alapján kiderül, hogy az eredeti munkahelyre való visszatérés korrelál a munkahelytől való távollét hosszával. A gyesen lévők kevesebb, mint egyharmada, a gyeden lévők kétharmada, a gyeten lévők 14%-a számíthat rá, hogy korábbi

munkahelyére visszatérhet. Azok, akik nem kívánnak visszatérni korábbi munkáltatójukhoz, ezt azzal indokolták, hogy a több műszak, a hosszú bejárási idő, valamint családi okok miatt nem számítanak már előző munkahelyükre. Az is kiderül, hogy csökken azoknak az aránya, akik otthon maradnak főállású anyaként, bár hozzá kell tenni, hogy a gyermekek száma ebben az esetben is magyarázó tényező. Míg az egygyermekes nők 6,6%-a gondolta úgy 2006-ban, hogy szívesen otthon maradna főállású anyaként, addig a háromgyermekesek 14,6%-a, a négy vagy több gyermekkel rendelkezők 25%-a (Lakatos 2001; Frey 2009).

Az anyák munkaerő-piaci kötődését elősegítendő, több intézkedés is napvilágot látott az elmúlt években. Ezek lényege, hogy segítsék a kisgyermeket nevelő nőknek a munkába történő visszailleszkedését. Figyelemre méltó, hogy 2005 január elsejétől a gyermekgondozási segélyben részesülő szülők számára lehetőség nyílt arra, hogy részmunkaidős állást vállalhassanak. Korábban ezt a gyermek másfél éves kora után tehették meg. Ez a lehetőség 2006-tól 2011 közepéig kibővült a teljes munkaidőben történő elhelyezkedésekre is. Ezzel párhuzamosan jogszabályi módosításoknak köszönhetően a felmondási védelem a GYES folyósítása alatt a gyermek három éves koráig akkor is megilleti a dolgozót, ha a GYES mellett munkába áll (Bálint és Köllő 2007). Az említett intézkedések hatásosságát vizsgálva megállapítható, hogy az igénybevevők aránya 2006-2007 között 6%-kal nőtt. Míg 2006-ban a gyesen lévő nők 9%-a élt a GYES melletti munka lehetőségével, addig arányuk 2007-ben elérte a 15%-ot (Frey 2009). Az édesanyák többségét a gyermekgondozás előtérbe helyezése és kizárólagossága tartotta távol a munka világtól, egyharmaduk külső akadályozó tényezővel, többek között a gyermekfelügyelet megoldatlanságával, megfelelő munkalehetőség hiányával magyarázta a fizetett munka világába való bekapcsolódásának hiányát (Bálint és Köllő 2007).

1993 és 2005 között a gyermekgondozási ellátásban részesülők átlagosan fele tért vissza korábbi munkahelyére, egynegyedüket munkáltatója nem fogadta, 10% munkáltatója megszűnt, s átlagosan 8% saját döntésének eredményeként nem tért vissza eredeti munkahelyére. Utóbbi csoportba tartozók a munkavégzéshez kapcsolódó okokkal indokolták munkahelyváltásukat, ezen belül is a legtöbben a hosszú bejárási időt és a több műszakot nem tudják vállalni, s összeegyeztetni megváltozott családi életciklusukkal. A visszatérni tudók nagyobb aránya a gyermekgondozást megelőzően az oktatás, pénzügyi terület, szállítás, raktározás, távközlés, nemzetgazdasági ágak munkavállalói, míg igen alacsony a kereskedelem, javítás, szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás területén dolgozóké (Lakatos 2001; Bálint és Köllő 2007).

A háztartásban nevelkedő gyermekek száma erősen korrelál a visszatérési szándékkal minden vizsgált évben. Az egygyermekesek átlagosan fele, a kétgyermekesek valamivel kevesebb mint fele, s a három gyermekesek egyötöde nyilatkozott úgy, hogy korábbi munkahelyére kíván visszamenni. A négy és több gyermekeseknél ez az arány 10% (Lakatos 1996, 2001).

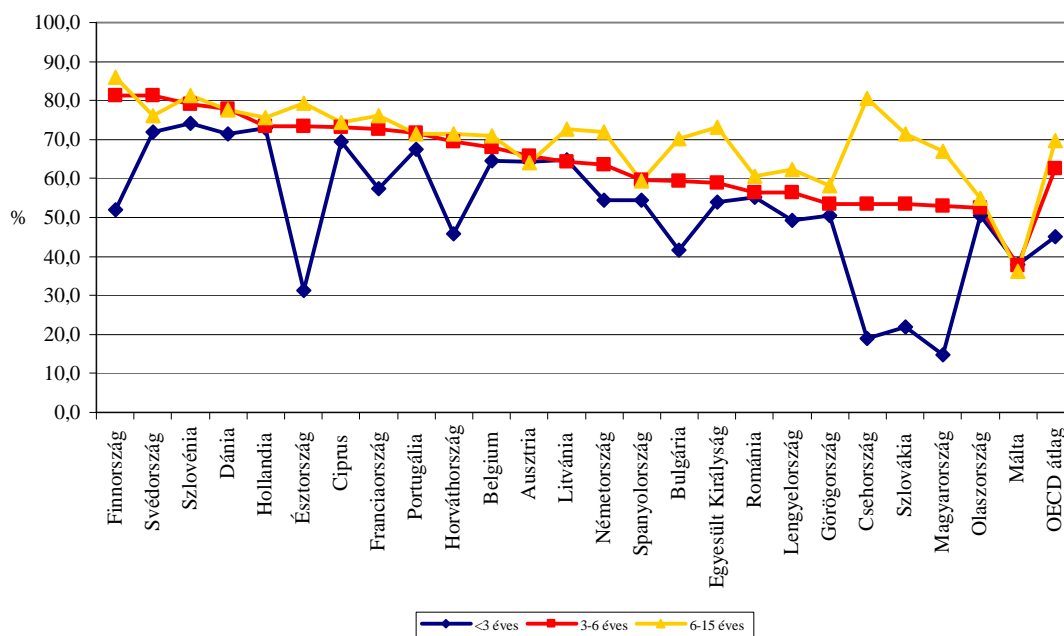
2.4. A nők foglalkoztatása nemzetközi összehasonlításban

A rendszerváltozást megelőzően nemzetközi összehasonlításban a magyar nők a foglalkoztatási színvonala Európa élvonalában állt, sőt „1990-ben még kb. 18%-kal felülmúlta az Európai Unió tagállamainak átlagos mutatóját” (Frey 2001:10). Ma már azonban a hazai nők foglalkoztatási rátája az Európai Unió országainak átlaga alatt van.

Az Európai Unió kelet-európai tagállamaiban mind a nők, mind a férfiak foglalkoztatási rátája alacsonyabb, mint az Európai Unió átlaga (Eurostat 2008). Az Európai Unió 27 tagállamában a 15-64 éves férfiak foglalkoztatási rátája átlagosan 72,8%, a nők esetében pedig 59,1%. Magyarországon ugyanezek az arányok 63,0% és 50,6% (Eurostat 2008). Mindkét nem esetében jelentős lemaradás tapasztalható.

Magyarországon a huszadik század közepe óta a kétkeresős családmódel a jellemző. A rendszerváltozást követő gazdasági szerkezetváltás hatására kibontakozó nagyarányú munkanélküliség, és ebből adódóan az inaktivitás egyéb fajtáinak az elterjedése átírta a foglalkoztatási helyzetet, melynek stabilizációja a kilencvenes évek második felére tehető. 2007-ben a 14 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő családok 44%-ban mindkét szülő dolgozott, és közel azonos (45%) volt azoknak az aránya, melybe csak az egyik szülő volt foglalkoztatva, a családok 10%-ában viszont mindkét szülő munkanélküli volt. A nők körében a fizetett munka megszakítása általános jelenség, mely elsősorban a gyermekvállaláshoz köthető. A magyar anyák nemzetközi összehasonlításban igen hosszú időt töltenek otthon gyermekükkel/gyermekeikkel, melyet Bálint és Köllő (2007) kutatási eredményei is alátámasztottak. 1997-2005 között a nők átlagosan 3,7-4,7 évig maradtak otthon gyermekgondozási szabadságon (Bálint és Köllő 2007). A gyermekek életkora és száma összefüggést mutat a kisgyermekes nők foglalkoztatási rátája között, melyet a 4. számú ábrával illusztrálunk.

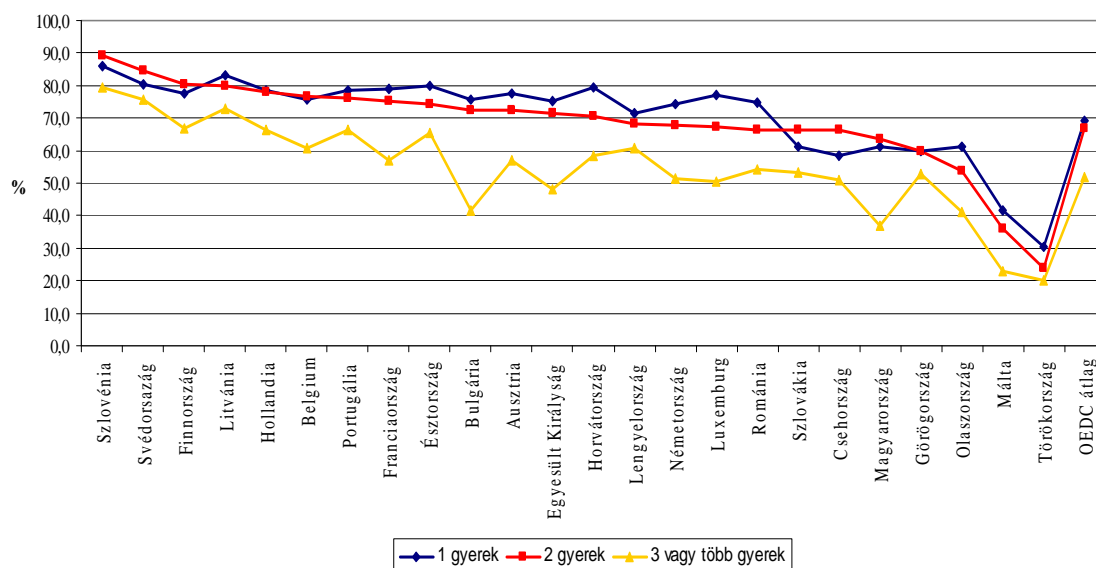
A foglalkoztatott anyák aránya a legfiatalabb gyermekek életkora szerint az OECD országokban (%), 2007

Forrás: Eurostat Family Database 2007.

Az Európai Unió tagállamaival összevetve Magyarország helyzetét egyértelműen kirajzolódik, hogy a három évesnél fiatalabb gyermeket nevelő nők foglalkoztatási rátája hazánkban a legalacsonyabb, mindössze 15%-os. A 3-5 éves korú gyermeket nevelő anyák alacsony foglalkoztatottsága azzal magyarázható, hogy a gyermekgondozási szabadságról visszatérő nőknek nehézséget okoz a munka világába történő be/visszaillészkedés. A 6-16 éves korú gyermeket nevelő nők aktivitási rátája azonban megfelel az OECD átlagnak (OECD 2007). A három vagy több gyermeket nevelő nők 38% végez fizetett munkát (az OECD átlag 54%), míg az egy-, és kétgyermekes nők foglalkoztatási rátája között nincs számottevő különbség 62-64% (az OECD átlag 67-69%). (4. számú ábra) Tehát a háromévesnél fiatalabb és a kettőnél több gyermek jelenléte egyértelmű negatív összefüggést mutat a nők foglalkoztatási rátájának kontextusában. (5. számú ábra)

Az anyák foglalkoztatási rátája a 16 évnél fiatalabb gyermekek száma szerint (%) , 2007

Forrás: Eurostat Family Database 2007 szerkesztett.

A fejlett országokban nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy a fizetett munkát végző szülők munkaidejük alatt gyermeküket megfelelő, az állam által szabott feltételek szerint működő intézmények gondoskodására bízzák. Az ilyen intézményrendszer működése kedvezően hat a női munkavállalásra, termékenységre (Blaskó 2009b).

Jól illusztrálja ezt Franciaország példája, ahol a nők nagy része dolgozik (2007-ben a három évesnél fiatalabb gyermeket nevelő édesanyák 59%-a dolgozott) és mindemellett magas a termékenység (2007-ben 2,02). Ez többek között annak is köszönhető, hogy Franciaországban alapvető fontosságú a gyermekfelügyeleti rendszer elérhetősége. Számos tényező megkönnyíti a gyermekvállalás és a munkavégzéssel kapcsolatos teendők összehangolását. Ilyen például a gyermekek napközbeni ellátásának szerteágazó lehetősége, mely elősegíti, hogy a szülők több alternatíva közül válasszanak. A családpolitika jellege igen nagymértékben hozzájárul a francia nők magas munkavállalási hajlandóságához. A gyermekgondozási szabadságot a kezdetektől lehet részmunkaidővel kombinálni, emellett a gyermekfelügyeletre is lehet támogatást igényelni (Makay 2008).

A kisgyermekesek fizetett napközbeni ellátására három intézményes formát kínál a francia családpolitika. Az egyik a hazai bölcsődékhez hasonlóan működő intézményes ellátás, itt kilenc hetes kortól három éves korig várják a gyerekeket. Egy másik lehetőség a

„külső” fizetett gondozónő alkalmazása, akik saját lakásukban, több család két, három gyermekére felügyelnek. Lehetőség van továbbá „otthoni” gondozónők alkalmazására, ők többnyire egy család egy vagy több gyermekére vigyáznak, többnyire az alkalmazó család otthonban. Ez utóbbi a legköltségesebb, s talán éppen ezért a gyermekfelügyelettel élő családok egy százaléka választja ezt a lehetőséget. Azonban a „külső” fizetett gondozónők alkalmazása igen népszerű, s ennek igénybevételét az állam is támogatja. A „külső” gondozónők intézménye 1991 óta létezik, mely lehetőséget kínál az ún. „családi támogatás működési engedéllyel rendelkező külső gyermekfelügyelő ” alkalmazására. A működési engedély kiadásának feltétele egy százhusz órás képzésen való részvétel, az állami támogatást pedig a gyermekfelügyelő bérének munkáltatói járulékok átvállalásánál lehet érvényesíteni, tehát az alkalmazó család fizeti a gondozó bérét, az állam pedig átvállalja a munkáltatói terheket (Makay 2008). Ennek az ellátási formának néhány eleme hasonlóságot mutat a hazai családi napközök jellemzőivel, viszont nálunk a munkáltatói terhek átvállalásáról nincsen szó. A francia demográfusok úgy vélik, hogy a fent említett rendszer nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy Európában Franciaországban születik a legtöbb gyerek, s hogy a gyermekvállalási tervek (1999-ben a franciák átlagosan 2,3 gyermeket terveztek) többnyire realizálódnak (2008-ban meghaladta a kettőt) (OECD 2008).

Az alacsony magyar foglalkoztatási mutatók szorosan összefüggnek a részmunkaidős foglalkoztatás szűkös elterjedtségével. A téma szakértői, Koncz (1987, 2005), Frey (2002, 2009), Bálint és Köllő (2007), Blaskó (2009b), egyöntetűen nagy jelentőséget tulajdonítanak a részmunkaidőnek, azonban arra is rávilágítanak, hogy az a jelenlegi formájában képtelen orvosolni a kisgyermekes nők foglalkoztatási problémáit.

A gondozásra szoruló kisgyermek(ek) jelenléte befolyásolja a munkavállalói attitűdöt, azonban ennek iránya nemenként eltérő. Míg a férfiakat nagyobb arányú munkavállalásra ösztönzi, addig a nőket visszatartja a fizetett munkavállalásától. 2007-ben a kisgyermekkel nem rendelkező, 25-49 éves nők átlagos foglalkoztatási rátája 76% volt az Európai Unió 27 tagállamában, míg a legalább egy, 12 éven aluli gyermeket nevelő nőké 62,4%. A kisgyermekkel rendelkező férfiak csoportján belül 10,6%-kal többen vállaltak munkát azok, akiknek volt legalább egy 12 év alatti gyermeke. A 12 éven aluli gyermekkel rendelkező illetve nem rendelkező anyák foglalkoztatási rátái közötti különbséget vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy Máltán (36,1%), Csehországban (29,8%), Magyarországon (26,3%), és Szlovákiában (24,8%) a legnagyobb. A legalább egy 12 éves kor alatti gyermekkel rendelkező 25-49 éves fizetett munkát végző nők tekintetében Magyarország

az utolsó előtti helyen áll, csak Máltát előzi meg. Magyarországon a 12 évnél fiatalabb gyermekkel rendelkező nők mindössze 49,8 %-a dolgozik, ezzel szemben Finnországban ugyanez az arány 70,6 %, de Hollandiában (72,7%), Litvániában (77,2%), Szlovéniában (84,8%) még ennél is kedvezőbb a helyzet. Az adatok mögé nézve azért azt érdemes megemlíteni, hogy Szlovéniában a gyermekgondozási szabadságon lévő nők foglalkoztatottaknak minősülnek, és nem inaktívoknak, mint nálunk (Frey 2009:36). Hollandia kedvező foglalkoztatási mutatója a közkedvelt részmunkaidős foglalkoztatás számlájára írható, Finnország esetében pedig, a gyermekgondozási intézmények széles köre szolgál magyarázatul.

2.5. A nemek közötti szegregáció megjelenési formái

A szegregáció elkülönülést, elkülönítést, az integráció beilleszkedést, illeszkedést jelent. A szegregáció lehet tudatos vagy spontán. A társadalom együttélésének az igénye felveti az integráció szükségességét, de sok esetben a kényszerintegráció hatására erősödnek fel a feszültségek azáltal, hogy megnő a súrlódási felület a korábban elkülönülten élők között. A társadalmi integráció azt jelenti, hogy a társadalom nem szakad szét egymástól szélsőségesen eltérő helyzetű osztályokra, rétegekre, csoportokra. Viszont vannak olyan élethelyzetek, amelyek nehezítik az integrációt. Ilyen helyzet például, a munkanélküliség, a szegénység, a betegség (szenvedélybetegek), de a gyermekvállalással összefüggő munkaerő-piaci integrációjának problémája is. Az egyenlőtlenség és szegregáció két szorosan összefüggő fogalom. Dahrendorf megkülönbözteti az egyén természeti adottságain alapuló és a társadalmi pozícióval kapcsolatos egyenlőtlenségeket. Az előbbieket *természetadta*, utóbbiakat *társadalmi* egyenlőtlenségeknek nevezte. „A *természetadta* egyenlőtlenség zöme, *társadalmi* hatását tekintve *semleges marad*, de az is előfordulhat, hogy *társadalmi* egyenlőtlenségbe csap át” (Zombori 1997:47).

A szegregációnak többféle megnyilvánulási formája van. Dolgozatunkban a munkaerő-piaci szegregáció kisgyermekes anyákat érintő vetületével foglalkozunk. Ehhez kapcsolódóan megvizsgáljuk a nemek oktatásban megjelenő elkülönülését, majd ezzel összefüggésben a munkaerő-piaci szegregációt, végül a nemek közötti kereset-, és bérkülönbségek okait.

2.5.1. Szegregáció az oktatásban

A férfiak és nők iskolai végzettsége közötti különbség Európa-szerte jellemző volt, egészen a kötelező iskoláztatás megjelenése óta. A családok a fiúkat taníttatták tovább, így a nők átlagos iskolai végzettsége mindig egy szinttel a férfiaké alatt volt. A középfokú, majd később a felsőfokú oktatás bővülése emelte a nők képzettségi színvonalát, s arányuk nőtt a különböző iskolai fokozatokban. Ez azonban nem szüntette meg a nemek egyenlőtlenségét. Magyarországon egy igen egyedi változás indult el az 1970-es években, amikor a családok eltérő koncepciót alkalmaztak a fiúk és lányok általános iskola utáni továbbtaníttatására. A fiúkat általában valamilyen szakmát is adó iskolákba küldték, a lányokat „csupán” gimnáziumokba. Emellett a főiskolai férőhelyek szaporodásával egyre több lány került be a felsőoktatásba is (Tóth 2007).

A munkaerő-piaci pozíció szempontjából meghatározó jelentőségű az iskolázottság színvonala. E tekintetben a nők jelentős eredményeket értek el. Az elmúlt három évtizedben iskolázottságuk színvonala közeledett a férfiakéhoz, sőt az ezredforduló környékén már felülmúlta azt (Nagy 2005). A rendszerváltozás időszakában párhuzamosan folyó jelenségek összefonódva fejtették ki hatásukat. A szociális és gazdasági bizonytalanság, a háztartások jövedelmének csökkenése, s az 1980-as évek végétől kezdődő oktatási expanzió hatására megnőtt a beiskolázási arányszám, s ezzel párhuzamosan nőtt az oktatásban eltöltött idő hossza. Ennek magyarázata, hogy megnőtt a kereslet a felsőfokú végzettséget adó iskolák iránt, hiszen a továbbtanulás jelentősen javította a munkaerő-piaci kilátásokat. Az oktatás kiszélesedésével párhuzamosan nőtt az oktatási rendszerből kilépő, munkaerőpiacra belépők átlagos életkora. Míg 1989-1990 között a 23 éves és annál idősebbek aránya 18%-ot tett ki a felsőoktatásban tanulók körében, addig 2004-2005 között már közel 30% volt ez az arány (Husz 2006). Ennek több oka is ismeretes: egyrészt megnőtt azok aránya, akik nem rögtön az érettségi után, hanem pár év kihagyással jelentkeznek felsőoktatási intézménybe, másrészt szűkül azon hallgatók aránya, akik a választott szak elvégzéséhez szükséges minimális időt töltik az oktatási intézményben. A demográfusok úgy vélik, a termékenység tapasztalt csökkenése, az oktatási expanzió hatására következett be, hiszen a nők képzettség szerinti összetételének javulása a családalapítás kitolódásával járt együtt (erről részletesebben *A termékenység alakulása c. alfejezetben írunk*).

Az oktatás bővülése a középfokú és felsőfokú oktatást egyaránt érintette, bár igazán látványos elmozdulás ez utóbbi szinten tapasztalható. A nemek megoszlását vizsgálva az

tapasztalható, hogy a nők beiskolázási arányszáma jelentősebb volt, mint a férfiaké (Halász és Lannert 2003). A felsőoktatáson belül tapasztalható hallgatói létszámnövekedés jelentős részét Magyarországon a fiatal nők teszik ki. Az 5. számú táblázatból látható, hogy a felsőoktatásban a nők aránya a kilencvenes évek végétől meghaladta a férfiakét, mégpedig 4%-kal, s pozíciójukat még 2009-ben is tartották, sőt emelkedés is tapasztalható hiszen itt a különbség már 6,4%-ban mérhető (KSH 2010).

5. számú táblázat

A felsőoktatás nappali képzésein résztvevők nemek szerinti megoszlása (%)

Év	1970	1980	1990	2000	2003	2004	2005	2006	2008	2009	2010
Nők	44,7	49,9	48,8	53,6	53,7	54,1	53,5	53,0	52,6	53,2	52,5
Férfiak	55,3	50,1	51,2	46,4	46,3	45,9	46,6	47,0	47,4	46,8	47,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: szerkesztett KSH 2010; NEFMI 2010.

Azonban vannak olyan területek, amelyek elnőiesedettek és egyúttal munkaerő-piaci esélyeik is korlátozottak, tehát nem jelentenek valódi munkaerő-piaci perspektívát a diplomások számára. A 2010-es adatok szerint a felsőfokú oktatási intézmények nappali tagozatos hallgatóinak körében ilyen erőteljesen feminizált terület volt az egészségügyi és szociális gondoskodás (68,2 %), a humán tudományok (66,6 %), a tanárképzés (71,9 %) (KSH 2010). Ezek az adatok megegyeznek a korábbi években tapasztalt tendenciákkal, ezáltal nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a munkaerőpiacon stabilizálódjon a nemek szerinti horizontális szegregáció. A szegregáció pedig nagymértékben felelős a munkaerő-piaci egyenlőtlenségek fennmaradásáért (Nagy 2005).

2.5.2. Szegregáció a munkaerőpiacon

A nők nagyobb hányada úgynevezett elnőiesedett szakmákban dolgozik. Nagy (1997) a pályák feminizálódásának két módját említi. Az egyik szerint a nők nagyszámban megjelentek egyes foglalkozásokban, leszorítják a kereseteket, ennek hatására a férfiak kivonulnak az adott foglalkozásból. A másik elképzelésben azt hangsúlyozza, hogy a nők már csak azokba a foglalkozásokba tudnak bejutni, amelyeket a férfiak – különböző okok miatt – már elhagytak. Magyarországon mind a nők, mind a férfiak háromnegyede úgynevezett nemspecifikus szektorokban dolgozik. A nők azokban a szektorokban

felülreprezentáltak, ahol a kereseti lehetőségek átlag alattiak és amelyek társadalmi presztízse alacsony (Bukodi 2005).

A horizontális szegregáció szerint a nők és a férfiak eltérő gazdasági ágakban jelennek meg, és ha ugyanazon szektorban dolgoznak, akkor más munkakörben végzik munkájukat (Frey 2009). Ez nagy valószínűséggel a családban elsajátított eltérő nemi szerepeknek a következménye, melynek további hatása, hogy a férfiak és a nők más-más pályákon indulnak el (Bukodi 2005).

A vertikális szegregáció a férfiak és a nők foglalkozási hierarchián való előrejutási lehetőségeiben megmutatkozó különbségeket foglalja magában. Eszerint a beosztási szintek piramisszerűen épülnek egymásra, melynek legfelső részében elenyésző a nők hányada. A vertikális szegregáció egyik oka az úgynevezett „üvegplafon” jelenség, mely egy láthatatlan, nehezen áttörhető akadály formájában jelenik meg, és a foglalkoztatási ranglétra közép és felső vezetői szintje között helyezkedik el, s megakadályozza a nők felfelé irányuló mobilitást (Nagy 1997). H. Sass szerint (1984), ha a társadalom biztosítja az előrejutáshoz szükséges időt és képzés lehetőségét, akkor tömegesen kezdenek alakulni az eltérő társadalmi lépcsőkhöz szükséges készségek is, melyek elősegíthetik a döntési-hatalmi pozíciókba való bekerülés lehetőségét (H. Sass 1984).

A férfiak és nők számára a keresőtevékenység eltérő jelentőségű. A nők többsége a család prioritását hangsúlyozza, és ennek rendelik alá minden egyéb tevékenységüket, természetesen egyes társadalmi csoportokban eltérő módon. Nagy (1997) megállapítja, hogy „még az igazán karriercentrikus, pályájukat gondosan építő magyar női gazdasági vezetők körében sem vetődik fel kérdésként, hogy választaniuk kellene a gyermekvállalás és a szakmai pályafutás között. Arra viszont a fiatalabb korcsoportoknál egyértelmű jelek találhatók, hogy nem vállalnak egynél több gyereket, és általában igen rövid időre szakítják meg a munkájukat” (Nagy 1997:64).

A munkaerő-piaci siker gyakran a családi háttér kiegyensúlyozottságának rovására valósul meg. A szakirodalom a nők munkaerő-piaci karrierjének legfőbb akadályaként a nők kettős terhet említi, amely a keresőtevékenységen túl a feleség és anya szerepét is felöleli (Nagy 1997). Az emberek karriermotiváltsága igen változatos, egyszerre több tényezőtől függ. Meghatározó faktorok például a különböző demográfiai tényezők (kor, nem, családi állapot, eltartottak száma), az iskolai végzettség, a munkaerő-piaci hierarchiában elfoglalt hely, a felhalmozott munkatapasztalat. A nők karierválasztását elsősorban az érzelmek és az értékek, a férfiakét az érdekek alakítják (Koncz 2005). Ezt a megállapítást erősítik Fényes (2010) eredményei, aki a felsőfokú tanulmányokat folytató

hallgatók szakválasztásának motivációra kérdezett rá. „Az érzelmi meghatározottság előny a családi, baráti kapcsolatokban, de hátrány a munkahelyeken, a munkaerőpiacon. Felmérések szerint sokan azért nem dolgoznak szívesen növezetővel, mert úgy vélik őket az érzelmeik vezérik” (Koncz 2005:69).

Milyen problémákat generál a szegregáció? – teszi fel a kérdést Frey (2009). Egyrészt a munkaerőpiac nemek szerinti elkülönülése akadályozza a munkaerőpiac rugalmas működését. Másrészt a szegregáció a munkaerőpiac egyensúlyi állapotának megbomlásán túl, további egyenlőtlenségekhez vezet. Frey (2002, 2009) és Nagy (2005) a bérkülönbségeknek is igen nagy jelentőséget tulajdonít, ezért dolgozatunk következő alfejezetében ezt a témát érintjük.

2.5.3. Bérkülönbségek

Mint ahogy arra már dolgozatunkban utaltunk, a nők munkaerő-piaci pozíciója kedvezőtlenebb a férfiakénál. Előmeneteli lehetőségeik korlátozottak, keresetbeli különbségeik szinte minden szektorban általánossá váltak.

A nemek szerinti keresetkülönbség azokon a területeken nagyobb, ahol a végzett munka, vagy annak eredménye kevésbé mérhető. A 6. számú táblázatban látható, hogy a férfiak keresetének százalékában kifejezve 2000-2008 között hogyan alakult a nők keresete. A keresetbeli különbségek folyamatosan nyomon követhetők. Ezen belül is a szellemi foglalkozásokban megmutatkozó kereseti rés a legjelentősebb. Koncz (2008b) és Galasi (2000) megállapítása szerint Magyarországon a nemek szerinti kereseti olló az előző évtized során némileg záródott, azonban az eltérés továbbra is fennáll.

6. számú táblázat

A nők bruttó és nettó keresete a férfiak keresetének százalékában

Év	Bruttó			Nettó		
	Fizikai	Szellemi	Összesen	Fizikai	Szellemi	Összesen
2000	73,3	60,1	80,5	78,2	64,6	83,8
2001	74,2	60,8	81,4	79,4	65,1	84,5
2002	76,9	64,0	85,0	82,6	67,2	87,1
2003	77,6	66,2	87,7	83,9	70,7	89,5
2004	76,8	65,4	86,3	83,5	71,3	89,4
2005	77,7	67,0	88,6	84,3	72,6	91,2
2006	76,3	67,5	87,2	83,6	72,0	89,8
2007	74,6	65,5	85,4	81,8	70,6	88,5
2008	76,4	67,5	86,8	83,1	72,3	89,5

Forrás: KSH 2008.

Galasi (2000) arra kereste a választ, hogy milyen tényezők generálják a különbséget, és hogy milyen okok mentén magyarázható a pozitív változás. Véleménye szerint ennek egyik oka, hogy a nők egyre iskolázottabbak lettek, a másik pedig, hogy a női munkavállalókra jellemző tulajdonságok felértékelődtek a munkaerőpiacon. Szintén ebben a vizsgálatában arra is felhívja a figyelmet, hogy mindvégig magasabb volt a fiatal, gyermekvállalás előtt álló nők bére (Galasi 2000). A 2005-ben tapasztalható csúcspont (91,2%) elérésében, a 2002-2003-ban bekövetkezett közszektorbeli béremelésnek tulajdonítanak döntő szerepet a témával foglalkozó kutatók (Vanicsek és Borbély 2008; Koncz 2008b).

Az iskolai végzettség szempontjából vizsgálva a keresetek közötti különbséget, azt figyelhetjük meg, hogy a 0-8 osztályt és szakiskolát végzettek körében a nők bruttó átlagos keresete némileg meghaladja a férfiakét. Jelentős azonban a nők hátránya a főiskolai végzettségűek és a legkisebb az általános iskolai végzettséggel rendelkezők körében (Koncz 2003). Vanicsek és Rigler (2007) megállapítja, hogy a keresetbeli különbségek ellenére az iskolai végzettségnek pozitív hatása van a jövedelemre, nemre való tekintet nélkül. Azonban „az hogy, az iskolai tanulmányok befejezése után valaki szerzett-e más képesítést, az inkább segíti a nőket a magasabb jövedelem elérésében” (Vanicsek és Rigler 2007:21). Többek között ezért tekintjük fontosnak a gyesen/gyeden lévő kisgyermekesek tandíj korrekciójának továbbgondolását, mely elképzelésünket a dolgozat egy későbbi részében részletesen bemutatunk.

Magyarországon a férfiak jövedelme átlagosan 18 százalékkal magasabb a nőkénel. Az Európai Unió tagállamaiban hasonló mértékű különbség figyelhető meg. Vanicsek és Rigler (2007) egyfajta mérsékletességre int, mikor a munkaerőpiac nemek szerinti egyenlőtlenségein belül a jövedelemkülönbségek okait vizsgálja. Véleménye szerint a jövedelem egyenlőtlenségek két összetevőre bonthatók, a strukturális és a diszkriminációs részre. Előbbi abból adódik, hogy a nőknek és a férfiaknak eltérőek azok a strukturális jellemzőik, melyek befolyásolják jövedelmüket. Pl., a foglalkozási struktúra, az iskolai végzettség szerinti összetétel, és a munkatapasztalat. Ezen tényezők hatására a jövedelemkülönbségek akkor is fennállnak, ha nincs diszkrimináció. A diszkriminációs rész azt jelenti, hogy a jövedelmi különbségek akkor is megfigyelhetők, ha a nők fenti strukturális jellemzői megegyeznének a férfiakéival (Vanicsek és Rigler 2007).

A nemek szerinti bérkülönbség mögött objektív és szubjektív tényezők húzódnak meg, melyre a szakirodalom különböző válaszokat ad (Vanicsek és Borbély 2008, Vanicsek és Rigler 2007, Koncz 2008b). Abban azonban egyetértenek a téma kutatói, hogy a

keresetkülönbség három dimenzió mentén ragadható meg. Lehet szerkezeti, értékelésbeli és diszkriminációs jellegű. Vannak olyan magyarázatok melyek a keresetkülönbség okait, a munkaerő-piaci pozíciót meghatározó emberi tőke elméletekkel magyarázzák (Bukodi és Róbert 1999). Más kutatások a foglalkoztatási orientációnak, a munkakörnyezetnek és a bérlpolitikának tulajdonítanak nagyobb szerepet. Fényes (2010) a nők bérhátrányának okaként három tényezőt emel ki, a horizontális és vertikális szegregációt, illetve a diszkriminációt.

A gyermekvállalásnak a nők jövedelemére gyakorolt negatív hatását állapította meg Vanicsek és Borbély (2008). Ennek mérésére azt vizsgálták, hogy egy-egy korcsoporton belül mekkora jövedelemmel rendelkeznek a gyermektelen és a gyermekes nők. Azt tapasztalták, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek szempontjából kiemelkedő a 35-39 éves korcsoport hátránya. A gyermektelen nők jövedelme nettó tízezer forinttal magasabb átlagosan, mint az egygyermekes anyáké, és hasonló különbségeket figyeltek meg a fiatalabb korcsoportokban is.

7. számú táblázat

A nők és férfiak bére közötti különbség a gyermekek száma szerint, 2008

Gyermekek száma	Különbség (%)
Germektelenek	9%
Egy gyermekesek	12%
Két gyermekesek	24%
Három és több gyermekesek	26%
Átlag	18%

Forrás: Vanicsek és Borbély 2008.

Vizsgálatukban arra is kitértek, hogy megnézzék azonos foglalkozás típusban azonos végzettséggel rendelkező nők és férfiak bérkülönbségét magyarázza-e, és ha igen mennyiben, a gyermek(ek) léte illetve száma. Fenti táblázat (7. számú) ezeket az adatokat tartalmazza, melyből kiderül, hogy a bérrés a gyermek nélkülieknél a legalacsonyabb, az Európai Unió 11%-os bérrése alatt marad, azonban a gyermekek születésével arányosan nő. Egy gyermek esetén a bérrés már eléri a 12 %-ot, két gyerek esetén pedig már a 24 %-ot, a három és több gyermekesek esetében pedig, a 26%-ot is meghaladja (Vanicsek és Borbély 2008).

2.6. A termékenység alakulása

Magyarországon már 1981-től igen kedvezőtlen demográfiai folyamat indult el, mely a rendszerváltozást követően tovább folytatódott. Míg 1990-ben a teljes termékenységi arányszám még 1,85 volt, addig mára 1,25-re apadt (KSH 2010). Emellett jelentősen csökkent a házasságkötések száma, és igen nagy arányú a házasságot felbontók aránya.

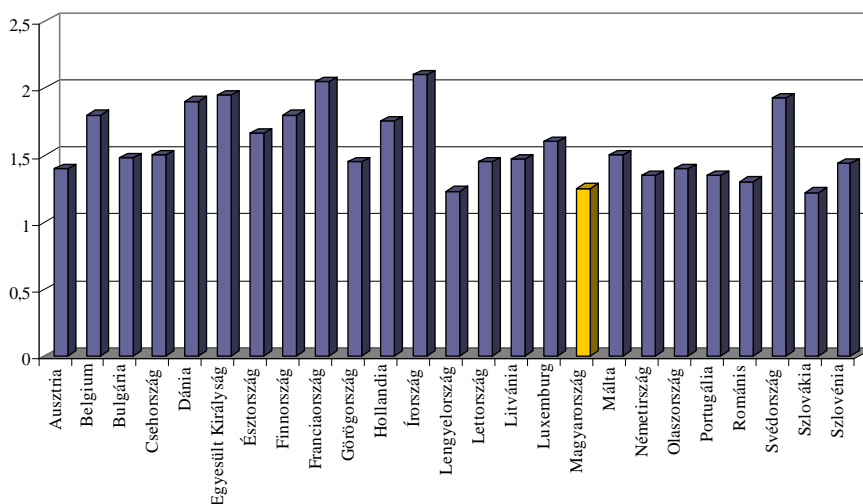
A poszt szocialista országok új demográfiai jellemzőinek magyarázatára több megközelítési mód látott napvilágot. A téma kutatóinak egy része az értékek változásával, az új strukturális körülményekkel, a kiszámíthatatlan és bizonytalan munkaerő-piaci folyamatokkal magyarázzák a gyermekvállalási hajlandóság változását. Mások a kedvezőtlen demográfiai folyamatok okát az oktatási lehetőségek kiszélesedésében, a gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézményrendszer elégtelenségében, a családi élet harmóniáját háttérbe szorító munkavállalási körülményekben látják (Spéder 2006). Fentiek alapján két elméletcsoport különíthető el. Az első magyarázat a második demográfiai átmenet alapján érvel. Eszerint Nyugat-Európában már korábban (1960-as évektől) megfigyelt értékrendszer változásának átszivárgása alakította a poszt szocialista országokban 1985-től kezdődően, a párkapcsolatok és gyermekvállalás új mintáinak terjedését (Husz 2006). Míg az első demográfiai átmenet a családot, a gyermeket helyezte a középpontba, addig a második demográfiai átmenet az önmegvalósításnak, az egyén jogainak előtérbe kerülését hangsúlyozza. A jelenséget leginkább magyarázó tényezők körülhatárolása tekintetében bár még nem alakult ki egységes álláspont, abban azonban egyetértenek a téma szakértői, „hogyan ezek a tényezők szorosan kapcsolódnak az egyén posztindusztriális társadalomban betöltött, gyorsan változó szerepéhez. Ezekben a társadalmakban az egyéni életszínvonal a képzettségi szint és a képzés minőségének függvénye, de meghatározza a társadalmi célok iránti elkötelezettség mértéke, valamint az egyén önmaga tehetségének felfedezésére és hasznosítására való motivációja is” (Van de Kaa 1987:21). A második demográfiai átmenet jellemzője: a várható élettartam növekedése, a házasságkötések számának visszaesése, a válások számának növekedése, a csökkenő gyermekszám, a gyermektelenség és a házasságon kívüli születések emelkedése. A második érvelés racionális válasznak tekinti a demográfiai magatartás változását, melynek háttérében a megváltozott gazdasági helyzet húzódik meg. A poszt szocialista országokban, a '90-es években a családtámogatások fokozott megvonása, a háztartások

jövedelemcsökkenése a gyermekvállalás halasztását eredményezte. Továbbá, a fizetett munka világába való bekapcsolódás kiszámíthatatlansága, s a növekvő munkanélküliség miatt a gyermekvállalás háttérbe szorult (Husz 2006).

Magyarországon 1991 és 1998 között egyenletesen csökkent a születések száma, s egészen 2009-ig stabilan 95-100 ezer gyermek született évente. A 2010. év végi adatok azonban felülírták ezt, az így sem kedvező tendenciát. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy 2010-ben a születések száma éppen elérte a 90 ezret. Ez több mint 6 ezerrel marad el az egy évvel korábbi újszülöttek számától. A termékenység csökkenés következménye, hogy az 1990-es évektől kezdve a teljes termékenységi arányszám 1,25 és 1,36 között ingadozik (Kapitány és Spéder 2009a). Ez azt jelenti, hogy a magyar lakosság nem reprodukálja saját magát, ehhez ugyanis 2,1-es termékenységi arányszám lenne szükséges. A 2009-es adatok azt mutatják, hogy hazánk Európa egyik legalacsonyabb termékenységgű országa. Az Európai Unió 27 tagállamát tekintve csak Szlovákiában és Lengyelországban rosszabbak a mutatók (Eurostat 2009). (6. számú ábra)

6. számú ábra

Teljes termékenységi arányszámok az Európai Unióban, 2009

Forrás: Eurostat 2009 szerkesztett (az Eurostat adatbázisában 2012 februárjában, még nem állt rendelkezésre az EU 27 tagállamának 2010-es teljes termékenységi arányszáma, így a 2009-es adatokat használtuk).

Európában három termékenységi régiót különböztetnek meg a demográfusok. Ezek közül a legkedvezőbb helyzetben az észak és észak-nyugati országok vannak, esetükben a termékenységi gondok nem súlyosak, az átlagos gyermekszám 1,8 körül mozog (kivéve Luxemburgban, ahol 1,6), de Franciaországban és Írországban meghaladta a kettőt. A déli

államokat az 1,4-es arányszám jellemzi, míg Közép-Európa mutatói a legrosszabbak (Kapitány és Spéder 2009a).

Mi magyarázhatja a különbségeket, illetve milyen okok húzódnak a magyarországi igen alacsony gyermekvállalási hajlandóság mögött? A rendszerváltozást követő termékenységsökkenés az egész régióban az első gyermeket vállaló nők életkorának emelkedésével hozható összefüggésbe. A korábban jellemző fiatalkori gyermekvállalási gyakorlat mára már a múlté, egyre több nő halasztja az első szülést a húszas évei végére (Spéder 2006; Kapitány és Spéder 2009a). Az elhalasztott termékenység pótlása több országban bekövetkezett, ennek köszönhetően Csehországban (1,5), Bulgáriában (1,48), Észtországban (1,66) nőtt a gyerekek száma. Magyarország kivételnek számít, ugyanis a termékenységi mutatók javulásának semmilyen jele nem tapasztalható, annak ellenére, hogy a demográfusok azt remélték, hogy az 1975 körül született „Ratkó-unokák” harmincas éveik elején pótolni fogják a korábban elhalasztott gyermekvállalást. Azonban ez nem következett be. Az a korábban teljesen általános trend, mely szerint a nők húszas éveik első felében vállaltak gyermeket, mára már kifejezetten ritka. Míg 1990-ben a nők átlagosan 23 évesen születték első gyermeküket, addig 2008-ban a nők átlagos életkora első gyermekük születésekor közel 28 év volt (7. számú ábra). Az egyes korosztályokat tekintve ez azt jelenti, hogy 2009-ben Magyarországon például a 30 éves nők 43%-a gyermektelen volt, s további 30%-uk egygyermekes. Mindez arra utal, hogy Magyarországon eltűnően van a '80-as évekre jellemző kétgyermekes családmódel, s egyre inkább egy olyan jövőkép rajzolódik ki, melyben a mai harmincasok körében csökkeni fog a kétgyermekesek aránya, s ezzel párhuzamosan emelkedik majd a gyermektelenek és az egygyermekesek száma (Kapitány és Spéder 2009a).

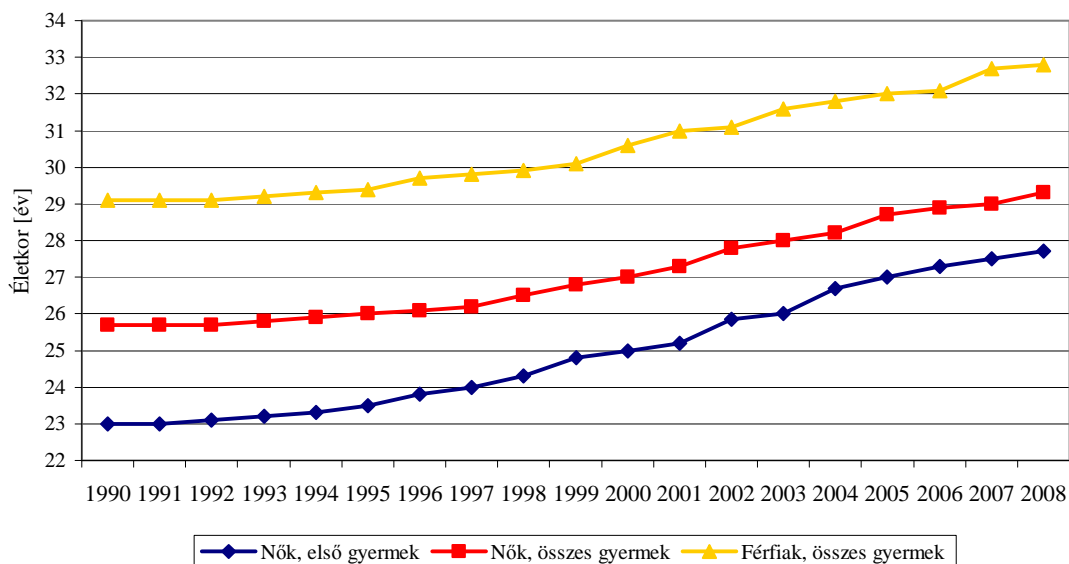
A gyermekvállalási kor kitolódásának a demográfiai következményeken túl lehet egy másik, nem kívánatos következménye, mégpedig a megszületett gyerek egészségének romlása. A 35 évnél idősebb nők körében történő szülések között „magasabb veszélyeztetettségi esélyek mutatkoznak” (Klinger 2001:134). Ezt a nők életkora szerinti magzati veszteségek száma is alátámasztja, a 30-39 évesek körében a legmagasabb a korai-, a középidős és a késői magzati halálozás is (KSH 2008).

A hazai kutatások egyértelműen azt mutatják, hogy a népesség döntő többsége a gyermeket az ember életének legfontosabb részének tartja (Pongráczné 2005). Azonban a gyermekvállalással kapcsolatos tervek megvalósulása akadályba ütközik. A tervezett és a realizált gyermekszám között kerekén egy a különbség (Spéder 2003). Magyarországon a családok többsége legalább két gyermekben gondolkodik, azonban 2002 és 2005 között a

három éven belül gyermeket tervezők, mindössze 29%-a tudta valóra váltani ez irányú szándékait (Spéder és Kapitány 2007).

7. számú ábra

A nők és a férfiak átlagos életkora gyermekük születésekor, 1990-2008

Forrás: Népszámlalmi adatok KSH–NKI ; Kapitány és Spéder 2009a.

Több kutatás megerősíti azt az elképzelést, hogy a szándékok megvalósításánál jelentős szerepe van a családtámogatási eszközöknek és a foglalkoztatási helyzetnek. Az „Életünk fordulópontján” című követéses vizsgálat érintettjei közül a nők 71%-a gondolta úgy, hogy gyermekvállalás rontja munkahelyi kilátásaikat, s a férfiak 61%-a ugyanígy gondolkodott a nők munkaerő-piaci lehetőségeiről. Sőt, a többség nem csak előre jelezte a veszélyt, de beszámoltak arról is, hogy gyermekvállalási döntéseik meghozatalakor kalkulálnak is a lehetséges munkaerő-piaci következményekkel (Kapitány és Spéder 2009b). Abban hogy ezek hogyan hatnak a gyermekvállalással kapcsolatos döntésekre meghatározó jelentősége van a családtípusnak és annak, hogy a család (nő) mely társadalmi réteghez tartozik. A dolgozó és alacsony keresettel rendelkező nők az átlagnál nagyobb mértékben váltják valóra gyermekvállalási terveiket. Ez többek között a kedvező, jó helyettesítő értékkel bíró GYED-nek köszönhető. A magas jövedelműek esetén viszont a GYED már nem váltja ki azt a használdozatot, melyet a munkától való távolmaradás idéz elő. Az anyasági ellátásban részesülő, magas iskolai végzettségű, magas státusú nők azonban nagyobb eséllyel vállalnak további gyermeket. Lényegesen csökken a második és harmadik gyermekekre vonatkozó elképzelések valóra váltása, ha az anyasági ellátások

kimerítése után megtörténik a munkaerőpiacra való visszatérés. Ez arra enged következtetni, hogy a munkaerő-piac és a családtámogatási rendszer okolható azért, hogy a közepes pozícióban lévő nők átlagos gyermekszáma a legalacsonyabb. A felsőbb társadalmi rétegeknél két ellentétes tendencia jelenik meg. Egyfelől nő a gyermektelenek és a többgyermekes nők aránya, másfelől az egygyermekeseké csökken. Összességében elmondható, hogy a munkaerőpiac mai mechanizmusai a gyermekvállalási tervek realizálása ellen hatnak, s ez leginkább az átlagos és a kevésbé iskolázott nők, második és további gyermekvállalási terveit érinti (Spéder és Kapitány 2007). A gyermekvállalás halasztása és az iskolai végzettség között negatív kapcsolatot feltételez az „új háztartásökönómia” elmélet. Eszerint a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező nők későbbre halasztják a családalapítást és egyben kevesebb gyermeket vállalnak mint kevésbé iskolázott társaik. Bár az egyértelműnek tűnik, hogy a magasabban kvalifikált nők nagyobb valószínűséggel odázzák el a családalapítást, azonban ennek oka inkább az oktatásban eltöltött időtartam növekedésével magyarázható, s nem az iskolázottsági szintben megjelenő különbségekkel. Az iskolai végzettség és gyermekszám kapcsolatát vizsgáló kutatások eredményei szerint azokban az országokban, ahol a közösségi politika családbarát, kevésbé általános tendencia, hogy a magasabb iskolázottság negatívan hatna a gyermekszámra (Husz 2006; Spéder 2006).

2.7. Összegzés

Dolgozatunk második fejezetében a nők foglalkoztatási helyzetét, gyermekvállalási hajlandóságát, oktatásban való részvételét, ezek sajátosságait vettük górcső alá. Ezeket a témákat történeti aspektusból is vizsgáltuk, ugyanis ezáltal válik igazán érzékelhetővé a fent említett területeken végbemenő változás.

A rendszerváltozás hatására kialakuló társadalmi, gazdasági környezet hátrányosan érintette a munkaerő-piaci folyamatokat, mind a keresleti, mind a kínálati oldalon. Míg a rendszerváltozás előtt, a hazai foglalkoztatás színvonala Európa élvonalában állt, addigra mára már csak sereghajtók vagyunk, lemaradásunk jelentős. Különösen igaz ez a kisgyermeket nevelő nők foglalkoztatási rátájára.

A megváltozott munkaerő-piaci körülmények között a gyermekvállalás és a fizetett munkavégzés egymással versenyben álló alternatívákká váltak. Az elmúlt évtizedekben drasztikusan csökkent a magyar népesség termékenysége, a nyolcvanas évek közepéig egyeduralmú kétgyermekes családmódel mára már a múlté. Ezzel egy időben nőtt az első gyermeket vállaló anyák életkora, mellyel a családok további - második, harmadik - gyermekvállalása is veszélybe került.

A nők felsőoktatási particitása a hetvenes évektől kezdődően folyamatosan javult, napjainkban már meg is haladja a férfiak felsőoktatási jelenlétét. Ennek ellenére foglalkoztatási helyzetük, bérszínvonaluk ma is kedvezőtlenebb, mint a férfiaké.

3. A nők munkaerő-piaci jelenlétét és aktivitását alakító közpolitikák elemzése

3.1. A családpolitika kisgyermekes családokat érintő eszközei

Ebben a részben a kisgyermekes anyákat érintő családpolitikai eszközök repertoárját tekintjük át, mind hazai, mind európai uniós viszonylatban. A fejezet első részében az Európai Unió egyes tagállamaiban működő kisgyermekes neveléséhez kapcsolódó szülői (anyák és apák számára járó) szabadságok összehasonlítását tesszük meg. Ezt követően a hazai családtámogatási rendszer jellegzetességeit vázoljuk fel.

A gyermekgondozási szabadság időtartama jelenleg Magyarországon a leghosszabb az Európai Unióban. A tagállamok tekintetében különböző gyakorlat alakult ki arra vonatkozóan, hogy hány hét/hónap fizetett szabadságot biztosítanak a kisgyermekes gondozásához. A Leave Policies and Research Network vizsgálata azt térképezte fel, hogy a felmérésben résztvevő országokban hány hónapig maradhatnak otthon az anyák vagy apák gyermekgondozási szabadságon (Korintus 2009). Az országok osztályozásánál Moss (2008) azt az időtartamot vette figyelembe, melyben a szülőknek a gyermekgondozási szabadság alatt korábbi fizetésük legalább kétharmadát biztosítják. Ennek megfelelően három csoportot különböztetett meg.

Az első csoportba azokat az országokat sorolta, melyekben a fenti kritérium mentén igénybe vehető gyermekgondozási szabadság kilenc hónapnál több. Ebbe a csoportba tartozik Magyarország, ahol a legmagasabb az otthon tölthető idő hossza: 25 hónap. Ugyanez az időszak Németországban és Észtországban 15 hónap, Svédországban 13 hónap, Norvégiában és Szlovéniában 12,5 hónap, Dániában 12 hónap, Finnországban 11 hónap, Izlandon 9 hónap. A második csoportba tartozó országokban a gyermekgondozási idő hossza négy és hat hónap között van. Spanyolországban, Lengyelországban, Görögországban, Hollandiában, Franciaországban, Belgiumban és Ausztriában egyaránt 4 hónap, Olaszországban 4,5 hónap, Portugáliában és Írországban 6 hónap, Csehországban pedig 6,5 hónap. A harmadik csoportba pedig, azok az országok tartoznak, ahol kevesebb, mint két hónap a gyermekgondozási szabadság. Ilyen Nagy-Britannia, itt mindössze 1,5 hónapig maradhatnak otthon a szülők (Moss 2008; Korintus 2009).

Látható, hogy Európa-szerte különböző hosszúságú és típusú gyermekgondozási szabadságot biztosítanak a szülőknek kisgyermekük otthoni gondozásához, neveléséhez. A legjobb megoldás tekintetében nincs egyetértés, mely két érvrendszer mentén magyarázható. Az egyik oldalt a női munkavállalás mellett érvelők alkotják. Szerintük a

rövidebb, de jól fizetett periódus a megfelelő megoldás, míg mások szerint az otthon töltött hosszabb periódus jobban kedvez a gyermek fejlődésének (Korintus 2009).

A volt szocialista országokban a hosszabb időtartamra szóló otthonmaradást preferálták, ám a rendszerváltás után módosult a helyzet. Ezt követően Szlovéniában a női esélyegyenlőség szem előtt tartása mellett a női munkavállalás támogatása élvezett elsőbbséget, míg Magyarországon és Csehországban a gyermekek fejlődési szükségletei kerültek előtérbe. Csehországban a családi élet és a munka összeegyeztetésének jegyében, egyre nagyobb figyelmet szentelnek a különböző atipikus (rugalmas és a részmunkaidős) foglalkoztatásnak, és a gyermekgondozási szabadság alatt akár teljes munkaidőben is dolgozhat a szülő. Magyarországon egyfajta vegyes rendszer működik, egy viszonylag hosszú és aránylag jól fizetett (GYED), és egy viszonylag hosszú és alacsony pénzbeli ellátást kínáló (GYES) lehetőség áll a kisgyermekes szülők rendelkezésére, a gyermekvállalást megelőző gazdasági aktivitásuk függvényében (Korintus 2009).

A kisgyermekes nők foglalkoztatásba való bekapcsolódásának nehézségeit enyhíti a kiterjedt, gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézményrendszer. A gyermekek napközbeni ellátása (bölcsőde, családi napközi) és az óvodai nevelés a nők munkaerő-piaci esélyegyenlősége és a gyermekek egész életen át tartó tanulása szempontjából is jelentős (Korintus et al. 2004). Magyarországon a rendszerváltozást követően a bölcsődék és a bölcsődei férőhelyek száma radikálisan csökkent, 2004-ig szinte a felére esett vissza. Ez elsősorban a munkahelyek által fenntartott bölcsődék bezárásával magyarázható, illetve számos önkormányzati intézmény megszűnésével. A férőhelyek alacsony száma általában túlzásfolttsággal párosul, mely a területi egyenlőtlenségekre irányítja a figyelmet. Ebből a szempontból Közép-Magyarország tekinthető a legkedvezőbb helyzetű régiónak, és Észak-Magyarország a legkedvezőtlenebbnek (Blaskó 2009b).

Jelenleg Magyarországon a 0-3 éves korú gyermekek számára leginkább a bölcsődék biztosítják az ellátást, bár az utóbbi időben nőtt az alternatív megoldások száma. Ezen intézmények lényege, hogy családias, rugalmas környezetet biztosítanak a gyerekek számára. A gondozott gyermekek létszáma korlátozott. Egy gondozónő öt gyermeket fogadhat, két gondozónő, pedig hetet. A családi napközik területi megoszlása egyértelműen a fővárosba és a közép-magyarországi régióba koncentrálódik. Ez a területi megoszlás összefüggésbe hozható azzal a tényezővel, hogy a családi napközik a bölcsődékkel ellentétben alacsonyabb állami támogatásból gazdálkodnak, így ezek térítési díjat számítanak fel a szülők számára, míg az állami bölcsődék ingyenesek (Blaskó 2009a). Tehát csak ott működőképesek, ahol a szülők a térítési díjat meg tudják fizetni.

A gyermekgondozási szabadság igénybevétele sokáig csak a nőkre terjedt ki, mígnem Svédországban elsőként az apák is megkapták azt a lehetőséget, hogy otthon maradhassanak gyermekükkel. Mára már az európai országok jelentős részében létezik apasági szabadság, bár a jogosultság tekintetében vannak különbségek. Itthon az apák öt nap úgynevezett „apanapot” kapnak (Moss és Korintus 2008; Blaskó 2009a). Érdeemes azonban kiemelni, hogy a férfiak gyermeknevelésbe, gyermekgondozásba való bevonása nem csak az „apanap” időtartamára szól. Falussy és Harcsa (2000) által készített időmérleg vizsgálatból kiderül, hogy 1986 és 1999 között a 15-74 éves népesség körében növekedett a gyermek ellátásra fordított idő. A nőknél átlagosan napi 31 percről 35 percre, a férfiaknál 11 percről 14 percre. Falussy és Harcsa (2000) szerint, ez a gyermekszám csökkenésének következményeként fogható fel. Ugyanis az adatok arra engednek következtetni, hogy a családi szocializációban bekövetkező zavarok (válások számának növekedése, családon belüli konfliktusok gyarapodása) ellenére a gyermekekre fordított idő továbbra is fontos a családok számára. Az életkor változót figyelembe véve megállapítható, hogy mindkét nem esetében a 30-39 éves korosztály tölti a legtöbb időt a gyermekével, illetve megnőtt a 40 éves kor felettiak gyermekeikre fordított ideje, mely a gyermekvállalási kor kitolódásával magyarázható (Falussy és Harcsa 2000).

3.1.1. A családtámogatások alakulása Magyarországon

A családtámogatás rendszere folyamatosan változik, 1990 óta számos hangsúlyeltolódás történt. Ennek köszönhetően több, a témával foglalkozó kutató, Pongráczné (2003), Darvas és Tausz (2002) megemlítette már, hogy a magyar családtámogatási rendszer instabil, nem tervezhető. A változások több tényező mentén indokolhatók. Egyrészt az eltérő makrogazdasági feltételek, pénzügyi lehetőségek, másrészt a változás okaként közrejátszanak az eltérő ideológiai nézetek, társadalmpolitikai szándékok, aktuálpolitikai események (Ignits és Kapitány 2006).

A családpolitika eszközrendszerén elsősorban a pénzbeli támogatásokat szokták érteni. Mind a hazai, mind a nemzetközi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a készpénzes juttatások a termékenység szintjét statisztikailag mérhető módon pozitívan befolyásolják. „Nem csak pénzben kifejezett értékükön keresztül, hanem azon keresztül is, hogy a gyermeket vállaló családok iránt társadalmi elismerést, megbecsülést közvetítenek” (Pongráczné 2003:158). Írásunkban a gyermekek születéséhez, neveléséhez kapcsolódó,

elsősorban pénzbeli családtámogatási formákat mutatjuk be. A bemutatásra kerülő családpolitikai eszközök szűkítését az indokolja, hogy a gyermekek nevelésével kapcsolatos támogatások köre igen széles, magába foglalja az adórendszer, a szociálpolitikai, a lakáspolitikai támogatások különböző formáit (Ignits és Kapitány 2006).

A családtámogatás a szociálpolitikai rendszer fontos ága. Fő feladata, hogy a gyermekvállalással összefüggő terhek egy részét kompenzálja, a gyermekek számának függvényében. A családtámogatás azon formái tartoznak a szociálpolitika eszközeihez, melyekben az állami felelősségvállalás fejeződik ki a gyermekek vállalásával, nevelésével összefüggésben. Ennek értelmében a családtámogatás jelenti egyszerre a „gyerekneveléssel összefüggő pénzbeli ellátásokat (jövedelem-transzferek), szolgáltatásokat (gyermekjóléti alapellátás), valamint az állami beavatkozás szigorúbb formáit (hatósági intézkedések, gyermekvédelmi szakellátások). De a családtámogatás fogalmát kiterjeszthetjük egyéb, más profilú jóléti intézményrendszerekre (pl.: oktatás, nyugdíjrendszer, munkanélküliek ellátása, adórendszer)” (Darvas és Mózer 2004:65).

A családtámogatási rendszernek két fő funkciója van. Az egyik a horizontális, a másik a vertikális méltányosság biztosítása, melyben az igazságosság és a szolidaritás értékei csengenek vissza. A horizontális méltányosság a pénzbeli ellátások mellett a különböző intézménytípusok feladatira is kiterjed, mint például különböző szocializációs intézmények (oktatási-képzési) szolgáltatások. Ebben az értelemben az ellátórendszerek kiemelkedő feladata a források igazságos elosztása. A redisztribúció a hasonló jövedelmű, de eltérő helyzetű (gyermekszám, gyermek egészségi állapota, családszerkezet) egyének vagy családok között történik. „A horizontális méltányosság tehát azt közvetíti, hogy a gyerek közügy” (Ferge 2002b:2). A családpolitika másik meghatározó funkciója a vertikális méltányosság biztosítása. Ezen belül a pozitív vertikális méltányosság lényege, hogy a jövedelmi helyzetből adódó hátrányokat próbálja csökkenteni, oly módon, hogy az újraelosztás a társadalom kedvezőtlen jövedelmi helyzetű csoportjai számára nyújt többletforrást (Ferge 2002a; Darvas és Mózer 2004).

Családtámogatási rendszerünk kedvezőnek tekinthető, pl. Magyarországon elsőként vezették be a GYES-t (1967). Legnagyobb jelentőséggel bíró családpolitikai eszközünk a családi pótlék, mely egy állampolgári jogon járó támogatási forma. Minden gyermeket nevelő családnak jár, jövedelmi szinttől függetlenül, de mindemellett figyelembe veszi a

gyermek számát, egészségi állapotát, a gyermeket nevelő családi állapotát, s ennek függvényében nő az összege.⁷

A családtámogatási rendszernek meghatározó szerepet tulajdonítanak a születésszám alakulásában és az anyák munkaerő-piaci jelenlétében. Erről az utóbbi időben több hazai vizsgálat is készült (Gábos 2000). Ma a családpolitikai intézkedések egyik meghatározó célja, hogy segítsék a gyermeket nevelő szülőket, a munkájuk és a családi életük összeegyeztetésében. A nők iskolázottsági szintjének emelkedésével egyre több nő tartja a munkát az önmegvalósítás eszközének. Ennek hatására a nők foglalkoztatási ambíciói egyre inkább a családi élet meghatározójává váltak. A gyermekvállalás mellett a szakmai karrier is egyre fontosabb értéket képvisel a nők életében. A hazai kutatási tapasztalatok azt mutatják, hogy a nők családot is és munkát is szeretnének, de először munkát, utána családot (Koncz 2005).

3.1.2. A gyermekgondozási politika pillérei

Szelewa és Polakowski (2009) a gyermekgondozási politikák három pillérét különítik el. Az első, a *gyermekgondozási szolgáltatások kiterjedtsége*. Ebben az állami felelősségvállalás tükröződik, vagyis, hogy az állam által nyújtott szolgáltatások köre mennyire hozzáférhető. Amennyiben a gyermekgondozáshoz kapcsolódó ellátásokhoz, szolgáltatásokhoz való hozzáférés széleskörű, úgy a gyermek, mint „közügy” jelenik meg. A másodikként említett *gyermekgondozási szolgáltatások minősége*, a gyermekgondozó intézmények színvonalára utal, mely annál kedvezőbb, minél nagyobb figyelmet fordít az állam a szülők számára nyújtott intézményi támogatás biztosítására. A gyermekgondozási politika harmadik meghatározó eleme, a *fizetett szülői szabadság támogatásának mértéke és elérhetősége*. A támogatás mértéke a szülői szabadság hosszáról ad információt, míg az elérhetőség, a különböző típusú gyermekgondozási szabadság igénybevételének feltételéről. Arról, hogy bizonyos típusú ellátások univerzálisan (alanyi jogon), vagyis mindenki számára garantáltan járnak, vagy bizonyos feltételekhez kötve reziduálisan vagy szelektív

⁷ Azonban egyik legnagyobb hiányossága, hogy a gyermekek életkorával nem számol, annak függvényében nem differenciál. Ez életkori komponens figyelembevételét szorgalmazza a Darvas és Mózer (2004) által kidolgozott javaslat, mely a családi pótlék rendszerének reformjára irányul.

módon. Dolgozatunkban a *fizetett szülői szabadság támogatásának mértékére és elérhetőségére* koncentrálnak.

A Magyarországon működő gyermekgondozási szabadságnak három formáját mutatjuk be, a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. és az 1997. évi LXXXIII. törvény alapján. A további ellátások összefoglalását a 8. számú táblázat tartalmazza.

A *gyermekgondozási díj (GYED)*, a biztosított jogviszonnal rendelkező anyának jár, és keresetarányos ellátást nyújt. Jelenleg a gyermek második életévének betöltéséig vehető igénybe, összege pedig a napi átlagkereset 70%-a. A GYED felső határa limitált, minden év január 15-ig felülvizsgálják és új összeghatárt állapítanak meg, az év elejéig visszamenőleg. Ennek megfelelően 2012-ben a GYED felső határa 130 200 Ft (a mindenkori minimálbér kétszeresének 70%-a). A GYED folyósításának feltétele, hogy a támogatásra jogosult szülő rendelkezzen az igénylését megelőző két éven belül, legalább 365 napi biztosított jogviszonnal. A gyermekgondozási díj igénybevétele mellett kereső tevékenységet nem lehet folytatni, még napi 4 órában sem. Mivel a GYED biztosítás-alapú ellátás - tehát munkaviszonyhoz kötött – nem jut el mindenkinek, vagyis szelektív típusú támogatás.

A *gyermekgondozási segély (GYES)* a gyermek 3 éves koráig jár az apának vagy az anyának, fix összegű, segély jellegű támogatás. Nem biztosítási alapú, így jövedelemtől függetlenül garantált a szülőnek. A GYES igénybevételének lehetősége kiterjed a nagyszülőre is, a gyerek első életévét követően. Összege az öregségi nyugdíj legkisebb összegével azonos (2012-ben 28500 Ft), melyből 8% nyugdíjjárulék levonására kerül sor. Az igénybe vevő szülő végezhet fizetett munkát a GYES időtartama alatt, de csak a gyermek egyéves kora után és csak részmunkaidőben.

A *gyermeknevelési támogatást (GYET)* az 1993. évi III. törvény vezette be. Erre az a szülő - korábban kizárólag az anya - jogosult, aki saját háztartásában három vagy több kiskorú gyermeket nevel. Ez az ellátási forma a legfiatalabb gyermek 3. életévétől a 8. életévének betöltéséig illeti meg a szülőt. A GYET hasonlóan a GYES-hez, segély jellegű ellátás, összege azonos az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegével, azaz 2012-ben 28500 Ft. (8. számú táblázat)

A magyar családtámogatási rendszer főbb elemei

Jogosultak köre	A gyermek életkora											
	0 év	24 hét	1év	2 év	3 év	4év	5év	6év	7év	8év	...	20év
A szülés előtt munkaviszonnal nem rendelkezők számára	Anyasági támogatás	Gyermeknevelési segély (GYES)			GYET Gyermeknevelési támogatás (három vagy több gyermek esetén, a legkisebb gyermek háromtól nyolcéves koráig)							
A szülés előtt munkaviszonnal rendelkezők számára		TGYÁS (terhességi gyermekágyi segély)	GYED (gyermeknevelési díj)	GYES								
Mindenki számára	Családi pótlék											

Forrás: 1998. évi LXXXIV. törvény a családok támogatásáról; Blaskó 2009b:4.

Összességében látható, hogy a magyarországi gyermekneveléshez kötődő támogatási rendszer igen vegyes, ötvöződnek benne az univerzális és a szelektív ellátási formák. A gyermekgondozási díj biztosítás-alapú, tehát csak azok vehetik igénybe, akik a gyermekvállalást megelőzően munkaviszonnal rendelkeztek. A gyermekgondozási segély és a gyermeknevelési támogatás alanyi jogon járó ellátás, mely minden gyermekes nő számára garantált. A támogatás differenciáltságának igazságosságát több, a témával foglalkozó kutató megkérdőjelezi, vagyis igazságos-e az a támogatási rendszer, mely ugyanazért (a gyermekvállalásért) az egyik támogatásra jogosult csoportot magasabb ellátásban (GYED), míg a másikat alacsonyabb összegű ellátásban (GYES) részesíti (Koncz 2002; Ferge 2002a; Frey 2002).

Darvas és Mózer (2004) álláspontja szerint a szociálpolitikán belül a családok pénzbeli támogatásának reformja egyre inkább szükségszerű, mivel az jelenlegi struktúráját tekintve nem tölti be szociálpolitikai funkcióját. Olyan rendszerléptékű változást szorgalmaznak, mely növeli a redisztribúció igazságosságát, mindemellett hozzájárulna az ellátórendszer hatékonyságához és hatásosságához. Bár dolgozatunknak nem célja az ellátások igazságosságának vizsgálata, mégis a fent említett kérdés gondolatébresztő.

3.2. A kisgyermekes nők munkaerő-piaci esélyeit javító eszközök

3.2.1. A kisgyermekes nők elhelyezkedését elősegítő (aktív) foglalkoztatáspolitikai eszközök

Az esélyek különbsége a társadalmi kirekesztődés elsődleges forrása. Oka társadalmi eredetű, a munkaerő-piaci integráció feltételeinek hiánya, többek között alacsony iskolázottság, fogyatékoság, rossz egészségi állapot, társadalmi szerepből származó többes teher, különböző előítéletek miatt nem lehetnek az érintett csoportok a társadalom egyenlő tagjai. A kirekesztődés társadalmi eredete miatt a társadalom kötelessége, hogy az önhibájukon kívül kirekesztettek számára lehetőséget teremtsen az integrálódáshoz (Koncz 2002, 2006b).

A 2004. évi CXXIII. évi törvény, valamint az e törvény módosításáról szóló 2007. évi XIV. törvény alapján a „munkaerő-piaci szempontból kedvezőtlen helyzetű egyes társadalmi csoportok és a munkaerőpiactól tartósan távollevők foglalkoztatása érdekében, munkaerő-piaci versenyképességük kiegyenlítésére érdekében” különböző típusú START kártyák igényelhetők, melynek három típusa van, a Start-, (pályakezdőknek), a Start-Plusz (GYES-ről, GYED-ről visszatérő nők számára), és a Start-Extra (ötven év feletti nők számára is).

Ezek közül a Start-Plusz kártya célja, hogy segítséget nyújtson a munkaerőpiacra történő visszatérésében a tartósan álláskeresőknek és a kisgyermeket nevelő szülőknek, közeli hozzátartozót ápoló családtagoknak azzal a céllal, hogy a gyermekgondozási, ápolási ellátást követően munkát vállalhassanak, illetve, hogy az ellátás folyósítása mellett is dolgozhassanak. Erre a támogatásra az a személy jogosult, aki a gyermekgondozási segély (GYES), gyermekgondozási díj (GYED), gyermeknevelési támogatás (GYET), ápolási díj folyósításának megszűnését követő egy éven belül kíván foglalkoztatásra irányuló jogviszonyt létesíteni. Továbbá, a gyermek egy éves korának betöltése után, a GYES folyósítása mellett kíván munkát vállalni.

A lehetőségek repertoárja még nem végleges. A nemzetközi és a hazai szakirodalom igen nagy jelentőséget tulajdonít az atipikus foglalkoztatási formáknak, melyek jelentősen javíthatják a kisgyermeket nevelő nők elhelyezkedési esélyeit, a gyermeknevelés és a munkavégzés közötti egyensúly megteremtését.

Ez több szempontból is fontos, hiszen a nők munkavégzése, szakmai pályafutása általában nem folytonos. Legalább egyszer, gyermekvállalás esetén megszakad. A gyermekvállalást követően a szakmai karrier és a gyermekneveléssel kapcsolatos teendők közötti összhang megteremtése nem egyszerű feladat. Ez a probléma az eltérő nemi szerepeknek köszönhetően leginkább a nőket érinti, ezen belül is talán a legkedvezőtlenebb helyzetben a kisgyermekes nők vannak. Hátrányuk több irányból ered. Egyrészt a gyermeket nevelő nők nem felelnek meg a munkaerőpiac elvárásainak, a munkaadók többnyire, mint nem megbízható munkaerőt tartják számon őket, hiszen ők azok, akik nem szívesen vállalnak túlórárt, illetve a gyermek/gyermekes betegségéből adódóan többször távol maradnak a munkahelyüktől, mint gyermektelen vagy férfi munkatársaik. Mindemellett a gyermeket vállaló nők több évre kimaradnak a munka világából. Ezáltal munkaerőpiacra történő be/visszalépésük egyre nehezebbé válik, integrációs esélyeik gyengülnek. A családbarát környezet kialakítása fontos szerepet játszhat a nők családi teendőik és munkaerő-piaci részvételük összehangolása tekintetében. Ennek a legfontosabb eszközei, az elegendő számú és magas színvonalú gyermekgondozó intézményeken túl az atipikus foglalkoztatási formák elterjedése, mint rugalmas munkaidő, vagy még inkább a részmunkaidős foglalkoztatás, de ugyanilyen fontosságú a gyermekvállaláshoz kötődő szabadság, a munkaviszony megszakításának lehetősége, a képzések támogatása is (Szűcs 2005). Így a fentebb említett foglalkoztatáspolitikai eszközökön túl meg kell említeni az atipikus foglalkoztatási formákat, melyek arra hivatottak, hogy megteremtsék a választás lehetőségét azon munkavállalók számára, akiknek a klasszikus „nyolctól-négyig” munkaidő nem praktikus, vagy nem megoldható. Mindemellett a részmunkaidő egy fokozatos visszatérést kínál(hat) az újra munkába állók – például a kisgyermekes nők - részére.

Megkíséreljük bemutatni, hogy hogyan alakul a részmunkaidős foglalkoztatás Magyarországon és az Európai Unió néhány országában (különös tekintettel a nőkre). Milyen okok húzódnak meg az igen eltérő, Magyarország szempontjából nem éppen kedvező adatok mögött. Végezetül pro- és kontra összefoglaljuk, hogy jelenthet-e reális perspektívát az atipikus foglalkoztatás e fajtája. Ha igen, akkor milyen körülmények között s ha nem, akkor milyen tényezők gátolják a részmunkaidős foglalkoztatás elterjedését. Az atipikus foglalkoztatási formák közül, mint távmunka, rugalmas munkaidő, részmunkaidő a legtöbb, hasonló témával foglalkozó kutatás a részmunkaidő fontosságát hangsúlyozza. A korábbi kutatások Lakatos (1996); Frey (2002, 2009); Szűcs (2005) rámutatnak, hogy a nők többsége egyetért a részmunkaidős foglalkoztatással. A TÁRKI

1994-ben empirikus kutatás készített, *A családi értékek és a nemi szerepek változása* címmel. A kutatás kapcsán Magyarországon 1500 fős mintát kérdeztek le. A megkérdezettek többsége – nemre való tekintet nélkül – úgy gondolta, hogy a kisgyermek megcsínylik, ha az anya, a gyermek hat éves kora előtt dolgozik, ezzel szemben a kutatásból az is kiderül, hogy a 3-6 éves gyerekek 88%-a óvodába jár, (tehát valószínű, hogy mindkét szülő dolgozik). A megkérdezettek csaknem kétharmada szerint a részmunkaidős foglalkoztatás a legideálisabb az anyák számára. Hasonló következtetésre jutott Szűcs Ildikó 2005-ös felmérésében. A vizsgálatba került 700 kisgyermekes nő munkaerő-piaci helyzetét vizsgálta, melynek egyik fontos megállapítása, hogy az aktív kereső nők többsége elvben és gyakorlatban is egyetért a női munkavállalással, ám inkább részmunkaidőben szeretnének dolgozni, mert a családi feladatok többségét ők végzik (Szűcs 2005).

A kétkeresős családmódel a család és munka összeegyeztetésének problémáját keltette életre, teret engedve ezzel a témával kapcsolatos társadalomtudományi kutatásoknak. Az időmérleg vizsgálatok alapján megállapítható, hogy Európa keleti régiójában élő nők nagyságrendekkel több időt töltenek házimunkával, mint nyugati társaik. Egy 2000-ben indult, Európa 14 országára kiterjedő, a háztartási munkamegosztás jellemzőit vizsgáló kutatás (Generation and Gender) megállapítása szerint a nők és a férfiak a vizsgált országok mindegyikében úgy nyilatkoztak, hogy a házimunkák többségét a nők végzik. A 14 ország közül a háztartási munka leginkább a magyar nőket terheli, ugyanis ők férjükhöz/élettársukhoz viszonyítva az otthoni feladatokból több mint háromszor annyit vállalnak. A legáltalánosabb házimunkáknál, mint főzés, takarítás, mosogatás, a nemek közötti egyenlőtlenség még szembetűnőbb. A magyar férfiak részvétele az otthonon kívüli munkavégzést követő házimunkákban jelképes, a nők feladatvállalása 36-szorosa a férfiakénak. Ezzel Magyarország „előkelő” helyet foglal el a többi vizsgált országhoz képest (Pongráczné és Murinkó 2009). Látható, hogy a háztartási munka és gyermeknevelés egyértelműen a nők hatáskörébe tartozik. Ez közvetve rontja karrierlehetőségeiket, mely problémát tovább erősíti, hogy az előbbi okokból kifolyólag jóval kisebb eséllyel tudnak részt venni továbbképzéseken. Ez ellentmond az élethosszig tartó tanulás követelményének, így a nők munkaerő-piaci hátránya még inkább elmélyül (Madai 2007).

Mindezt figyelembe véve mindinkább meggyőzőek azok az érvelések, melyek a részmunkaidős foglalkoztatás létjogosultságát hangsúlyozzák. Ennek ellenére a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya Magyarországon szinte elhanyagolható. Európa

országokban jelentős nagyságrendbeli különbségek tapasztalhatók a részmunkaidős foglalkoztatás nagyságát illetően. A 2010. évi adatok alapján Hollandia – melyet a részmunkaidős foglalkoztatás hazájának tekintenek – igen komoly előnye figyelhető meg, hiszen a foglalkoztatott nők közel 76%-a kevesebb, mint 35 órát dolgozik egy héten. Figyelemre méltó még Németország (45,3%), Dánia (37,9%), Norvégia (43,4%), Svédország (41,2%), Belgium (41,5%), Ausztria (42,9%) adatai, de sajnálatos módon Magyarország (7,6%) csupán utolsó előtti a részmunkaidős foglalkoztatás tekintetében (Eurostat 2010).

A legfőbb kérdés tehát, hogy milyen ok/okok húzódnak meg az eltérő adatok mögött. Az adott országok gazdasági fejlettsége megjelenik, mint magyarázó tényező, de ezentúl érdemes a családpolitikára illetve a családpolitika eszközeire koncentrálni. A skandináv országok – ezen belül is Dánia - köztudottan rendkívül gyermekbarát családpolitikát folytatnak. Bár a gyermekgondozási ellátáson tölthető idő sokkal rövidebb – Dániában 42 vagy 52 hét, Svédországban 1,5 év, Belgiumban 16 hét - mint Magyarországon (3 év), a gyermekes nők munkaerőpiacra történő visszalépését illetve a család és munka közötti egyensúly megteremtését elsődleges fontosságú ügyként kezelik. Ez leginkább abban érhető tetten, hogy a fent említett országban élő nőknek törvény adta lehetősége, hogy részmunkaidőben dolgozzanak, teljes munkaidős fizetésük jelentős részének meghagyása mellett (Frey 2002, 2009).

Az 9. számú táblázatból jól látható, hogy az egyes országok családpolitikája a gyermek meghatározott koráig garantálja a csökkentett munkaidőt, mégpedig alanyi jogon.

9. számú táblázat

A részmunka nemzetközi gyakorlata, 2006 és 2010

Ország	A részmunkaidős foglalkoztatás a gyermek életkora alapján
Svédország	a gyermek 12 éves koráig
Németország	alanyi jog a részmunkaidős foglalkoztatás (2001)
Finnország	az általános iskolai évek első felében
Norvégia	az anya és az apa is jogosult
Ausztria	a gyermek 7 éves koráig
Spanyolország	6 éves kor alatti gyermekek esetén
Magyarország	a gyermek 3 éves koráig, csak a közszférában dolgozóknak (2010-től)

Forrás: Frey (2002, 2009); Blaskó (2009b); Frey (é.n.).⁸

⁸ Letölthető: http://www.tpf.hu/document.php?doc_name=kepzesek/vanda/vanda_freymaria.pdf

A svéd nők választási szabadsága a legszélesebb körű, egészen a gyermek 12 éves koráig, de látható, hogy minden érintett országban minimum a gyermek hat éves koráig, de legalább az általános iskola megkezdéséig élhetnek a nők, sőt Norvégiában a férfiak is ezzel a lehetőséggel. Ezzel szemben Magyarországon a munkáltató akaratán múlik, hogy engedélyezi-e a csökkentett munkaidős foglalkozást (Frey 2009). A háromévesnél fiatalabb gyermekek mellett történő munkavégzés könnyítését célozta meg az az intézkedés, mely szerint 2010. januárjától a közszférában a GYED-ről, GYES-ről, visszatérőket saját kérésükre, gyermekük három éves koráig kötelező részmunkaidőben foglalkoztatni (eddig ez a lehetőség a munkaadó mérlegelési jogkörébe tartozott). A részmunkaidős munkavégzés alatt a szülő munkaidejével arányosan csökkentett bérezésben részesül (Blaskó 2009b).

Természetesen nemcsak a munkaadó ellenállásába ütközik az atipikus foglalkoztatás ezen formája. A választ Frey (2002) nyomán mutatjuk be, aki összegyűjtötte mind a keresleti és kínálati oldalon azokat a tényezőket, amelyek akadályozzák a részmunka elterjedését. A kínálati oldalon egyértelmű hátrányt jelent a családi háztartások részmunkaidős foglalkoztatásával járó keresetcsökkenés, az hogy az elérhető keresethez képest magas a munkába járási költség- és időráfordítás. A csökkentett munkaidő a munkavállalók kedvezőtlenebb munkaerő-piaci pozícióját vonja maga után, illetve az alacsony munkabérhez kapcsolódóan a juttatások, ellátások szintje is alacsony (pl. a nyugdíj). A keresleti oldal ellenérzése elsősorban a foglalkoztatás fajlagos költségeinek, valamint a szervezési és adminisztrációs feladatok növekedésével magyarázható. Szintén a részmunkaidő ellen szól, hogy ha az adott technológia, műszakbeosztás alkalmatlan a részmunkaidő befogadására, mindemellett a kedvezőtlen adó és járulékszabályok is gátját szabják ezen atipikus foglalkoztatási forma elterjedésének.

Ha válaszolnunk kell a bevezetőben feltett kérdéseinkre: jelenthet-e valós perspektívát a részmunkaidős foglalkoztatás a kisgyermekes nők számára, akkor megállapíthatjuk, hogy jelenleg Magyarországon nem. Hiszen a családok többsége nem engedheti meg magának az ebből következő jövedelemkiesést, a kedvezőtlenebb munkaerő-piaci pozíciót. Mi lehet akkor a megoldás? Ennek megválaszolására három megoldási javaslatot kínál a szakirodalom:

Frey (2002) azt javasolja, hogy a skandináv országokhoz hasonlóan hazánkban is vezessék be, hogy az a szülő, akinek kisgyermek van - a gyermek első osztályos koráig - alanyi

jogosultságot szerezzen a részmunkaidős foglalkoztatásra. Továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy ne úgy tekintsük a csökkentett munkaidőre, mint a teljes – és a részmunka közötti választásra, hanem, mint a munkátlanság és a részmunka közötti választásra.

Szűcs Ildikó (2005) szerint egy állami ösztönzöt, egy úgynevezett „harmónia segélyt” lenne célszerű bevezetni, amely pótolná (legalább részben) a kieső jövedelmet. Azonban segély jellege miatt, nem járna mindenkinek, csak azoknak, akik jövedelmi viszonyuk szempontjából rászorultak.

Borbély Szilvia (2008) szerint a részmunkaidő konzerválja a szegénységet, ezért a megoldás a távmunkában és a rugalmas, kötetlen munkaidőben keresendő.

Látható, hogy a három említett álláspont korántsem mond ellent egymásnak. A probléma mihamarabbi megoldást kíván, Frey (2002) és Spéder (2006) szerint nemcsak foglalkoztatáspolitikai, de demográfia szempontból is, hiszen ha a családi teendők és a munka közötti egyensúly megteremtése realitássá válik, az akár a gyermekvállalási kedvre is kedvezően hathat.

3.2.2. A kisgyermekes nők beruházása az emberi tőkébe a gyermekgondozási szabadság alatt

A formális iskolarendszert követő felnőttkori tanulás egyre inkább a figyelem középpontjába kerül, mivel a munkaerő-piac által igényelt készségek és kompetenciák megléte, illetve azok hiánya jelentősen meghatározzák az egyén munkaerő-piaci esélyeit (Varga 2006). Vannak olyan társadalmi csoportok, melyek különböző okok miatt rövidebb-hosszabb időre kivonulnak a munka világából - Bálint és Köllő (2007) felmérése szerint a gyermeket vállaló nők esetében ez átlagosan 3,7 és 4,7 év -, s oda visszatérve azzal szembesülnek, hogy az általuk megszerzett képzettség, tudás, ismeret már nem megfelelő, nem piacképes, illetve olyan változások történtek az adott szakterületen, melyhez való igazodás feltételezi az egyén továbbképzését.

Kutatásunk alanyait, a kisgyermekes nőket szintén érinti ez a probléma, melynek mélysége függ a gyermekvállalást megelőző munkavégzés jellegétől, az iskolai végzettségtől, illetve attól, hogy a fizetett munka milyen ágazatban történt. Számolni kell azzal is, hogy nem minden nő rendelkezett munkahellyel azt megelőzően, hogy gyermekgondozási szabadságra ment. A GYED-ről, GYES-ről a munka világába visszatérő nők integrációját

számottevően megkönnyítheti, ha az otthon töltött idő alatt bekapcsolódnak valamilyen képzési struktúrába, javítva ezzel munkaerő-piaci pozíciójukat.

A képzés és a munka világa szoros kapcsolatban áll egymással. A rendszerváltozás hatására a gazdaság szerkezetének dinamikus változásai, valamint a munka világának gyors átrendeződése egyes csoportoknál új jelenséget hívott életre, a tartós munkanélküliség állapotát. Az 1985-ben Párizsban megrendezett negyedik Felnőttképzési Konferencia a tanuló társadalom létrehozását szorgalmazta, mely utat nyithat a munkaerőpiacon azok számára, akik nem rendelkeznek megfelelő végzettséggel, alulképzettek. Az emberek fizikai és társadalmi életesélyeiben, életmódjában, gazdasági és kulturális helyzetében azonban különbségek mutatkoznak. A tanulás mára már nem csak a művelődés és a kultúra javainak elsajátítására irányuló társadalmi és egyéni opcióként értelmezhető, hanem az emberi tőkébe való beruházásként, mely tudástőkét termel. Ennek fejlesztése érdeke az egyénnek, érdeke a társadalomnak. A tanulás és a képzés egyfelől beruházás (egyéni, családi, társadalmi, vállalati és állami források felhasználásával), s egyben termelési költség. A tudás a termelés eszközehez hasonlóan egy idő után elértéktelenedik, felújításának szükségessége, és a változó minőségi követelményekhez való igazítása kétségtelen (Koltai 1999). Ez különösen fontos azoknál a társadalmi csoportoknál, melyek különböző okok miatt megszakítják munkaerő-piaci jelenlétüket. A munkaerőpiactól való távolmaradás tartós inaktivitási periódushoz vezethet (Szűcs 2005). Ez nem csak egyéni, de össztársadalmi szinten is káros. Az integrációs modell részelemeként jelölhető meg a képzésbe való bekapcsolódás, melynek egyik színtere a felnőttoktatás. A felnőttoktatás önmagában nem elegendő, nem képes megoldani a szegénység, a diszkrimináció a szociális depriváció okozta feszültségeket, azonban képes hozzájárulni ezen konfliktusok feloldásához, főleg ha az egyes szakpolitikák együttgondolkodása megvalósul. A tudásalapú társadalom ellentmondásainak feloldása bár nehéz, de nem lehetetlen feladat. Koltai (1999) szerint: „a felnőttoktatás képes hozzájárulni a társadalom belső bajainak orvoslásához. Szép számmal vannak olyanok, akik a társadalom peremére sodródtak. Az esélytelenek képzettségi deficittel küzdenek, s ellehetetlenült anyagi helyzetüknél fogva nem tudnak bekapcsolódni a munka világában. Képzetlenek, munkanélküliek, esetleg más társadalmi hátrány és megkülönböztetés is sújtja őket, életformájukká vált a munkanélküliség, s a kulturális hátrányt átszármasztatják a következő generációra. A felnőttoktatás mély empátiával és segítő programokkal fordul feléjük. Szociokulturális hátrányuk leküzdése különböző felzárkóztatási programok keretében valósulhat meg” (Koltai 1999:17).

A női szerep eleve hátrányt jelent a munkaerő-piaci helyzetállásban, a magasabb vezetői funkciók betöltésében, hiszen a nők karrier építése több szempontból is akadályozott. Ennek egyik szegmense a gyermekvállaláshoz köthető, mely során (általában) a nő megszakítja munkaerő-piaci karrierjének építését, kivonul a munka világából. Oda visszatérve több év hátránnyal kezd, melynek enyhítésében az otthon töltött időszak alatti tanulás meghatározó jelentőségű. Éppen ezért a felnőttoktatásnak különös szerepe lehet a teljes emancipáció megvalósításában, figyelembe véve azokat a tényezőket melyek alapvetően a női szerepekből generálnak hátrányt (Koltai 1999). Ez azért is fontos, mert Bukodi (2005) megállapítása szerint a nőknél az iskolai végzettség jobban befolyásolja a munkaerő-piaci esélyeket és kockázatokat, mint a férfiaknál. Ez szintén alátámasztja azt a véleményt, mely szerint a munkaerő-piaci érvényesülés és a képzettség között szoros összefüggés van, s megerősíti a felnőttkori tanulás jelentőségét a foglalkoztatási gondok enyhítésében, a munkaerő-piaci karrier kibontakozásában (Bukodi 2005).

Az oktatási és képzési rendszerek jelenleg is reagálnak a résztvevők egyéni szükségleteire: a „speciális igény”, a „hátrányos helyzet” és a „tehetséggondozás fogalma” erre utal (Török 2006:335). Azonban az egész életen át tartó tanulás megvalósításához nem elegendő a speciális szükségletek, a hátrányos helyzet figyelembe vétele. Az oktatáspolitikai tanuló-centrikussága azt is jelenti, hogy az oktatáspolitikai tervezés során fel kell mérni lehetőleg minél szélesebb körben, hogy milyen akadályozó tényezők mentén értelmezhető az egyéni tanulási tervek hiánya, megvalósítása, illetve, hogy milyen oktatáspolitikai eszközök segítségével érhető el, hogy a tanulási szándék realizálódjon. Mivel kutatásunkban a kisgyermekes nők munkaerőpiacra való visszalépésének lehetőségeit vizsgáljuk, ezért követendőnek tartjuk azt a feltételezést, hogy:” a felnőttek körében a tanulás, a képzés lényegében a munka világához és a munkapiacokhoz történő adaptációnak tekinthető” (Török 2006:335). Ezért tehát úgy gondoljuk, hogy a képzésbe való bekapcsolódás, a tanulás a munkaerő-piaci érvényesülés kulcsa, főleg azokban az esetekben, amelyekben a kisgyermekes nők a gyermekvállalás előtt nem rendelkeztek piacképes tudással vagy alulképzettek, munkanélküliek voltak. Természetesen a vizsgált társadalmi csoport esetében a felnőttkori tanulás vizsgálata más szempontból is érdekes lehet. A kisgyermekes nők csoportján belül a gyermekgondozási szabadságon lévő nőket külön vizsgálva megállapítható, hogy az otthon töltött idő alatt a megszerzett tudás elavul, munkaerő-piaci értéke megkopik, így a gyermekgondozás melletti tanulás egyfajta felkészülésként értelmezhető, mely megkönnyíti a munkaerőpiacra való visszatérést. Úgy véljük, hogy saját kutatásunkban eltérő tanulási motivációkkal fogunk találkozni annak

függvényében, hogy például a gyermekvállalást megelőzően milyen volt a nők munkaerő-piaci státusza. Az időtényezőnek is meghatározó szerepet tulajdonítunk, s azt feltételezzük, hogy a huzamosabb ideje otthonlévők nagyobb hajlandóságot mutatnak majd a tanulásra. Egyrészt azért, mert a gyermekgondozási szabadság elsődleges célja a gyermekgondozással kapcsolatos teendők ellátása, másrészt, mivel a statisztikai adatok azt mutatják, hogy a nők többsége maximálisan kimeríti a gyermekgondozási szabadság időtartamát ezért - teljesen érthető okokból -, inkább ennek vége felé jelenik meg perspektívaként a tanulás.

A tanulási motivációkat feltérképező korábbi kutatások eredményeiből kiderül, hogy a felnőttkori szervezett tanulásban való részvétel elsősorban anyagi indítékokra vezethető vissza. Vagyis a tanulásba bekapcsolódók többsége a közgazdaságtan emberképének megfelelő attitűdöket mutat, a gazdaságossági racionalitásnak megfelelően mérlegel, s dönt a befektetés és eredmény viszonyának függvényében. Ebben az értelemben a tanulás elsődleges célja a munkaerő-piaci pozíció erősítése, melynek eredménye jobb elhelyezkedési esélyekben, magasabb fizetésben, a foglalkozási ranglétrán való feljebb jutásban, munkahelyváltásban nyilvánul meg, de az is lehet, hogy egyszerűen a munkahely megtartása a cél. Ez utóbbi esetben a képzésbe való bekapcsolódás kényszerként értelmezhető. Zrinszky (2002) ezt a praktikizmus jelenségeként írja le.

Mint már fentebb említettük a tanulás nem más, mint az emberi tőkébe való beruházás. Mint minden beruházásnak, ennek is vannak költségei, mely a tanulni vágyók egy részét eltántorítja eredeti szándékától. A legnagyobb kiadást a bejárás és tankönyv vásárlás költségei mellett a tandíj jelenti. A tandíj megfizetésének nehézsége azonban rontja a képzésbe való bekapcsolódás esélyét, ezáltal ellehetetleníti a munkaerő-piaci érvényesülést, mely kirekesztődéshez vezethet (Török 2006).

Több hazai kutatás - Frey (2002), Lakatos (2001), Szűcs (2005), Engler (2007, 2010) eredményéből kiderül, hogy a gyermekgondozási ellátásban részesülők egy része tanulásra kívánja fordítani a gyermeke nevelése mellett rendelkezésre álló szabadidejét. A KSH 2004-es munkaerő-piaci felmérése szerint a 15-29 éves korosztályban, a gyesen/gyeden lévők 6,6%-a említette továbbtanulási szándékát. A munkaerő-piaci jelenlét megszakítása erodálja a korábban megszerzett tudást, s ezáltal rontja a gyermekgondozási szabadságon lévők foglalkoztathatóságát. Ennek pótlására és megújítására adott lehetőséget a Felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény (Ftv.) 1998-as kiegészítésének 12.§(3.) bekezdése. Eszerint tandíjmentesség illette meg a második vagy további alapképzésben, kiegészítő alapképzésben résztvevő, gyermekgondozási segélyben

illetve gyermeknevelési támogatásban részesülő hallgatót. Az erre vonatkozó jogszabály 2007 januárjában megváltozott, a tandíjmentességet igénybe vevők köréből kikerültek a gyermekgondozási szabadságon lévő anyák.

Engler 2006-ban indult kutatása szerint: „a kismamák többsége elsősorban nem a tandíjmentesség kihasználását célozta meg mikor beiratkozott az adott felsőoktatási intézménybe, hanem tudásának bővítése, képességeinek fejlesztése érdekében végzett tanulmányokat. A belső motivációt nem gyengíti a tanulási körülmények megteremtésének nehézsége, a környezet támogatásának hiánya” (Engler 2007:695), ezzel szemben joggal feltételezhetjük, hogy a gyesen/gyeden lévők létszáma apadni fog a felsőoktatási és felnőttképző intézmények hallgatói körében.

Az Európai Unió több olyan projektet kínált a közelmúltban, melyek célja a gyermeket nevelő nők képzése, továbbképzése volt. 2008-ban jelent meg „A nők és férfiak esélyegyenlőségének elősegítése a felnőttképzésben” című kézikönyv, mely részletesen beszámol öt, 2005 és 2007 között megvalósított magyarországi EQUAL-projektről. Az „Újra eséllyel”, „Az esély bölcsődéje”, az „Inspirál”, a „Nő az esély” és a „Nő Támogató Modell” elnevezésű projektek képzési gyakorlatát, a képzések célcsoportját, a képzőket, kiválasztásukat, a szükségletek felmérését, a képzések gyakorlati megvalósítását, a tananyag kialakítását és tartalmát, a képzést támogató egyéb szolgáltatásokat, illetve a képzések eredményességét mutatja be. Valamennyi projektnek a férfiak és nők esélyegyenlőségének, a nők és a férfiak egyenlő mértékű gazdasági függetlenségének megteremtése volt a célja (Borbély 2008).

Szűcs (2005) és Engler (2007, 2010) kutatásából valamint az EQUAL-programok eredményeiből világosan kitűnik, hogy a kisgyermekes nők igénylik a tanulás, képzés lehetőségét, melyek hozzájárulhatnak e társadalmi csoport munkaerő-piaci helyzetének javításához. Éppen ezért a képzésbe való bekapcsolódás akadályainak felmérése és megszüntetése a jelenlegi munkaerő-piaci körülmények ismeretében egyre fontosabb. Cserné et al. (2006) felhívja a figyelmet arra, hogy a tanulás megghiúsulásának sokféle oka lehet (család, anyagi feltételek hiánya, időhiány, csökkenő vagy megszűnő motiváció, stb), de ezek között szerepel a nem adekvát módszerek alkalmazása. Véleménye szerint mivel a gyesen/gyeden lévő nők a fiatalabb korosztályhoz tartoznak, közülük sokak számára elérhető az internet, mely a külvilággal való kapcsolattartásnak, a „magány” feloldásának egyik módszere. „Az ilyen típusú tanulási tapasztalattal rendelkező nők számára az elektronikus tanulás kínálhat optimális lehetőséget, jelentős esélyt” (Cserné et al. 2006:106).

3.3. Összegzés

Dolgozatunk első nagy egységében, a „*Kettős kötődés*” - *A munkaerő-piaci karriertől a familiarizmusig* című kutatásunk szakirodalmi megalapozására törekedtünk. Írásunkban számos hazai és nemzetközi kutatás, tanulmány eredményeit felhasználtuk. Erősen támaszkodtunk a KSH, NKI, OECD, EUROSTAT adatbázisaira, rámutatva ezzel a komparatív jellegű megközelítés fontosságára. A nemzetközi gyakorlat bemutatását azért is tartottuk fontosnak, mert a pozitív példa egyfajta útmutatásként szolgálhat a kisgyermekes nőket érintő munkával és gyermekneveléssel kapcsolatos nehézségek feloldásában. A család és munka közötti egyensúly megteremtésére való törekvés egyre nagyobb hangsúlyt kap mind hazai, mind nemzetközi szinten. Ennek megvalósítása az egyes szakpolitikák komplex felülvizsgálatával, együttgondolkodásával valósulhat meg, szem előtt tartva azt, hogy az egyes intézkedések ne kioltják, hanem erősítsék egymás hatását. Szakirodalmi olvasmányaink alapján megerősítést kaptunk a tekintetben, hogy a kisgyermeket nevelő nők/családok foglalkoztatási problémáinak megoldása több szempontból is szükségszerű. Egyrészt a jelenlegi demográfiai helyzet, a csökkenő gyermekszám, a gyermekvállalás és munkavállalás közötti konfliktus, másrészt a kisgyermekes családok jelentős elszegényedési kockázata egyértelműen jelzi a kérdés megoldásának halaszthatatlanságát.

Egyre inkább meghatározóvá válik az a nézet, mely szerint a kisgyermeknevelés felelősségét meg kell osztani. Míg korábban elsősorban a család, de leginkább az anya feladatának tekintették a gyermeknevelést, addigra mára egyre inkább előtérbe kerül az apák szerepének hangsúlyozása és az állami szerepvállalás mellet érvelő igények (Korintus 2009). Ennek legfontosabb eszközei, a jó színvonalú gyermekgondozási szabadság biztosítása, a gyermekek napközbeni felügyeletét ellátó intézmények fejlesztése (elsősorban bölcsődei férőhelyek), a férfiak bevonása az otthoni feladatokba, a gyermekek körüli teendőkbe és végül az atipikus foglalkoztatási formák feltételeinek megteremtése (részmunkaidő, távmunka, rugalmas munkaidő). Úgy véljük ezek összehangolása nagymértékben hozzájárulhat a család és a munka közötti egyensúly megteremtéséhez. A kisgyermekes nők kedvezőbb munkaerő-piaci pozíciójának alakításában az utóbbi években több intézkedés született. Az egyik intézkedéscsomag a képzésben, továbbképzésben történő aktivitás növelését célozta meg úgy, hogy térítésmentességet kínált a gyermekgondozási ellátás időszakában képzésbe bekapcsolódók számára (ez 2007 januárjában megszűnt). A másik a munkavégzési hajlandóság növelését kívánta elősegíteni

úgy, hogy oldotta a gyermekgondozás ideje alatti foglalkoztatási korlátozásokat. A legutóbbi lépés a gyermekgondozási segély melletti teljes, majd részmunkaidős munkavállalás lehetősége volt. Ezen intézkedések közös jellemzője, hogy a kínálati oldalt befolyásolják, a gyermekgondozási ellátást igénybe vevő nők képzésére, álláskeresési aktivitásának növelésére irányulnak (Váradi 2006).

Korintus (2009) szerint e két szféra összeegyeztetése csak akkor valósítható meg, ha választási lehetőségük van a kisgyermeket nevelő nőknek, s nem csupán a munkavállalás és az otthonmaradás között. Ennek megtérülése nemcsak egyéni, de osztálytársadalmi szinten is várható, mely magasabb női foglalkoztatásban, gazdasági növekedésben, kiegyensúlyozott családi életben és feltehetően magasabb gyermekvállalási kedvben nyilvánul meg. Az atipikus foglalkoztatási formák elterjedésének eredményeként a nők valószínűleg nem lennének annyira túlterhelve a háztartásban, használhatnák, továbbfejleszthetnék, kamatoztathatnák képzettségüknek megfelelő tudásukat a fizetett munka világában (is).

Az elmúlt években a tudományos érdeklődés fókuszába kerültek a kisgyermeket nevelő nők munkaerő-piaci viselkedést vizsgáló, azt magyarázó kutatások. Ez részben munkaerő-piaci, részben demográfiai tényezőkre vezethető vissza. A szakértők a mai napig erőfeszítéseket tesznek annak megismerésére, hogy milyen az említett társadalmi csoport munkaerő-piaci részvétele, s törekszenek annak megértésére, hogy milyen tényezők alakítják, hátráltatják vagy erősítik a nők munkaerő-piaci viszonyait. Az eredmények birtokában kísérletet tesznek olyan társadalompolitikai lehetőségek kidolgozására, melyek csökkentik a gyermeknevelés és a munkavállalás közötti feszültségeket.

A közgazdasági szemlélet a munkaerő-piaci magatartást egyéni opcióként értelmezi, tehát arra irányítja figyelmét, hogy a gyermekneveléshez kapcsolódó pénzben mérhető ellátások és a munkajövedelem közötti rés milyen mértékű. Az elmélet értelmében az egyén a várható jövedelem nagyságának függvényében hozza meg döntését.

A szociológia megközelítése ezzel kapcsolatosan azzal érvel, hogy a munkaerőpiacra történő visszalépés nem kizárólag egyéni választás eredménye. Az egyén erőforrásai mellett a közvetlen családi környezet meghatározó szerepe mellett érvel. A munkába lépési szándékok tekintetében az objektív és szubjektív jellemzőket is figyelembe veszi, mint például: a munkaerő-piaci helyzettel való elégedettséget és a gyermekgondozással kapcsolatos optimális otthon töltött időről alkotott elképzelést.

A dolgozat elméleti kereteit bemutató részből világosan kitűnik, hogy kutatási témánk igen sokszínű, többféle diszciplína mentén értelmezhető, többféle aspektusból közelíthető meg.

Kutatómunkánkban a fent említett szemléletek kombinációját alkalmazzuk, melyben helyet kapnak a szociológiai és közgazdaságtani szemléletű döntéselméletek, humántőke, preferencia és társadalmi tőke elméletek.

4. Az empirikus kutatás bemutatása

Tudományos érdeklődésünk a kisgyermeket nevelő nők munkaerő-piaci integrációjára irányul, akik nemi szerepeikből adódóan hátrányos munkavállalói csoportként jelennek meg a munka világában. A rendszerváltozás hatására megváltozott társadalmi, gazdasági környezet tovább fokozta a kisgyermeket nevelő nők munka világába való be/visszkapcsolódásának nehézségeit, melyet jelentősen befolyásol a családban nevelkedő gyermekek száma és életkora.

Kutatásunk fókuszában a kisgyermeket nevelő nők munkaerő-piaci integrációjának vizsgálata áll. Arra keressük a választ, hogy – a gyermekvállalással összefüggésben - a munka világából rövidebb-hosszabb időre kiszakadó (kivonuló) nők meddig maradnak távol a fizetett munkától, visszatérésüket mikorra időzítik, és erre vonatkozó döntésüket milyen egyéni és külső indítékok határozzák meg.

Vizsgálatunkat két almintá bevonásával végeztük, mivel a kisgyermeket nevelő anyák csoportja nem homogén. A gyermekgondozási szabadságot követően a munka világába már visszatért anyák alkotják az egyik (dolgozó anyák), a jelenleg még gyermekükkel otthon lévő (gyeden/gyesen lévő) anyák a másik almintát. A dolgozó anyák almintáján – fent megjelölt cél tekintetében – lezárult, már megvalósult folyamat eredményét elemezzük, míg a gyeden/gyesen lévők almintáján a későbbi fizetett munkavállalással kapcsolatos terveiket vizsgáljuk. Az anyák két csoportjának vizsgálata azt a célt szolgálja, hogy ezáltal megfigyelhetjük, hogy a két almintá munkavállalási attitűdjei mennyiben hasonlók, illetve térnek el egymástól.

4.1. A probléma meghatározása

A fizetett munkavégzés és a családi teendők összeegyeztetése nehézséget okoz a kisgyermeket nevelő nőknek. Mindemellert ma már a nők többsége megpróbál a lehető legjobban megfelelni a munkaerőpiac egyre szigorúbb feltételeket támaztó kívánalmainak. Magyarországon az elmúlt néhány évtizedben a nők bekapcsolódását a társadalmi munkamegosztásba egy sajátos ellentmondás jellemezte. A nők kereső tevékenységének általánossá válása mellett, a háztartási feladatok nagy részét továbbra is ők végzik. A

családos, kiskorú gyermekkel rendelkező nők nem felelnek meg a munkahelyi követelményeknek – legalábbis családi életciklusuk azon periódusában, mikor iskoláskor alatti gyermeket nevelnek (Koncz 2006b). Azonban a nők többsége az úgynevezett „kettős kötődésű karriert” tekinti ideálisnak, melyben céljuk a fizetett munkavégzés és a családi feladatok összehangolása. Az egyensúly megteremtése nem egyszerű feladat. A munka és a magánélet harmóniájának megteremtése a hazai társadalmi, gazdasági környezetben egyelőre nehéz feladat. Az atipikus munkavégzési formák elterjedésének hiánya, a családokat támogató eszközök időről-időre történő változása nehéz helyzetbe hozza a családokat. Az anyák munkaerő-piaci integrációja, kettős szerepben való helytállása akadályba ütközik, főleg a gyermek születését követő családi életciklusban (a gyermek születésétől a kisiskolás korig) (Koncz 2005).

Kutatásunk alapötletét az Echo Survey Szociológiai Kutató Intézetben, Szűcs Ildikó (2005) által készített országos kutatás adta, melyben a gyermeket nevelő anyák munkaerő-piaci lehetőségeit vizsgálta. Nevezett kutatás leíró jellegénél fogva, a mélyebb összefüggések vizsgálatát nem vállalta, mindemellett, a mintába nem kerültek be a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élő nők. Ennek oka, hogy Szűcs régiónkénti mintavétellel dolgozott. Ebből kiindulva úgy gondoltuk, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, hátrányos helyzetéből adódóan jó terepét képezheti, a bevezetőben említett összefüggéseket elemző kutatómunkánknak.

4.1.1. A kutatás általános célja

Elemző munkánk célja a kisgyermekes nők munkaerő-piaci integrációs esélyeinek vizsgálata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Kutatásunk fő kérdése, hogy az édesanyák meddig maradnak/maradtak otthon gyermekgondozási szabadságon, mikorra tervezik/tervezték a munka világába történő visszatérést, döntéseiket milyen tényezők befolyásolják. Vizsgálatunkban megkíséreljük annak feltérképezését, hogy a nők részt vesznek-e valamilyen szervezett képzésben, s végeznek-e fizetett munkát a gyermekgondozási szabadság alatt, s ha igen, akkor ez milyen motivációk mentén történik, s mennyiben alakítja munkaerő-piaci visszatérésüket.

4.1.2. A kutatás hipotézisei

Kiinduló hipotézisként azt feltételezhetjük, hogy a gyermekgondozási rendszerből a munka világába való visszatérés több szempontú racionális kalkuláció eredménye, melynek legfőbb célja, hogy mind a gyermek, mind a család szempontjából megfelelő döntés születessen úgy, hogy a gazdasági haszon sem maradjon el.

A döntés meghozatalában jelentős szerepük van a különböző kényszerhelyzeteknek, belső indítékoknak. Külső kényszerként értelmezhető a kisgyermeket nevelő nő munkaerőpiaci státusa, tehát hogy a gyermekvállalást megelőzően rendelkezett-e a magasabb összegű ellátásra (GYED) jogosító munkaviszonyból származó biztosítottal idővel. Meghatározó szempont, hogy az adott település rendelkezik-e megfelelő számú és minőségű gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézménnyel. Számolni kell az anyagi kényszer munkaerőpiacra visszairányító hatásával. Magyarázó érvényűnek tekintjük az anyának a gyermekgondozási szabadság ideális időtartamról alkotott véleményét, melyben értelemszerűen a gyermek fejlődésének szempontjai kerülnek előtérbe. Így tehát amikor a család arról gondolkodik, hogy mi az az ideális időpont, mikor a gyermekgondozás (nevelés) mellett a fizetett munka is szerepet játszhat az addig gyermekgondozási szabadságon lévő nő életében, akkor több tényező mentén dönt.

Elképzelésünk szerint a homo economicus és homo sociologicus emberképének jellemzőit ötvözve, a döntésben szerepet játszanak a gazdasági okok, de számolnunk kell a normák, értékek hatásával is. Ennek megfelelően elsősorban az anya és apa erőforrásainak (iskolai végzettség, gazdasági aktivitás, jövedelem, munkaerőpiaci tapasztalat), s az anya gyermekgondozás időtartamáról alkotott véleményének (Mi a jó a gyerekek?) magyarázó erejével számolunk.

Hipotéziseink

A szakirodalom állításait illetve más empirikus kutatások eredményeit alapul véve a következő hipotéziseket állítottuk fel:

1. A demográfiai kutatások alapján azt várjuk, hogy a magasabb gyermekszám jelentősen korlátozza, esetleg végérvényesen is megakadályozza a nők visszatérését a munkaerőpiacra. Állításunkat többek között Bukodi és

Róbert (1999), Frey (2002), Kapitány és Spéder (2009a, 2009b), Plantenga és Remery (2005) kutatásaira alapozzuk.

2. A munkahely biztonságát alapul véve azt várjuk, hogy a gyermekvállalást megelőzően munkahellyel rendelkezők integrációja szinte zökkenőmentes, erősebb munkaerő-piaci kötődésük miatt. Ebből adódóan, akik rendelkeznek munkahellyel, azok később térnek vissza a munkahelyükre, igénybe veszik a gyermekgondozási szabadság maximális időtartamát. Ezen feltételezésünk megfogalmazásánál Szűcs (2005), Bálint és Köllő (2007) következtetéseit vettük figyelembe.
3. Koltai (1999), Török (2006) és Szűcs (2005) megállapításai alapján megfogalmazható, hogy a képzésbe való bekapcsolódás javítja a munkaerő-piaci pozíciót. Bukodi (2005) állítása szerint a nők esetében az iskolai végzettség jobban befolyásolja a munkaerő-piaci esélyeket és kockázatokat, mint a férfiaknál. Ezért azt várjuk, hogy azok a nők, akik a gyermekgondozási szabadság ideje alatt részt vettek valamilyen képzésben, kevésbé aggódnak a gyermekgondozási szabadságot követő újbóli munkába állás miatt. Ehhez kapcsolódóan azt feltételezzük, hogy akik tanultak, azt azzal a céllal tették, hogy a gyermekvállalást követően megváltozott életkörülményeihez jobban illeszkedő munkát találjanak. Így várakozásunk szerint a teljes mintán belül a képzésbe bekapcsolódó anyák körében nagyobb lesz a munkahelyváltók aránya.
4. Negyedik hipotézisünket Kapitány és Spéder (2009b) „partnerbónusz” modelljéből vezetjük le. Ezt figyelembe véve úgy gondoljuk, hogy a munkaerőpiacra való visszatérés esetén meghatározó a férj/élettárs jelenléte, munkaerő-piaci szempontból definiált pozíciója. Így azt feltételezzük, hogy a foglalkoztatott férj vagy élettárs jelenléte csökkenti a szüléssel kapcsolatos jövedelemkiesés kockázatát, tehát azok a nők, akik foglalkoztatott férjjel vagy társsal élnek, kevésbé tartják sürgetőnek a munkaerőpiacra való visszatérést.
A családi állapoton és a partner gazdasági aktivitásán túl magyarázó változónak tekintjük a megkérdozettek és partnereik iskolai végzettségét. A

kulturális homogenitás hipotézise alapján a magasabban kvalifikált férj szintén magasabb iskolai végzettségű felesége vélhetően rövidebb időre szakítja meg kereső tevékenységét a gyermekvállalást követően. Az emberi tőke elmélet alapján „*az előzetesen felhalmozott karriertőkék a munkaerőpiacra való visszatérésre ösztönöznek*” (Bukodi-Róbert 1999:206).

5. A Koncz (2005, 2006a) és Hakim (2000) által bemutatott női karrier modellek alapján azt várjuk, hogy a társadalmi státusz és a munkaerő-piaci pozíció, valamint a "magánszerepek", és a "családi karrier" között strukturális összefüggés érvényesül: az alacsony státuszúak a "magánszerepeket" és a "családi karriert", míg a magasabb státuszúak a „munkakarriert” részesítik előnyben.
6. Coleman (1998) és Becker (1981) tézise szerint a családon belüli társadalmi tőke beruházás egyik megnyilvánulási formája a szülők gyermekeikre fordított idő mennyiségében fejezhető ki. Coleman ezt a családi háttér egyik meghatározó összetevőjeként említi. Feltételezhető, hogy azok a nők, akik nem merítik ki a gyermekkel otthon tölthető maximális gyermekgondozási szabadságot, azok ez alatt az időintervallum alatt a lehető legtöbb időt kívánják gyermekeikkel tölteni, míg azok, akik három évig maradnak otthon feltehetőleg igénybe vesznek különböző gyermekmegőrzésre irányuló segítséget.

4.1.3. Operacionalizálás

A kutatásunk alapsokaságát a kisgyermeket nevelő nők alkották. A továbbiakban ismertetett mintavételi eljárás segítségével ebből az alapsokaságból választottuk ki az elemzésünk alapját képező kisgyermekes nők mintáját. Vizsgálatunkban azokat tekintettük kisgyermekeseknek, akik legalább egy hét év alatti gyermeket nevelnek.

Statisztikai elemzésünkben Bukodi és Róbert (1999), Szűcs (2005), Kapitány és Spéder (2009b) vizsgálataira hivatkozva, többek között a következő magyarázó változókat alkalmaztuk, mint a nők munkaerő-piaci viselkedésének prediktorait:

1. *Életkori hatások:* A megkérdezett betöltött és szülési életkora.
2. *Munkaerő-piaci beágyazottság hatása:* A szülés előtti munkaerő-piaci tapasztalat.
3. *Státuszjellemzők:* A megkérdezett iskolai végzettsége, gyermekvállalást megelőző gazdasági aktivitása.
4. *Családi életciklus-hatás:* A családban élő gyermekek száma és életkora.
5. *A házastárs/élettárs jellemzői.* A férj/élettárs jelenléte, gazdasági aktivitása, iskolai végzettsége, a háztartási munkában és a gyermeknevelésben való részvétele.

4.1.4. Mintavétel

A mintánkba a legalább egy, 7 éves korú, vagy annál fiatalabb gyermekkel rendelkező nők kerültek be. A megyei Védőnői Szolgálat segítségével nagymértékben megkönnyítette a munkákat, hiszen a védőnők hétéves korukig (van olyan település ahol 14 éves korig) nyilvántartják a gyerekeket, így eljutottunk a mintánk alapját képző kisgyermekes nőkhöz. Empirikus vizsgálatunk adatgyűjtését Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében végeztük, ahol 450 fő, 0-7 éves korú gyermeket nevelő nő személyes megkeresésére került sor. A kérdőívek lekérdezésére a területi védőnői körzetekben történt, 2010-ben. A kisgyermeket nevelő nők két alcsoportját különítettük el, a megkérdezés időpontjában gyermekükkel gyermekgondozási szabadságon lévő (gyeden/gyesen lévő), és a gyermekgondozási szabadságról a munka világába már visszatért nőket (dolgozó nők). A két csoport elkülönítésével lehetőségünk nyílt a gyeden/gyesen lévő és a dolgozó anyák már megvalósult és tervezett munkaerő-piaci visszatérésének, és az azt alakító háttértényezőknek az összehasonlítására.

Mintánk kiválasztásához többlépcsős mintavételi eljárást alkalmaztunk.

1. Első lépcsőben a településtípusok feltérképezésére kerül sor. A megye 11 kistérséget ölel fel, 25 városból (ebből egy a megyeszékhely) és 204 községből áll.
2. A második lépcsőben ezen településtípusokon belül történt meg a mintába kerülő települések kiválasztása, összesen 21 település. A lista összeállításánál figyelembe vettük, hogy minden településtípus megjelenjen a mintában.

3. Ezt követően a kiválasztott település védőnői körzetében/körzeteiben összegyűjtöttük a 7 év alatti gyermekes családok számát, és ennek ismeretében a kérdőívek száma a 7 év alatti gyermekes családok számához viszonyítva arányosan oszlottak meg a kiválasztott települések között.
4. Az utolsó lépcsőben a kiválasztott települések védőnői körzeteit felkeresve véletlen mintavételi eljárással választottuk ki a megkérdezni kívánt kisgyermekes nőket (pl.: létszámtól függően a nyilvántartásban szereplő minden harmadik-negyedik nőt kértek meg a kérdezőbiztosok a kérdőív kitöltésére).

A vizsgálat során 450 fő megkeresésére került sor. A lekérdezett kérdőívekből 427-et találtunk elemzésre alkalmasnak, közülük a dolgozó anyák 212 főt, a gyesen/gyeden lévő anyák 215 főt jelentenek.

4.1.5. Adatgyűjtési módszer

Adatgyűjtési módszerként kvantitatív (survey) kérdőíves módszert választottunk. Ezt elsősorban a megkérdezni kívánt kisgyermekes nők létszáma indokolta illetve, hogy kutatásunk kezdetén felvettük a kapcsolatot az Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet projektigazgatójával, aki rendelkezésünkre bocsátotta a saját országos kutatásuknál használt kérdőívet. Az adatgyűjtés megkezdése előtt engedélyt kértünk a regionális tisztifőorvostól Dr. Pásti Gabriellától, a kérdőívek lekérdezésnek lebonyolításához, melyre 2010. tavaszán került sor (az engedélyt lásd az 1. számú, a kérdőívet⁹ a 2. számú mellékletben). Az alkalmazott kérdőívek tartalmi egyezése lehetőséget adott az egységes adatbázis kialakítására, így a két alcsoport egységes mintát alkot.

4.1.6. Alkalmazott statisztikai módszerek

Adatbázisunk vizsgálatához az SPSS 15. statisztikai programcsomagot használtuk. Elemző munkánkban egyváltozós és többváltozós elemzési technikákat alkalmaztunk. Előbbi segítségével átfogó képet kaptunk az adatbázisról, utóbbiak alkalmazása lehetővé tette két vagy több változó közötti összefüggések feltárását.

⁹ A két vizsgált csoport kérdőíve tartalmilag teljesen megegyezett azzal a különbséggel, hogy a dolgozó anyáktól a már megvalósult munkaerő-piaci visszatérésre kérdeztünk rá, a gyeden/gyesen lévő anyáktól pedig, jövőbeli terveikről érdeklődtünk. Ezért a mellékletben nem mutatjuk be mindkét kérdőívet.

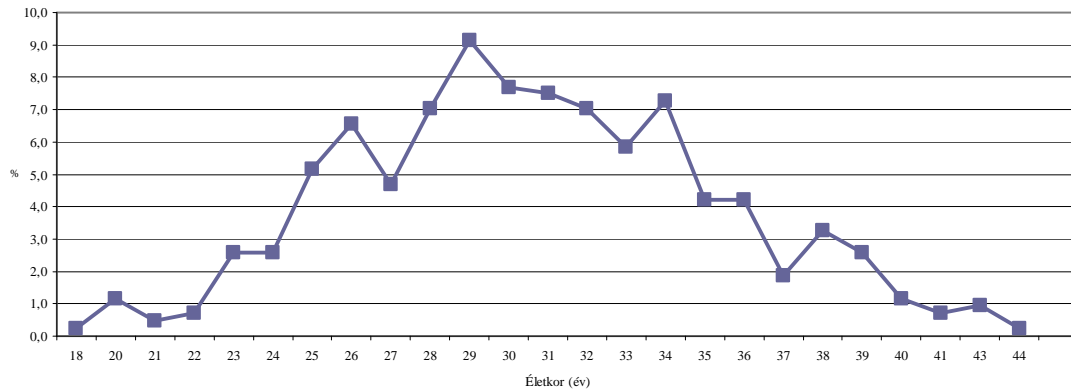
Az elemzés során a leggyakrabban használt többváltozós elemzési formák közé tartozott a keresztábra-elemzés. A két változó közötti összefüggés bemutatására a Pearson-féle χ^2 statisztika mellett a Fisher's-féle exact tesztet is alkalmaztuk. Ennek oka, hogy a χ^2 statisztika lineárisan függ az elemszámtól, így előfordulhat, hogy kisebb elemszám esetén az elemzés nem mutat szignifikáns összefüggést, míg nagyobb elemszámnál igen. Ennek a problémának az elkerülésére szolgál a Fisher's-féle exact teszt, melynek alkalmazását sok esetben indokoltabbnak láttuk (Sajtos és Mitev 2007). A faktoranalízis mint többváltozós elemzés segítségével különböző mintázatokat tártunk fel a változók több csoportja között. Elemeztük, hogy a két almintánk (gyeden/gyesen lévő és dolgozó anyák) között van-e matematikai statisztikai értelemben vett szignifikáns különbség a munkaerő-piaci visszatérés tekintetében. Vizsgálatunkhoz χ^2 statisztikát, variancia-analízist, a független minták összehasonlítására szolgáló nemparaméteres módszert, Mann-Whitney próbát (más néven Wilcoxon-féle kétmintás próba) Kruskal-Wallis rank sum tesztet és faktorelemzést alkalmaztuk.

4.2. A kisgyermeket nevelő nők általános jellemzői

Dolgozatunk elemző részében először a vizsgált minta általános jellemzőit mutatjuk be. Leíró elemzésünk célja, hogy átfogó képet kapjunk a kisgyermekes nők szociodemográfiai, szociokulturális, gazdasági háttérének főbb jellemzőiről. A leíró elemzésben a két almintát először egyben kezeljük, majd külön-külön vizsgáljuk a dolgozó és a jelenleg gyeden/gyesen lévő anyák csoportját.

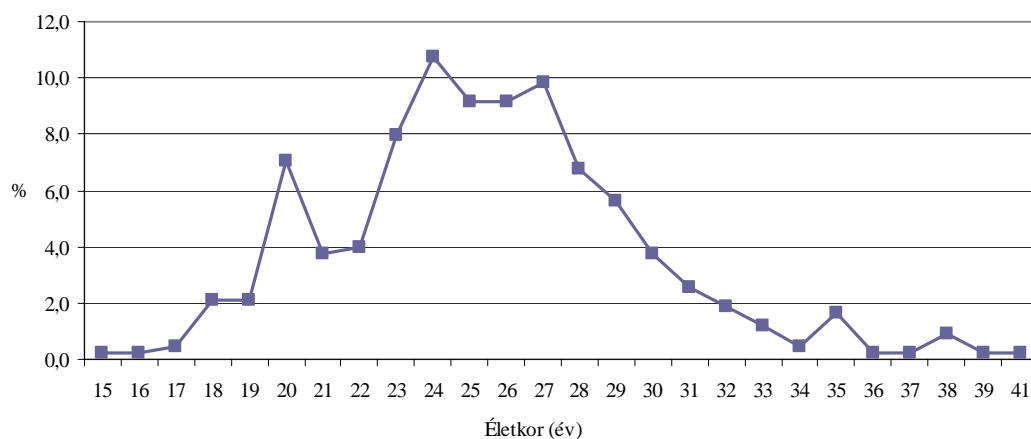
A mintába került nők kor megoszlása változatos képet mutat. A legidősebb 44, a legfiatalabb 18 éves volt a megkérdezés (2010) idején. Többségük (76,1%) 1974 és 1985 között született, vagyis a 25-36 éves korosztályhoz tartoznak. Ez az első gyermekvállalás későbbre tolódás általános trendjének következménye. Magyarországon az elmúlt tíz évben jelentősen kitolódott a gyermekvállalási kor. Jelenleg a magyar nők átlagosan 27-28 évesen szülik első gyermeküket (Kapitány és Spéder 2009a; Blaskó 2010). Az anyák átlagos életkora 31 év volt a megkérdezés pillanatában. (8. számú ábra)

A kisgyermekes anyák életkora (N=427)

A legfiatalabban gyermeket vállaló mindössze 15 évesen, a legidősebb nő pedig 41 évesen adott életet első gyermekének. Többségük 23 és 29 éves kor között szült először, ez a megkérdezettek 59,3 %-át jelenti. A 20 évesen vagy annál hamarabb gyermeket vállaló anyák aránya 12,2%, míg a 30 év felett először szülők teljes mintán belüli aránya 13,4%. A válaszadók anyák átlagosan 25,6 évesen vállalták első gyermeküket. A saját mintánknál tapasztalt átlagos szülési átlagéletkor 2-2,5 évvel eltér a Népeségtudományi Kutatóintézet által 2010-ben közölt országosan mért adattól (27-28 év) (Kapitány és Spéder 2009a).

Az anyák életkora első gyermekük születésekor (N=427)

Az iskolai végzettség szerinti megoszlást vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők jelentős része 24 éves koránál hamarabb, átlagosan 22,1 évesen, a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők pedig 25-27,3 éves korban vállalták első gyermeküket. Az alacsony iskolázottságú csoportban a legfiatalabban szülő nő 15 éves volt, a diplomával rendelkezők közül pedig 20 éves (5 fő), a legidősebb először szülő nő 41 éves volt. A diplomával rendelkezők átlagosan 27,3 évesen, míg az érettségivel rendelkezők két évvel korábban (25 évesen) vállalták első gyermeküket. Az iskolázottság szerinti eltérés az oktatásban eltöltött időtartam növekedésével magyarázható, a kvalifikált nők gyermekvállalási halasztása országos trend (Husz 2006). Még pontosabb tendenciát akkor tudnánk kimutatni, ha ismeretében lennénk annak, hogy a diplomával rendelkezők nappali vagy levelező tagozaton végeztek, hiszen a gyermekvállalás kitolódása még erőteljesebben érzékelhető azon fiatalok körében, akik az érettségi megszerzése után közvetlenül folytatták tanulmányaikat. Az iskolai végzettség és az első szülés átlagos életkora szignifikáns összefüggést mutat (Fisher's $p=0,017$).

Gyermekszám

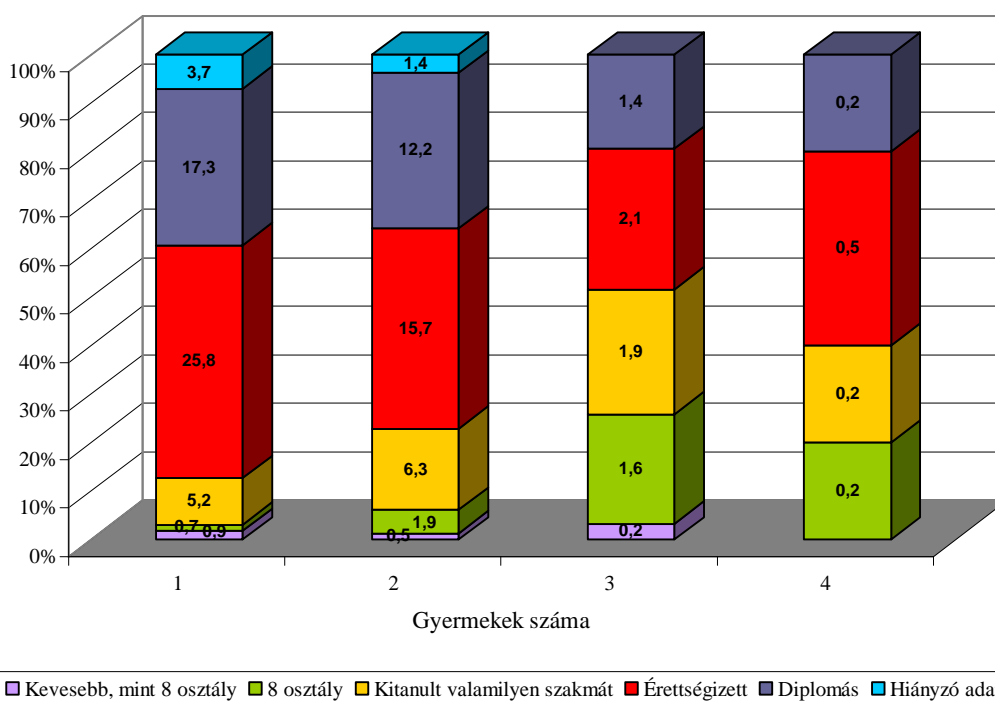
A vizsgált sokaságban a hazai demográfiai helyzetet visszatükröző, egy gyermeket nevelő anyák vannak többségben. A gyermekszám szerinti megoszlás alapján az anyák 53,6%-nak egy gyermeke, 37,9 %-nak kettő, 7,3%-nak három, és 1,2%-nak négy és több gyermeke van. Az átlagos gyermekszám 1,56. Ez a hazánkban mért teljes termékenységi arányszámhoz viszonyítva sokkal kedvezőbb, mely 2010-ben 1,27 volt (Kapitány és Spéder 2009a). A vizsgált minta gyermekszámra vonatkozó adatai még kedvezőbbek, ha figyelembe vesszük, hogy a mintánk tartalmaz olyan válaszadókat, akik még nem zárták le gyermekvállalási terveiket. A kedvező adat azonban arra is utal, hogy a gyermektelen nők nem tartoztak az alapsokasághoz. Az ő jelenlétük egyértelműen lefelé mozdítaná az átlagot.

Az iskolai végzettség és a gyermekszám változó együttes vizsgálatánál az tapasztalható, hogy a nyolc osztállyal és a szakmunkás bizonyítvánnyal, szakiskolával rendelkezőkön kívül minden iskolai végzettségű csoportban az egygyermekesek aránya a legmagasabb. A kivételként említett, előbbiektől alacsonyabb végzettséggel bírók csoportjában azonban a kétgyermekesek vannak többen. Az érettségizetteken belül a legnagyobb arányban az egygyermekesek vannak, közel kétszer annyian, mint a

kétgyermekesek. A diplomások közel 60%-a nevel egy gyermeket, 34% két gyermeket, s mindössze 4,8%-nak van három, s 1 főnek 4 gyermeke. A háromgyermekesek aránya a 8 osztállyal rendelkezők csoportján belül a legnagyobb, a négy vagy több gyermeket nevelők aránya minden iskolázottságú csoportnál elenyésző.

10. számú ábra

A gyermekek száma az anyai iskolai végzettség függvényében (N=427)

(Fisher's $p=0,000$)

Településtípus szerint nem tapasztaltunk számottevő különbséget a gyermekek számát illetően. Mindhárom településtípus családjában az egy gyermek volt a legjellemzőbb. A három és több gyermeket nevelő nők többsége községekben élt.

A családi állapot tekintetében megfigyelhető, hogy a megkérdezettek legnagyobb hányada, 79,1% házas, élettársi kapcsolatban él 14%. Az elváltak csoportjába mindössze 1,4% tartozik és hasonlóan alacsony a hajadonok, özvegyek aránya.

Családi állapot szerinti megoszlás (N=412)

	Gyakoriság	%
Házias	338	79,1
Élettársi kapcsolat	60	14,0
Elvált	6	1,4
Özvegy	1	0,2
Hajadon	7	1,6
Összesen (N)	412	100

Az országos válási statisztika adatainak - mely szerint minden második házasságkötés bontóperrel végződik (KSH 2010) - saját minták családi állapot szerinti megoszlása ellentmond. Ez a válaszadók alacsony átlagos életkorával magyarázható, akik viszonylag fiatal házasnak tekinthetők. Körükben az elváltak aránya kevésbé jelentős, az országos adatok szerint a különválást választó párok átlagosan 12,5 évet élnek együtt mielőtt elválnak (Földházi 2009).

A háztartásban élő felnőttek száma arról ad információt, hogy az édesanya gyermekgondozással, háztartással kapcsolatos terhei mennyire megoszthatók (Szűcs 2005). A válaszadók 65%-a olyan családban neveli gyermekét, ahol két fő nagykorú él, ők általában a házastársak. Közel egynegyedük (21,6%) nyilatkozott úgy, hogy három, vagy annál több 18 évnél idősebb személy tartozik a háztartáshoz, akik többségét valamelyik fél szülőjének, illetve az anya vagy apa saját testvérének a családon belüli jelenléte jelenti. Elenyésző, mindössze 10 fő azok száma, akik egyéb rokonnal élnek együtt. 13,4% az egyszülős, más felnőttkorú személyt nem tartalmazó háztartások aránya.

4.2.1. A kisgyermekes anyák és partnereik szociokulturális paraméterei, gazdasági aktivitása

Az iskolai végzettség változóra vonatkozó válaszlehetőségek öt csoportját tartalmazta kérdőívünk: nyolc általánosnál kevesebb, nyolc általános, szakmunkásképző iskolát végzett, érettségivel, diplomával rendelkezők.

11. számú táblázat

A kisgyermekes nők iskolai végzettség szerinti megoszlása (N=405)

Iskolai végzettség	Gyakoriság	%
Kevesebb, mint 8 osztály	7	1,6
8 osztály	19	4,4
Szakmunkás	58	13,6
Érettségizett	188	44,0
Diplomás	133	31,1
Összesen (N)	405	100

Az édesanyák legnagyobb részét az érettségivel (44%) és diplomával (31%) rendelkezők alkotják, majd őket követik a szakmunkás bizonyítvánnyal bírók csoportja (13,6%), s jóval kisebb arányban jelennek meg a nyolc osztállyal (4,5%), vagy kevesebb, mint nyolc osztállyal (1,6 %) rendelkezők.

Mintánkban felülreprezentáltak a diplomával és érettségivel rendelkező nők, melynek a körükben tapasztalható magasabb válaszadási hajlandóság az oka. Ezt támasztja alá a kérdőíves adatbázisunk elemzésekor tapasztalt válaszhiányok aránya is. Jellemzően a diplomás anyák körében volt a legkevésbé megfigyelhető a válaszadás megtagadása, válaszadással kapcsolatos közömbösség, míg az iskolai végzettség csökkenésével arányosan nőtt a válaszhiányok száma.

A teljes mintában a szakmunkás bizonyítvánnyal és érettségi bizonyítvánnyal rendelkező apák többsége a jellemző. A két iskolai végzettségű csoport részesedése 33 és 31,6%. Valamivel kevesebben vannak a diplomás társak, közülük minden negyedik részt vett valamilyen felsőfokú képzésben. A két legalacsonyabb végzettségi kategóriába összesen 22 fő tartozik. 21 fő elvégezte az általános iskola nyolc osztályát, s mindössze egy fő ennél kevesebbet.

Az apák jelentős többsége, 82,7% rendelkezik állandó, bejelentett munkahellyel, s 6,6% azoknak az aránya, akik a megkérdezés időpontjában munkanélküliek voltak. Mindössze három fő volt már túl az inaktív munkavállalási koron (nyugdíjas), 2 fő tanult, 4 főt az egyéb inaktív kategóriába sorolt a megkérdezett kisgyermekes anya. Utóbbiakat az egyszerűbb elemzés és az alacsony elemszám miatt a későbbi elemzésekben összevonva kezeljük és a *nem dolgozók* elnevezéssel illetjük őket.

4.2.2. A kisgyermekes anyák gazdasági háttere

A „bevétel” változó lekérdezésénél a kvantitatív adatgyűjtési módszer jövedelemre vonatkozó ajánlására hagyatkozva nem konkrét összeg megadását vártuk. Arra kértük a válaszadókat, hogy a megadott összeghatárok közül válasszák ki a saját bevételükre leginkább jellemzőt. Így csökkenthető a válaszhianyok aránya. Ennek ellenére a nem válaszolók aránya így is meghaladta a 11%-ot.

Az anyák összesen hat jövedelmi kategóriába sorolhatták magukat. A gyakoriság a két szélsőséges jövedelmi kategóriában volt a legalacsonyabb. Kevesen, mindössze öt fő él 50 000 Ft alatti jövedelemből, míg 17-en 300 000 Ft feletti összegből. 50 001 és 100 000 Ft közötti havi bevételből gazdálkodik 9,6%, a két legtöbbek által választott kategória a 100 001-150 000 Ft, illetve a 150 001-200 000 Ft-os bevétel volt, 200 001-300 000 Ft-ból gazdálkodik 15,5%.

A család anyagi hátterére vonatkozó kérdésünkben az anyák szubjektív véleményére is kíváncsiak voltunk. A havi átlagos bevétel ugyanis önmagában nem igazán beszédes, hiszen az érintettek másképpen vélekednek egy havi 200 000 Ft összegű bevételről, preferenciáiknak, sajátos élethelyzetüknek megfelelően. Azonban az „*Ön hogyan vélekedik*”...kérdések válaszaiban már megjelenik a megkérdezettek azon meglátása, hogy a rendelkezésükre álló bevételükkel, a kiadásaikhoz képest mennyire elégedettek. A gond nélkül megélők csoportját 34 fő alkotja. Ez bőven magában rejti a 300 000 Ft feletti bevételről beszámolókat. 26,7% ügyes beosztással kijön a pénzből, 45,9% -nak vannak kisebb anyagi gondjai, gyakori anyagi nehézségekről 11,7% vallott.

Az iskolai végzettséggel egyenesen arányosan nő a család anyagi helyzetével elégedettek aránya, mely minden bizonnyal arra utal, hogy a magasabb végzettség kedvezőbb foglalkoztatást és ezáltal bérezést von maga után. Viszonylag alacsony az anyagi terhek nélkül élők aránya, azonban ennek mértéke és az iskolai végzettség kapcsolata nem egyértelmű. A diplomával rendelkezők 10%-a, az érettségizettek 2,7%-a, a szakmunkások 13,2 %-a mondta azt, hogy minden gond nélkül megél a rendelkezésére álló jövedelemből.

A gyermekek száma szintén meghatározó az életszínvonal milyenségéről vallott nézetek tekintetében. A növekvő gyermekszám függvényében emelkedik az anyagi nehézségekkel küzdők aránya. Míg az egygyermekesek 49,3%-nak vannak kisebb-nagyobb anyagi gondjai, addig a kétgyermekesek 53%-át, a három és több gyermekesek 55%-át érinti ez a probléma. Azok, akik a legkisebb gyermekük születése előtt nem dolgoztak, érthető módon nagyobb arányban nyilatkoztak megélhetési problémákról, mint a

munkaviszonyban állók. Előbbiek 50,5%-a számolt be megélhetési gondokról, utóbbiaknál ez az arány 30%. A gyermeküket egyedül nevelők közül senki sem válaszolta azt, hogy ne lennének anyagi gondjai. A házasságban és az élettársi kapcsolatban élőknel ez az arány 5-20%. Az anyagi nehézségek mindhárom csoportban jellemzőek, azonban az egyszülős családok több mint fele küzd ideiglenes vagy gyakran jelentkező anyagi nehézségekkel.

4.3. Az anyák foglalkoztatási jellemzői

A gyermekvállalást megelőző munkaerő-piaci jelenlétnek számos előnye van. Hátrányként csak az említhető, hogy azok az anyák, akik hosszabb munkaviszonyt követően alapítanak családot, nagyobb valószínűséggel szülnék húszas éveik végén, harmincas éveik elején. Esetükben a további gyermek vállalása kerülhet veszélybe. Ez a probléma elsősorban az oktatási rendszerben huzamosabb ideig maradó, tehát a felsőfokú végzettséggel rendelkező anyákat érinti jobban, akikre kevésbé jellemző, hogy közvetlenül, tanulmányaikat befejezve gyermeket vállalnának. Sokkal gyakrabban választják a diploma megszerzése után a fizetett munkát.

Az előnyök között említhető, hogy a szülést megelőző munkaerő-piaci kötődés meghatározza a gyermekgondozással összefüggésben igénybe vehető ellátást, melynek összege kedvezőbb a szülés előtt dolgozók számára. Pozitívumként említhető az is, hogy akik a szülés előtt munkahellyel rendelkeztek, azoknak a munka világába történő visszatérés szinte zökkenőmentes, kivéve, ha jogutód nélkül szűnik meg a munkáltató. A válaszadó 427 fő édesanya közül 23,7% nem rendelkezett a szülés előtt munkaerő-piaci tapasztalattal, ők a gyermekvállalást megelőzően nem dolgoztak. A családalapítást megelőzően munkaviszonnyal bírók többsége (53,4%) állami, önkormányzati intézményben dolgozott a legkisebb gyermek születése előtt, 11,4% nagyvállalatnál, 21,8 % közepes és kisvállalatnál, civil szervezetnél 2,5 %, 5,5 % egyéni vállalkozásban. A gyermekes nők több mint háromnegyede a szellemi, szolgáltató, egynegyedük a fizikai szolgáltató szektorban, közel 10%-uk pedig a szellemi és fizikai termelői szektor állományában végzett fizetett munkát. A megkérdezettek 80%-a heti negyven órában, 13,3 százalékuk több műszakban, és 12% rugalmas munkaidőben dolgozott. Részmunkaidős foglalkoztatásról az érintettek 8,9%-a nyilatkozott, mely az országos trenddel közel azonos mértékű. Heti 40 óránál hosszabb munkaidőről az érintettek 5%-a számolt be.

A mintába került anyák közül a legnagyobb munkatapasztalattal bíró 18 évet dolgozott a gyermekvállalást megelőzően és voltak, akik pár hónapos munkaviszony után, vagy pályakezdőként szültek. A nők első terhességük előtt átlagosan 44,1 hónapot, tehát 3 év nyolc hónapot töltöttek a munka világában. Ez a gyermekvállalási kor kitolódásának ismeretében igen rövid időnek tűnik, azonban a felsőfokú végzettségük mintán belüli felülreprezentáltsága magyarázhatja ezt a jelenséget. Hazánkban a felsőfokon, nappali képzésben tanulók húszas éveik elején, közepén szerzik meg diplomájukat, s ezt követően néhány év munkatapasztalat után szülik meg első gyermeküket (Spéder 2006). A munkatapasztalatra, s annak időtartamára a családban nevelkedő minden egyes gyermekre lebontva külön-külön rákérdeztünk. Míg az első gyermek megszületését követően az anyák átlagosan három és fél évet dolgoztak, addig a második gyermek vállalását megelőzően már csak valamivel több mint másfél évet (19,8 hónap). Ezt követően minden további gyermek jelentősen csökkentette a két szülés közötti foglalkoztatottság idejét. Ebből arra következtethetünk, hogy a két szülés között az édesanyák úgy kalkulálnak, hogy viszonylag rövid időre térnek vissza a munkaerőpiacra, mely időtartam alatt megszerzik a jogosultságot a magasabb összegű munkaviszonyhoz kötött gyermekgondozási díjra. Okfejtésünket nem tudjuk alátámasztani a kérdőívek válaszaiból, hiszen arra konkrétan nem kérdeztünk rá, hogy az anyák miért mentek vissza dolgozni két szülés között. Azonban a tudatos családtervezésre vonatkozó válaszok, ha közvetve is, de igazolják fenti magyarázatunkat, mely szerint a válaszadók közel háromnegyede tervezte legutóbbi terhességét. 12% ugyan tervezte legkisebb gyermekének születését, azonban ennek realizálódását egy későbbi időpontban képzelték el és közel ugyanennyien egyáltalán nem tervezték legutóbbi terhességüket.

12. számú táblázat

Tervezte-e legutóbbi terhességét? (N=406)

	Gyakoriság	%
Nem tudja	2	0,5
Tervezte	310	72,6
Későbbre tervezte	50	11,7
Egyáltalán nem tervezte	44	10,3
Összesen	406	100,0

A gyermekszám és a terhesség tervezettség között szignifikáns kapcsolatot tapasztaltunk. A családban nevelkedő gyermekek számának növekedésével lineárisan nőtt a nem tervezett illetve a későbbre várt gyerekek száma. Az egy és kétgyermekesek 7,9 illetve 9,3%-a, míg a háromgyermekesek közül minden harmadik válaszolt úgy, hogy nem tervezte legutóbbi gyermekét. Az öt négygyermekes anyuka közül kettő nyilatkozott hasonlóan.

Az iskolai végzettség függvényében szintén szignifikáns kapcsolat jelenlétét igazoltuk (Fisher's $p=0,003$). A legfeljebb nyolc általánost végzett anyák közül minden harmadik, a szakmunkások 13,4%-a, az érettségizettek 8,5 %-a és a diplomások 6,9%-a nem tervezte legkisebb gyermekét. A későbbre tervezők aránya is ennek megfelelően alakult, azzal a különbséggel, hogy e tekintetben a diplomások (12,7%) megelőzték az érettségivel rendelkezőket (8,5%). Az első szülés előtt kevesebb, mint egy évet dolgozott az anyák 16,6 %-a, ők az akkori jogszabályok miatt nem szereztek jogosultságot a magasabb összegű gyermekgondozási díjra. A diplomával rendelkezők átlagosan 32 hónapot dolgoztak az első szülést megelőzően, az érettségizettek 37,6 hónapot. Fele ennyi munkaerő-piaci tapasztalatra tettek szert a szakmával rendelkezők (16,1 hónap), s még ennél is rövidebb időt töltöttek a munka piacán a nyolc általánossal vagy azzal sem rendelkezők (11,2 hó).

A gyermekek száma szerint vizsgálva a munkatapasztalatot (11. számú ábra) azt találtuk, hogy a gyermekek számának emelkedésével csökkent a terhességet megelőzően munkaviszonyban állók aránya. Míg az első terhesség előtt a megkérdezettek 78%-a dolgozott, addig a második várandósság előtt ez az arány már csak 43%, a harmadik és további terhességek előtt, pedig 38,3% volt. Ennek oka, hogy a válaszadó édesanyák jelentős része (első gyermek után 37,4%, második gyermek után 29,3%) a további terhességek előtt, nagyobb gyermekükkel voltak otthon.

4.3.1. Az anyák gazdasági aktivitása

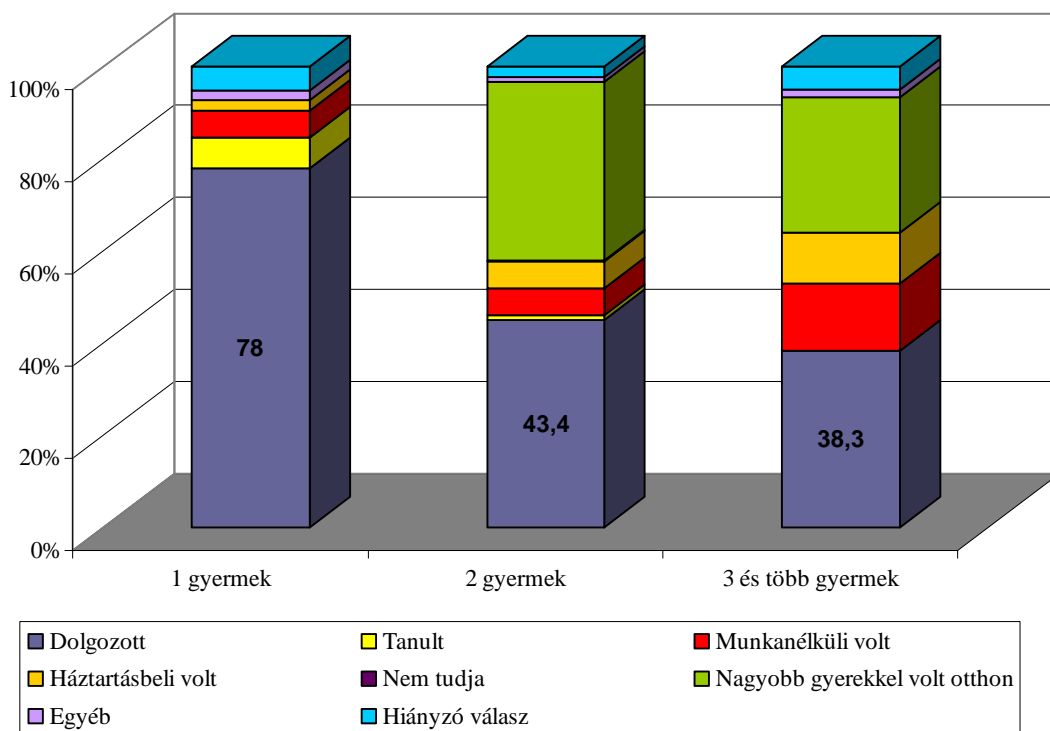
Az anyák iskolai végzettsége és gazdasági aktivitása között szignifikáns kapcsolat van (Fisher's $p=0,013$). Minél magasabb az érintett anya iskolai végzettsége annál valószínűbb, hogy dolgozott legkisebb gyermeke születése előtt. Mindkét almintánál igazolódott a magasabb emberi tőke munkaerő-piaci haszna. A diplomások között volt a legalacsonyabb és a legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők körében a legmagasabb a gyermekvállalást megelőzően a munkaerőpiacon kívül rekedtek aránya.

A jelenleg gyeden/gyesen lévő között a diplomások csoportjában találtuk a legtöbb, a tanulmányok befejezését követően gyermeket vállaló anyát, s ezen alminta mintegy 10%-a válaszolt úgy, hogy jelenleg otthon lévő gyermeke közvetlenül a különböző fokú tanulmányok végeztével született. A dolgozó anyák almintájában ez az arány 2,6%-os volt. A munkanélküliek és háztartásbeliek, a dolgozó nők almintán belüli aránya 3,8%, a gyeden/gyesen lévőknél 12,6%. Míg a dolgozó anyáknál nem talákoztunk olyan diplomás anyával, aki a gyermekvállalást megelőzően munkanélküli vagy háztartásbeli lett volna, addig a jelenleg otthon lévőknél közel 10% tartozott ebbe a kategóriába.

Fentiek figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy összességében a két alminta munkaerő-piaci kötődése jelentősen eltér egymástól, e tekintetben a gyeden/gyesen lévő hátránya rajzolódik ki.

11. számú ábra

A gyermekvállalást megelőző gazdasági aktivitás (N=427)

(Fisher's $p=0,082$)

A gyermekszám függvényében emelkedik a két terhesség között munka nélkül maradók aránya. A három és többgyermekesek közel 15% válaszolta azt, hogy legutóbbi terhessége előtt munkanélküli volt. Ez majd háromszorosa az egy-, és kétgyermekesekhez képest. Hasonló tendencia figyelhető meg a háztartásbeliek mennyiségi változásában is.

4.3.2. A fizetett munkavégzés megszakítása

A munkától távol töltött időszak nem azonos a gyermekgondozási szabadságon töltött idő hosszával. Ez az eset akkor állna fent, ha a munkaviszonyban álló kismamák a szülés napjáig dolgoznának. Azonban az anyák válaszából kiderül, hogy többségük ennél hamarabb felhagyott az aktív munkavégzéssel, így a munkától távol töltött időszak ezzel az időintervallummal bővül. Ennek feltérképezését tette lehetővé, hogy a kérdőívünkben rákérdeztünk arra, hogy a válaszadó a terhesség hányadik hetéig dolgozott.

13. számú táblázat

A terhesség hányadik hetéig dolgozott? (N=427)

	Első gyermekével	Második gyermekével	Harmadik gyermekével	Negyedik és további gyermekével
A várandóság hete (átlag)	28,7	27,4	20,9	23,7 ¹⁰

A megkérdezettek átlagosan a várandóság 28,7 hetéig dolgoztak első gyermekükkel, a második gyermeknél a 27,4 hétig, a harmadiknál 20,9, míg a negyedik és további gyermek esetében a terhesség 23,7. hetéig. A munkából való kilépés időpontja igen változatos képet mutat. A gyermekvállalással összefüggésben, a legkorábban kilépő, várandósága harmadik hétben hagyott fel a munkavégzéssel, 15 fő a szülésig dolgozott. Összességében vizsgálva a kilépés időzítésének tendenciáját, azt tapasztaltuk, hogy a válaszok több kiemelkedő időpont köré csoportosultak, a 9., a 12., a 30. és a 40. hét köré. A nők több mint egyötöde a 30-32. hét között, egynegyedük a terhesség 12. hetéig dolgozott, ezen belül a legtöbben a terhesség 9. hetéig, tehát addig, amikor már nagy valószínűséggel túl voltak a korai vetélés szempontjából legrizikósabb időszakon. Ugyanezzel magyarázzuk azt az eredményt, hogy a nők 56% a 9-12. hét közötti időtartamot tekintette a legideálisabbnak arra, hogy munkahelyükön felettesüknek, kollégáiknak bejelentsék terhességük tényét, akik a válaszadók közel háromnegyede szerint támogatóan viszonyultak a hír bejelentőjéhez. Az édesanyák közel 40%-a, a 30-40. hét közötti időpontot valamelyikét jelölte meg a munkából való kilépés időpontjaként. Akik nem sokkal a kiírt szülés előtt hagytak fel a

¹⁰ Az elemszám alacsony.

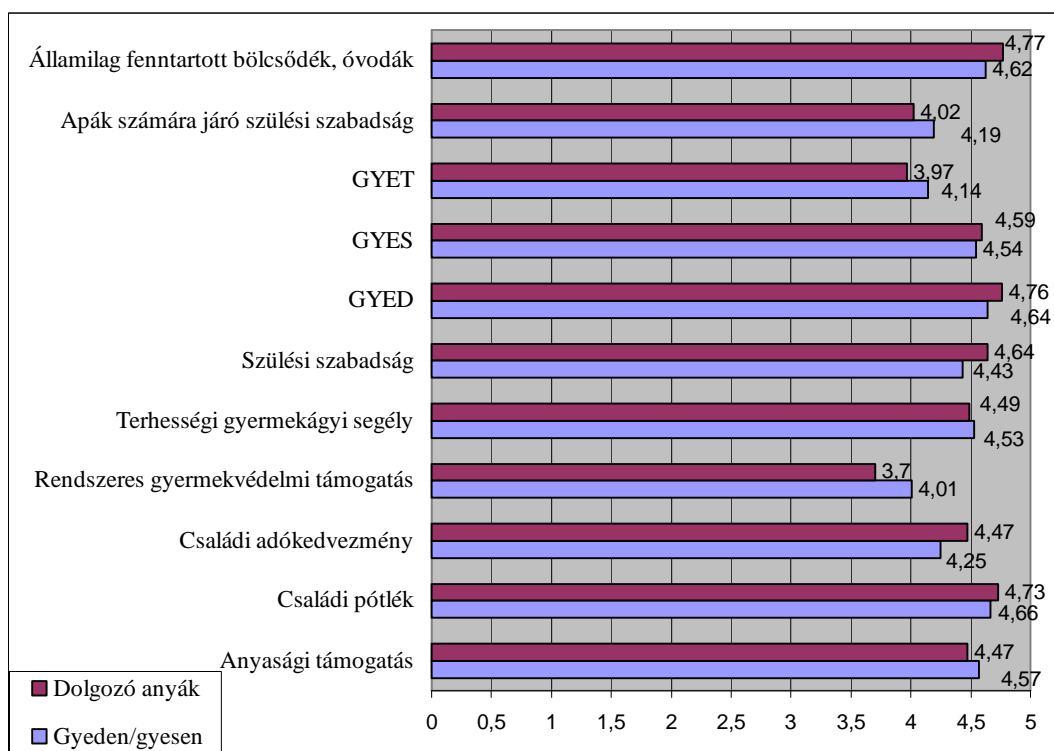
fizetett munkavégzéssel, azok többsége szülési szabadságra ment. Jelentős a veszélyeztetett terhesség és egyéb egészségügyi okból, utazási nehézségek és munkahelyi környezet miatt távol maradók aránya.

4.4. Családtámogatások igénybevétele

Vizsgálatunk alanyait arra kértük, hogy ötfokú skálán értékeljék, hogy az adott családtámogatási formákat mennyire tartják fontosnak. Az osztályozásra kerülő ellátási formák közül azok kerültek vizsgálatunk fókuszába, melyeket az állami szabályozás a gyermek születéséhez, neveléséhez köt (12. számú ábra).

12. számú ábra

Ön mennyire tartja fontosnak a családtámogatási formákat? (N=427)
(ötfokú skálán)

Mindkét almintá igen fontosnak tartja a felsorakoztatott családtámogatási formákat, szinte minden esetben 4 és 5 közötti átlagértékek jelentek meg. A kivételek közé tartozik a rendszeres gyermekvédelmi támogatás, melyet a dolgozó anyák átlagosan 3,7-es, a gyeden/gyesen lévő anyák pedig 4-es fontosságúnak értékelték. A relatív alsó mezőnybe

tartozik még a GYET és az apák számára járó szabadság. A leginkább fontosnak tartott ellátási formának a családi pótlék és a GYED bizonyult. Előbbit a teljes minta 77, utóbbit 76%-a értékelte ötös osztályzattal, vagyis tartotta a leginkább fontosnak.

A gyermekvállalást megelőzően munkával rendelkezők körében a GYED prioritása a legerősebb, 83%-uk vélte úgy, hogy számukra ez a családtámogatási forma a legfontosabb. Érthető, hiszen a munkaviszonyban álló, átlagos keresettel rendelkezők számára a GYED egy viszonylag kedvező összegű és időtartamra szóló ellátási forma, mely egyfajta anyagi biztonságot szavatol az otthon töltött időszakra. A szülést megelőzően munkanélküli, háztartásbeli és tanuló anyák 57%-a vélekedett hasonlóan. Körükben a GYES vált a leginkább favorizált ellátássá, háromnegyedük választotta a legfontosabb támogatási formák közé. A családi pótlék tapasztalható támogatottsága annak köszönhető, hogy minden gyermekkel rendelkező család számára, viszonylag hosszú periódusra jár.

Az állam által fenntartott bölcsődék, óvodák minkét vizsgált csoport számára igen fontosak, összességében a három legmeghatározóbb családtámogatási formák közé sorolták az anyák. Százalékos megoszlásban azt tapasztaltuk, hogy a gyeden/gyesen lévők 73,5%-a, míg a dolgozó anyák 83%-a válaszolta, hogy teljes mértékben fontos számukra a gyermekgondozás intézményes formája. A két almitánál megfigyelhető közel 10%-os különbség arra utal, hogy a munkaerőpiacra már visszatért anyáknál a munkavégzés időtartamára szóló gyermekelhelyezés központi kérdés a munka és család konfliktusának kezelésében.

A készpénzes családtámogatási formák a gyermekneveléssel kapcsolatos megemelkedett családi kiadások enyhítésére, míg a természetben nyújtott szolgáltatások a családdal, gyermekneveléssel kapcsolatos teendők és a munkavégzés összehangolásának megvalósítására szolgálnak. A gyermeket nevelő anyák számára láthatóan mindkettő fontos, hiszen az általuk megjelölt négy fajsúlyosnak ítélt kategóriák a GYED, a GYES, a családi pótlék, és a gyermekek napközbeni ellátását szolgáló, állam által finanszírozott bölcsődék, óvodák voltak. Az egyes ellátások igénybevételi megoszlása is ennek megfelelően alakult. A családi pótlék igénybevétele, illetve tervezett igénybevétele a minta szinte teljes körére jellemző volt, hasonlóan az anyasági támogatáshoz és a terhességi gyermekágyi segélyhez. A népszerű családtámogatási formák közé tartozik a GYED is, a megkérdezettek háromnegyede él, illetve kíván élni ezzel a lehetőséggel. A fennmaradó 15% a jogosultság hiánya miatt utasította el azt az ellátási formát. A válaszadók 68%-a mondta azt, hogy igénybe vette, vagy tervezi, hogy igénybe veszi a GYES-t, vagyis az anyák megközelítőleg 30%-a nem tervezi, hogy a gyermekgondozási szabadság maximális

időtartamára otthon marad a gyermekével. A legkisebb igénybevételi ráta a rendszeres gyermekvédelmi támogatáshoz, a GYET-hez és az apa szülési szabadságához kapcsolódik. Nem véletlen, hiszen utóbbi két ellátási forma a fontossági sorrend legvégére került. A megkérdezett anyák közül minden második élt, s további 29 %-a tervezi, hogy élni fog a gyermekek napközbeni ellátását biztosító, bölcsődei és óvodai ellátással. Ezzel összhangban van, hogy a teljes minta 78%-a az egyik legfontosabb családtámogatási formaként értékeli az elsősorban állami óvodákat, bölcsődéket.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy az anyák hogyan gondolkodnak arról, hogy kisgyermeket nevelő nők problémáinak megoldásában kinek kell, kellene vállalni a legnagyobb szerepet. Ezért arra kértük őket, hogy rangsorolják az alábbi szereplőket: állam, barátok, civil szervezetek, család, egyházak, munkáltatók és önkormányzat. A teljes minta 57%-a a család elsődlegességét hangsúlyozta, de igen jelentős az állami szerepvállalást igénylők aránya, melyet 33% sorolt az első helyre. Viszonylag sokan, minden negyedik anya számít első helyen a barátok segítségére, s valamivel kevesebben az önkormányzatokra, civil szervezetekre és az egyházakra.

A gyermeket nevelő családok összjövedelmének jelentős hányadát a készpénzes családtámogatások alkotják. Ezek az ellátások a 3 évesnél fiatalabb gyermeket nevelők esetében elsődleges fontosságú bevételi forrásként jelennek meg. A családtámogatásoknak a háztartások jövedelmén belüli aránya a gyermekek száma, egészségügyi állapota, s a család típusa szerint differenciált. Hazánkban a 0-3 éves korú gyermeket nevelő családok összjövedelmének a 24,5%-át a készpénzes családtámogatási ellátások teszik ki (Gábos 2008). Ezt alapul véve, saját mintánkhoz tartozó édesanyákat arra kértük, hogy becsüeljék meg, hogy a családi pótlék, a GYED, GYES és egyéb gyermeknevelési támogatás együttesen mekkora részét jelenti a háztartásuk havi bevételének. A dolgozó anyák jövedelmének átlagosan 20%-át alkotják a különböző pénzbeli családtámogatási ellátások, és ennek közel kétszeresét 37%-át a gyeden/gyesen otthon lévő anyáknak. Figyelemre méltó és egyben még sem meglepő, hogy a gyeden/gyesen lévő anyák 10%-a nyilatkozott úgy, hogy a család bevételének fele vagy annál nagyobb része a családtámogatásokból származik. Közülük kerültek ki azok is, akik a támogatás súlyát 100%-osnak ítélték.

4.4.1. A családtámogatások munkaerő-piaci hatása

Bálint és Köllő (2008) a családtámogatások munkaerő-piaci hatásának vizsgálatában arra a következtetésre jutottak, hogy a magyar kisgyermekes anyák alacsony foglalkoztatási rátájának egyik oka, hogy a hazai családtámogatási rendszer hosszú időtartamra szóló otthonmaradást kínál az anyák számára.

A családtámogatások munkaerő-piaci hatását két ellátási forma, a GYED és a GYES igénybevételén és tervezett igénybevételén keresztül mértük. Úgy jártunk el, hogy mindkét almintánál megnéztük, hogy a válaszadó anyák a fent említett két gyermekgondozási szabadság közül melyik lehetőséggel éltek, illetve kívántak élni s ez alapján láthatóvá vált, hogy azok akik a GYED után nem választották a GYES-en tölthető periódust, azok az anyák a gyermek három éves koránál hamarabb megjelentek a munkaerőpiacon. A GYES által nyújtott három éves időtartamra szóló ellátási formát igénybe vevők jelentős része a gyermek három éves korában vagy később állt munkába illetve tervezte újbóli munkaerő-piaci jelenlétet. Azonban voltak olyanok is, akik megjelentek a GYES-t igénybevevők körében, viszont annak lejárta előtt újra munkába álltak.

A dolgozó anyák 15%-a munkaviszony híján csak a GYES-t tudta igénybe venni. A magasabb összegű ellátásra jogosultak (GYED), 21,2%-a nem élt a kétéves periódust felváltó GYES lehetőségével, ők a második év végéig visszatértek dolgozni. A GYES-t igénybevevő anyák jelentős része nem merítette ki teljesen a három éves periódust, 47,6%-uk a gyermek 36 hónapos kora előtt, tehát a GYES-re való jogosultsági időtartam lejártát megelőzően visszatért a munkahelyére.

A gyeden/gyesen lévő anyák 80%-a tervezi, hogy igénybe veszi a GYES-t, tehát ennél a csoportnál várható, hogy mindössze 20%-uk tér vissza a gyermek három éves koránál hamarabb. Meg kell jegyezni, hogy a jelenleg otthon lévő anyák körében ezek a tervek időközben módosulhatnak, így a megkérdezés pillanatában tervezett és majd a későbbiekben megvalósult munkaerő-piaci visszaáramlás nem biztos, hogy egybeesik.

A családtámogatások munkaerő-piaci hatását hazánkban eddig egyetlen vizsgálat elemezte. Bálint és Köllő (2008), arra az eredményre jutott, hogy az anyák többsége kimeríti a maximális jogosultsági időtartamot, így a szülést megelőzően munkaviszonyban állók átlagosan 3,7 évet, míg a korábban nem dolgozó anyák 4,7 évet töltenek otthon első gyermekükkel. Saját vizsgálatunk eredményei ennek ellent mondanak. Ha figyelembe vesszük, hogy saját mintánkhöz tartozó anyák átlagosan a várandótság 29. hetéig dolgoztak, tehát a szülés előtt tizenegy héttel hagytak fel a fizetett munkával és ehhez hozzáadjuk a

visszatérés tényleges és elképzelt időpontját, akkor megkapjuk az otthon töltött időszak hosszát.

A dolgozó anyák átlagosan a gyermek 25,7 hónapos korában tértek vissza dolgozni, míg a gyeden/gyesen lévők, elképzeléseik szerint, gyermekük 31,9 hónapos lesz mikor újra munkába állnak. Így a dolgozó anyák átlagosan 28,5 hónapot, míg a jelenleg otthon lévő anyák 34,7 hónapot töltenek majd otthon gyermekgondozási szabadságon. Látható, hogy mindkét minta esetében három éven belül marad az otthon töltött időtartam. Az országos és saját adataink által mért különbség jelentősnek mondható, melynek egyik oka az lehet, hogy a gyermekgondozási szabadság alatt felhalmozódott munkavégzéshez kapcsolódó szabadság időtartamára vonatkozó adat nem állt rendelkezésünkre, így annak figyelembevételétől el kellett tekintenünk. Valószínűsítjük, hogy Bálint és Köllő számításában ez az időszak is szerepel, azonban meglátásunk szerint a fent említett különbséget ez nem magyarázza teljes mértékben.

4.5. Az otthon töltött időszak jellemzői, emberi tőke-beruházás a gyermekgondozási szabadság alatt

A szülést követően, a gyermekkel otthon töltött időszakban az anya legfontosabb feladata a gyermek ellátása, gondozása. Kétségtelen, hogy a gyermek első éveiben meghatározó az anya maximális jelenléte, mely nagyban hozzájárul a gyermek kognitív és érzelmi fejlődéséhez. Mindemellet több hazai tanulmány, Bukodi és Róbert (1999), Váradi (2006), Gábos (2008) említi, hogy a hosszú gyermekgondozási szabadság rontja az anyák munkaerő-piaci esélyeit. A munka világtól távol töltött időszak erodálja a munkaerőpiacon hasznosítható tudást, készségeket, növeli az anya emberi tőke-veszteségét. Ezzel ellentétben az anya túl korai visszatérése csökkenti a gyermek nevelésére fordított időt, s ezáltal kiéleződik a család-munka konfliktusa. A munkahelyi rossz közérzet, az esetleges túlóra nem kedvez a két terület harmóniájának, melyet tovább ront az anya lelkiismeret furdalása, melyet a korai visszatérés miatt érez.

Dolgozatunkban nem vállaljuk e két megközelítés disszonanciájának feloldását. Inkább azt vizsgáljuk, hogy az anya, a gyermekkel otthon töltött időszak alatt készül-e tudatosan a munkaerő-piaci visszatérésre. Tett-e és ha igen, milyen lépéseket annak érdekében, hogy a visszatérés a lehetőség szerint gördülékenyen történjen. Ezzel kapcsolatban azt vizsgáljuk, hogy az anya a gyermekgondozási szabadság alatt élt-e az emberi tőke-beruházás

valamelyik eszközével. Ezt két szempont szerint vizsgáltuk az otthon töltött időszakra vonatkozóan. Az emberi tőke-beruházás egyik színtere a munkaerőpiac, ahová a kisgyermeket nevelő anyák a gyermekgondozási szabadsággal párhuzamosan bekapcsolódhatnak. A másik terület pedig a gyeden/gyesen lévő anyák képzésbe, átképzésbe történő bekapcsolódása. A gyermekkel otthon töltött időszakban végzett, fent említett két tevékenység hozzájárul az anya emberi tőkájének gyarapításához. A GYES melletti munkavégzés azáltal, hogy az anya így kevésbé szakad el teljes mértékben hosszú időre a munkahelyétől, s így a gyermekgondozási időszakban tovább gazdagíthatja munkaerő-piaci tapasztalatát. A GYES lejárta előtt bekapcsolódva a munkaerőpiac vérkeringésébe, tudását, készségeit frissen tartva megkönnyíti végleges munkaerő-piaci integrációját. Az oktatásba való bekapcsolódással, a tudás gyarapításával a későbbiekben lehetőségük nyílik az anyáknak arra, hogy más, a megváltozott családi körülményeihez jobban illeszkedő munkahelyen álljanak munkába a gyermekgondozási szabadság lejárta után. Az említett két területen történő emberi tőke-beruházás hozzájárul a család összevételének növekedéséhez s a család jövedelmi helyzetének javulása egyben lehetővé teszi a gyermekekre fordított kiadások növekedését, mely segíti a gyermek emberi tőke-beruházását (Gábos 2008).

4.5.1. A családtámogatások rendszere, mint az emberi tőke-beruházás eszköze

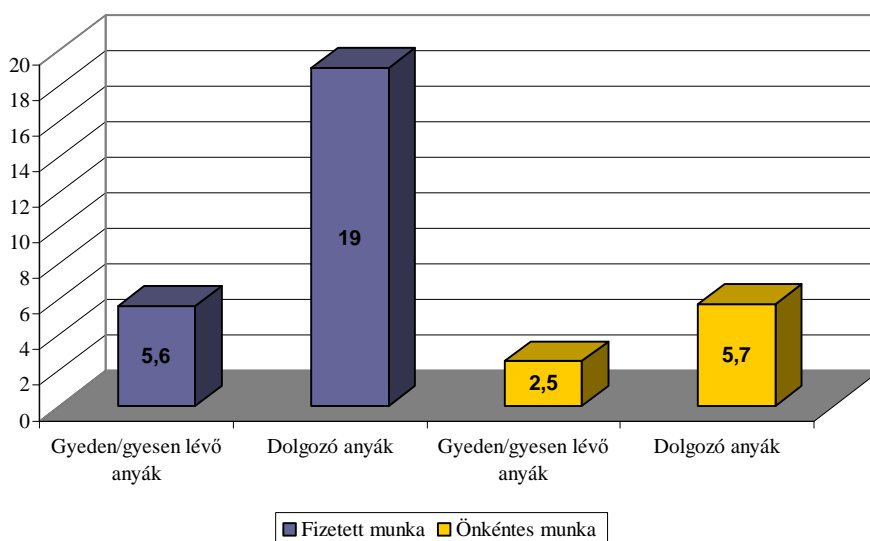
A családtámogatási rendszer alapvető funkciója a gyermekvállalással kapcsolatos anyagi terhek enyhítése. Gábos (2008) új megvilágításba helyezi a családtámogatások eszközeit. Véleménye szerint felfoghatók úgy, mint az emberi tőkébe-beruházást, felhalmozást elősegítő tényezők összessége, melyek megtérülésének négy területét említi. Egyrészt hozzájárulnak a gyermekszám növekedéséhez, másrészt hatnak a gyermekek érzelmi és kognitív fejlődésére. Az elégtelen anyagi, emberi, kulturális erőforrással rendelkező szülők gyermekeinek elősegíti az emberi tőke-felhalmozását. Végül, a munkavállalás és gyermeknevelés összehangolásának elősegítésével csökkentik az anya emberi tőke-vesztését (saját vizsgálatunkban ez utóbbira fókuszálunk). Ennek érdekében lehetőség van a GYES melletti munkavégzésre, mely megakadályozza, hogy az anya hosszú időre kiessen a munka világából. Frey (2002) és Váradi (2006) rámutattak, hogy azoknak a kisgyermekes anyáknak, akik a GYES alatt dolgoztak és így tartották a kapcsolatot a munkahelyükkel, problémamentesebb volt a munkaerő-piaci integrációjuk, mint azoknak, akik nem.

A gyermekgondozási szabadság ideje alatt történő jövedelemszerző tevékenység szabályozása 1999. óta többször módosult. Jelenleg GYES és GYET alatt lehet munkát vállalni, azonban csak részmunkaidőben. 2006-tól 2011 közepéig ez a lehetőség a teljes munkaidőben történő foglalkoztatásra is kiterjedt. Adatfelvételünk ebbe a köztes időszakban történt (2010), így válaszadóink még élhettek a GYES melletti teljes munkaidős foglalkoztatás lehetőségével. Az országos tapasztalat szerint, az ILO-OECD definíciója alapján, a kisgyermekes anyák elenyésző része, átlagosan 4%-a végzett jövedelemszerző munkát az ellátás igénybevétele alatt. Az MEF erre irányuló adatai kedvezőbbek, felmérésükben a fenti 4%, 15-20% -ra módosult. Ennek az az oka, hogy utóbbi adatfelvétel a legális munkán túl a rejtett munkát is mérte (Ferge 2010).

Saját kutatási eredményeink a két említett felvétel által megállapított mutatók között helyezkednek el, de inkább a MEF országosan mért átlaghoz közelítenek. Kérdésünkben nem határoztuk meg konkrétan a jövedelemszerző tevékenység definícióját, egyszerűen arról érdeklődtünk, hogy az érintettek végeztek vagy végeznek-e valamilyen fizetett vagy önkéntes munkát a gyermekkel otthon töltött időszakban. A teljes mintában szereplő anyák 11,5%-a végzett fizetett munkát a gyermekgondozási szabadság alatt, s 5,4%-uk monda azt, hogy valamilyen önkéntes tevékenységben vett részt. Meg kell jegyezni, hogy a dolgozó és gyeden/gyesen lévő anyák közötti részvételi arány jelentősen eltér. Előbbiek 19%-a, utóbbiak 5,6%-a dolgozott, s kapott bért a gyermekgondozási szabadság alatt. Ez a különbség magától értetődő, hiszen a gyeden/gyesen lévők egy későbbi időpontban megjelenhetnek még a munkaerőpiacon. (13. számú ábra)

13. számú ábra

A GYES mellett fizetett munkát végzők aránya (N=72)

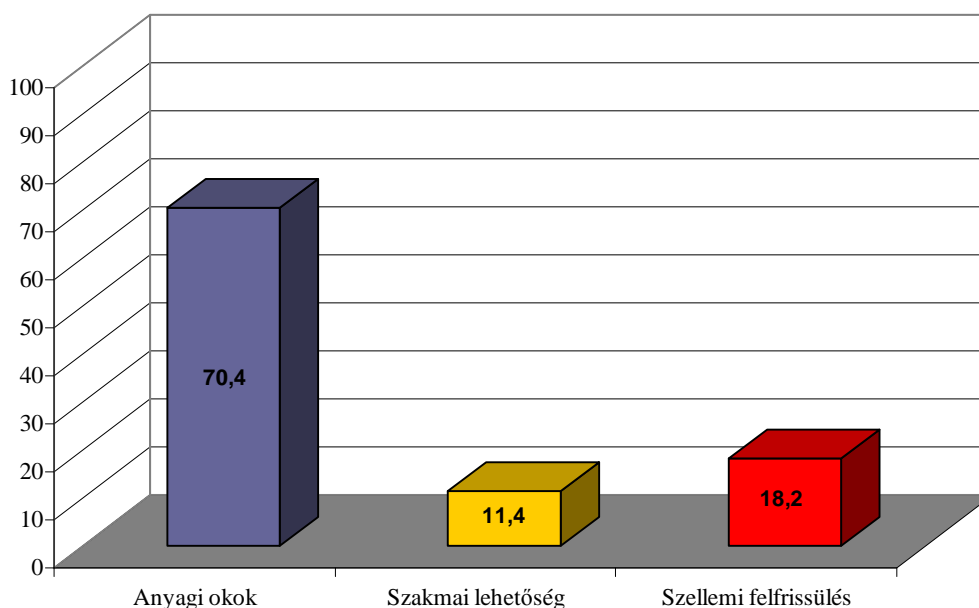
A gyermekgondozási szabadság alatt dolgozók közel háromszor annyian végeztek fizetett munkát, mint valamilyen önkéntes tevékenységet. A fizetett munkát végzőkön belül a legtöbben 53,1% részmunkaidőben, 37,5% esetenként dolgoztak, s mindössze 9,4% választotta a teljes munkaidejű, rendszeres munkavégzést.

Talán nem meglepő, hogy a GYES-sel párhuzamosan dolgozók munkaerő-piaci aktivitása elsősorban a gyermekvállalást megelőzően munkaviszonyban állók számára adatott meg. A szülést megelőzően nem dolgozó anyák közül, mindössze két fő jelezte GYES alatti munkavégzésének tényét. Ők az esetenként dolgozók körébe tartoztak, tehát egy esetlegesen adandó bevételi forrásra mondtak igent. Eredményeink azt a már sokak által megfogalmazott tényt támasztják alá, mely szerint a munka világához kevésbé kötődő anyák munkavállalási lehetősége kedvezőtlenebb, mint a magasabb munkatapasztalattal rendelkezőké, s ez a gyermekgondozási szabadság periódusában is tapasztalható.

A GYES mellett dolgozók legnagyobb arányban a magasabb iskolázottságú rétegeknél figyelhető meg, mégpedig mind az érettségivel, mind a diplomával rendelkezők körében kétszer magasabb volt a fizetett munkát végzők aránya, mint az általános vagy szakiskolát végzeteknél. Az okok számbavételénél magyarázó tényezőként jelenik meg az a tény, hogy a gyermektámogatási rendszert igénybevevők körében 1995-2003. között nőtt azoknak a száma, akik a gyermekvállalást megelőzően nem rendelkeztek munkaviszonnyal. Így ennek a csoportnak a munkaerő-piaci kötődése igen gyenge, ők nagyobb valószínűséggel „ragadnak bent” a rendszerben. Ezeknek a kisgyermekeseknek a munkavállalási lehetőségei korlátozottabbak nemcsak a GYES, GYET alatt, de azok lejártá után is (Bálint és Köllő 2007).

A gyermekgondozási szabadsággal egy időben munkát végzők jelentős része (70,4%) anyagi okok miatt tért vissza hamarabb a munka világába, ettől jóval kisebb arányban voltak azok, akiket a szellemi felfrissülés, a szakmai előmenetel lehetősége motivált. A diplomával rendelkezők munkavégzésének indokai mutatták a legváltozatosabb képet, míg a többi iskolai végzettségű csoport indokai homogénnek tekinthetők. Utóbbiak közül, két fő kivételével (ők a szellemi felfrissülést jelölték meg), mindenki anyagi okokkal magyarázta a GYES alatti munkavégzését. A diplomásoknál is a plusz pénzkereseti lehetőség volt a meghatározó tényező, de közülük kerültek ki az előmeneteli lehetőségre, a szakmai felfrissülésre vágyók és a túl hosszú távol maradási hátrányosan értékelők is. (14. számú ábra)

Munkavállalási motivációk (%) (N=72)
(teljes minta)

A vártak megfelelően a jelenleg gyermekükkel otthon lévő anyák közül igen kevesen (5,6%) dolgoztak a megkérdezés pillanatában a gyerekgondozási szabadság alatt. Meghatározó részük fizetett munkát végzett, melyet inkább anyagi okokkal indokoltak. A szakmai előmenetel lehetősége ebből az almintából senkit sem buzdított munkaerő-piaci szerepvállalásra.

Eredményeink alapján megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált kisgyermekes anyák tekintetében a családtámogatás azon típusa, mely a gyermeknevelés és a munka összhangjának megteremtését elősegítő eszközként definiált Gábos (2008), az országos adatoknak megfelelő mértékben járult hozzá az emberi tőke-befektetéshez, hiszen a dolgozó anyák almintában a megkérdezettek 11,5%, a gyeden/gyesen lévő anyák 5,6%-a került vissza a munkaerő-piaci vérkeringésbe a gyerekgondozási szabadság alatt. Az emberi tőke - befektetés megtérülése inkább azzal szemléltethető, hogy közülük kerültek ki zömében azok a válaszadók, akik úgy nyilatkoztak, hogy főnökeik, kollégáik inkább támogató illetve nagyon támogatóan fogadták őket, mikor újra munkába álltak, s a munkahelyi ritmus felvételének nehézségeitől, időbeli kitolódásától is ők félték a legkevésbé. Ilyen értelemben a GYES mellett végzett fizetett munka hozadéka a jövedelem növekedésén túl, egy könnyedebb, feszültségektől mentes munkaerő-piaci integráció, melynek nemcsak az édesanya, de a családban nevelkedő gyermek/gyermek s a férj/társ is haszonélvezője.

4.5.2. Tanulási attitűdök az otthon töltött időszakban

Az otthon töltött időszakban a megkérdezettek 19%-a kapcsolódott be valamilyen képzésbe. Legtöbben az érettségizettek döntöttek a gyermekgondozással párhuzamos tanulás mellett. A diplomások és a legfeljebb nyolc általánossal, szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők részesedése közel azonos.

A dolgozó anyák 21,2%-a tanult az otthon töltött időszakban. A legtöbben valamilyen OKJ-s és felsőfokú szakképzésben vettek részt, de jelentős még az első és második diploma megszerzését megcélzók aránya.

14. számú táblázat

Képzésben résztvevők megoszlása képzés típusonként (%) (N=81)

	Dolgozó anyák	Gyeden/gyesen lévő anyák
Érettségit adó képzés	4,4	9,5
OKJ	26,2	23,8
Nem OKJ-s	-	-
Felsőfokú szakképzés	6,5	23,8
Szakirányú továbbképzés	26,1	9,5
Nyelvtanfolyam	8,7	14,3
Diplomás képzés (első)	15,2	4,7
Második v. többedik diploma	21,7	14,3
PhD képzés	2,2	-

Az iskolai végzettség és a tanulás kapcsolatát vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy az érettségizettek közel egynegyede, a diplomások 18,3%-a, az érettségivel sem rendelkezők 17,2%-a képezte magát a gyermekgondozási szabadság alatt.

A tanuló anyák 83,6%-a válaszolta azt, hogy partnerük támogatóan viszonyult továbbtanulási szándékukhoz, 10,4% párja közömbösségéről számolt be, s mindössze 1,4% monda azt, hogy társa nem támogatta tanulmányait. Az egyedülálló édesanyák közül egyetlen egy fő tanult az otthon töltött időszakban. Mindez azt jelzi, hogy a tanulás elsősorban a házasságban és élettársi kapcsolatban élők jellemzi. Ezt támasztja alá az is, hogy a tanulásra, képzésre fordított időtartam alatt a gyermekfelügyeletet az esetek 32,5%-ában a férj/élettárs látta el. A nagyszülői segítség igénybevétele még ennél is jelentősebb, (44%). A többiek bölcsődébe írátták (19,6%) és más rokonokra (3,9%) bízták a gyerekeket a képzés időtartamára.

A továbbtanulás gondolata vélhetően azokban merült fel, akik úgy gondolják, hogy a tanulásba, képzésbe való bekapcsolódás elősegítheti későbbi elhelyezkedési lehetőségeiket,

a munkahelyváltást, esetlegesen munkahelyi hierarchiában való előrelépésüket, munkahelyük megtartását. A gyermekgondozási időszakban tanuló, dolgozó anyák almintához tartozók tanulási motivációi is ezt jelzik. A válaszokból kiderül, hogy a dolgozó anyák közel ugyanannyian 18 és 19% gondolták azt, hogy a GYES alatti tanulmányok egyáltalán nem, illetve jelentősen befolyásolják munkaerő-piaci lehetőségeiket. A megkérdezettek derékhada egyfajta „középutas” véleményt fogalmazott meg. Álláspontjuk szerint a képzésbe való bekapcsolódás valamelyest javítja lehetőségeiket (59,3%). A jelenleg gyeden/gyesen lévők 13%-a szerint egyáltalán nem befolyásolja, 14%-a szerint jelentősen befolyásolja, és 62% szerint valamelyest befolyásolja a tanulás a későbbi munkaerő-piaci érvényesülést. A képzések jótékony munkaerő-piaci hatásáról nagyobb arányban vélekedtek pozitívan azok, akik az otthon töltött időszakban tanultak.

A képzésben résztvevők 55,6%-a előző munkahelyre ment vissza dolgozni azonos beosztásba, 17,8% más beosztásba került. 15,6% más munkahelyet keresett, s a továbbtanulók 13,3%-nak nem volt a szülést megelőzően munkahelye. Utóbbi csoport a munkaerőpiacon történő boldogulás egyetlen eszközeként tekintett a képzésre. Ezzel szoros kapcsolatot mutat a továbbtanulás indokaként megjelölt tényezők. A legtöbben, a válaszadók fele azzal magyarázta tanulási szándékát, hogy a képzéssel felfrissítse, tovább fejlessze ismereteit. Egynegyedük célja a munkaerő-piaci pozíciójuk megerősítése volt, a többiek pedig egyszerűen csak ki akartak mozdulni otthonról. A gyeden/gyesen lévők körében azonos arányban vannak azok, akik a tanulást követően előző munkahelyükre szeretnének visszamenni és azok, akik más munkahelyet keresnek.

A férj/élettárs iskolai végzettségét összevetve az anyák tanulási magatartásával az tapasztalható, hogy a legfeljebb 8 osztályt végzettek kivételével, nem érzékelhető értékelhető különbség. Ezen felül minden iskolai végzettségi csoportból szinte azonos (egyharmad) arányban kerültek ki a férjek.

Az oktatáshoz kapcsolódó kiadások, tandíj, útiköltség, tankönyvek megvásárlása jelentős terhet rónak a családra. Valószínűleg ez az egyik oka annak, hogy a tanuló anyák egy kivételével a párkapcsolatban élő nők köréből kerültek ki, hiszen ezekben az esetekben a gyermekgondozási pénzbeli ellátás kiegészül a férj/társ munkából származó jövedelmével, mely egyfajta pénzügyi biztosítékot képez. Az anyagi terhekkal kapcsolatos vélekedésünket támasztja alá az is, hogy annak ellenére, hogy a megkérdezettek 21,2% (dolgozó anyák) és 9,5%-a (gyeden/gyesen lévők) tanult az otthon töltött időszakban, arra

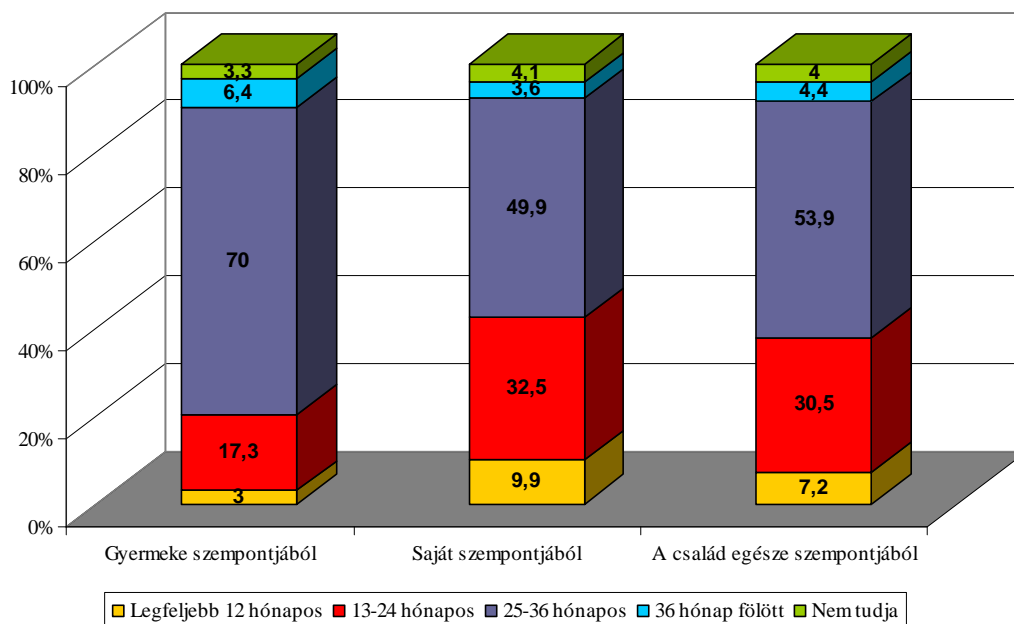
a kérdésre, hogy ha ingyenes lenne a képzés akkor szívesebben tanulnának-e, mindkét almintába szereplők 72,5- 72,3%-a igennel válaszolt.

A megkérdezés idején gyeden/gyesen lévők esetében szintén vizsgáltuk a tanulási magatartást. Mivel ebben az esetben egy folyamatban lévő gyermekgondozási periódusról van szó, nem ért váratlanul minket a mindössze 9,5%-os tanulási hajlandóság. Közülük legtöbben szakirányú továbbképzésre és első diplomás képzésre jelentkeztek. A kisgyermekes nők csoportján belül a gyermekgondozási szabadságon lévő nőket külön vizsgálva megállapítható, hogy az otthon töltött idő alatt a megszerzett tudás elavul, munkaerő-piaci értéke megkopik, így a gyermekgondozás melletti tanulás egyfajta felkészülésként értelmezhető, mely megkönnyíti a munkaerőpiacra való visszatérést, egyéni karrierstratégiák kiépítését. Az oktatásba való bekapcsolódás nem más, mint az emberi tőkébe történő beruházás, s mint ilyen költségekkel jár. A tanuláshoz kapcsolódó költségek megfizetése azonban gondot jelenhet a családoknak, mely derékba törheti a tanulásra motivált, ám anyagi terhekkal küzdő anyák terveit. Ez a munkaerő-piaci esélyek romlásához, végső soron kirekesztődéshez vezet. Ezért a képzésbe való bekapcsolódás állami támogatása elengedhetetlen. Ezzel kapcsolatos elképzelésünket az *Eredmények összegzése* című fejezetben fejtjük ki bővebben.

4.6. A gyermekgondozási szabadság optimális időtartama

Kérdésként vetődik fel, hogy milyen hatással van a gyermek fejlődésére, a család kohéziójára, jövedelmi helyzetére az anya korai munkába állása, vagy másképp fogalmazva, mennyi az az optimális idő, amennyit a gyermek érdekében érdemes otthon tölteni? A szakemberek között nem alakult ki egységes álláspont e tekintetben, de az a korábbi kutatások alapján megállapítható, hogy a harmadik és negyedik otthon töltött évnek a gyermek fejlődésére gyakorolt pozitív hatása kisebb, mint a gyermek életének első két évében (Herczog 2008). Ez a vélekedés visszatükröződik vizsgálati alanyaink válaszaiból is. A *Mennyi lenne az ideális otthon tölthető idő?* kérdésünket, három szempont szerint osztályozták a válaszadók: gyermekük szempontjából, saját- és a család egésze szempontjából. (15. számú ábra)

A gyermekgondozás optimális időtartama (%)
(teljes minta, N=427)

A megkérdezettek 70%-a gondolta úgy, hogy gyermekük testi, lelki fejlődésének az a legkedvezőbb, ha legalább három évig otthon maradnak, további 17,3% szerint elegendő két évet otthon tölteni s mindössze 3,0% voksolt az egy év mellett. A család egésze szempontjából azonban már csak 53,9% tekintette a három éves időtartamot ideálisnak s több, mint 30%-ra duzzadt azok aránya, akik e tekintetből legfeljebb két otthon töltött évet tartanak optimálisnak. A szélsőségesnek mondható egy éves időtartamra szóló gyermekgondozási szabadság elfogadása mindhárom esetben elenyésző.

A két almintaválaszait külön vizsgálva, jelentősnek tekinthető eltéréseket tapasztaltunk. A dolgozó anyáknál is egyértelműen megmutatkozik, hogy a legtöbbször által preferált otthon tölthető időszak a 25-36 hónapos periódus. Ennél az almintánál is kirajzolódik az az álláspont, mely szerint a gyermeknek az a legideálisabb, ha az anya három évig otthon tartózkodik gyermekével.

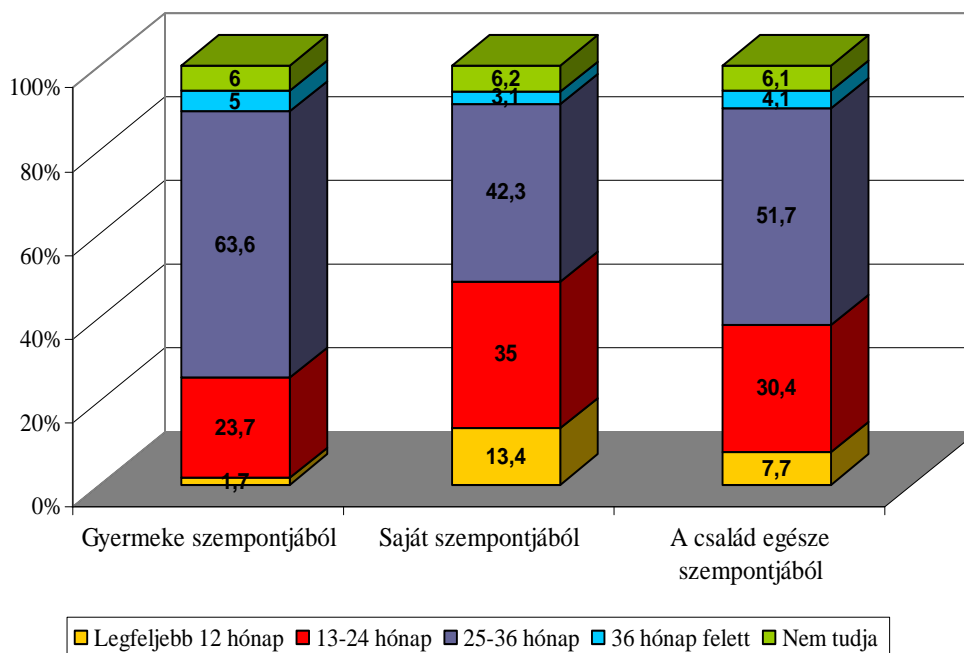
A gyermek szempontjait előtérbe helyezve fenti állítással értett egyet az anyák 63,6%-a, s közel egynegyedük gondolkodott hasonlóan a 13-24. hónap közötti időszakról. Itt is megfigyelhető, hogy a gyermek egyéves koránál korábbi visszatérés mellett nagyon kevesen érveltek s valamivel többen a 36 hónapot meghaladó lehetőség mellett.

Ellentétben a gyeden/gyesen lévő anyákkal, a dolgozó anyák válaszaiból az tükröződik, hogy az egyéni szempontok jelentősen átírják az optimálisnak tartott otthon tölthető időszakot. Közel 20%-kal csökken a 25-36 hónapos periódus elfogadása, több mint 10%-

kal nő a 13-24. hónap közötti időszaké. Jelentős elmozdulás látható a legrövidebb, legfeljebb 12 hónapos periódus irányába, s apad a leghosszabb időtartamot optimálisnak tekintők aránya. A harmadik szempont szerint az álláspontok egyfajta köztes szemléletet prezentáló visszarendeződést mutatnak (16. számú ábra).

16. számú ábra

A gyermekgondozás optimális időtartama (%)
(dolgozó anyák, N=212)

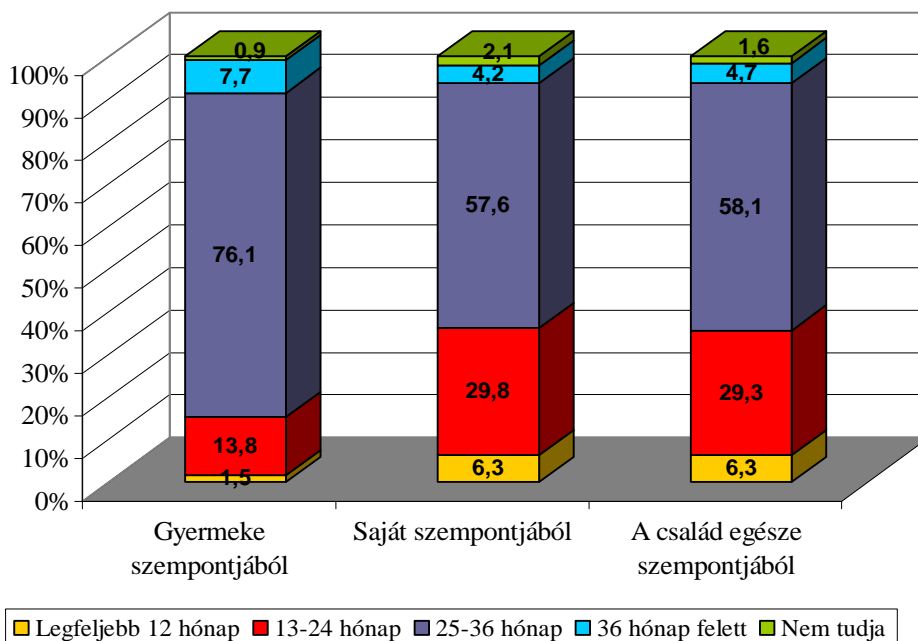

A jelenleg gyermekükkel otthon lévő anyák igen határozott álláspontot képviselnek. Mindhárom szempontot mérlegre téve, a három évre szóló „főállású anyaság intézményének” elsőbbségét hangsúlyozzák. Minden esetben bőven 50% felett van a jelenleg érvényben lévő gyermekgondozási szabadság maximális időtartamára szóló otthonmaradás igénybevételével való egyetértés. Eltántoríthatatlan gyermek-centrikusság fogalmazódik meg a válaszokból, melyen az egyéni szempontok sem módosítanak jelentősen. Az igaz, hogy az elfogadás mértéke különböző. A gyermek szempontjait szem előtt tartva, a válaszadók háromnegyede véli úgy, hogy az a legjobb, ha az anya gyermeke 25-36 hónapjában, ezen belül is a harmadik betöltött életévében tér vissza dolgozni. A saját és a család egésze szempontjából vizsgálva a kérdést, a hasonlóan gondolkodók aránya 57,6 és 58,1%. A gyermek szempontjából a második legtöbbször által elfogadott periódus a 13-24. hónap (13,8%), azonban az emellett voksolók aránya nagyságrendekkel alacsonyabb az előbbinél. A 13-24. hónapos kor közötti időszakot ideálisnak tartók aránya több mint kétszeresére duzzad abban az esetben, ha az optimális időpontot magára az

anyára illetve az egész családra vonatkoztatjuk. Elenyészően kevesen, a válszadók 1,5%-a gondolja, hogy az a jó a gyermeknek, ha az édesanya az első évig marad otthon. Mikor a saját és a család szempontjai kerülnek előtérbe, bár még mindig kevesen, de az előbbihez képest négyszer annyian támogatták a legrövidebb periódust.

17. számú ábra

A gyermekgondozás optimális időtartama (%)
(gyeden/gyesen lévő anyák, N=215)

A három éven túlmutató gyermekgondozási időszakot, a gyermek szempontjából 7,7%, míg a saját és a család szempontjából már csak 4,2 és 4,7% tarja ideálisnak. (17. számú ábra)

A két vizsgált almintá optimális otthon tölthető időszakról alkotott véleményében három jelentős különbséget látunk. Először is, bár általában a „nem tudja” válasz lehetőségek magyarázatának ritkán szentelünk elemző gondolatokat, most azonban ettől eltérően erre irányítjuk a figyelmet. A gyeden/gyesen lévő anyák esetében több ízben tapasztaltuk, hogy bizonyos kérdéseknél a „nem tudom” válaszok aránya akár a kirívóan magas 30%-ot is elérte. A „nem tudom” válaszlehetőség elfogadás lehet a bizonytalanság, de akár a közömbösség jele is. Azonban az optimális gyermekgondozási szabadság megítélésében a „nem tudom” válasz lehetőségnek az alacsony aránya azt mutatja, hogy a kérdés megválaszolása fontos az érintetteknek, mondanivalójuk, kinyilvánításra érdemes véleményük van a témával kapcsolatban.

Az „Ön szerint mennyi lenne az ideális otthon tölthető időszak?” kérdésnél a gyeden/gyesen lévő anyák almintájában nem talákoztunk hiányzó válasszal és nagyon

alacsony volt a „nem tudom” válaszok aránya is, 0,9-2,1%. (A dolgozó anyáknál ez 6-6,2%). Ebből és a válaszok struktúrájából arra következtetünk, hogy az anyáknak határozott véleményük és elvárásuk van a kérdéssel kapcsolatban, mely egyrészt éppen aktuális családi életciklusuk miatt fontos számukra, másrészt a kérdőívek lekérdezésének időszakában vette fontolóra az akkori kormány a GYES jogosultsági időtartamának három évről két évre csökkentését, így a válaszok az újításra való reflektálásként is értelmezhetők. A másik szemmel látható különbség, hogy a jelenleg gyeden/gyesen lévő anyák mindhárom szempont figyelembevételkor magasan a gyermek három éves koráig tartó otthon maradási idejét tekintették ideálisnak. Hasonlóan vélekedtek a dolgozó anyák is, azonban az elfogadottság mértékében eltérés mutatkozik. Míg a gyeden/gyesen lévő anyák 76,1%-a tartja optimálisnak a három éves időtartamra szóló otthonmaradást a gyermek szempontjából, addig a dolgozó anyák 12,5%-kal alacsonyabb arányban osztják ezt a véleményt. A saját szempontok figyelembevételénél ennek az időintervallumnak az elfogadottsága mutatja a legnagyobb különbséget, a két minta véleményében már 15,3%-os távolság tapasztalható. A vélemények a család szempontja szerinti ideális időpont megítélésében közelednek a leginkább egymáshoz, itt a két minta közötti rés 6,4%-ra apad. A harmadik figyelemre méltó tényező a gyeden/gyesen lévő és a dolgozó anyák csoportján belül a különböző szempontok szerinti ideális időről alkotott véleményének egymáshoz való viszonyában érhető tetten. A jelenleg otthon lévő anyák megengedő attitűdje mindhárom esetben jellemző, azonban a gyermek szempontja szerinti vélekedésnél tapasztaltuk a legtöbbször által ideálisnak tartott három évnek az elfogadását, a másik két szempont szerinti vélekedés alig különbözik egymástól. A 17. számú ábrából leolvasható adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a saját és család egésze felől közelítve a kérdéshez, a vélemények struktúrája egybeesik. Szemléltetve a hasonlóságot azt mondhatjuk, hogy akár a két véleményt tartalmazó oszlopot egymás mögé állíthatjuk, szinte tükörképei egymásnak. Ebből azt a következtetést vonjuk le, hogy a gyeden/gyesen lévő anyáknál nem válik ketté a saját és a család érdeke. Az anya érdeke képviseli a család érdekét és fordítva, melyet a gyermek szempontjából ideálisnak tartott idő határoz meg. Persze nem kívánjuk az anyákat egyfajta mártírként feltüntetni, akik saját munkaerő-piaci érdekeiket alárendelik családjuknak. Egyszerűen arról lehet szó, hogy jelenlegi helyzetükben a munkaerő-piaci szempontok, a fizetett munka és családi teendők összehangolásának nehézségei nem játszanak szerepet a véleményalkotásban. A dolgozó anyák különböző szempontok szerinti, ideális otthon tölthető időszakról alkotott elképzelésük más összefüggésekre mutat rá. Esetükben is meghatározó a három éves

időtartamra szóló gyermekgondozási szabadság mellett állást foglalók aránya, és ez igaz mindhárom tényező figyelembe vételekor. E tekintetben a legmarkánsabb különbséget a saját szempontok előtérbe kerülésénél tapasztaltunk, ahol 21,3%-kal csökkent ennek az időintervallumnak az elfogadottsága, s jelentősen nőtt az ennél rövidebb idő mellett állást foglalók aránya. A családi szempontok szerinti vélemények egyfajta visszarendeződést mutatnak, az első két esetben tapasztalt jelentős vélemény különbségek enyhülni látszanak. Ha ennél a csoportnál is szemléltetni kívánjuk az egyes véleményeket tartalmazó oszlopok egymáshoz való viszonyát, akkor azt mondhatjuk, hogy olyan mintha az első és a második oszlop eredőjeként jutnák a harmadik oszlop eredményeihez, vagyis a gyermek és a saját szempont szerinti ideális időtartam mellett érvelők átlagát látnánk viszont a család szempontja szerinti véleményekben. A dolgozó anyák csoportjánál azt gondoljuk, hogy a kérdéssel kapcsolatos véleményalkotásban már szerepet játszanak a munkaerő-piaci megfontolások. Előtérbe kerültek a munkaerő-piaci szerepek, esetlegesen az ezzel kapcsolatos negatív tapasztalatok, mely a saját szempontok figyelembevételénél megmutatkozó eredményekben köszön vissza. Azonban a családi és munkaerő-piaci szerepek összhangjának megteremtése iránti vágy mutatkozik meg akkor, mikor már nemcsak a gyermek, nemcsak a nő, mint munkavállaló, hanem a család egésze a figyelem fókuszába került. Ezzel magyarázzuk a már fentebb említett meglátásunkat, mely szerint a család egésze szempontjából ideálisnak tartott otthon tölthető időszakról vallott vélemények struktúrája, a gyermek és saját szempontok szerint alkotott vélemények átlagaként fogható fel. Meglátásunk szerint a munkaerő-piaci körülményekhez való alkalmazkodás rajzolódik ki a véleményekből - ebben az esetben már nem az a kérdés, hogy mi a jó a gyerekeknek hanem, hogy mi a jó a családnak.

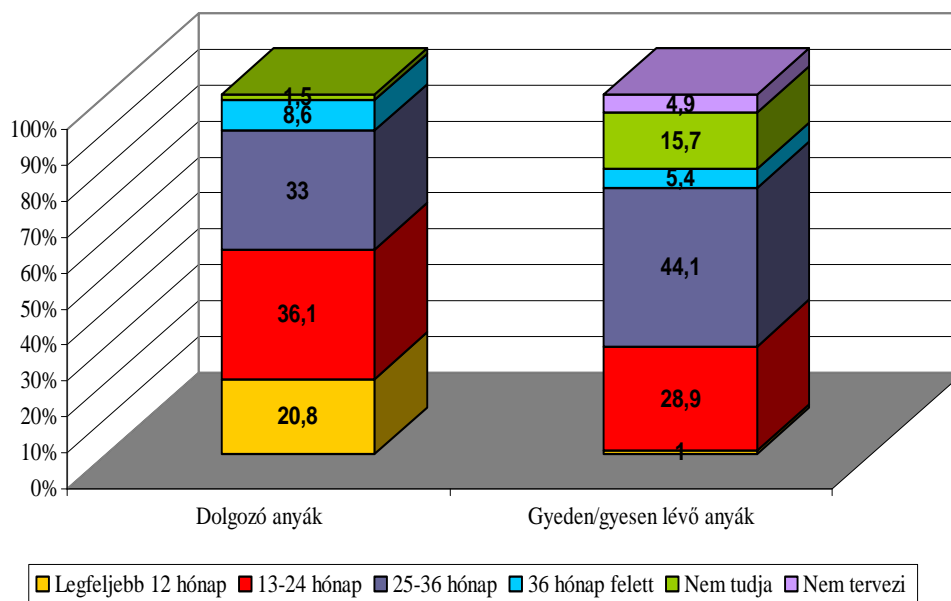
4.6.1. Az optimálisnak tartott gyermekgondozási szabadság időtartama és a végleges, illetve tervezett munkaerő-piaci visszatérés

A következőben azt hasonlítjuk össze, hogy a gyeden/gyesen lévő és a dolgozó anyák tervezett és megvalósult visszatérése milyen képet fest (ez látható a 18. számú ábrán). Első látásra meghatározó különbségek tapasztalhatók a két almintá újbóli munkába állásának időzítésében. A jelenleg gyeden/gyesen lévők munkába állási terveiket kérdezve azt tapasztaltuk, hogy közel egyhatodik nem gondolkodott még azon, hogy mikor térjen vissza munkahelyére. Ez a magatartás főleg azokra volt jellemző, akik egyévesnél kisebb gyermekükkel voltak otthon. Ezek az édesanyák valószínűleg az elkövetkezendő egy éven

belül nem jelennek meg újra a munkaerőpiacon. A dolgozó anyák csoportjától eltérően a jelenleg gyermekükkel otthon lévő anyák közül senki (!) sem tervezi, hogy gyermeke egy éves koránál korábban visszamegy dolgozni, s mindössze két fő véli úgy, hogy ha gyermeke betölti az egy évet, akkor újra dolgozni szeretne. A legtöbben gyermekük három éves korára időzítene, de a második életévben munkába álló anyák aránya is jelentős viszont közel 10%-kal elmarad a dolgozó anyáknál tapasztalt értékektől. Ettől eltérően a dolgozó anyák egyötöde nyilatkozta azt, hogy a gyermek egyéves koráig maradt otthon gyermekével, a második és harmadik évvégéig visszatérők csoporton belüli aránya szinte azonos. Utóbbi két intervallumot összehasonlítva a gyeden/gyesen lévők hasonló időszakával, látható, hogy a dolgozó anyák visszatérési aránya a 13-24 hónapos korcsoportban 10%-kal magasabb, a 25-36. hónapos korcsoportban pedig ugyanennyivel alacsonyabb. (18. számú ábra)

18. számú ábra

A megvalósult és a tervezett visszatérés (%) (N=427)

(Mann-Whitney $p=0,000$)

Végezetül arra fókuszáltunk, hogy a két almita, a három megadott szempont szerint ideálisnak tartott optimális időszakról alkotott véleménye és a már megvalósult és tervezett visszatérés adatai milyen összefüggésekre mutatnak rá. (16. és 17. számú ábra).

Mind a jelenleg gyermekgondozási szabadságon lévő, mind a dolgozó anyáknál a saját és a család szempontjainak érvényesülését véltük felfedezni a már megvalósult és az előre kalkulált munkaerő-piaci megjelenésre vonatkozóan.

Az 18. számú ábra egyértelműen szemléletes a két alminta várható és már megvalósult visszatérése közötti eltérést. Megállapításunkat a Mann-Whitney próba alkalmazásával erősítettük meg, melynek lefuttatását követően az eredmények szignifikáns különbségről árulkodtak.

15. számú táblázat

A megvalósult és a tervezett munkaerő-piaci visszatérés		
		Rank átlagok
Mann-Whitney teszt p=0,000	Dolgozó anyák	158,83
	Gyeden/gyesen lévő anyák	209,82

A rank átlag a gyeden/gyesen lévők körében volt magasabb, mely szerint ez a csoport statisztikailag alátámaszthatóan későbbre tervezi visszatérését, mint a dolgozó anyák. Így tehát a nullhipotézist, mely szerint a visszatérés időzítése és a munkaerő-piaci aktivitás között nincs összefüggés, vagyis a két változó nem függ össze, el kell vetni. Az átlagok arra utalnak, hogy a jelenleg gyeden/gyesen lévők későbbre időzítik várható visszatérésüket, míg a dolgozó nők már megvalósult visszatérése ettől korábbi időpontokra tevődik. A súlyozott átlagok szerint a két csoport több mint féléves különbséggel állt/áll újra munkába. Ebből arra következtethetünk, hogy a gyeden/gyesen lévő anyák terveiben az ideálisnak tartott visszatérésben még nem tükröződnek a munkaerő-piaci megfontolások, mely a második évet követően a dolgozó anyák már megvalósult visszatérésében tetten érhető.

A változók közötti kapcsolat erősségét a Pearson-féle korrelációs együttható segítségével vizsgáltuk. Az általunk kiválasztott változók közül a fent említett módszer az anyák által optimálisnak tartott gyermekgondozási szabadság változó magyarázó erejét mutatta a legerősebbnek, a munkaerő-piaci visszalépést a gyermekkel otthon töltött idő ideális hosszához való viszony határozza meg leginkább. Korrelációs elemzés segítségével megvizsgáltuk, hogy milyen összefüggés tapasztalható a független változók között, majd a függő és független változók korrelációját is vizsgáltuk. Először a három szempont szerinti vélemények (gyermek, saját, család egésze) belső struktúráját vizsgáltuk, majd ezt követően a munkaerő-piaci visszalépés változónak a többi, magyarázó változóhoz való viszonyát tártuk fel. Mindkét alminta tekintetében szignifikáns pozitív korreláció mutatkozott a három szempont szerint megalkotott véleményekben. Az optimális otthon tölthető idő vonatkozásában a *család egésze/saját szempontok* mutatkoztak a legerősebbnek, közepes együttmozgást tapasztaltunk a *gyermek/család* szempontjának figyelembevételénél, s ennél gyengébb összefüggést találtunk a *gyermek/saját* szempontok

kapcsolatában. A jelenleg otthon lévő anyáknál az optimális otthon tölthető időszak tekintetében a *család/saját* szempontok érvényesítése ($r=0,715$; $p=0,000$) vált a legkarakteresebbé, mely összefüggés azt a megállapításunkat támasztja alá, mely szerint az otthon töltött időszakban a munkaerő-piaci szerepek meghatározó ereje gyengül, s felértékelődik a családdal, gyermekkel együtt töltött idő értéke.

16. számú táblázat

Az optimális gyermekgondozási szabadság és a munkaerő-piaci visszatérés összefüggései (gyeden/gyesen lévők)

		A gyerek szempontjából mikor lenne ideális visszatérni a munkába (hó)	Saját szempontjából mikor lenne ideális visszatérni a munkába (hó)	Család egésze szempontjából mikor lenne ideális visszatérni a munkába (hó)	Gyermeke mennyi időt lesz/volt amikor Ön munkába áll/t (hó)
A gyerek szempontjából mikor lenne ideális visszatérni a munkába (hó)	Pearson korreláció	1	0,437(**)	0,503(**)	0,312(**)
	Szignifikancia		0,000	0,000	0,000
	N	195	187	187	159
Saját szempontjából mikor lenne ideális visszatérni a munkába (hó)	Pearson korreláció	0,437(**)	1	0,715(**)	0,211(**)
	Szignifikancia	0,000		0,000	0,008
	N	187	187	187	155
Család egésze szempontjából mikor lenne ideális visszatérni a munkába (hó)	Pearson korreláció	0,503(**)	0,715(**)	1	0,202(*)
	Szignifikancia	0,000	0,000		0,011
	N	187	187	188	156
Gyermeke mennyi időt lesz/volt amikor Ön munkába áll/t (hó)	Pearson korreláció	0,312(**)	0,211(**)	0,202(*)	1
	Szignifikancia	0,000	0,008	0,011	
	N	159	155	156	162
** Korreláció szignifikáns 1%-os szinten.					
* Korreláció szignifikáns 5%-os szinten					

A dolgozó anyáknál mért kapcsolat erősségek módosultak a gyeden/gyesen lévő anyáknál tapasztaltakhoz képest. (17. számú táblázat.) A változók legkarakteresebb együttmozgását a *gyermek/saját* szempontok összefüggésében figyeltük meg ($r=0,590$; $p=0,000$). Ezt követte a *saját/család* szempontjainak előtérbe kerülése, s a *család/gyermek* szempontjai változók együttmozgása bizonyult a leggyengébbnek. Vélhetően ez annak köszönhető, hogy a gyermekgondozási szabadságról a munka világába már visszatért

anyáknak a családi környezetből kikerülő gyermekük jólléte, a megfelelő gyermekfelügyelet biztosítása a legfontosabb.

17. számú táblázat

Az optimális gyermekgondozási szabadság és a munkaerő-piaci visszatérés összefüggései (dolgozó anyák)

		A gyerek szempontjából mikor lenne ideális visszatérni a munkába (hó)	Saját szempontjából mikor lenne ideális visszatérni a munkába (hó)	Család egésze szempontjából mikor lenne ideális visszatérni a munkába (hó)	Gyermeke mennyi idős lesz/volt amikor Ön munkába áll/t (hó)
A gyerek szempontjából mikor lenne ideális visszatérni a munkába (hó)	Pearson korreláció	1	0,590(**)	0,361(**)	0,341(**)
	Szignifikancia		0,000	0,000	0,000
	N	187	180	175	165
Saját szempontjából mikor lenne ideális visszatérni a munkába (hó)	Pearson korreláció	0,590(**)	1	0,535(**)	0,285(**)
	Szignifikancia	0,000		0,000	0,000
	N	180	182	177	162
Család egésze szempontjából mikor lenne ideális visszatérni a munkába (hó)	Pearson korreláció	0,361(**)	0,535(**)	1	0,178(*)
	Szignifikancia	0,000	0,000	0,000	0,026
	N	175	177	177	157
Gyermeke mennyi idős lesz/volt amikor Ön munkába áll/t (hó)	Pearson korreláció	0,341(**)	0,285(**)	0,178(*)	1
	Szignifikancia	0,000	0,000	0,026	
	N	165	162	157	177
** Korreláció szignifikáns 1%-os szinten.					
* Korreláció szignifikáns 5%-os szinten					

Következő lépésként áttértünk a függő és független változók közötti korreláció vizsgálatára oly módon, hogy a változók kapcsolatának vizsgálatába bevontuk a munka világába visszatérés megvalósult és tervezett időpontját, mint független változót és megvizsgáltuk a függő változókhoz való viszonyát. Az első vizsgálódási aspektus esetében a teljes mintára vonatkozóan azt tapasztaltuk, hogy a visszatérésben a gyermeke szempontja - saját szempontok - család egészének szempontja szerinti rangsor jött létre. A két almintánál hasonló prioritások kialakulását figyeltük meg. (16. és 17. számú táblázat)

A gyeden/gyesen lévő és a dolgozó anyáknál a korrelációs együtttható értékei azt mutatják, hogy a munkába állás tervezett időpontja legerősebben a gyermek szempontjaival korrelál, majd ezt követően a kapcsolatok erőssége csökken, a saját szempontok és a család egésze szempontjának fókuszba kerülésekor.

Megállapítható, hogy mind a gyeden/gyesen lévő, mind pedig a dolgozó anyáknak a visszalépés időzítéséről alkotott véleményét, a *Mi a jó a gyermeknek?* gondolat alakítja a leginkább.

4.7. Társadalmi tőke a családban

Coleman (1998) és Becker (1981) tézise szerint a családon belüli társadalmi tőke beruházás egyik megnyilvánulási formája a szülők gyermekeikre fordított idő mennyiségében fejezhető ki. Coleman ezt a családi háttér egyik meghatározó összetevőjeként említi. Ennek értelmében azt vizsgáljuk, hogy a nők a gyermekgondozási szabadság időtartama alatt ténylegesen mennyi időt töltöttek gyermekeikkel, milyen mértékű az idő-invesztáció mely meghatározó jelentőségű a társadalmi tőke gyarapításának tekintetében. Feltételezhető, hogy azok a nők, akik nem merítik ki a gyermekkel otthon tölthető maximális gyermekgondozási szabadságot, azok ez alatt az időintervallum alatt a lehető legtöbb időt kívánják gyermekeikkel tölteni, míg azok, akik három évig maradnak otthon feltehetőleg igénybe vesznek különböző gyermekmegőrzésre irányuló segítséget.

Mindkét vizsgált csoportra alapvetően az volt a jellemző, hogy a nők többsége a gyermekgondozási szabadság jelentős részében a lehető legtöbb időt töltötte gyermekével. A gyeden/gyesen lévők közel 80%-a nyilatkozott úgy, hogy a szülés óta gyakorlatilag minden percet gyermekével tölt. Nagyon kevés anya számolt be arról, hogy ez alatt az idő alatt gyermeke rendszeresen közösségbe jár, s ennél valamivel többen voltak azok, akik időnként rokonokra, ismerősökre bízta gyerekeiket. A dolgozó anyák viselkedése hasonló jellegzetességekkel bírt, bár körükben „már csak” 60% azok aránya, akik a nap 24 órájában gyermekükkel voltak. Ebben a csoportban többen, 40% vette igénybe közeli hozzátartozói, ismerősei segítségét. A gyermeket rendszeresen közösségbe járató anyák aránya ennél a csoportnál is elenyésző, mint ahogy az is, hogy esetenként baby-sitterre, vagy dadára bízta volna gyermeküket. Ez két dologra utal. Egyrészt a külső gyermekgondozói segítség igénybevételenek jelentős költségvonzata van, másrészt a szülők vélhetően szívesebben bízzák családtagjaikra gyermekük felügyeletét, hiszen a bizalmi kapcsolat ezekben az erős

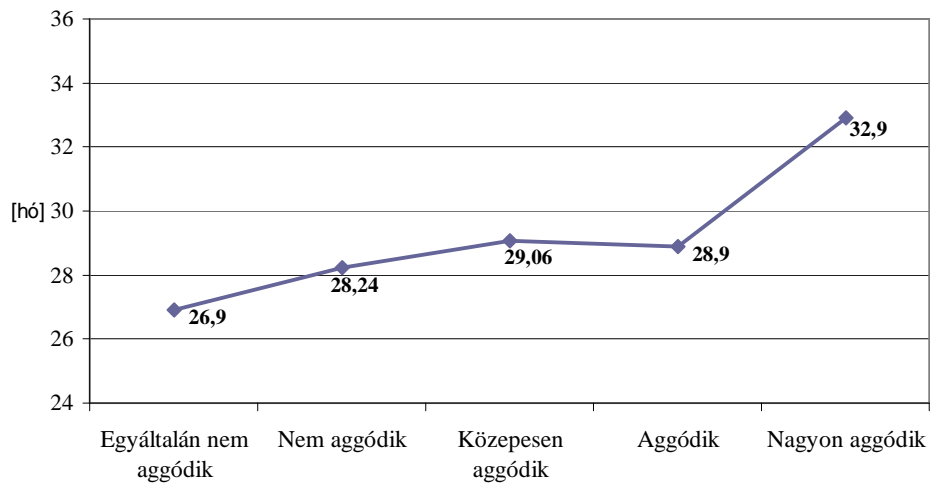
kötésű csoportokban a legjellemzőbb, azaz a gyermeket nevelő anyák általában arra törekszenek, hogy minél több időt töltsenek gyermekükkel. Ez vélhetően összefügg azzal a már korábban bemutatott eredménnyel, mely szerint az anyák jelentős többsége nem tartja soknak a gyermekgondozási szabadság három éves időtartamát, melyet a gyermek szempontjaival indokoltak. Bár a két vizsgált csoport hasonlóan, igen nagy időráfordításról számolt be, azonban van egy lényeges különbség, mégpedig, hogy a gyeden/gyesen lévő anyák közül 20%-kal többen mondták azt, hogy amióta otthon vannak, szinte minden percet gyermekük közelében töltik, mint a dolgozó anyák. Ennek az eltérésnek az okát az időtényezővel magyarázzuk, hiszen a jelenleg otthon lévő anyák gyermekeinek átlagéletkora jóval három év alatt van, így ők még ritkán mozdulnak el gyermekük mellől, még akár átmenetileg is. Meglátásunk szerint ennek köszönhető, hogy a gyermekkel együtt töltött idő és a megvalósult visszatérés között csak a dolgozó anyák (Kruskal Wallis $p=0,014$) vonatkozásában találtunk szignifikáns különbséget, míg a gyeden/gyesen lévőkénél nem (Kruskal Wallis $p=0,694$). Ezért csak a dolgozó anyák esetében jelenthető ki egyértelműen, hogy a gyermekgondozás megosztása és az újbóli munkába állás között kapcsolat van, míg a gyeden/gyesen lévő nők tervezett munkaerő-piaci visszatérését a gyermekkel együtt töltött idő nem határozza meg. Vagyis azok a dolgozó anyák, akik nem merítették ki az otthon tölthető három évet, nagyobb arányban nyilatkoztak úgy, hogy a munkába állásig a nap minden percében gyermekükkel voltak. Ebből arra következtethetünk, hogy az anya-gyermek kapcsolat zártsága a gyermek életkorának előrehaladtával folyamatosan oldódik.

Elképzelésünk szerint a gyermekgondozási szabadság megszakítása és egyben az újbóli munkába állás összefügg azzal, hogy a nők hogyan vélekednek az anyai jelenlétet helyettesítő korai intézményes gyermekgondozásról, illetve, hogy mit gondolnak a munkavégzés és egyéb családi teendők, családi kapcsolataik alakulásáról. Ezzel kapcsolatosan először arra voltunk kíváncsiak, hogy vajon a munkába állás időpontja és a különböző tényezők miatti aggodás mértéke között milyen az összefüggés.

A legtöbben azzal kapcsolatosan fejezték ki félelmüket, hogy ha újra munkába állnak nem lesz elég idejük gyermekükre, hogy gondot okoz majd a családi és a munkahelyi teendők összeegyeztetése, és ha sokat hiányoznak a munkahelyről, akkor esetleg elbocsátják őket.

A kisgyermekes nők munkaerőpiacra történő visszatérése és a „nem lesz elég ideje gyermekére” változók között találtunk szignifikáns összefüggést. Vagyis a gyermek iránti aggodás mértéke összefügg a tervezett és a tényleges munkába állás időpontjával. A 19. számú ábra ezt a kapcsolatot illusztrálja.

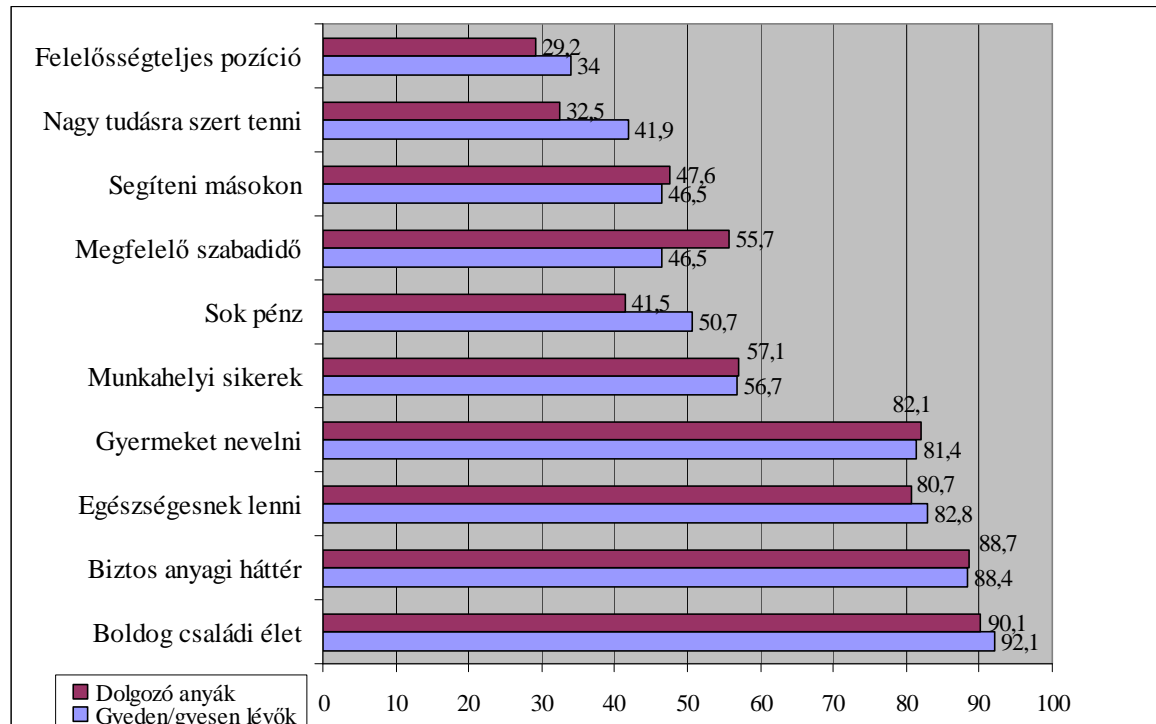
A munkába való visszatérés a gyermek iránti aggodás mértékének függvényében (hó)
(N= 427)

(Kruskal-Wallis $p= 0,046$)

Látható, hogy a gyermek iránti aggodás mértékének függvényében lineárisan emelkedik az otthontöltött hónapok száma, s tolódik ki a munkába állás időpontja. Azok az anyák térnek vissza későbbi időpontban a munka világába, akik úgy ítélik meg, hogy az újbóli munkaerő-piaci megjelenésbe történő időberuházás a gyermekkel töltött közös tevékenységek rovására megy. Így tehát a nők a gyermek szempontjainak figyelembevétele mellett döntenek a visszatérés időzítéséről. Ezzel összefüggésben megnéztük, hogy hogyan vélekednek a megkérdezettek a sikeres élet jellemzőiről. (20. számú ábra)

A sikeres élet jellemzői (%)
(teljes minta, N=427)

Mindkét csoport átlagosan 90%-a a boldog családi életet tartja a sikeres élet egyik meghatározó tényezőjének, s közel ugyanennyien gondolkodtak így a biztonságos anyagi háttérrel. Előkelő helyre került az egészség és a gyermeknevelés fontossága is. A legkevésbé fontosnak ítélt kategória a felelősségteljes pozíció betöltése iránti vágy lett. Ennek fényében megnéztük, hogy a két legfontosabbnak ítélt tényező, tehát a „boldog családi élet” és a „biztos anyagi háttér” mellett voksolók munkaerő-piaci visszatérése milyen összefüggéseket mutat. A dolgozó nőknél és a jelenleg gyermekükkel otthon lévő anyáknál is azt tapasztaltuk, hogy a fizetett munkához történő visszatérést a „boldog családi élet” változó nem befolyásolja statisztikailag releváns módon (Kruskal-Wallis p =dolgozó nők, 0,193; gyeden/gyesen lévő nők 0,158) míg, a „biztos anyagi háttér” változó igen (Kruskal-Wallis p =dolgozó nők, 0,047; gyeden/gyesen lévő nők 0,009). Ez első hallásra ellentmondásosnak tűnik az eddigi eredményeink alapján, viszont a Coleman-i családi háttér összetevők értelmében más megvilágításba kerül ez az összefüggés. Coleman a családi háttér tényezőiként, a gyermekekre fordított idő mellett a pénzügyi tőke fontosságát említi, mely forrást biztosít különböző szolgáltatások és eszközök megvásárlásához, melyek a gyermekbe történő társadalmi tőke beruházásként foghatók fel.

Ilyen értelemben a biztos anyagi háttér befolyásolja a gyermek társadalmi tőkéjét és egyben a boldog családi élet alapja is.

A továbbiakban a családon belüli társadalmi tőke beruházást egy másik aspektusból világítjuk meg, melyben a Coleman-i *kötelezettségek és elvárások* téziséhez nyúlunk vissza. A társadalmi tőke ezen komponensének alapja, hogy az egyének között kölcsönös bizalom alakuljon ki. A megbízhatóság azt jelenti, hogy az egyén megosztja a feladatait, olyan valakivel, aki ugyanúgy cselekszik bizonyos szituációkban, ahogy ő maga tenné. A kölcsönös bizalom kialakulásának legnagyobb valószínűsége zárt társadalmi hálózatokon belül jön létre. Ilyen társadalmi alrendszer például a család. Ennek értelmében a családon belüli nemi szerepekhez kötődő feladatok megosztását vizsgáljuk.

Egy társadalom emancipáltságát a férfiak és nők bérének egymáshoz viszonyított aránya és a férfiak háztartási munkában, gyermeknevelésben való részvállalása mutatja (Pongráczné és Murinkó 2009). A családon belüli szerepek egyenlőbb megosztása jelentősen javíthatja az anyák családi és munkaerő-piaci szerepének konfliktusos mivoltát azáltal, hogy a férj/társ átvállal bizonyos, eredendően női szerepekhez kötődő tevékenységeket. Ez hozzájárul a családon belüli társadalmi tőke növeléséhez, mégpedig oly módon, hogy a mindennapi teendők megosztása csökkenti az anya feszültségét, melynek következtében több időt tud gyermekére fordítani. További jelentősége a családi és munkaerő-piaci szerepek összhangjának megteremtésében mutatkozik meg, melynek eredményeképpen az anya nem érzi úgy, hogy az egyik színtéren történő jelenléte korlátozná a másik színtéren való helytállását.

A mintánkban szereplő kisgyermekes anyák tekintetében azt vizsgáltuk, hogy a férjek/társak mennyiben segítenek be a háztartási munkába, gyermeknevelésbe és ennek mértéke hogyan alakítja az újbóli munkába állás időzítését. Azonban meglátásunk szerint a segítő társ jelenlétének hozama nemcsak (és nem elsősorban) abban mérhető, hogy az anyák esetleg korábban térnek vissza a fizetett munka világában, hanem abban is, hogy kevésbé aggódnak amiatt, hogy a gyermekvállalás és a gyermekkel otthon töltött idő munkaerő-piaci szerepvállalásuk kárára válik, illetve, hogy munkába állásuk eredményeként kevesebb időt tudnak gyermekükre fordítanak.

A teljes mintára vonatkozóan azt tapasztaltuk, hogy az anyák 20%-a inkább nem, illetve egyáltalán nem számíthat társa segítségére a mindennapi teendőkben, míg 46%-uk párjuk teljes mértékű segítőkézségéről vallott. A fennmaradó 34% az inkább támogatók kategóriájába tartozott. Megállapíthatjuk, hogy minden ötödik anya egyedül, segítség nélkül végzi a mindennapi teendőket.

Az apák magasabb iskolázottsági szintje egy egalitáriusabb szerepmegosztás felé mozdulást mutat, ugyanis a diplomával rendelkezők részéről tapasztalható a legnagyobb segítőkészség, közel hatvan százalékuk biztosítja teljes mértékű támogatásáról a kisgyermekes anyát. Ez az arány az érettségizett és a szakmunkás végzettségű apáknál közel azonos, 42 és 40%, míg a legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők 36% mutat hasonló mértékű szerepvállalást.

Az anyák iskolai végzettségét azért érdemes magyarázó változónak tekinteni, mert a korábbi vizsgálati eredmények azt mutatták, hogy a magasabb iskolai végzettségű anyák jobban számítanak párjuk segítségére, ezért várhatóan férjük részvállalási aránya is magasabb lesz (Pongráczné és Murinkó 2009). Saját eredményeink ezt csak részben támasztják alá. A diplomás (45,5%), érettségizett (45,5%) és szakmunkás anyák (44%) párjának háztartási teendőkre való bekapcsolódása szinte azonos mértékű. Ennél alacsonyabb részvételt a legfeljebb nyolc általánossal bíró anyák partnerénél találtunk. Egyharmaduk részesül teljes mértékű segítségben.

A településtípusok tekintetében nem tapasztaltunk kiugró eltérést, mind a megyeszékhelyen, mind az egyéb városokban és a községekben 42 és 46% között mozgott a mindennapi teendőkben résztvevő apák aránya. Ennél értékelhetőbb különbségek figyelhetők meg az „inkább nem” illetve „egyáltalán nem” besegítő arányában, mely a községek válaszadói körében volt a legalacsonyabb, (15,6%). Ettől mintegy 5%-kal magasabb a megyeszékhely és 8%-kal az egyéb városban lakók aránya.

A támogató házastárs jelenléte bizonyíthatóan jótékony hatással bír s csökkenti a különböző tényezők miatt aggodás mértékét. Vizsgálatunkban az aggodás mértékének két végpontját vettük figyelembe, vagyis arra irányítottuk figyelmünket, hogy a háztartási munkába jelentős segítséget élvező anyák különböző tényezőkkel kapcsolatos aggodása és a segítségre nem számító anyák aggodása milyen mértékű. (18. számú táblázat.)

Az aggodás mértéke az apa mindennapi teendőkben részvállalása alapján (%)
(N=427)

	A mindennapi teendőkben teljesen/inkább részt vállaló apa		A mindennapi teendőkben nem/egyáltalán nem részt vállaló apa	
	Egyáltalán nem aggódik	Nagyon aggódik	Egyáltalán nem aggódik	Nagyon aggódik
Megromlik a kapcsolata gyermekével	43	14,8	40,9	10,2
Nem lesz ideje a gyermekére/gyermekeire	16,9	24,3	6,7	26,7
Nem lesz ideje a partnerére	16,9	18,5	28,6	0
A gyermek megsínyli, ha nem Ön vigyáz rá	24,3	15,3	28,3	14,3
A gyerek többet lesz beteg, mint eddig	22,8	25,4	14,3	28,6
Nehéz lesz összeegyeztetni a családi és a munkahelyi teendőket	9	22,8	4	29,3
Ha Ön sokat hiányzik a munkahelyéről, elbocsátják	16,4	31,7	5	36,1

A 18. számú táblázat azt mutatja, hogy azok az anyák, akik számíthatnak párjuk segítségére a mindennapi teendőkben, két kivételtől eltekintve, kisebb mértékben aggódnak a megadott tényezők miatt, mint segítségre nem számító társaik. Az egyik kivétel, a gyermek felügyeletével összefüggő állításra vonatkozik, ahol a segítséget kapó anyák aggodása valamivel magasabb, mint azoké, akik inkább csak magukra számíthatnak a háztartás mindenkorai ügymenetének menedzselésében. A másik, ennél sokkal jelentősebb eltérés a partnerre fordított időhiány vélelmezésében mutatkozik meg. Az utóbb említett anyák körében az egyáltalán nem aggódók, másik csoporthoz viszonyított közel kétszeres aránya, és az egyáltalán nem aggódók zéró értéke egyfajta beletörődésként értékelhető.

A gyermeknevelés és a munkahelyi teendők összeegyeztetése mindkét csoport számára fejtörést okoz. Ebben a kérdéskörben a legalacsonyabb az egyáltalán nem aggódó anyák aránya, mely a több gyermeket nevelőknél még karakteresebb problémaként jelentkezik. A gyermekneveléssel kapcsolatos állásvesztés félelme a legtöbbször gondolatában megfogalmazódott. Ezzel összefüggésben az anyák legnagyobb gondja, hogy ha a gyermek betegsége miatt sokat lesznek távol a munkájuktól az esetlegesen az elbocsátásukhoz vezet.

A családon belüli társadalmi tőke hatását a gyermekekre fordított tényleges időráfordítással, a gyermek iránti aggodás mértékével és a partner otthoni feladatokban való részvételével vizsgáltuk. Megállapíthatjuk, hogy mind a gyeden/gyesen lévők, mind a dolgozó nők egyaránt sok időt ruháztak gyermekük társadalmi tőkéjébe azáltal, hogy az újbóli munkába állásukig igen sok időt töltöttek gyermekeikkel, s ritkán bízták őket segítő rokonokra vagy iratták be bölcsődébe. A gyermek iránti aggodás mértéke bizonyíthatóan befolyásolja az anyák munkaerő-piaci visszatérésének időzítését. Minél inkább tartottak az anyák attól, hogy a munkába való visszatérésükkel párhuzamosan nem tudnak majd elegendő időt tölteni gyermekükkel, annál inkább elodázták munkaerő-piaci integrációjukat. A segítő partner jelenléte enyhíti a különböző tényezőkkel kapcsolatos aggodás mértékét.

4.8. Nemi szerepekhez kötődő attitűdök

A munkaerőpiacra való belépés időzítését befolyásolják a nemi szerepekhez kötődő társadalmi normák. A kétkeresős családmodell általánossá válásának ellenére még a mai napig él az a tradicionális felfogás, mely szerint a férfi a családfenntartó, az anya feladata pedig a gyermekgondozás, a háztartás vezetésével kapcsolatos mindennapi teendők köré koncentrálódik. Válaszadóinkat arra kértük, hogy ötfokú skálán értékeljék az erre vonatkozó egyes állításokat. Az 19. számú táblázatban azonban nem az egyes átlag skálaértékeket tüntettük fel, hanem a „Teljesen egyetértők és egyetértők” és az „Egyáltalán egyet nem értők és egyet nem értők” százalékos megoszlását. A két almintá állásfoglalása szinte teljesen megegyező értékeket mutatott az egyes állítások véleményezésében, ezért a táblázatban a teljes mintára vonatkozó eredményeket tüntettük fel. Az állításokat Pongráczné és S. Molnár (2011) alapján, három csoportba rendeztük. Az első a *Szerepmegosztás*, a második az *Önmegvalósítás*, a harmadik a *Családi hatások* témaköréhez illeszkedő állításokat tartalmazza.

**A családi szerepmegosztással és női munkavállalással foglalkozó állítások
„egyetértő” és „egyet nem értő” elfogadásának alakulása (Szerepmegosztás)
(N=415)**

Szerepmegosztás	„Teljesen egyetértők” és „egyetértők”		„Egyáltalán egyet nem értők” és „egyet nem értők”	
	Teljes minta (fő)	Teljes minta (%)	Teljes minta (fő)	Teljes minta (%)
Az lenne a jó, ha a férfiak annyit keresnének, hogy el tudják tartani a családot.	257	60	53	12,4
Jó lenne, ha az apák is otthon maradnának néhány hónapot, a gyermek születése után.	166	37,1	111	26
A férj feladata az anyagi biztonság megteremtése, a nők dolga a családi élet biztosítása.	218	52,8	74	17,4
A szülőknek azonos mértékben kell részt vállalni a házimunkában.	262	61,4	51	11,9

A két, legtöbbek által támogatott állítás, „A szülőknek azonos mértékben kell részt vállalni a házimunkában” és a „Az lenne a jó, ha a férfiak annyit keresnének, hogy el tudják tartani a családot”. Első ránézésre két egymásnak ellentmondó állítás vívta ki az anyák legnagyobb egyetértését. Mégis úgy véljük, hogy mindkét esetben a családi és munkaerő-piaci szerepek egyensúlyának megvalósításában jelentkező nehézségek terhe jelenik meg. A nemi szerepmegosztásról alkotott vélemények jól tükrözik a magyar társadalomra általában jellemző hagyományos értékekkel való azonosulást és a liberálisabb gondolkodás felé hajló, az apa házimunkába való bekapcsolódása iránti igényt egyszerre.

A családi szerepmegosztással és női munkavállalással foglalkozó állítások „egyetértő” és „egyet nem értő” elfogadásának alakulása (Önmegvalósítás)
(N=415)

Önmegvalósítás	„Teljesen egyetértők” és „egyetértők”		„Egyáltalán egyet nem értők” és „egyet nem értők”	
	Teljes minta (fő)	Teljes minta (%)	Teljes minta (fő)	Teljes minta (%)
A munka a kisgyermekes nőknek a pénz miatt fontos	213	57,5	95	22,3
A férj állása stabil legyen, azt kell megtartani, az anyák állását össze kell egyeztetni a családi élettel	231	54,1	69	16,2
A munka hozzátartozik az ember életéhez	341	80	22	5,1
Semmi sem gátolja a kisgyermekes anyákat a munkavállalásban	61	14,3	263	61,6
A szülés előtti munkahelyi pozíciót nehéz visszaszerezni	206	48,2	78	18,2
A kisgyermekes nőknek a részmunkaidő lenne a legideálisabb	265	62,1	32	7,5

A munka és a családi élet összeegyeztetésének problémájára, a kisgyermekes anyák munkavállalási nehézségeire utal, hogy a „*Semmi sem gátolja a kisgyermekes anyákat a munkavállalásban*” állítást a megkérdezettek 61,6% -a elutasította. Az önmegvalósítás témacsoport adatai egyértelműen a „férj-kenyérkereső” s a nők „másodlagos pénzkereső” szerepét erősítik. Bár a válaszadók 80%-a szerint a munka hozzátartozik az ember életéhez, mégis a kisgyermekes anyák számára a részmunkaidő az idealizált munkaforma, mely mellett a családi teendők, a gyermeknevelés viszonylag zökkenőmentesen megoldható. A 20. számú táblázat adatai azt mutatják, hogy a gyermekvállalás jelentősen korlátozza munkapiaci esélyeket, sikereket. A szüléssel kapcsolatos pozícióvesztést a megkérdezettek 48,2% -a reális veszélynek tartotta.

Az adatok tükrében megállapítható, hogy alapvetően hagyománykövető attitűd jellemzi a mintánkban szereplő kisgyermekes anyákat. Erre utal a férfi főkeresőként való definiálása, melynek némiképpen ellentmond a „munka hozzá tartozik az ember életéhez” állítással való erőteljes azonosulás. E kettősség közötti feszültség feloldását a következővel

magyarázzuk. Bár egyértelmű szimpátia övezi a hagyományos szerepmegosztást, a munkaerő-piaci nehézségek az egykeresős családmoddelt reális okok miatt nem látják megvalósíthatónak az érintettek, munkából származó jövedelmük elengedhetetlen a család megélhetése, boldogulása szempontjából.

21. számú táblázat

A családi szerepmegosztással és női munkavállalással foglalkozó állítások „egyetértő” és „egyet nem értő” elfogadásának alakulása (Családi hatások) (N=415)

Családi hatások	„Teljesen egyetértők” és „egyetértők” (%)			„Egyáltalán egyet nem értők” és „egyet nem értők” (%)		
	Teljes minta	Gyeden/gyesen lévő	Dolgozó anyák	Teljes minta	Gyeden/gyesen lévő	Dolgozó Anyák
A családi életet kell a munkához igazítani	65,1	62,7	61,6	10,8	10,0	10,5
A gyerekeknek 3 éves koruk után szükségük van a kortárs közösségekre	87,2	86,8	79,7	3,3	2,7	3,6
A gyerekeknek az anyja mellett a helyük, míg iskolába nem mennek	17,6	16,3	18,1	65,1	62,7	61,7

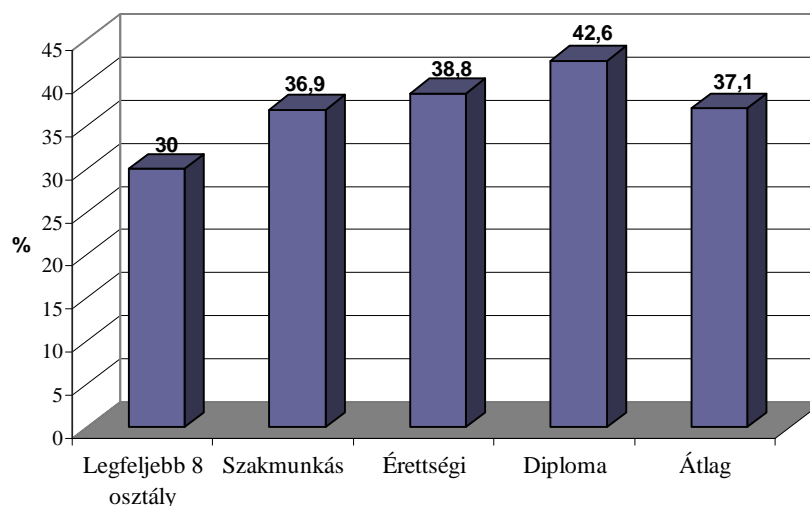
A családi hatásokhoz kapcsolódó állításokkal való „egyetértő” és „egyet nem értő” vélemények hasonlósága mutatkozik meg a két vizsgált alcsoportnál. Mind a gyeden/gyesen lévő (86,8%), mind pedig a dolgozó anyák (79,7%) igen nagy aránya gondolja úgy, hogy a gyerekeknek hároméves koruk után szükségük van a kortárcsoportokra, s mindössze átlagosan 3,3%-uk utasítja el egyértelműen ezt az állítást. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy a gyermek iskoláskoráig tartó anyai jelenlét mellett érvelők aránya sem túl magas (átlagosan 17,6%). A családi hatások csoportjába tartozó állítások véleményezésében első ránézésre egy erőteljes munkaorientált attitűd fogalmazódik meg. (21. számú táblázat.) „A családi életet kell a munkához igazítani”, állítás erőteljes elfogadása (65,1%), és a „A gyerekeknek az anyja mellett a helyük, míg iskolába nem mennek” többség által történő elutasítása erre utal. Azonban ha abból indulunk ki, hogy a munka keretét szab az életünknek, strukturálja tevékenységünket, akkor inkább támogatható az a következtetés, mely szerint a munkából származó jövedelem képezi a megélhetés alapját, ily módon fontos a család számára. Ezt támasztja

alá az, hogy a „A munka a kisgyermekes nőknek a pénz miatt fontos” állítással a válaszadók közel fele egyetértett.

A tradicionális nemi szerepmegosztással való egyetértésben megmutatkozó különbség leginkább az iskolai végzettség alapján tapasztalható. A hagyományos nemi szerepekkel való azonosulás, bár minden iskolai végzettségű csoportra jellemző, azonban a szakmunkások és még inkább a legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők körében a legerősebb. Elemzésünk következő részében erre fókuszálunk.

21. számú ábra

**„Jó lenne, ha az apák is otthon maradnának néhány hónapra”
állítással egyetértő vélemények, iskolai végzettség szerint (N=415)**

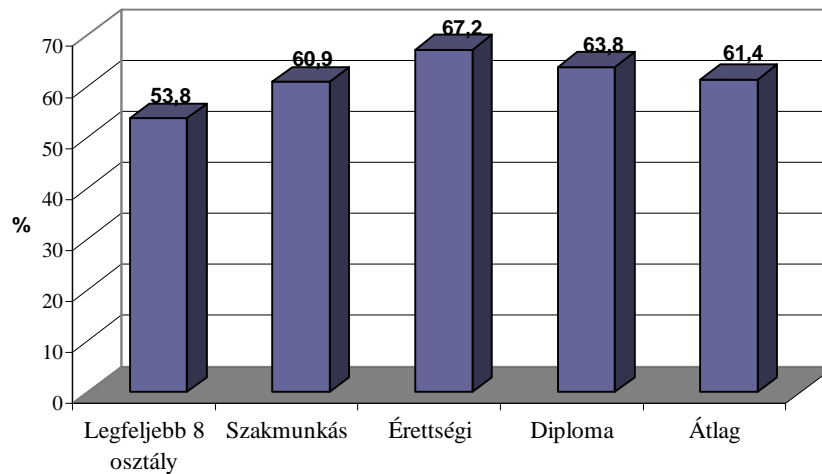

(χ^2 statisztika p=0,000)

Az 21. számú ábra eredménye az apák gyermekgondozásban való részvételére vonatkozó véleményeket tartalmazza. Látható, hogy a diplomával rendelkező anyák számítanak leginkább a gondozási feladatok egyenlőbb megosztására. Az állítással való egyetértés fokozatosan apad az iskolázottság csökkenésével. Összességében azonban a kvalifikáltabb anyákra is jellemzőbb a tradicionális szerepekhez való kötődés.

22. számú ábra

„A szülőknek azonos mértékben kell részt vállalni a házimunkából” állítással egyetértő vélemények, iskolai végzettség szerint (N=415)

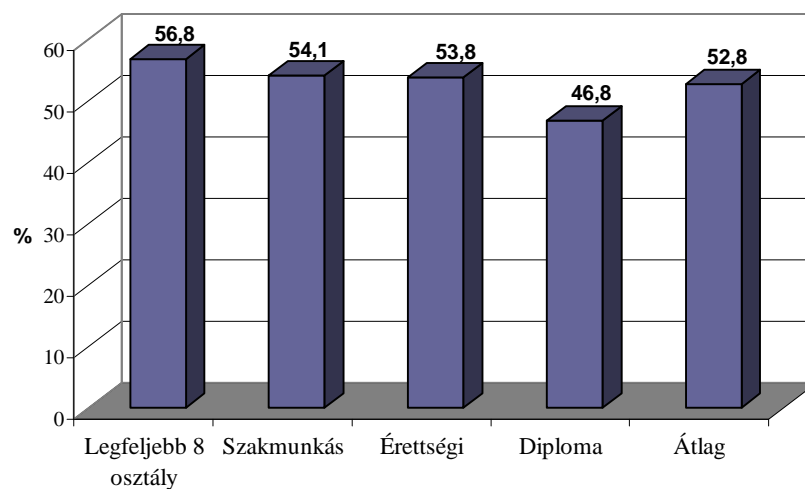

(χ^2 statisztika p=0,089)

Hasonló összefüggés figyelhető meg a férfiak házimunkába bekapcsolódásának kérdésében is (22. számú ábra). Bár ebben az esetben az érettségivel rendelkezők csoportjának egyetértő véleménye kissé leghagyja a diplomásokét. Meglátásunk szerint ez azzal függ össze, hogy a diplomások reálisabbak, még akkor is ha a munka terén a nemek egyenlőségének elvét vallják.

23. számú ábra

„A férfiak dolga az anyagi biztonság megteremtése, a nő dolga a családi élet biztosítása” állítással egyetértő vélemények, iskolai végzettség szerint (N=415)

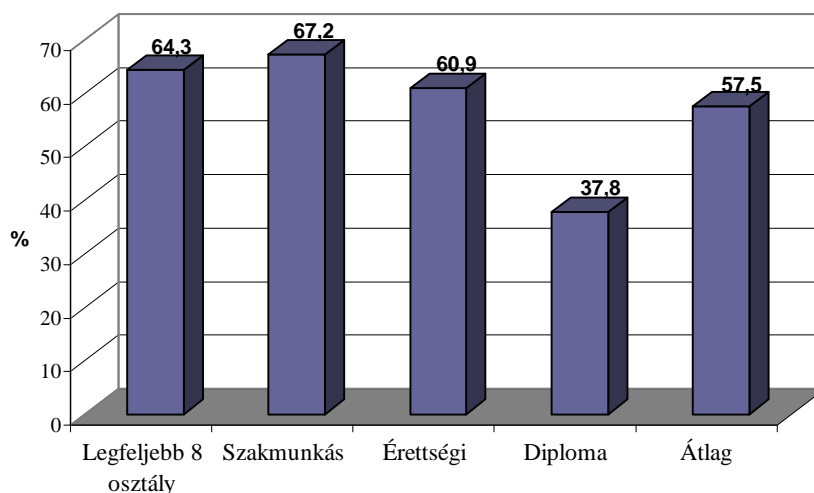

(χ^2 statisztika p=0,000)

A „kenyérkereső férj - jó háziasszony és családanya” klasszikus felosztás preferálása tükröződik a 23. számú ábra alapján. Láthatóan a képzetesebb anyák kevésbé vallják magukénak ezt az állítást, azonban a közel 50%-os egyetértési arány még így is karakteresnek mondható.

24. számú ábra

„A munka a kisgyermekes nőknek a pénz miatt fontos” állítással egyetértő vélemények, iskolai végzettség szerint (N=415)

(χ^2 statisztika p=0,001)

A fizetett munka jelentőségét csak pénzforrásként definiálók körében találtuk a legnagyobb eltérést az iskolai végzettség metszetében. „A munka a kisgyermekes nőknek a pénz miatt fontos” állítás támogatása igen kiemelkedő a legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők és a szakmunkások körében. Előbbiektől átlagosan 5%-kal alacsonyabb az egyetértők aránya. A diplomások csoportjának állásfoglalása mindhárom iskolai végzettségű csoporttól karakteresen elkülönül. Az egyetértők 37,8%-os aránya átlagosan 25%-kal marad el az érettségizettek, szakmunkások és nyolc általánossal bírók csoportjától.

Kérdésként vetődik fel, hogy a jellemzően hagyományos nemi szerepek mellett állást foglaló diplomásoknál mivel magyarázható a munka mint csak pénzkereseti lehetőség viszonylag jelentős mértékű elutasítása. A lehetséges magyarázat meglátásunk szerint abban rejlik, hogy a kisgyermeket nevelő anyák életében, az adott családi életciklus sajátosságainak megfelelően egyértelmű prioritást élveznek a családi szerepek, szemben a munkával. Arról tanúskodnak, hogy jelenleg a gyermek nevelése, az anya szerep és az annak való megfelelés fontosabb, mint a munkaerő-piaci érvényesülés.

Másrészről azt is mutathatja, hogy a tanultabb anyák a munkát a megélhetés mellett az önmegvalósítás eszközének tekintik. Megszerzett emberi tőkéjük megtérülését a munkaerőpiacon remélik. Ezzel párhuzamosan a háztartási munkában és gyermekgondozásban való nagyobb segítség iránti igényük, a többes teher megosztásának igénye azt mutatja, hogy a munkavégzés és a családi teendők összeegyeztetése számukra jelenti a legnagyobb problémát.

Az iskolai végzettség szerinti megbontás alapján egyetlen kivételtől eltekintve viszonylag alacsonynak mondható különbséget tapasztaltunk, melynek okát az elmúlt évek értékvizsgálatainak tapasztalataival támasztjuk alá. 2000-2009. között csökkent a hagyományos szerepmegosztásokra vonatkozó állításokkal való egyetértés, s a csökkenő tendencia leginkább a legalacsonyabb iskolai végzettséggel bírókra volt jellemző (Ponráczné és S. Molnár 2011). Meglátásunk szerint ezzel magyarázható a legmagasabb és legalacsonyabb iskolai végzettségű csoportok egymáshoz közelítő álláspontja.

Összességében alapvetően tradicionális attitűd tükröződik az adatokból, annak ellenére, hogy bizonyos esetekben egyfajta modern szemlélet figyelhető meg némely állítás véleményezésében. Mégis meglátásunk szerint az *„Az lenne a jó, ha a férfiak annyit keresnének, hogy el tudják tartani a családot”*, *„A férj feladata az anyagi biztonság megteremtése, a nők dolga a családi élet biztosítása”*, *„A munka a kisgyermekes nőknek a pénz miatt fontos”* állítással való nagyarányú egyetértés a hagyományos szerepmegosztás igényét takarja. Ezzel szemben *„A munka hozzátartozik az ember életéhez”* és *„A családi életet kell a munkához igazítani”* állítást elfogadók jelentős hányada modern szemléletet mutat. Azonban utóbbi két tényező esetén a vélemények mögött egyfajta gazdasági kényszerhelyzet vélhető, mellyel a hagyományosan gondolkodó anyák is azonosulnak, s melyből az egykeresős családmódel működőképtelensége ütközik ki.

Az apa egyes feladataival kapcsolatos elvárások teljeskörű vizsgálatát nem tekintettük feladatunknak, azonban a vélemények egy érdekes szerepmegosztási konstrukciót hoztak felszínre. Az apa kenyérkereső nimbusza kiegészült az apa háztartási munkába besegítő, gyermekgondozói feladatokban résztvevő tevékenységének kiszélesedésével. A családi szerepek nemek közötti megosztásának egalitárius jellegének igénye érhető tetten a véleményekből. A kisgyermekes anyák elképzelése alapján egy, a jövedelemszerzésben jeleskedő és a családi életben is aktív szerepet vállaló apakép körvonalazódik. Eredményeink szerint Hall (2002) által definiált „kettős terhelésű” anyák mellett előtérbe került a „kettős terhelésű” apa ideálja. Ennek a szerepmegosztásnak egyre inkább teret enged a hazai társadalompolitika családokat érintő ellátások

intézményrendszerének azon szabályozása, mely nemcsak az anyák, de az apák (nagyzüölök) számára is lehetővé teszi a gyermekgondozási szabadság igénybevételét.

Voltz (2007) szerint azonban a férfiak otthoni munkába való bekapcsolódását sok esetben a nők akadályozzák, akik saját „magánterületükre” nem szívesen engedik be párjukat. Kapuőr szerepet öltve vigyázzák privát szférájukat, s mérlegelik, hogy partnerük milyen feladatokat vehet át tőlük. A feladatok átengedése annak függvényében történik, hogy azt a nők mennyire értékelik férfiasnak, szimpatikusnak. Mindemellet Spéder (2011) szerint a nemek szerinti kereseti különbségek egyértelműen akadályozhatják a hagyományos szerepmegosztás eddigi formájának feladását (Spéder 2011).

Összességében megállapíthatjuk, hogy a munkaerőpiac mechanizmusai alapvetően bebetonozzák a nemi szerepek alakulását, mivel ma Magyarországon a munkaerőpiac jellemzői, s a munkaerő-piaci részvétel függvényében alakul a családon belüli munkamegosztás. A csökkentett munkaidejű foglalkoztatás elégtelen elterjedése visszaveti a családi és a fizetett munka összhangjának megteremtését.

4.9. A kisgyermeket nevelő anyák karaktercsoportjai

Kutatásunk következő fázisában újabb változókat és modelleket kerestünk, melyek magyarázhatják az anyák munkaerő-piaci viselkedését. Ennek egyik elemeként kísérletet tettünk a mintánkba került anyák főbb csoportjainak elkülönítésére, majd ezen keresztül vizsgáltuk a munkaerő-piaci visszatérésükre vonatkozó döntéseket.

Kérdőívünk tartalmazott egy 27 állítást magába foglaló itemsort, melyből faktoranalízis¹¹ segítségével új faktorokat hoztunk létre, melyek erősen korrelálnak több megfigyelt állítással. A Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) próba értéke a teljes mintánál 0,948, a Bartlett teszt p-értéke 0,000. A gyeden/gyesen lévő anyáknál KMO=0,898; a Bartlett teszt p-értéke 0,000. A dolgozó anyák esetében ezek a mutatók, KMO=0,950; p=0,000. Az értékek az mutatják, hogy a vizsgált változók kiválóan alkalmasak a faktoranalízisre.

¹¹ A faktoranalízis elvégzése előtt megvizsgáltuk, az analízisbe bevonni kívánt változók alkalmasságát. Ezt a Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) próbával és a Bartlett teszt segítségével végeztük el. A KMO-érték megmutatja, hogy a változók alkalmasak-e a faktorelemzésre, a Bartlett teszt a változók közötti szignifikanciát méri. Amennyiben a KMO értéke kisebb, mint 0,5, akkor nem végezhető el a faktoranalízis, mivel a változók korrelációja ezt nem teszi lehetővé. A 0,9-hez közeli érték azt jelöli, hogy a bevont változók közötti korreláció magas, tehát a faktoranalízis elvégezhető.

A faktoranalízist elvégeztük a teljes mintára és a két almintára vonatkozóan is, a következőkben ennek eredményét ismertetjük.

A teljes mintánál a faktoranalízis eredményeként a 27 állításból álló itemsorból a rotált faktorsúly mátrix alapján, az állítások négy csoportjának elkülönülése figyelhető meg. Az első faktor a teljes variancia 18,4%-át, a második 14,7%-át, a harmadik és negyedik 13,9 és 5,9%-át magyarázza. A négy faktor által kumuláltan magyarázott variancia értéke 53%. (3. számú melléklet.)

A teljes mintára vonatkozó véleménycsoportok által kirajzolódott attitűdök a következők:

1. Alkalmazkodó: a családon belüli és a munkaerő-piaci szerepek összehangolását hangsúlyozzák.
2. Gyermekközpontú: a gyermek szempontjait előtérbe helyező, egalitárius elvekre vonatkozó attitűdök csoportja, a gyermekkel otthon töltött idő fontosságát hangsúlyozzák. Számítanak az apa gyermeknevelésben nyújtott segítségére. Központi kérdésként tekintenek az állam szerepére, elismerésére azokra vonatkozóan, akik gyermeket nevelnek.
3. Egalitárius: a materiális célokkal szemben a gyermek szeretetének fontosságát hangsúlyozzák. Az anyai gondoskodás áll értékrendjük középpontjában a gyermek iskoláskoráig terjedően. A családpolitikai eszközökön belül a gyermekvállaláshoz kötődő pénzbeli ellátások egyenlőelvűségét vallják, de nem tartanak igényt az állami gyermekgondozásra a gyermek hatéves kora előtt. A házimunkában, gyermeknevelésben a szülők egyenlő teherviselése mellett érvelnek.
4. Individuális: az egyéni felelősséget hangsúlyozzák a gyermek eltartásában, nevelésében.

A gyeden/gyesen lévő anyáknak a megadott állításokkal kapcsolatos véleménye igen széles spektrumon szóródott. Esetükben, a faktoranalízis eredményeként nyolc faktort sikerült elkülöníteni, mely a teljes variancia 64%-át magyarázza. A 27 állításból álló itemsor mentén a rotált faktorsúly mátrix alapján meghatároztuk az egyes faktorok jellemzőit, a gyeden/gyesen lévő anyák csoportjának meghatározó attitűdjeit. (4. számú melléklet.)

1. Munkaerő-piaci körülményekhez alkalmazkodó attitűd: a hagyományos szerepmegosztástól távolodó állításokat foglalja magába („*a mai világban meg kell ragadni minden lehetőséget*”, „*csak azért mert a szüleink meghatározott elvek szerint éltek, nem kell feltétlenül követni őket*”) 1 (gyeden/gyesen lévők)

2. A családi háttér erőforrásait hangsúlyozó attitűd („*az életben elérhető dolgokat a családi háttér határozza meg*”) 2 (gyeden/gyesen lévők)
3. Az anyák munkaerő-piaci önállóságát kiemelő állítások („*ma már nincsenek életre szóló munkahelyek*”, „*a nőknek GYES után minél hamarabb saját lábára kell állni*”) 3 (gyeden/gyesen lévők)
4. Tradicionális nemi szerepmegosztás mellett érvelők, az anya keresőtevékenységét kényszerként megítélő állításokat tömörítő attitűdök („*az lenne a jó, ha a férfiak annyit keresnének, hogy el tudják tartani a családot*”, „*az államnak jobban kellene támogatni a családot*”, „*a munka a kisgyermekes nők számára a pénz miatt fontos*”, „*a férfiak dolga az anyagi biztonság megteremtése, a nők dolga a családi élet biztosítása*”) 4 (gyeden/gyesen lévők)
5. Az egyén felelősségét hangsúlyozó állítások a gyermek eltartásában, nevelésében („*mindenki csak annyi gyermeket vállaljon amennyit eltud tartani*”, „*aki megfelelő anyagi háttér nélkül vállal gyermeket az felelőtlen*”) 5 (gyeden/gyesen lévők)
6. Gyermekközpontú, egalitárius elveket valló állítások csoportja („*jó lenne, ha az apák is otthon maradnának néhány hónapra*”, „*mindenkinek azonos összegű gyermekgondozási támogatást kellene kapnia az államtól*”, „*a gyermeknek, amíg iskolás nem lesz az anyja mellet a helye*”) 6 (gyeden/gyesen lévők)
7. Hezitáló, borúlátó attitűdöt tömörítő állítások. A nemi szerepmegosztásban liberális de pesszimista, a gyermekvállalást egyértelműen munkaerő-piaci hátrányként aposztrofáló állítások tartoznak ebbe a csoportba („*a szülőknek azonos mértékben kell részt vállalni a házi munkában*”, „*a szülés előtti munkahelyi pozíciót nehéz visszaszerezni újbóli munkába álláskor*”, „*a munkáltatók általában elvárják a túlórárt*”) 7 (gyeden/gyesen lévők)
8. Modern, munkaközpontú attitűdök („*a családi életet kell a munkához igazítani*”, „*a gyermekeknek három éves koruk után szükségük van a kortárs közösségekre*”, „*a munka hozzátartozik az ember életéhez*”) 8 (gyeden/gyesen lévők)

A gyeden/gyesen lévő anyákkal szemben a dolgozó anyáknál a faktorelemzés eredménye szerint három állításcsoportot lehetett elkülöníteni, mely a teljes variancia 57,6%-át magyarázza. (5. számú melléklet) Ezek a következők:

1. Posztmodern, munkaerő-piaci értékek mellett elkötelezett állításokat tömörítő attitűd („*csak azért mert a szüleink meghatározott elvek szerint éltek, nem kell feltétlenül követni őket*”, „*ma már nincsenek életre szóló munkahelyek*”, „*a nőknek*

GYES után minél hamarabb saját lábára kell állni”, „*a családi életet kell a munkához igazítani*”, „*a gyermekeknek három éves koruk után szükségük van a kortárs közösségekre*”, „*a munka hozzátartozik az ember életéhez*”) 1 (dolgozó)

2. Hagyományos értékeket valló, gyermekközpontú, de alkalmazkodás felé hajló, az apa családfenntartó szerepét kiemelő, a kétkeresős családmódellet kényszerként definiáló állítások („*nem érdemes előre tervezni, mert sok a bizonytalanság*”, „*az lenne a jó, ha a férfiak annyit keresnének, hogy el tudják tartani a családot*”, „*a munka a kisgyermekes nők számára a pénz miatt fontos*”, „*nem az anyagiak, hanem a gyermek szeretete számít*”, „*a férfiak dolga az anyagi biztonság megteremtése, a nők dolga a családi élet biztosítása*”, „*a férj állása stabil legyen, azt meg kell tartani, az anyák állását össze kell egyeztetni a családi élettel*”, „*jó lenne, ha az apák is otthon maradnának néhány hónapra*”, „*mindenkinek azonos összegű gyermekgondozási támogatást kellene kapnia az államtól*”, „*a gyermeknek, amíg iskolás nem lesz, az anyja mellet a helye*”) 2 (dolgozó)
3. Hezitáló, múltba tekintő, nehézségekre koncentráló, az anyák munkaerő-piaci szerepvállalását pesszimistán értékelő attitűdök („*a mai világban meg kell ragadni minden lehetőséget*”, „*az életben elérhető dolgokat a családi háttér határozza meg*” „*a szocializmusban biztosabb, könnyebb volt a kisgyermekes nők helyzete*”, „*aki megfelelő anyagi háttér nélkül vállal gyermeket az felelőtlen*”, „*a szülőknek azonos mértékben kell részt vállalni a házi munkában*”, „*a szülés előtti munkahelyi pozíciót nehéz visszaszerezni újbóli munkába álláskor*”, „*a munkáltatók általában elvárják a túlórát*”) 3 (dolgozó)

A gyeden/gyesen lévő anyák széles skálán mozgó állításstruktúrája rajzolódott ki, míg a dolgozó anyák esetében viszonylag jól körülhatárolt karaktercsoportok jöttek létre. Meglátásunk szerint a jelenleg gyermekükkel otthon lévő anyák változatos állításstruktúrája azt mutatja, hogy az adott élethelyzetben a vélemények elsődleges mozgatórugója az anyai szerep kizárólagossága, a családdal és a gyermekneveléssel kapcsolatos külső és belső elvárásoknak való megfelelés. Ennek köszönhető, hogy a megjelenő nyolc faktor közül négyben, 2 (gyeden/gyesen lévők), 4 (gyeden/gyesen lévők), 6 (gyeden/gyesen lévők), 7 (gyeden/gyesen lévők) inkább a hagyományos nemi szerepekkel azonosuló karakterek rajzolódtak ki. Mindemelllett láthatóan elfogadó attitűd jellemzi (elsősorban megélhetési szempontból) az anyák kereső tevékenységét. A 27 item nyolc faktorba rendeződése a gyeden/gyesen lévő anyák több szempontú megközelítésének az eredménye, melynek fókuszában a gyermeknevelés áll, de láthatóan szerepet játszanak

egyéb vezérlő elvek, mint például a GYES utáni önállóságra törekvés, vagy a házimunkában a szülők egyenlőbb szerepvállalásának igénye. A dolgozó anyáknál elkülönülő három faktor azt mutatja, hogy munkaerő-piaci jelenlétük hatására a gyermeknevelés és a munka értékei, ezek fontossága összefonódnak. Munkaerő-piaci múltjuk, ezzel kapcsolatos tapasztalatuk irányítják az állítások letisztult, hármas csoportjának megjelenését.

Az életmód-preferenciákat, mint a nők munkaerő-piaci viselkedésének oksági tényezőit legrészletesebben Hakim (2000) vizsgálta. Ehhez hasonlóan arra vállalkoztunk, hogy az általunk vizsgált, gyermeket nevelő anyák elkülönült csoportjainak főbb jellemzőit leírjuk. További elemzés céljából a teljes almintánál megfigyelt négy faktort használtuk, melyet *családi miliő dimenzióként* szerepeltettünk és a négy faktort ennek a dimenzióknak a négy változójaként kezeltük. Ennek segítségével körvonalazódott a mintánkat alkotó kisgyermekes anyák négy karakter (érték-preferencia) csoportjának főbb jellemzője. Ezt követően megvizsgáltuk, hogy az újonnan létrehozott családi miliő dimenzió négy változója és az általunk bevont függő változók között milyen interakció van.

Erre vonatkozóan korrelációs számítást végeztünk (22. számú táblázat) illetve egy paraméteres (ANOVA, egyszempontos varianciaanalízis) és egy nemparaméteres próbát (Kruskal-Wallis), melyek a független változó és a függő változók közötti szignifikanciát mérik. A két statisztikai próba eredményei egybeestek, így a 23. számú táblázatban a Kruskal-Wallis teszt szignifikancia mutatóit tüntettük fel.

22. számú táblázat

Az életkor és a karakter típusok összefüggései (N=427)

	Teljes minta		Gyeden/gyesen lévő		Dolgozó anyák	
	Betöltött életkor	Szülési kor	Betöltött életkor	Szülési kor	Betöltött életkor	Szülési kor
Alkalmazkodó (F1)	0,086	0,072	0,094	0,106	0,079	0,033
Gyermekközpontú (F2)	-0,123	-0,207	-0,158	-0,285	0,012	-0,086
Egalitárius (F3)	-0,073	-0,030	-0,049	-0,049	-0,142	-0,018
Individualista (F4)	0,001	0,012	0,032	0,048	-0,097	-0,073

Korrelációs számítás

A gyeden/gyesen lévő anyáknál a gyermekközpontúság változó (F2), a betöltött életkor (-0,158) és a szülési életkor (-0,285) vonatkozásában szignifikáns negatív kapcsolatot

mutatott, vagyis minél korábban szült az anya és minél fiatalabb volt a megkérdezés pillanatában, annál inkább erősítette ezt a karaktercsoportot. Hasonló összefüggések jellemzik a teljes mintát is. A dolgozó anyáknál az *egalitárius* változónál tapasztaltunk meghatározó kapcsolatot.

23. számú táblázat

A karakertípusok és az egyes változók közötti összefüggések (N=427)

	Családi állapot	Iskolai végzettség	Gyermekszám	GYES időtartama	GYES mellett végzett munka	Munka és gyermeknevelés konfliktusa	Sikeres élet=pénz
Teljes minta							
Alkalmazkodó (F1)	0,251	0,099	0,985	0,036	0,143	0,059	0,001
Gyermekközpontú (F2)	0,021	0,000	0,041	0,000	0,048	0,634	0,001
Egalitárius (F3)	0,292	0,420	0,072	0,857	0,982	0,001	0,071
Individualista (F4)	0,940	0,490	0,663	0,653	0,780	0,448	0,712
Gyeden/gyesen lévők							
Alkalmazkodó (F1)	0,343	0,010	0,967	0,312	0,114	0,222	0,000
Gyermekközpontú (F2)	0,345	0,001	0,618	0,122	0,351	0,670	0,028
Egalitárius (F3)	0,193	0,161	0,087	0,878	0,452	0,002	0,009
Individualista (F4)	0,775	0,535	0,821	0,951	0,930	0,198	0,654
Dolgozó anyák							
Alkalmazkodó (F1)	0,310	0,326	0,040	0,051	0,613	0,232	0,418
Gyermekközpontú (F2)	0,130	0,005	0,040	0,004	0,024	0,931	0,034
Egalitárius (F3)	0,724	0,881	0,027	0,908	0,860	0,033	0,875
Individualista (F4)	0,923	0,225	0,831	0,431	0,927	0,925	0,971

Kruskal-Wallis teszt eredményei, a szignifikáns értékeket kiemelve jelöltük.

Az egyes karaktercsoportok jellemzőit a fenti két táblázat (22. és 23.) által mutatott összefüggések és a vonatkozó keresztábra megoszlásaiban megfigyelt mintázatok alapján mutatjuk be.

Az alkalmazkodást (F1) mérő változó a GYES melletti munka, a gyermeknevelés és munka konfliktusa, a pénz mint sikeres élet meghatározója változónál mutatott szignifikáns összefüggést. A gyeden/gyesen lévőknel ez utóbbi, illetve az iskolai

végzettség meghatározó jellege figyelhető meg, a dolgozó anyáknál a gyermekszám és a GYES időtartama változó mutat hasonló összefüggéseket.

A gyermekközpontúságot (F2) mérő változó a teljes minta tekintetében a betöltött életkorral, a szülési életkorral, a gyermekszámmal, a három éves időtartamú GYES megítélésével, a gyermekgondozási szabadság alatt végzett munkával, a munkába állás és gyermeknevelés konfliktusával, valamint a pénz mint a sikeres életet meghatározó tényező megítélésével mutat szignifikáns összefüggést. A gyeden/gyesen lévőknél az iskolai végzettség és a pénz mint sikeres élet jellemzői, míg a dolgozó anyáknál az előbb említett tényezőkön túl a GYES mellett végzett munka és a gyermekgondozási szabadság időtartamának megítélése jelzett statisztikailag releváns összefüggéseket.

Az egalitárius változó (F3) a fizetett munkával és a gyermeknevelés konfliktusával mutatott kapcsolatot. A gyeden/gyesen lévőknél az összefüggések kiegészültek a pénz mint a sikeres életet meghatározó változóval, míg a dolgozó anyák csoportján belül a gyermekszám változóval.

Az individualista változó (F4) a további bevont változók egyikével sem eredményezett szignifikáns összefüggést. Így ennek a csoportnak a jellemzésénél a keresztábra eredményeire hagyatkoztunk.

Az anyák négy karaktercsoportjának fő jellemzői:

1. *Alkalmazkodó:* A jelenleg dolgozó anyák többsége ehhez a csoporthoz tartozik. Többségében egyetértenek azzal, hogy a munka hozzátartozik az ember életéhez. Számolnak a gyermekgondozási szabadságot követő újbóli munkába állás nehézségeivel, de nem szakadnak el véglegesen a munka világától. Alkalmazkodási készségüket mutatja, a „*családi életet kell a munkához igazítani*” állítás nagy arányú elfogadása. A fizetett munkát fontosnak tartják, de a munkaerő-piaci karrier építése nem áll értékrendjük középpontjában. Fontosnak tartják a gyermek első éveiben az anya jelenlétét viszont úgy vélik, hogy a három évnél idősebb gyermekeknek szükségük van a kortárs csoportok jelenlétére. A foglalkoztatáspolitikai eszközök közül a rugalmas foglalkoztatás mellett érvelnek. Alkalmazkodásra készek, egyensúlyra törekszenek a családi és a munkaerő-piaci szerepek tekintetében. A dolgozó anyák körében ők vannak a legtöbben, jellemzően érettségi bizonyítvánnyal, vagy annál magasabb fokú képzettséggel rendelkeznek. Az elvált anyák többsége ebben a karaktercsoportban jelenik meg. Nem elkötelezettek a három éves gyermekgondozási szabadság tekintetében. Fő stressz indikátoruk az időhiány.

2. *Gyermekközpontú:* Többségük jelenleg gyeden/gyesen van. Fontos számukra a szociális, jóléti juttatások köre. Erre a csoportra a legjellemzőbb a két gyermek, de a négy gyermeket nevelők mindegyike szintén ebben a csoportban jelenik meg. Többségük a munkát, csak mint pénzforrást tartják fontosnak. A foglalkoztatáspolitikai eszközök közül a részmunkaidős foglalkoztatás elsődlegességét hangsúlyozzák. Éles határt húznak a női és férfi szerepek között. A nők elsődleges feladatának a harmonikus családi élet biztosítását, míg a férfiak feladatának az anyagi biztonság megteremtését tartják. A hagyományos „kenyérkereső férj, családgondozó anya” szerepekkel való azonosulás jellemző értékrendjükre. Az életkor változó negatív összefüggést mutatott, mely szerint az anya minél fiatalabban szült és minél fiatalabb volt a megkérdezés pillanatában, annál inkább azonosult a gyermekközpontú attitűddel. Iskolai végzettség szempontjából az érettségizettek aránya a legalacsonyabb. Amennyiben dolgoztak a GYES alatt az inkább önkéntes jellegű tevékenység volt annak ellenére, hogy a pénzt a sikeres élet meghatározójaként tartják számon. Fontosnak tartják a három éves időtartamra szóló gyermekgondozási szabadságot.
3. *Egalitárus:* A legkedvezőtlenebb jövedelmi helyzettel rendelkezők csoportja. Közülük többen nem dolgoztak a szülés előtt. Fontosak számukra a családpolitikai eszközök, azok alanyi jogát hangsúlyozzák, függetlenül a munkaerőpiacon eltöltött időtől. A gyermekvállalás egyenlő „jutalmazását” várják a társadalompolitikán keresztül. Mindemellett nem bíznak az állami gyermekgondozói hálózat minőségében, az anya teljes jelenlétének fontossága mellett érvelnek a gyermek iskolás koráig. Számukra a legfontosabb a családon belüli szerepek egyenlő megosztása, mely a gyermekgondozásra is kiterjed. A dolgozó anyák csoportján belül elsősorban a párkapcsolatban élők tartoznak ehhez a csoporthoz, de megfigyelhető a gyermeküket egyedül nevelő anyák jelenléte is. Jellemzően legfeljebb szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkeznek, de a diplomások jelenléte is tapasztalható. A fizetett munka és a gyermeknevelés konfliktusa miatt igen aggódnak. Meghatározó a többgyermekes anyák jelenléte.
4. *Individualista:* A legkedvezőbb jövedelmi helyzettel rendelkező, elsősorban diplomás anyák jellemzik ezt a csoportot. Többségük dolgozott a szülést megelőzően, s ezen belül is ők rendelkeznek a legmagasabb munkatapasztalattal. Fontosnak tartják a munkát, a munkahelyi sikereket. Főleg egy és kétgyermekesek tartoznak ebbe a csoportba. A gyermekgondozás egyéni felelősségét hangsúlyozzák,

mindemellett számukra is fontos az állami családpolitika, de az ellátások odaítélését munkaviszonyhoz kötötten érzik igazságosnak. Többségében házasságban élő anyák alkotják ezt a csoportot. A fizetett munka és gyermekgondozás közötti diszharmónia miatt kevésbé aggódnak.

Fenti tipológia nem állandó, s az egyes csoportokhoz való tartozás ismérvei nem határozhatók meg karakteres, egyértelmű mutatók sorával. Eredményeink inkább csak általában sejtetik az egyes karaktertípusok jellemzőit. Az anyák vélhetően mozognak az egyes típusok között annak függvényében, hogy aktuális családi életciklusuk melyik fázisában vannak. Azt azonban fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy mindegyik típusra alapvetően jellemző a gondozási célok előtérbe helyezése.

Regresszió elemzés segítségével megnéztük, hogy az újonnan létrehozott családi milió dimenzió négy változója milyen kapcsolatot mutat a munkaerő-piaci visszatérés változóval.

24. számú táblázat

A családi milió változók és a munkaerő-piaci visszatérés kapcsolata (N=427)

Együtthatók	Nem standardizált együttható		Standardizált t együttható	T	Szig.
	B	Standard hiba	Beta		
(Konstans)	28,860	0,569	-	50.714	0,000
Gyermekközpontú (F2)	2,202	0,608	0,194	3,621	0,000

Lineáris regresszió együtthatók becslése. Az F1 (p=0,778), F3 (p=0,146) és az F4 (p=0,456) változókat nem sikerült bevonni a modellbe.

E tekintetben a „gyermekközpontúság” magyarázó ereje nyert bizonyítást (p=0,000; Beta 0,194; R=0,35). Eredményünk a már korábban említett gyermekgondozás optimális időtartamáról alkotott vélemények munkaerő-piaci visszatérést meghatározó erejét támasztják alá. Tehát a gyermekközpontúság a visszatérés időzítésének magyarázó változója.

Összességében megállapítható, hogy a vizsgált mintánkból faktoranalízis segítségével, a családi milió dimenzió mentén, négy karaktercsoport kialakítása és ezek meghatározó tényezőinek feltárása vált lehetővé. Hasonló tipizálást készített Hakim (2000, 2002), aki a nők érték-preferenciák által meghatározott három csoportját mutatta be. Az alapvető különbség, hogy míg a Hakim-féle tipizálás alapját képező sokaságot általában a

nők alkották, addig saját elemzésünkbe egy ennél sokkal szűkebb csoport, a 0-7 éves korú gyermekeket nevelő anyák kerültek be. Ennek köszönhető, hogy a Hakim által körülírt munkaorientált nők csoportja, aki elsősorban gyermektelenek, a saját elemzésünkben nem jelentek meg. Ezzel szemben létrehoztuk a kisgyermekes anyák négy meghatározó karakterét: alkalmazkodó, gyermekközpontú, egalitárius, individualista attitűdű csoportokat. Az egyes karakterek főbb jellemzőinek feltárásán túl azt is feladatunknak tekintettük, hogy az anyák csoportjának négyes mintázatán túl megvizsgáljuk, hogy az egyes faktorok munkaerő-piaci visszatérést meghatározó ereje mennyiben magyarázza a csoportokhoz való tartozás. Az alkalmazott statisztikai módszer a gyermekközpontú anyák csoportján belül mutatott szignifikáns különbséget a visszatérés időzítésében, vagyis ehhez a csoporthoz való tartozás későbbi munkaerő-piaci visszatérést eredményez. A másik három csoport esetén az egyes időintervallumban visszatérő anyák arányában nem tapasztaltunk eltérést.

4.10. A gyermekgondozást követő munkaerő-piaci tervek

Több hazai vizsgálat rámutatott a családban nevelkedő gyermekek száma és a munkaerő-piaci jelenlét negatív összefüggéseire. Legutóbb Ferge (2010) nagymintás elemzésében erősítette meg azt a már sokak által bizonyított tényt, hogy a több gyermeket nevelő anyák elhelyezkedése nehezebb, mint a kevesebb gyermeket nevelő társaiké.

Saját vizsgálatunkban ezzel összefüggésben azt kértük a válaszadóktól, hogy értékeljék, véleményük szerint a gyermekek jelenléte és száma hogyan befolyásolja az elhelyezkedési esélyeket, lehetőségeket. (25. számú táblázat)

Milyen hatással van a gyermek jelenléte az elhelyezkedésre?(%)
(N=427)

	Gyerekek száma			
	1 gyerek	2 gyerek	3 gyerek	4 és több gyerek
Nagyon hátrányos	6,5	22,6	54,4	74,1
Inkább hátrányos	48,1	55,2	33,9	16,8
Nincs hatása	36,2	13,9	6,7	4,8
Inkább előnyös	6,7	5,7	1,3	0,8
Nagyon előnyös	1,5	0,3	0,5	0,0
Nem tudja	1,0	2,3	3,2	3,5
Összesen	100	100	100	100

Az anyák véleményéből a gyermek jelenléte, és száma valamint a munkaerő-piaci érvényesülés kontextusában egy igen elkeseredett álláspont tükröződött. A vélemények dinamikája az inkább hátrányos megítélés felől közelít a nagyon hátrányos felé, s a gyermekszám növekedésével fokozatosan tolódik a legrosszabb megítélés irányába.

Vizsgálatunk alanyainak véleménye egybecseng az *Életünk fordulópontján* országos kutatás eredményével, melyben a megkérdezett gyermekes anyák 60%-a válaszolta azt, hogy a gyermekvállalás hátrányt jelent a munkaerőpiacon (Kapitány és Spéder 2009b).

A hazai Munkaerő-felmérés adatai szerint, a gyermekgondozási ellátás letelte után az anyák háromnegyede újra dolgozni szeretne, azonban mindössze 55 %-uk tért vissza korábbi munkahelyére (Váradiné 2006). Kutatásunkban a jelenleg gyeden/gyesen lévők 67%-a azt tervezi, hogy a gyermekgondozási időszak lejártával újra munkába fog állni, 15%-uk újabb gyermekben gondolkodik, tehát vélhetően huzamosabb időt töltenek majd távol a munkától. Három fő háztartásbeli lesz, heten főállású anyaként képzelik a jövőjüket. Hatan kilátástalannak látják az elhelyezkedési esélyeiket, s munkanélküliként aposztrofálják magukat, öten pedig tanulni szeretnének. A gyeden/gyesen lévő anyák 58,9%-a tervezi úgy, hogy az előző munkahelyére megy vissza, közel egynegyedük (22,7%) azonban más munkahelyet keres, 12,8%-nak nem volt munkahelye a szülés előtt. A munkahely keresésének okát a legtöbben azzal indokolták, hogy munkáltatójuk nem kívánja őket a gyermekgondozási szabadság után továbbfoglalkoztatni (27,1%), a korábbi munkahely megszűnése és költözés miatti munkahelyváltásról a válaszadók 12,5-12,5%-a számolt be, az időbeosztás alkalmatlanságáról pedig 8,3%. GYES alatti tanulmányoknak

megfelelő munkahelykeresés 16,7%-ot, vagyis a gyermekgondozási szabadság alatt tanulók 100%-át érintette. Ebből arra következtethetünk, hogy az önként munkahelyet váltók jelentős hányada a képzésbe bekapcsolódást tekinti a váltás fő eszközének.

26. számú táblázat

Előző munkahelyére tért vissza/szeretne visszatérni? (N=332)

	Dolgozó nők		Gyeden/gyesen lévő nők	
	Fő	%	Fő	%
Igen, azonos beosztásba	121	63,3	76	53,9
Igen, jobb beosztásba	0	0,0	0	0,0
Igen, más kedvezőtlenebb beosztásba	16	8,4	7	5,0
Más munkahelyet keres	43	22,5	32	22,7
Nem volt a szülés előtt munkahelye	11	5,8	18	12,8
Nem tudja	-	-	8	5,6
Összesen (N)	191	100,0	141	100,0

(Fisher's $p=0,091$)

A dolgozó anyák almintájába tartozó válaszadók 71,7%-a előző munkahelyére ment vissza dolgozni, ahol többségük a korábbi beosztásnak megfelelően dolgozott. A korábbinál kedvezőbb munkahelyi pozícióról senki sem vallott, viszont voltak, akik kedvezőtlenebb beosztásban dolgoztak tovább. Más munkahely keresésének a problémája a megkérdezettek több mint húsz százalékát érintette.

A nők munkaerő-piaci kötődését és foglalkozási karrierjét nagymértékben befolyásolja a gyermekek léte. Bukodi (2005) megállapítása szerint a hat év alatti gyermekkel rendelkező nők esetén a legkisebb a foglalkozási státusz javulása, és a kisgyermekes nők vannak leginkább kitéve a lefelé irányuló karriermozgás veszélyének (Bukodi 2005).

A dolgozó anyák munkahelyváltásának fő indítéka az esetek 36,7%-ban az volt, hogy munkáltatója nem vette vissza korábbi munkahelyére, közel 20%-nak megszűnt az előző munkahelye, 14,2% önálló vállalkozásba kezdett, míg az időbeosztás alkalmatlanságát 10,2% jelölte meg indokként. Ennél kevesebben voltak, akik költözés miatt, vagy a rossz

munkahelyi közérzetre hivatkozva illetve egyéb okok miatt váltottak. Megállapíthatjuk, hogy mindkét almintához tartozó anyák többsége a szülést megelőző munkahelyre való visszatéréséről illetve annak szándékáról számolt be. A gyeden/gyesen lévő anyák korábbi munkavégzési helyszínre visszatérésének aspirációja és a dolgozó anyáknál ténylegesen megvalósult visszatérés 10%-os különbséget mutat. Ez arra enged következtetni, hogy a gyermekgondozási szabadságot követően a visszatérési és önkéntes munkahelyváltási szándékok nem teljesülnek teljes mértékben. A dolgozó anyákra vonatkozó eredményeink szinte megegyeznek, a KSH által végzett Munkaerő-felmérés erre vonatkozó tapasztalataival. A gyeden/gyesen lévő anyáknál a korábbi munkahelyre tervezett visszatérés alacsony aránya azzal magyarázható, hogy körükben, a dolgozó anyák almintájához képest alacsonyabb volt a szülést megelőzően munkaviszonnyal rendelkezők aránya. Ennek ismeretében jelentősnek mondható a munkahelyváltók mintán belüli aránya. Itt azonban érdemes megkülönböztetni, hogy a váltás hátterében milyen okok állnak. E tekintetben a váltásra vonatkozó kiváltó okok két csoportját különíthetjük el. A munkaadói oldalról érkező munkahelyváltási kényszert és az érintett anyák oldaláról tapasztalható önkéntes váltást. Az előbbi csoportba soroltuk azokat, akik úgy nyilatkoztak, hogy korábbi munkahelyük megszűnt, illetve munkáltatójuk nem alkalmazta/alkalmazza tovább a gyermekgondozási szabadság után. Utóbbi csoportba pedig azokat, akik a munkavégzés időbeosztásának alkalmatlanságával, önálló vállalkozás létrehozásával, illetve a GYES alatti tanulmányoknak megfelelő munkahelykereséssel indokolták a váltást.

27. számú táblázat

A munkahelyváltás okai (%) (N=104)

	Dolgozó anyák	Gyeden/gyesen lévő anyák
Kényszerből munkahelyet váltók		
Nem veszik vissza korábbi munkahelyére	36,7	27,1
Megszűnt előző munkahelye	18,4	12,5
Összesen	55,1	39,6
Önkéntes munkahelyváltók		
Időbeosztás alkalmatlansága	10,2	8,3
Önálló vállalkozás indítása	14,3	6,3
Költözés	2,0	12,5
Nem érezte jól magát munkahelyén	4,1	2,1
GYED/GYES alatti tanulmányoknak megfelelő munkahelykeresés	6,1	16,7
Összesen	36,7	45,9
Egyéb	8,2	14,6

A 27. számú táblázatból kiderül, hogy a dolgozó anyákra a kényszerű munkaváltás, a jelenleg otthon lévő anyákra inkább az önkéntes munkahelyváltási szándék a jellemző.

A munkahelyváltás és a visszalépés időzítése között szignifikáns (Fisher's $p=0,000$) kapcsolat van a dolgozó anyák csoportján belül. A munkahelyváltók későbbi időpontban térnek vissza, körükben igen magas a három éven túli otthon tartózkodás. Hasonló, de az előző csoporthoz képest kevésbé erős összefüggést tapasztaltunk a gyeden/gyesen lévő anyák visszatérési aspirációjában (Fisher's $p=0,056$). A dolgozó anyáknál tapasztalt munkahelyváltás az esetek 12%-ban kényszer, 8%-ban önként vállalt. A jelenleg otthon lévő anyákra ennek a fordítottja a jellemző. Ennek oka a nők eltérő társadalmi szerepeiben, lehetőségeiben, érdekeiben, értékeiben, személyiségében keresendő. A nők általában nem olyan mobilak, felfelé irányuló vertikális mobilitásuk akadályozott. Horizontális mozgásuk szintén visszafogottabb, jobban ragaszkodnak a megszokott munkakörhöz, a jól megszokott helyhez, kevésbé hajlamosak a változtatásra (Koncz 2005).

4.10.1. A munkába állás motivációs tényezői

A modern társadalomban a munka az önbecsülés fontos eleme, mely a munkát végző számára biztosítja a megélhetéshez szükséges anyagi forrást, melynek hiányában az egyén napi megélhetési gondjai megsokszorozódhatnak. Másrészt a munkatevékenység biztosítja különböző képességek és ismeretek elsajátításának és felhasználásának a lehetőségét. Időstrukturáló szerepén keresztül szervezi, és meghatározza a napi tevékenységek keretét. A munkahely gyakran barátokat, társas kapcsolatokat is jelent, és lehetőséget biztosít közös tevékenységekben való részvételre. A munkahelyi közösségtől megfosztva a lehetséges barátok és ismerősök köre is szűkebb. A munkahely azért is fontos, mert biztosítja a személyes, illetve a stabil társadalmi identitás érzetét (Giddens 1995).

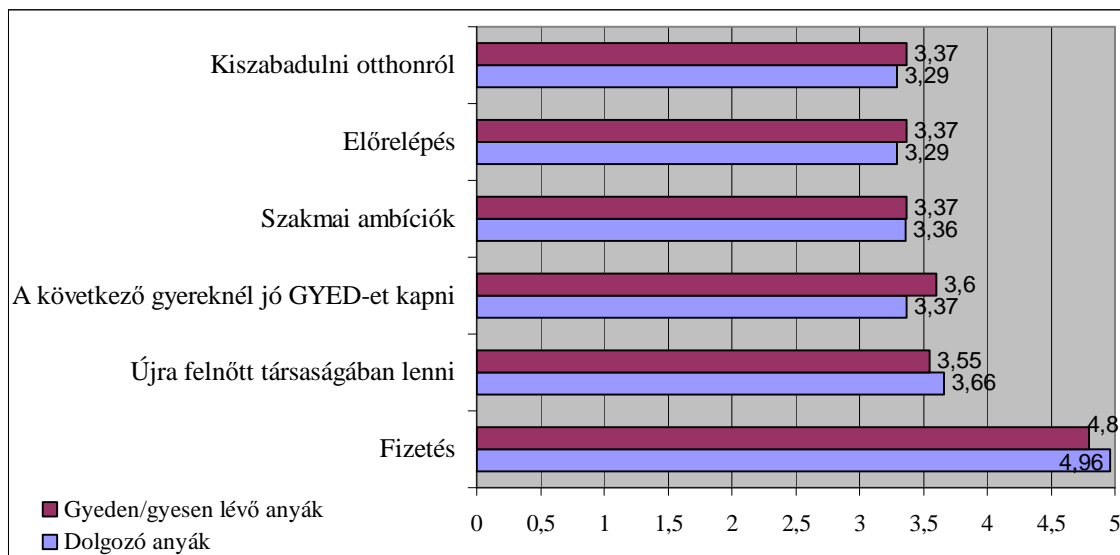
Mindezek következtében kijelenthetjük, hogy a munkavégzés szociálisan és individuálisan is fejlesztő hatású, össztársadalmilag is hasznos, csökkenti a társadalmi károkat és szociális kockázatokat. A munkaerőpiacról történő távolmaradás, a munka nélkül töltött idő tartamának függvényében, kirekesztődéshez is vezethet (Koncz 2002, 2006b).

A munka által kínált lehetőségek és azok meghatározó erejének feltérképezésére, arra kértük a válaszadókat, hogy gondolják végig, mit jelent számukra egy biztos állás.

Véleményüket egy ötfokú skálán fejezheték ki az anyák, ahol az ötös azt jelentette, hogy nagyon fontos az egyes pedig, hogy a legkevésbé fontos az adott tényező.

25. számú ábra

Mit jelent egy biztos állás? (N=427)

A munkába állás motivációs tényezőinek értékelésekor nem találtunk jelentős eltérést a két almintá válaszaiban. A legmagasabb értéket kapta, így a legfontosabbnak ítélték a megkérdezettek a fizetést, mely az ötfokú skálán átlagosan 4,8-4,96-os értéket kapott, tehát mindkét csoport egy erőteljesen instrumentális munkavállalási attitűdöt mutat. A második legfontosabb tényezőnél azonban, bár nem nagy különbséggel, de kettéválnak a vélemények. A dolgozó anyák a fizetést követően a felnőtt társaság iránti igényüknek adtak hangot. Bár ennek megítélése hasonlóan magas a jelenleg gyeden/gyesen lévőknél, de a munkavégzés számukra a magasabb összegű gyermekgondozási ellátásra való jogosultságot is jelenti, így ők a következő gyereknél „jó GYED-et kapni” válaszlehetőséget ítélték a második legfontosabbnak. Ez sajátos életciklusukból is adódik, hiszen közülük minden ötödik anya válaszolta azt, hogy szeretne még gyermeket vállalni, vagyis többségük nagy valószínűséggel két szülés között újra megjelenik a fizetett munka világában. A magas munkaerő-piaci önértékeléshez kapcsolódó tényezők, mint az előrelépés és a szakmai ambíciók mindkét csoportnál az utolsó helyen végeztek, s fontosságuk megítélése a gyermekszám növekedésével egyre csökkent. Az iskolai végzettség metszetében ezeknek a tényezőknek a prioritása felértékelődött. A kvalifikáltabb anyáknál magasabb a szakmai ambíciókhoz és előrelépéshez rendelt átlagértékek a materiális motiváció tekintetében, még ha kismértékben is, de csökkenő tendenciát figyeltünk meg.

A nők munkavállalási szándékát nagyban befolyásolja, hogy partnerük hogyan vélekedik fizetett munkájukról. A teljes mintára vonatkozóan azt tapasztaltuk, hogy a férjek/élettársak mindössze 5%-a állt ellenségesen az anya munkavállalási szándékához, 17,4% közömbösen, azaz a többség inkább támogatóan, illetve nagyon támogatóan gondolkodik az anya fizetett munkájáról. Erre vonatkozó eredményeink egybecsengenek Pongráczné (2001, 2005); Blaskó (2005) vizsgálati eredményeivel, mely szerint a férfiak egyre megengedőbbé váltak a női munkavállalást illetően, s egyre kevésbé értenek egyet az anyák munkából való végleges visszavonulásával.

4.10.2. A munkavégzés körülményeivel kapcsolatos elvárások

Vizsgálatunkban arra kértük a kisgyermeket nevelő nőket, hogy a munkahely választásnál a felsorolt tényezők közül válasszák ki, a számukra legfontosabb és legkevésbé fontos három kategóriát.

28. számú táblázat

A munkavégzés körülményeivel kapcsolatos elvárások (N=427)

	Legfontosabb (teljes minta) %	Legkevésbé fontos (teljes minta) %	Legfontosabb (dolgozó anyák) %	Legkevésbé fontos (dolgozó anyák) %	Legfontosabb (gyeden/ gyesen lévők) %	Legkevésbé fontos (gyeden/ gyesen lévők) %
Fizetés	70,7	2,3	67,0	2,4	74,4	2,3
Munkaidő megfeleljen az óvodai/bölcsődei menetrendnek	48,9	7,5	43,0	6,6	54,4	8,4
Rugalmas munkaidő legyen	22,2	15,9	23,6	17,9	20,9	14,0
Közel legyen az otthonunkhoz	20,1	27,9	18,4	24,3	21,9	27,4
Közel legyen a bölcsődéhez/óvodá hoz	12,2	23,4	11,8	24,1	12,6	22,8
Gyerek betegsége esetén otthon maradhasson	48,0	3,3	39,6	4,2	56,3	2,3
Lehetőség legyen szakmai fejlődésre	9,8	34,2	10,4	34,9	9,3	33,5
Lehetőség legyen karrierépítésre, előrelépésre	5,2	44,7	4,4	40,1	5,6	49,3
Biztos állás legyen	45,9	2,8	49,5	2,4	42,3	3,3
Ne legyen stresszes	13,3	15,9	14,2	16,0	12,6	15,3
Ne legyen kötelező túlóra	8,0	29,5	7,1	31,6	8,8	27,4
Érdekes munka legyen	5,6	33,3	5,7	32,5	5,6	34,0
Jó munkahelyi léghőmérséklet legyen	13,8	11,7	14,6	8,5	13,0	14,9

A teljes minta mintegy 70%-ának a fizetés a legfontosabb tényező, s majd minden második válaszadó sorolta a legfontosabb szempontok közé, hogy a munkaidő kezdete és vége feleljen meg a bölcsődei/óvodai nyitvatartásnak, s hogy a gyermek betegsége esetén otthon tudjon maradni táppénzen. Szintén kiemelt fontosságú a biztos állás iránti vágy. A két almlinta tekintetében a rangsor azonos, azzal a különbséggel, hogy a három legfontosabbnak ítélt tényező mellett a gyeden/gyesen lévő anyák nagyobb arányban voksoltak, e tekintetben véleményük még karakteresebb, mint a dolgozó anyáké. A középmezőnybe tartozó szempontok a rugalmas munkaidő és az, hogy a munkahely közel legyen a lakóhelyhez. Ennek megítélése különbséget mutat a községek és a városok lakói tekintetében. Előbbiek fontosabbnak tartják ezt a szempontot, mint a városban élők. Ennek okát az eltérő infrastrukturális feltételekkel magyarázzuk. A legkevésbé fontos tényezők közé tartozik, a végzett munka érdekessége, a karrierépítés, az előrelépés és a szakmai fejlődés lehetősége.

Látható tehát, hogy a munkavállalás feltételei és körülményei tekintetében a megkérdezettek többségének a fizetés mellett az a legfontosabb, hogy a megváltozott családi helyzethez jól igazítható munkakörülményeket biztosító munkahelyük legyen. A kevésbé fontos tényezők csoportja pedig a szakmai ambíciók egyelőre alacsony mivoltát mutatja. Adataink szerint a végzettség befolyásolja a szempontok megítélését. Az óvodai/bölcsődei menetrend és a munkaidő megfelelését minden második diplomás a legfontosabb tényezők közé sorolta. A karrierépítés lehetőségét a legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők 50%-a, a szakmunkások 48%-a tartotta a legkevésbé fontosnak. Az érettségizetteknél és a diplomásoknál ez az arány 35-30%. A szakmai fejlődés és előrelépés tekintetében hasonló különbségeket tapasztaltunk. A fizetés fontosságát kiemelő 70%-os elfogadási arány azt mutatja, hogy a kisgyermekes anyának a munkavállalás elsődleges motivációja az anyagi kényszer, az anya munkavégzésre irányuló, azon belül szakmai fejlődést megcélzó személyes belső igénye kevesekre jellemző, legalábbis az általunk vizsgált családi életciklusban.

4.10.3. A kisgyermekes nők által preferált munkavégzési formák

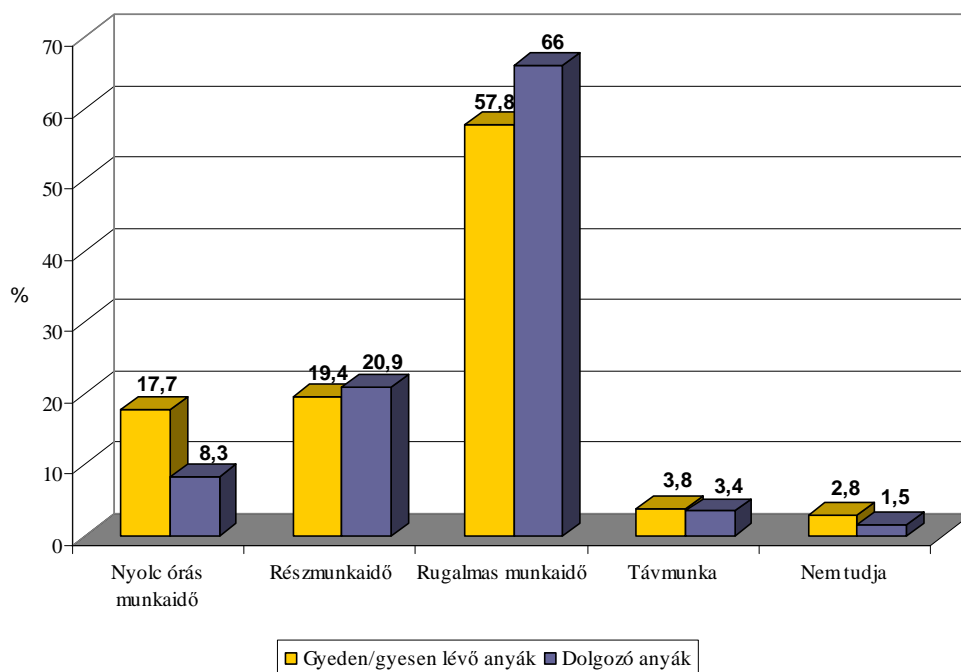
Jelenleg hazánkban alacsony az atipikus munkarendben dolgozók aránya annak ellenére, hogy több hazai és európai uniós ajánlás a család és munka közötti egyensúly megteremtésének központi kategóriájaként említi.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a kisgyermekes anyák milyen munkavégzési formát tartanak ideálisnak. Talán nem meglepő, hogy a hagyományos napi nyolc órás munkaidőt igen kevesen, a teljes minta 12,5%-a tekintette ideálisnak. Még ennél is alacsonyabb a távmunka választása (3,5%). A leginkább vágyott munkavégzési forma a részmunkaidős és a rugalmas munkaidejű foglalkoztatás lett. Előbbi a nők 20%-a, utóbbi 60%-a szerint szavatolná a legideálisabb időbeosztást az anyák számára, s így fizetett munkájukat és gyermekükkel, családjukkal kapcsolatos feladataikat is el tudnák látni.

A részmunkaidős foglalkoztatást ideálisnak tartók alacsonynak mondható aránya a korábbi kutatási eredmények tudatában meglepő. Az eddigi tapasztalatok szerint a gyermekes anyák nagy része (Szűcs 2005; Frey 2002) inkább részmunkaidőben szeretne dolgozni. Saját eredményünk e tekintetben jelentős eltérést azzal magyarázzuk, hogy az anyák válaszaikban már bekalkulálták a részmunkához kapcsolódó részbérezést, mely arról árulkodik, hogy a bércsökkenéssel járó rövidített munkaidőt a többség nem engedheti meg magának. Mindemellett a kötött, napi nyolc-órás munkaidős foglalkoztatás mellett nem valósítható meg a családi élet és munkavégzés egyensúlya. Ezzel magyarázzuk a rugalmas munkaidő tapasztalható népszerűségét, mely keresetkieséssel nem jár, s emellett az érintettek meghatározott keretek között szabadon dönthetnek a teljesítendő napi nyolc óra időtartományáról, mely jelentős segítséget nyújt az anyáknak, amennyiben alkalmazkodniuk kell a bölcsődei/óvodai nyitvatartáshoz. (26. számú ábra) A két alminta válaszai között a kötött, teljes munkaidős foglalkoztatásnál tapasztalható jelentős különbség. A jelenleg gyeden/gyesen lévők körében közel tíz százalékkal magasabb a nyolc órás foglalkoztatást ideálisnak tartók aránya.

Összességében egyértelműen megállapítható, hogy a válaszadók meghatározó része az atipikus foglalkoztatási formák prioritását hangsúlyozza a hagyományos munkavállalási formával szemben.

Ideálisnak tartott munkavégzési formák (%), (N=427)

A képzetlenek inkább a részmunkaidő mellett, a szakmunkások, érettségizettek és diplomások a rugalmas munkaidő mellett köteleznék el magukat. A gyermekszám szerinti válaszok típusai lineáris elmozdulást mutatnak a hagyományos munkavégzési formától az atipikus munkavégzési lehetőségek felé. A részmunkaidőt a három és több gyermekesek választanák a legtöbben. Egynegyedük szerint ez lenne a legideálisabb munkaidő. Az ennél kevesebb gyermeket nevelők csoportjában azonban kevesebben, átlagosan 12%-uk válaszolta azt, hogy ezt a munkavégzési formát tartaná a legjobbnak az anyák számára. A három és több gyermekesek jelentősnek tekinthető, kétszeres aránya azzal magyarázható, hogy számukra nemcsak az a fontos, hogy a munkaidő milyen tartományba esik (rugalmas munkaidő), hanem az is, hogy a fizetett munkára fordított effektív munkaórák száma alacsonyabb legyen a napi nyolc óránál. Esetükben az így nyert többlet idő a gyermekek nevelésére, s ezzel összefüggésben a háztartási munkára fordítható. (29. számú táblázat) Ez egybecseng az emberi tőke neoklasszikus elméletének azon tézisével, mely szerint a több gyermeket nevelő nők jobban preferálják az olyan tevékenységet, mely jobban illeszkedik a gyermekneveléssel kapcsolatos időfelhasználáshoz.

Ideálisnak tartott munkavégzési formák a gyermekek száma szerint (%), (N=427)

	Gyermekek száma			
	1	2	3 és több	Összesen
8 órás munkaidő	13,5	11,7	11,1	12,6
Részmunkaidő	19,7	17,8	25,0	19,4
Rugalmas munkaidő	57,2	65,5	52,7	59,7
Távmunka	3,9	2,5	5,6	3,6
Nem tudja	2,2	1,9	11,1	2,1
Hiányzó válasz	3,5	1,1	11,1	2,6
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0
Összesen (N)	229	162	36	427

(Fisher's $p=0,047$)

A rugalmas munkaidő igénylése mindhárom gyermekszám szerinti csoportban a legjellemzőbb válaszok közé tartozott. Azonban a válaszadók arányát összehasonlítva azt tapasztaltuk, hogy az egygyermekesek és a három és többgyermekesek közel ugyanolyan arányban választották a rugalmas munkaidőt. E tekintetben a kétyermekes anyák válaszelőnyét figyeltük meg. 65,5%-uk tartja a legideálisabb atipikus munkavégzési formának a rugalmas munkaidős foglalkoztatást. Ez 8 illetve 12%-os különbséget mutat az egy és három vagy több gyermeket nevelő nők válaszaihoz képest.

Megkérdeztük az anyákat, hogy a munkába történő könnyebb visszatérés elősegítése érdekében milyen szolgáltatásokat, programokat tartanának fontosnak. A vélemények jelentős része a gyermekfelügyelet megoldatlanságának feloldása köré koncentrált. „*Jó lenne ha a bölcsődei elhelyezés magától értetődő dolog lenne*”, „*A családi napközit nem tudjuk megfizetni, több állami bölcsi kellene*”, „*Munkahelyi bölcsődék, óvodák létrehozása, ahogyan az régen is volt*”, „*Vissza kellene hozni, hogy a GYES mellett tanuló anyáknak ne kelljen fizetni*”. A másik meghatározó véleménycsoport a gyermek születésével megváltozott körülményekhez jobban illeszkedő munkarend igénylését tükrözi: „*Legalább egy hónap visszaszokási időt kellene biztosítani az anyáknak a munkahelyeken*”, „*Sokkal szívesebben dolgoznék olyan munkaidőben, amely a gyermeknek is megfelel*”, „*Szerintem jó lenne a részmunkaidő, csak így kevesebb lenne a*

fizetésem, mi ezt nem engedhetjük meg magunknak”, „Eddig több műszakban dolgoztam, ha visszamegyek nem tudom mi lesz.”

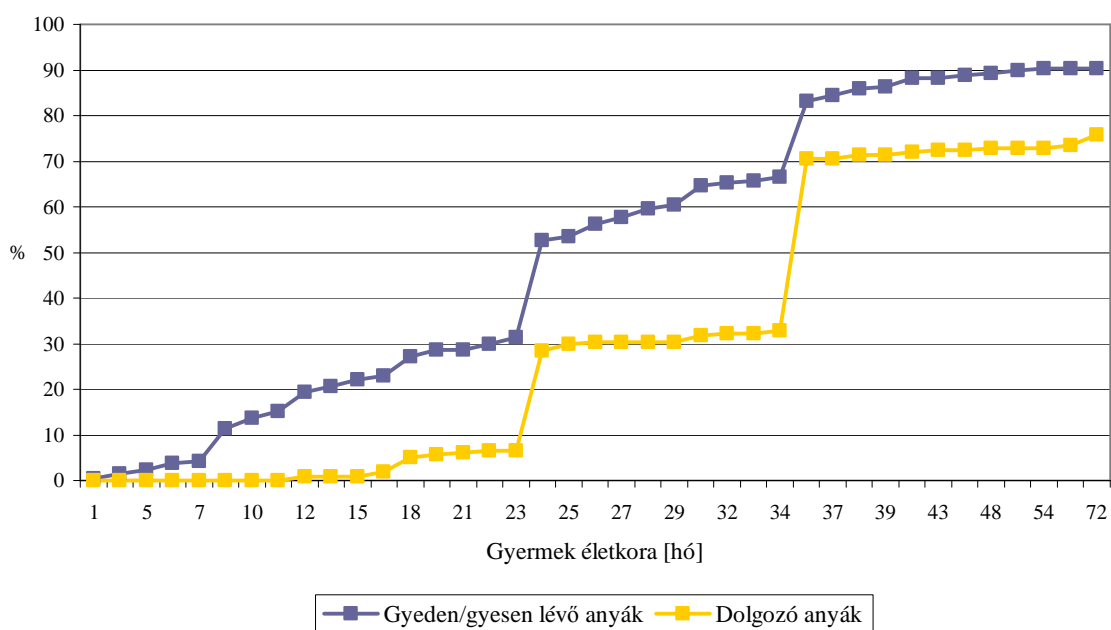
4.11. A visszatérést meghatározó tényezők

Dolgozatunk elején már ismertettük azt az eredményünket, mely szerint a gyeden/gyesen lévő, és a dolgozó anyák fizetett munkába való visszatérése eltérést mutat. A 27. számú ábra ezt illusztrálja. Ezt a különbséget a túlélési analízis (survival test) eszközeivel is elemeztük. A Long Rank (Mantel-Cox) és a Breslow (általánosított Wilcoxon teszt) alapján egyértelmű különbség mutatható ki ($p=0,000$). Az újbóli munkába állás időbeli eltérésén túl, a visszalépés dinamikájában megmutatkozó különbség is jól nyomon követhető. Bár igaz, hogy mindkét almintára jellemző az évfordulókhoz igazított visszatérés, azonban ez a szakaszosság a jelenleg otthon lévő anyák csoportjánál még szemléletesebb.

27. számú ábra

A dolgozó és a gyeden/gyesen lévő anyák visszatérési görbéje (%)

(N=427)

(Long Rank $p=0,000$)

Ebben a fejezetben a hipotéziseink megválaszolását készítjük elő az általunk magyarázó változónak tekintett tényezőknek a függő változóra, vagyis a munkába lépés időzítésére

gyakorolt hatásának vizsgálatával. Keresztábra elemzés segítségével fényt derítünk a változók közötti kapcsolatra, majd ezt követően az *Eredmények összefoglalása* című fejezetben a csoportok közötti összefüggéseket Kruskal-Wallis módszerrel teszteljük.

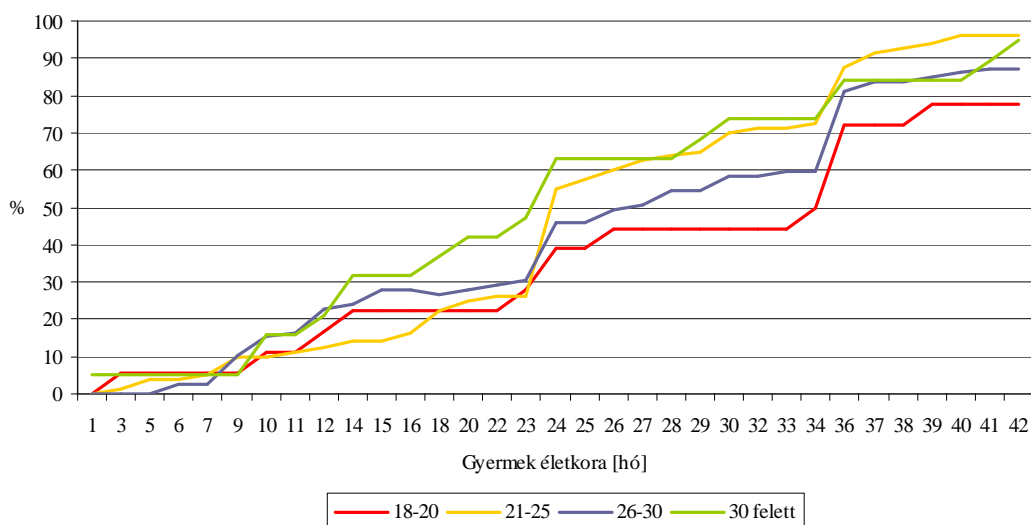
4.11.1. A szociodemográfiai jellemzők hatása a munkába való visszatérésre

Ebben a részben többváltozós módszerrel azt vizsgáljuk, hogy az egyes úgynevezett kemény, független változók mint az anya életkora, a gyermek életkora, a gyermekek száma, a családi állapot változók hogyan befolyásolják a függő, vagyis a *munkaerőpiacra visszatérés* változó alakulását.

A dolgozó anyák almintájánál azt tapasztaltuk, hogy első félévben nagyobb valószínűséggel térnek vissza a 18-20 év közöttiek, majd a második félévben megnő a 26-30 évesek és 30 éven túliak visszatérési hajlandósága, s ez kifejezetten igaz az első és második gyermekgondozási év fordulóján. Ez azzal magyarázható, hogy a életkor előrehaladtával nő a gyermekkel együtt töltött idő fontossága. A második évet követő visszatérés pedig a GYED-et felváltó GYES összegével hozható összefüggésbe, mely az otthon töltött időszak megszakítására ösztönöz. Legtovább a 21-25 éves korosztály maradt otthon.

28. számú ábra

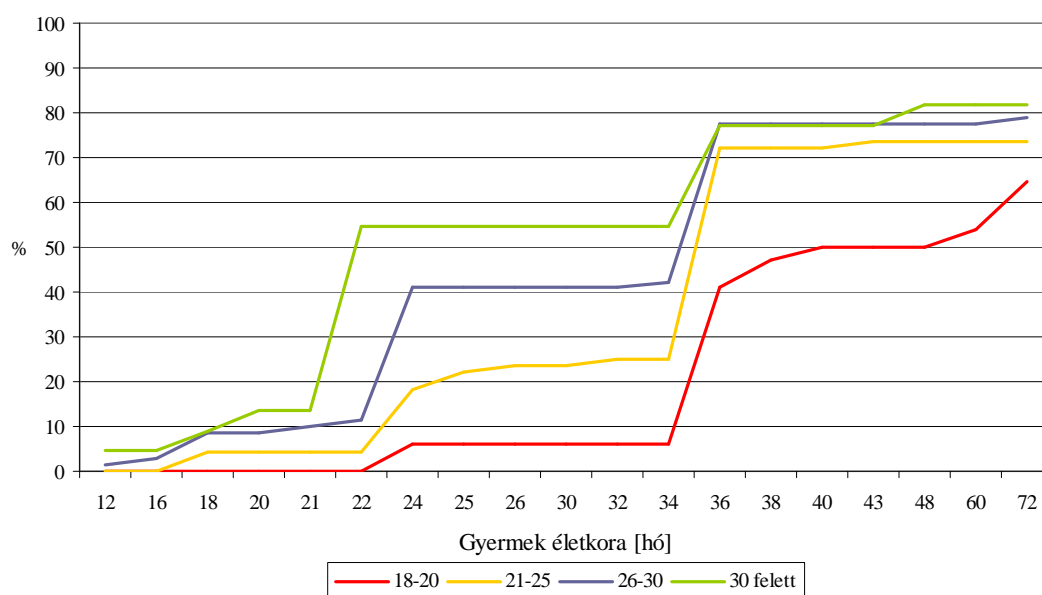
A visszatérés időzítése az a szülési kor metszetében (%)
(dolgozó anyák, N=212)

A válaszadó gyeden/gyesen lévőket a dolgozó anyákhoz hasonlóan négy életkori csoportba soroltuk, s ennek függvényében vizsgáltuk munkavállalási terveiket. A 18-20 évesek közül legkorábbi visszatérésnek a 22. hónapot jelölték meg. Közel háromnegyedük azt tervezi, hogy kimeríti a maximális gyermekgondozási szabadság időszakát. Viszonylag kevesen (11 fő) voltak azok, akik három éven túli otthonmaradást terveznek. Többségük (8 fő) a 18-20 évesekhez tartozik.

29. számú ábra

A visszatérés időzítésének várható időpontja az a szülési kor metszetében
(gyeden/gyesen lévő anyák, N= 215)

A 21-25 évesek egy kisebb része, 4,5 % -a számolt be arról, hogy talán másfél éves lesz gyermeke, mikor munkába fog állni. Legtöbben gyermekük születését követő harmadik évben kívánnak visszaállni a munkába, azonban a legnagyobb szóródást ez a csoport mutatja, mely egyfajta bizonytalanságra utalhat. A 26-30 évesek alkotják a 24. hónap előtt visszatérők legnagyobb csoportját, azonban esetükben is a legtöbben három évig szeretnének otthon maradni. A négy életkori csoport tekintetében a 30 éven felülieknél tapasztaltuk egyedül azt, hogy nagyobb részük nem a 36. hónapra vagy akörülre időpontra jósolják munkába állásukat, hanem korábbra. 41%-uk a második évfordulót tartja a legideálisabb időpontnak, s „csak” 22,7% marad otthon akár három évig. Az anyai életkor és a visszatérés időzítése között tehát azt tapasztaltuk, hogy a magasabb életkorban történő gyermekvállalás korábbi visszatérést determinál. A magyarázatnál a már többször említett emberi tőke elméletre hivatkozunk. Eszerint az idősebb korban szülő anyák munkaerő-

piaci karrier felhalmozása jelentősebb, mint a fiatalabb korcsoportéhoz tartozó anyáké, így előbbieket a felhalmozott tőke a gyermekgondozási szabadság korábbi megszakítására ösztönzi.

A jelenleg otthon lévő anyák csoportjánál a családi állapot változó szerinti megoszlás azt mutatja, hogy az élettársi kapcsolatban élők terveik szerint a 14-24. hónap között lépnek vissza legtöbbször a munka világába, szemben a házasságban élőkkel. Utóbbiak válaszaiból kiderül, hogy esetükben a 24. és a 36. hónap volt a legjellemzőbb. Ez arra utal, hogy a házasságban élők számára a férj jelenléte egyfajta anyagi biztosítékot jelent, így ezeknek az anyáknak a leghosszabb a gyermekgondozáson töltött időszaka. Fenti logikánkat igazolja, az elvált és a gyermeküket egyedül nevelő nők körében tapasztalt korábbi tervezett visszatérés. Ezt a magatartást esetükben az egykeresős családmódel, és ehhez kapcsolódóan a megélhetéshez szükséges anyagi javak hiánya magyarázza. A házasságban élő anyák hosszabb otthon töltött periódusa azzal is magyarázható, hogy a házasság intézményét preferálók körében, maga a tradicionális értékrend általában jellemzőbb (Drejnóvszky 2009). A dolgozó anyáknál a családi állapot függvényében azt tapasztaltuk, hogy a házasságban és az élettársi kapcsolatban lévő nők munkaerő-piaci integrációs tervei együtt mozognak.

A gyermekszám és a visszatérés időzítését elemezve megállapíthatjuk, hogy a gyermekszám emelkedése nem jár minden esetben az otthon töltött időszak emelkedésével. A dolgozó anyák körében az egy és kétgyermekesek újbóli munkába állása között alig tapasztalható különbség, míg a harmadik és negyedik gyermek jelenléte kismértékben kitolja az otthon töltött időszakot. Az egy és kétgyermekes anyák legnagyobb arányban gyermekük 24. és 36. hónapos korában térnek vissza (szinte azonos arányban), míg a három és több gyermeket nevelő nők tartózkodnak otthon a legtovább, azonban a gyermekek száma és az otthon töltött időszak kapcsolata nem egyértelmű. A gyermekek száma szerinti vizsgálódás során a gyeden/gyesen lévők almintánál találtunk statisztikailag mérhető különbséget (Median teszt $p=0,002$). Adataink szerint az egy- és kétgyermekesek tervezett visszatérése között, mint ahogyan azt a dolgozó anyáknál tapasztaltuk, nincs jelentős különbség, azonban a három és többgyermekesek kivétel nélkül a 36. hónapra, vagy még későbbre teszik lehetséges visszatérésüket. Közülük kerültek ki az extrém hosszú időtartamot megjelölők: 40, 54, 98 hónap.

Megállapíthatjuk, hogy a családban élő gyermekek száma a harmadik és negyedik sorszámú gyermek esetén befolyásolja az anyák visszatérésének időzítését.

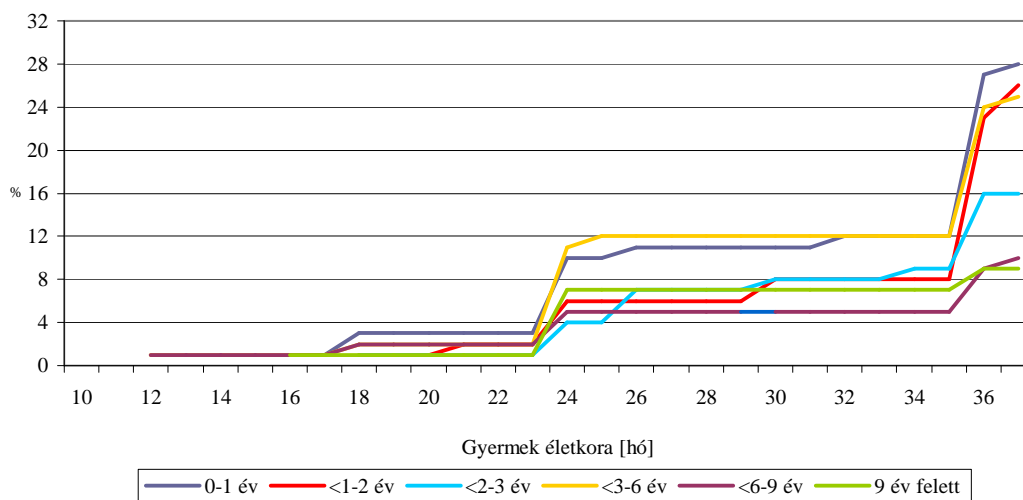
4.11.2. Az emberi tőke hatása a visszatérésre

Az emberi tőke pozitív foglalkoztatási hatását több hazai kutatás, így Kertesi és Köllő (2001) és külföldi kutatás eredménye is alátámasztotta. Saját vizsgálatunkban az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci tapasztalat hatását vizsgáltuk a munkába visszatérés tekintetében. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az iskolai végzettség milyensége és a munkaerő-piacon eltöltött idő hogyan befolyásolja a munkavállalási terveket a gyermekgondozási időszakot követően. Mint ahogyan azt korábban említettük, a jelenleg gyeden/gyesen lévőket munkába állási terveikről, míg a foglalkoztatott anyákat már lezárult munkaerő-piaci magatartásukról kérdeztük.

Korábbi kutatások eredményei azt bizonyították, hogy a szülést megelőző munkaerő-piaci tapasztalat (években mért mértéke) befolyásolja a gyermekgondozási szabadság hosszát, s ezen keresztül a munkaerő-piaci visszatérés időzítését. Eszerint a hosszabb munkaerő-piaci jelenlét lerövidíti a gyeden/gyesen töltött idő hosszát, s korábbi visszatérésre ösztönöz. A vizsgált kisgyermekes anyák átlagosan 44,1 hónapot (3 év hat hónap) töltöttek fizetett munkával a gyermekvállalást megelőzően. A gyeden/gyesen lévők és a jelenleg dolgozó anyák munkaerő-piaci tapasztalata között nincs jelentős különbség (t-próba $p=0,728$; Mann-Whitney $p=0,978$). A gyermekükkel otthon lévő nők átlagosan 45,7 (3 év hét hónap), a dolgozó anyák 43,9 hónapot (3 év öt hónap) dolgoztak első gyermekük születése előtt.

30. számú ábra

**A gyeden/gyesen lévő anyák visszalépési tervei a munkatapasztalat függvényében (%),
(N=215)**

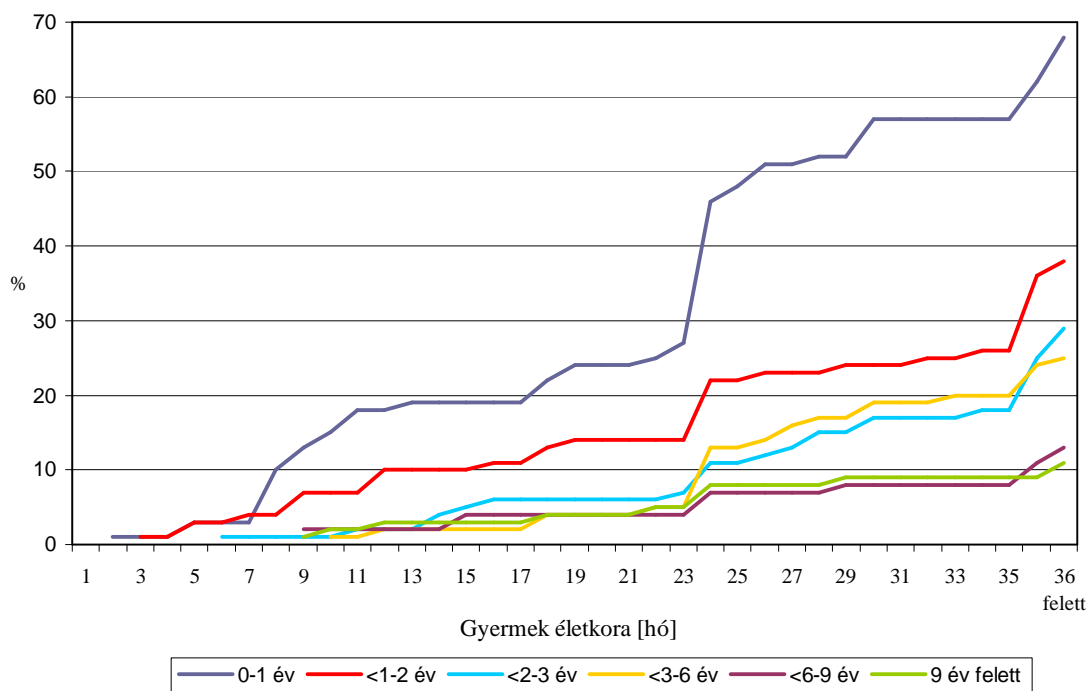
(Kruskal-Wallis $p=0,214$)

A jelenleg otthon lévő anyák újbóli munkába állási terveit a gyermekvállalást megelőzően a munkaerőpiacon eltöltött idő hossza nem befolyásolja, a különböző munkatapasztalati csoportba tartozó anyák visszatérésének időzítése együtt mozog. (30. számú ábra)

A dolgozó anyák almintájánál már magyarázó erejű a munkaerő-piaci tapasztalat, azonban a várt összefüggésekkel ellentétesen. (31. számú ábra). A pályakezdők és a legfeljebb egyéves munkatapasztalattal rendelkezők visszatérési magatartása élesen elkülönül a többi csoporttól. Adataink a fent említett csoport korábbi visszatéréséről árulkodnak. Tehát saját mintánk tekintetében a munkaerő-piaci beágyazottság visszatartó ereje tükröződik vissza. Eszerint a hosszabb munkatapasztalat inkább egyfajta biztonsági tényezőként fogható fel, mely hozzájárul az anyák nyugodt, hosszabb távú gyermekgondozási időszakához. Ez az összefüggés alátámasztja azt a korábban tett megállapításunkat, hogy amennyiben külső kényszerítő körülmények nem sürgetik a visszatérést, úgy az anyák szívesen maradnak tovább otthon gyermekükkel. A minimális munkatapasztalattal rendelkezők korábbi visszatérését éppen a munkaerő-piaci beágyazottság mint biztonsági tényező hiányával magyarázzuk.

31. számú ábra

A dolgozó anyák munkaerő-piaci visszalépése a munkatapasztalat függvényében (%), (N=212)

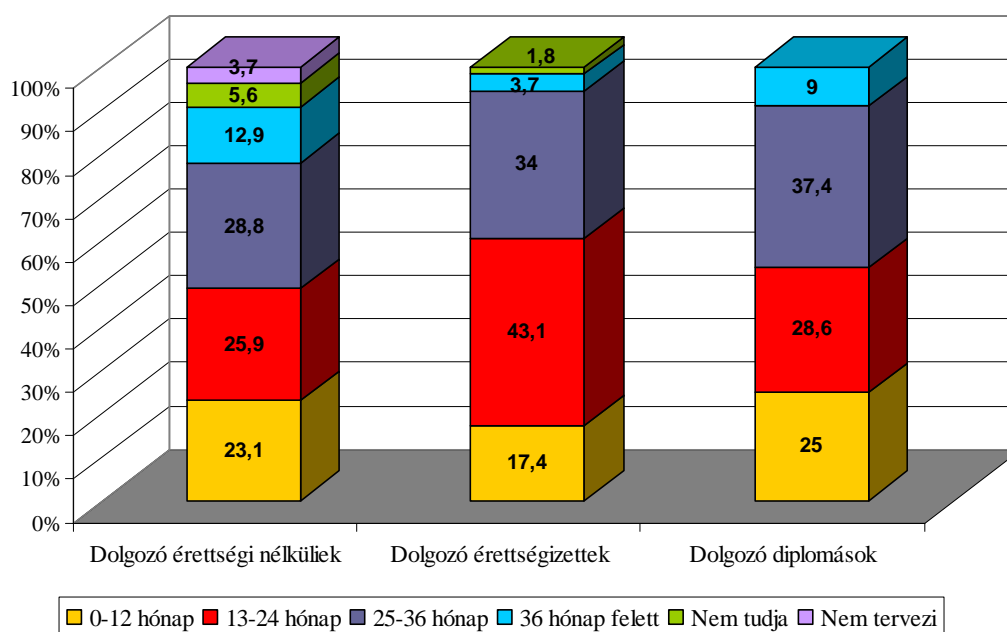

(Kruskal-Wallis p=0,000)

A visszatérés időzítését az iskolai végzettség függvényében vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a dolgozó anyák almintáját alkotók közül, az első félévben visszatérők között nem jelentek meg a legfeljebb nyolc általánossal és szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők, s a diplomával és az érettségivel rendelkezők aránya is igen alacsony volt, 5,4-5,5%. Egy éven belül az érettségizettek és a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők 17,4-15%-a, a diplomával rendelkezők 25%-a szakította meg a gyermekgondozási szabadságot, s kezdett újra dolgozni. A legalacsonyabb végzettségűekre az egy éven belüli visszatérés sem volt jellemző. Az érettségizettek 43,1%-a a 13 és 24. hónap között állt újra munkába, ezen belül is többségük kerekén a 24. hónapot választotta. A szakmunkásoknál azt tapasztaltuk, hogy a 12. hónap után folyamatosan álltak munkába, a 24 és 36. hónap között érzékelhető némi kiugrás (30%). A folyamatos visszatérés a 36. hónapon túli időszakra is jellemző, a dolgozó nők almintáján belül közülük kerültek ki a legnagyobb arányban azok, akik több mint három, akár négy évig is otthon voltak. A legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők, 1 fő kivételével, a harmadik év utolsó harmadában tértek vissza.

Mivel a legfeljebb 8 osztállyal rendelkezők mintán belüli aránya igen kicsi, így a jobb összehasonlíthatóság érdekében a fenti összefüggést a továbbiakban úgy vizsgáltuk, hogy az iskolai végzettség változókat összevontuk. A nyolc általánossal sem, a legfeljebb nyolc általánossal rendelkezőkből és a szakiskolát, szakmunkásképzőt végzettekből megalkottuk az érettségivel nem rendelkezők csoportját. A másik két végzettségi csoportot változatlanul hagytuk. A visszatérés időintervallumát úgy alakítottuk, hogy az évfordulókat záró értékként jelöltük.

Az anyák munkaerő-piaci visszatérése az iskolai végzettség függvényében (%)
(dolgozó anyák, N=212)

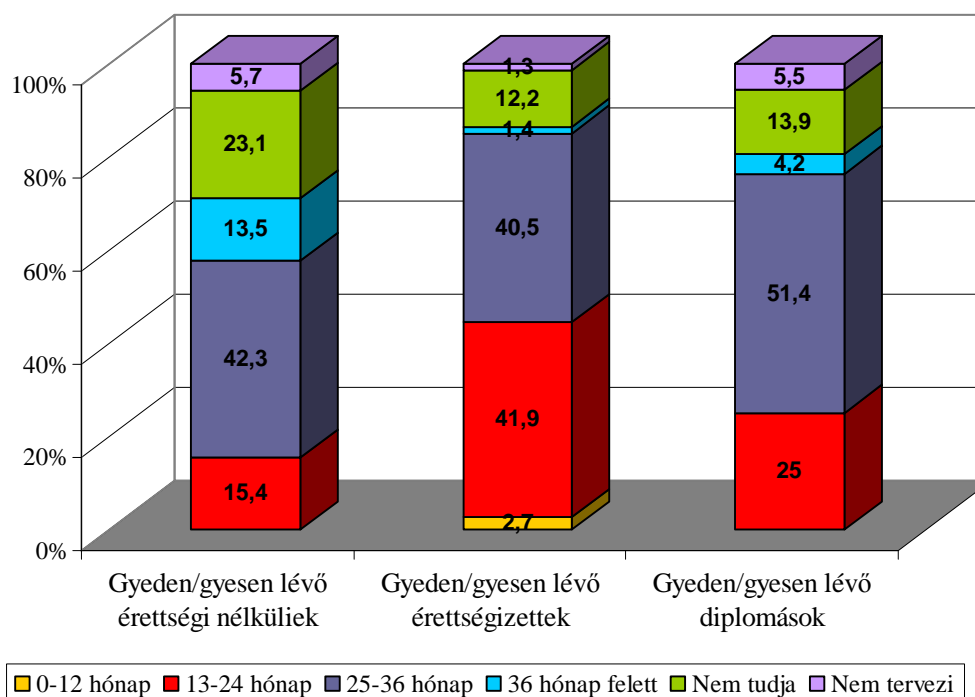

(Kruskal-Wallis $p=0,035$)

A 32. számú ábra azt mutatja, hogy az érettségi nélküli és a diplomások csoportja a gyermek három éves koráig folyamatosan, egyre növekvő mértékben tért vissza a munkába. A különbség abban tapasztalható, hogy míg a legmagasabb és legalacsonyabb iskolai végzettségű csoportok egyes periódusokon belüli megoszlása viszonylag homogén, addig az érettségivel rendelkezők többsége (43,1%) a 13-24. hónap közötti periódusra időzített. Ezzel szemben a diplomás anyák 28,6%-a, az érettségi nélküli csoportba tartozó anyák 25,9%-a tért vissza a munka világába ez alatt az időintervallum alatt.

A jelenleg otthon lévő anyák munka világába való visszatérési terveit az iskolai végzettség metszetében vizsgálva azt látjuk, hogy sem az érettségivel nem rendelkezők, sem a diplomás anyák szándékaira nem jellemző a gyermek egyéves koránál korábbi visszatérés.

A gyeden/gyesen lévő anyák visszalépési tervei az iskolai végzettség függvényében (%),
(N=215)

(Kruskal-Wallis $p=0,000$)

Ezzel szemben az érettségizettek bár kis mértékben, de fontolóra vették ennek lehetőségét. Az egy és két éves kor közé tervezők köre a legalacsonyabb iskolai végzettségű kategóriában a legkisebb (15,4%), őket követik a diplomások, akiknek egynegyede gondolkodik hasonlóan. Az érettségivel rendelkezők körében a legtöbben a gyermek első és második (41,9%) illetve második és harmadik életéve (40,5%) között kívánják újra munkába állni. Ennél jelentősebb különbséget tapasztaltunk az érettségi nélküli és a diplomások csoportjában. Mindkét végzettségű csoportra jellemző, hogy közel kétszer annyian tartoznak a második és a harmadik életkor között visszatérőkhöz, mint az egyel korábbi kategóriához. A leghosszabb, három évet meghaladó otthon tartózkodás leginkább a legalacsonyabb képzettségűekre jellemző, az érettségizettek és diplomások aránya e tekintetben elenyésző.

Összességében mindkét minta esetén szignifikáns összefüggést tapasztaltunk az iskolai végzettség és a visszatérés között ($p=0,035$, $p=0,000$). A keresztábra elemzések adatai rávilágítanak, hogy az érettségi nélküli és a diplomás anyák viselkedése között egyfajta szinkronitás tapasztalható, legalábbis ami a gyermek három éves koráig visszatérő és visszatérni vágyók csoportjánál tapasztalható. A legmagasabban és a legalacsonyabban képzettek legnagyobb csoportja inkább a gyermek hároméves korában, míg az

érettségizettek a második életévben álltak újra munkába, illetve tervezik munkaerő-piaci visszatérésüket. A későbbi munkaerő-piaci visszatérés azt sejteti, hogy a gyermekvállalásból és gondozásból adódó használdozat kevésbé jellemző, így ennek a munka világától távol tartó ereje van. Mivel a mai napig jellemző tendencia, hogy a magasabb végzettség kedvezőbb munkavállalási lehetőségekkel és ezáltal magasabb munkabérral párosul, így a diplomás anyák tekintetében a munkaerő-piaci visszatérés materiális szempontból kevésbé sürgető. A korai visszatérés a diplomás dolgozó anyák 23%-át jellemzi. Esetükben ennek oka a nagyobb emberi tőke-befektetéssel magyarázható. Eszerint a magasabb iskolai végzettség, a hosszabb munkaerő-piaci tapasztalat visszairányítja a nőket a munka világába, hiszen az emberi tőkébe való beruházásuk megtérülését elsősorban a munkaerőpiacon várják. S minél tovább maradnak távol, annál nagyobb a használdozat, mely magába foglalja az alkalmazott tudás megkopását (Bukodi 2005). Ezt az érvelést támasztja alá, hogy a megkérdezettek 51,6%-a tért vissza a gyermek két éves koráig. A gyermek két és hároméves kora közötti és azt követően visszatérők 46%-a esetében a kulturális homogámia tétele érvényesül. A párok egymáshoz hasonló státuszparaméterei, s ebből adódóan stabil munkaerő-piaci háttére hosszabb otthonmaradásra késztet. A visszatérés anyagi motivációja háttérbe szorul. Az alacsonyabb végzettségű anyáknál az eleve alacsony bér és a gyermekgondozási szabadság időtartamára járó pénzbeli ellátás közötti rés alacsony, melynek a munkára ellenőztönző hatása van, a munkától távol töltött idő hosszának kitolódását vonja maga után. A képzetlenebb csoportok korai visszatérésének háttérében egy adódó munkalehetőség megragadása áll. Ugyanis ebben a csoportban koncentráltabb a szülést megelőzően munkavisztonnyal nem rendelkezők jelentős része. A két almint közötti alapvető különbség, hogy míg a dolgozó anyák tényleges munkaerő-piaci visszatérésében egyfajta fokozatosság figyelhető meg, addig a gyeden/gyesen lévő anyák egy-egy konkrét időintervallumban tömegesen jelennek meg, legalábbis előzetes kalkulációjuk szerint a fizetett munka világában.

A munkahely szektorális jellemzőit magyarázó változónak tekintve azt láttuk, hogy a 6. hónapban vagy annál korábban visszatérők között bár kis arányban, de találtunk kis és középvállalatnál, állami, önkormányzati intézményekben, vagy egyéni vállalkozásban dolgozókat. Egyedül a nagyvállalatoknál állományban lévők csoportjából nem válaszolta senki azt, hogy gyermeke fél éves koráig tért volna vissza. Érdekes, hogy a korai visszatérők között találunk olyan válaszadókat, aki a gyermekvállalást megelőzően nem rendelkezett munkavisztonnyal. Esetükben az igen rövid gyermekgondozási szabadság azzal magyarázható, hogy egy adódó munkalehetőség a munkátlanságot megtapasztaltak

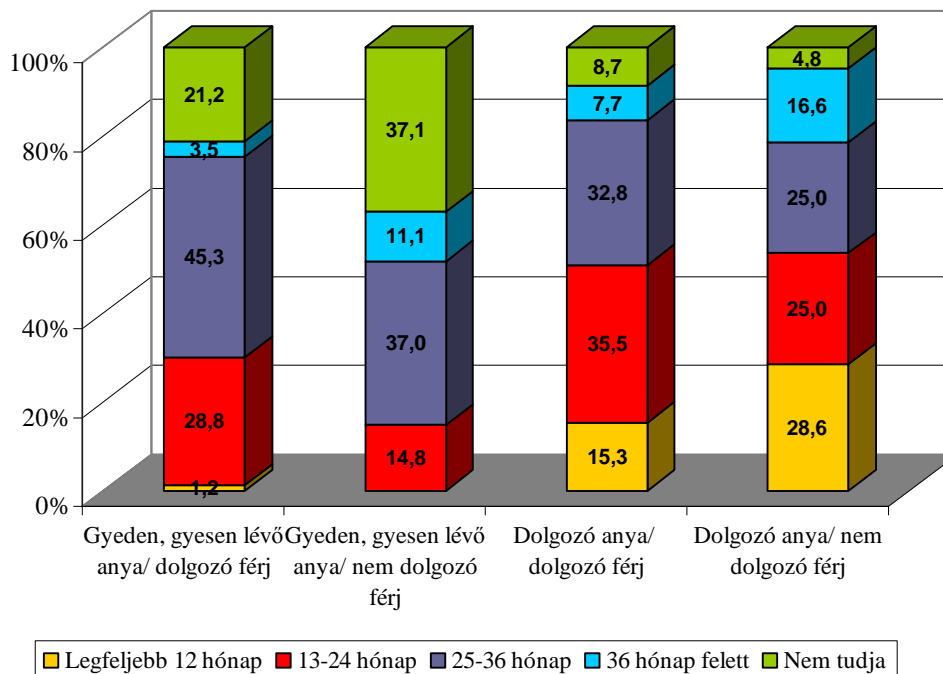
esetében erős motivációs tényező arra, hogy a gyermekgondozás helyett a fizetett munkavégzést válasszák, még akkor is ha gyermekük nem érte még el az óvodás kort.

Az állami/önkormányzati intézmények dolgozóinak 35,7%-a gyermekük 25-36 hónap között, 42,9%-a gyermekük 13-24 hónapos korában tért vissza munkahelyére. Ez négyszer annyi, mint a 7-12 hónapos időszakban visszalépők aránya. A legkorábbra és a legkésőbbre időzítők között is a kis és középvállalatok alkalmazottjai vannak.

4.11.3. Visszatérés az apák gazdasági aktivitása, iskolai végzettsége függvényében

Az apák gazdasági aktivitásának függvényében is megvizsgáltuk az anyák visszatérését. A dolgozó nőknél azt tapasztaltuk, hogy azok az anyák, akiknek a megkérdezéskor munkanélküli volt a férje/élettársa, korábbi időpontra időzítették a visszatérést. 28,6%-uk a gyerek első, további 25%-uk a második életévénél hamarabb ment vissza dolgozni. A munkaviszonyban lévő partnerrel bíró anyák esetén ez az arány 15,3 és 35,5%. A gyeden/gyesen lévő anyák esetén az apa gazdasági aktivitásának függvényében árnyaltabb kép rajzolódott ki. Mint azt már korábban említettük, jelen alcsoport tagjai közül senki sem tervezte a gyermek egyéves koránál korábbi visszatérést. A munkanélküli és egyéb inaktív férfival élő kisgyermekes anyák közül minden ötödik arról számolt be, hogy várhatóan gyermeke egy és két éves kora között, de inkább a második évben tér vissza. Ez 25,5%-os eltérést mutat a hasonló időintervallumban visszatérő dolgozó anyákhoz képest. Egyharmaduk a második és harmadik év közé, míg 10%-uk ennél későbbre datálja lehetséges munkaerő-piaci visszalépését. Azoknak a gyese kismamáknak, akiknek a partnere dolgozik, egyharmada tervezi úgy, hogy majd az első és második életév és az a közötti időszak lesz a legmegfelelőbb, hogy gyermeke mellett újra dolgozni kezdjen, míg háromnegyedük a második és harmadik, de jellemzően inkább pontosan a harmadik évben látja reálisnak ennek az eseménynek a bekövetkeztét. Az ennél hosszabb otthon töltött időszakban gondolkodók aránya 3,5%. Talán nem meglepő, hogy a gyeden/gyesen lévő anyák almintáján belül, a „*hogyan tervezi, gyermeke mennyi idős lesz mikor Ön visszatér dolgozni*” kérdésre kaptuk a legtöbb, „*nem tudom*”, „*nem tervezem*” választ, melyek együttes aránya 20%, vagyis minden ötödik anya jelenleg hezitáló, bizonytalan álláspontot képvisel. Ez arra utal, hogy nem terveznek évekre előre, vagy még nem aktuális a kérdés, túl távolinak tűnik még az újbóli munkavégzés, így igazán válaszolni sem tudnak az adott kérdésre.

Az anyák tényleges és tervezett visszatérésének időpontja, az apák gazdasági aktivitásának függvényében (%), (N= 427)

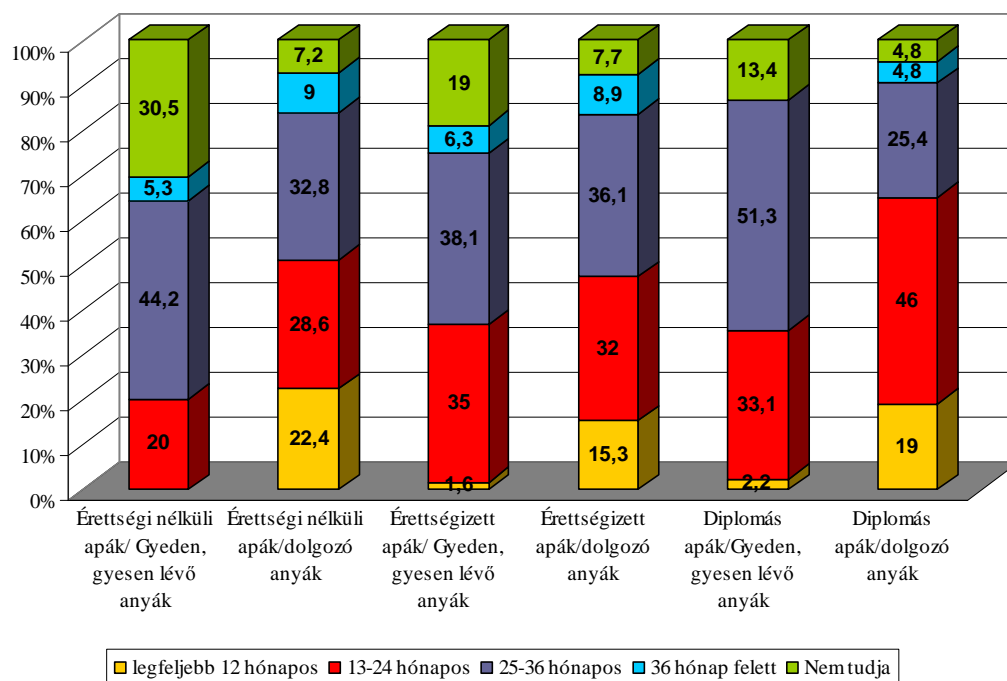
(Kruskal-Wallis $p=0,372$ (dolgozó nők), Kruskal-Wallis $p=0,074$ (gyeden/gyesen lévő nők))

Az apa iskolai végzettsége alapján a következő eredményekre jutottunk. A diplomás partnerrel rendelkező dolgozó anyák 19%-a tért vissza a gyermek első életévében, míg az érettségizettek 15,3%, a szakmunkások és legfeljebb nyolc általánossal rendelkezők 22,4%-a. A diplomások körében további 46%-kal, az érettségizetteknél 32%-kal, a legfeljebb szakmunkás bizonyítványt birtoklók körében 28,6%-kal bővült a munkába álló anyák aránya a gyermek kétéves koráig. A legtöbb időt az érettségizett apák gyermekei töltötték otthon az édesanyjukkal, akik közül 36,1% a második és harmadik év között állt újra munkába. Őket követik a szakmunkások és nyolc általánossal rendelkezők, 32,8%, majd a diplomások 25,4%. A gyeden/gyesen lévő anyák közül a diplomás partnerrel élők egyharmada tervezte, hogy a gyermek kétéves, 51%-uk pedig, hogy hároméves koráig otthon marad a gyerekekkel. Ennél huzamosabb otthon tartózkodást senki sem tart valószínűnek. Az érettségizett társ jelenléte a következőképpen alakítja a terveket: az első és második illetve a második és harmadik év között újra munkába állási szándékot jelzők aránya szinte azonos, 35 és 38,1%. A felső peremperiódusra tervezők (három éven túl) aránya 6,3%. Ennél markánsabb eltérések tapasztalhatók a legalacsonyabb végzettségű

apák esetén. Ebből a csoportból senki sem tartozik a korai visszatérők közé. Ezzel szemben minden ötödik anya megvárja, hogy a gyermek két éves, háromnegyedük, hogy három éves legyen. Három éven túli gyermekkel otthon töltött időszakról 5,3% beszélt. Ebben a csoportban volt a legmagasabb a bizonytalanok aránya. 30,5 % nem tudja még és egyelőre nem is tervezi visszatérését. A nem dolgozó apák társainak visszalépésénél egyfajta polarizáció figyelhető meg. Körükben vannak a legmagasabb arányban a legkorábban és a legkésőbb visszatérők.

35. számú ábra

Az anyák tervezett és tényleges visszatérésének időpontja, az apák iskolai végzettségének függvényében (%), (N=427)

(Kruskal-Wallis $p=0,021$ (dolgozó nők), Kruskal-Wallis $p=0,000$ (gyeden/gyesen lévő nők))

A dolgozó anyák csoportjánál az apák magasabb iskolai végzettsége láthatóan lerövidítette az otthon töltött időszakot. A legjelentősebb különbség a diplomás apák társainál tapasztalható, akik közül 65% a gyermek második életévéig visszatért a munkaerő-piacra. Ez 17,7%-kal magasabb, mint az érettségizett, és 14%-kal, mint az érettségivel nem rendelkezők körében tapasztalt megoszlások.

5. Azonosságok és különbségek a kisgyermeket nevelő nők munkaerő-piaci visszatérésének a regionális jellemzőiben

Mivel kutatásunk alapötletét Szűcs Ildikó által, 2005-ben lebonyolított országos kutatás adta, ezért lehetőségünk nyílt arra, hogy saját kutatási eredményeinket összehasonlítsuk az országos eredményekkel. Ezzel az a célunk, hogy feltérképezzük az esetleges különbségeket, illetve hasonlóságokat a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei, és az országos kutatás mintájába bekerült kisgyermeket nevelő nők gyermekvállalást követő munkaerő-piaci integrációjában.

Mi indokolhatja a regionális különbségek vizsgálatát? A hazai demográfiai folyamatok alapján egészen a kétezres évekig a vizsgált megye gyermekszületési mutatói kiugróak voltak, a megyét sokáig „termékenységi bölcsőként” kezelték, amely jelentős migrációs kibocsátással járt együtt (Fónai et al. 2004; Filepné et al. 2006). Ezért várhattuk volna azt, hogy a regionális változó jelentős hatást gyakorol a megyében élő nők gyermekvállalási terveire, az otthon töltött idő hosszára, és a visszatérés szándékára, különösen, hogy a megye foglalkoztatási mutatói nagyon kedvezőtlenek. A kutatás eredményei azonban nem igazolnak egy ilyen feltevést, a kétezres évekre a különbségek eltűntek, inkább a hasonlóságok érvényesülnek a demográfiai folyamatokban, a gyermekvállalási szándékban és a munkaerő-piacra való visszatérésben. A továbbiakban a hasonlóságokat igazoló eredményeket mutatjuk be – maguk a különbségek és eltérések is inkább a foglalkoztatási és jövedelmi különbségek eltéréseiből következnek.

A gyermekszám és az iskolai végzettség közötti kapcsolat hasonlóságot mutat a két vizsgálat tekintetében. Mind az országos, mind pedig a megyei adatok azt mutatják, hogy az egygyermekesek többsége diplomás, vagy érettségivel rendelkező, míg a három és többgyermekesek jelentős része az ennél alacsonyabban képzett csoportból került ki.

A párkapcsolatban élők százalékos megoszlása szintén azonosságot mutat, viszont a kapcsolatok jogi formájában eltérés figyelhető meg. Az országos és a saját vizsgálatunk alanyainak többsége rendelkezik ugyan partnerrel (90% és 95%), azonban a megyében élő anyák körében közel 8%-kal magasabb a házasságban élők, és 5%-kal alacsonyabb az élettársi kapcsolatban élők aránya. Az elváltak mintán belüli alacsony aránya mindkét vizsgálatban szereplő nőkre jellemző. Ez ellentmond a hazai válási statisztikák eredményének, mely valószínűleg a kisgyermekes anyák életkorával magyarázható, akik még feltételezhetően nem tudnak maguk mögött több évtizedes házasságot. Azonban az

országos felmérés adataihoz képest, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élő anyák körében harmadannyi volt a válási gyakoriság.

A családtámogatási formák osztályozásánál azt tapasztaltunk, hogy a két vizsgált csoport rangsora pontról-pontra azonos volt. A legfontosabbnak ítélték a GYES-t, GYED-et, a családi pótlékot, míg a legalacsonyabb pontszámot a GYET-nek, az apák számára járó szülési szabadságnak, illetve a rendszeres gyermekvédelmi támogatásnak adták az érintettek.

Magyarországon a kisgyermeket nevelő nők egynegyede gondolta úgy, hogy az első gyermek vállalása hátrányt jelent a munkaerőpiacon, míg a nyírségi anyák több mint fele nyilatkozott hasonlóan. A második, harmadik és negyedik gyerek jelenlétének munkaerőpiaci hátrányát mindkét mintába tartozó anyák hasonlóan ítélték meg, háromnegyedük szerint kifejezett hátrányt jelent több gyermek családon belüli jelenléte. Az országos és megyei vélemények közötti különbség vélhetően Szabolcs-Szatmár-Bereg megye munkaerő-piaci helyzetével, a munkalehetőségek szűkösségével magyarázható.

A munkába állás motivációs tényezőinek ötfokú skálán történő értékelésében mindkét vizsgált csoport a fizetést ítélte a legfontosabbnak, bár igaz, hogy a megyében élő nők valamivel magasabb értéket (4,9) rendeltek ehhez a kategóriához, mint az országos vizsgálatban szereplő nők (4,6). A második legfontosabb tényező mindkét esetben a felnőtt társaság iránti vágy volt. Viszont, míg saját kutatásunk alanyainál a „következő gyermeknél jó GYED-et kapni” lehetőség került a harmadik helyre, addig az országos mintába kerülő nők ezt a legkevésbé fontos motivációként pozícionálták. Ennek magyarázata feltételezhetően az országoshoz képest alacsonyabb átlagbérekben keresendő. Nem gondoljuk, hogy az országos mintában szereplő anyáknak nem fontos, hogy magasabb összegű ellátást kapjanak a következő gyermek születése esetén, de a „következő gyermeknél jó GYED-et kapni” válaszlehetőség eltérő megítélése arra enged következtetni, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élő anyák számára nagyobb jelentőségű, hogy az első gyermekkel otthon töltött időszak után újra megjelenjenek a munkaerőpiacon, s így a következő gyermekvállalásakor igénybe tudják venni a magasabb összegű gyermekgondozási díjat (GYED). Továbbá, a fent említett különbség a megkérdezett megyebeli nőknek az országoshoz képest alacsonyabb átlagéletkorával magyarázható, feltételezhetően életkorukból adódóan őket jobban foglalkoztatja egy újabb gyermekvállalás gondolata. Fenti eredmények a gyermekvállalási hajlandóság regionális különbségeivel is magyarázhatók. A Magyarország „bölcsőjeként” emlegetett Szabolcs-Szatmár-Bereg megye évtizedek óta köztudottan a legmagasabb gyermekszámú megyék

egyike, így az itt élő családok számára kiemelt jelentőséggel bírnak az egyes családtámogatási formák.

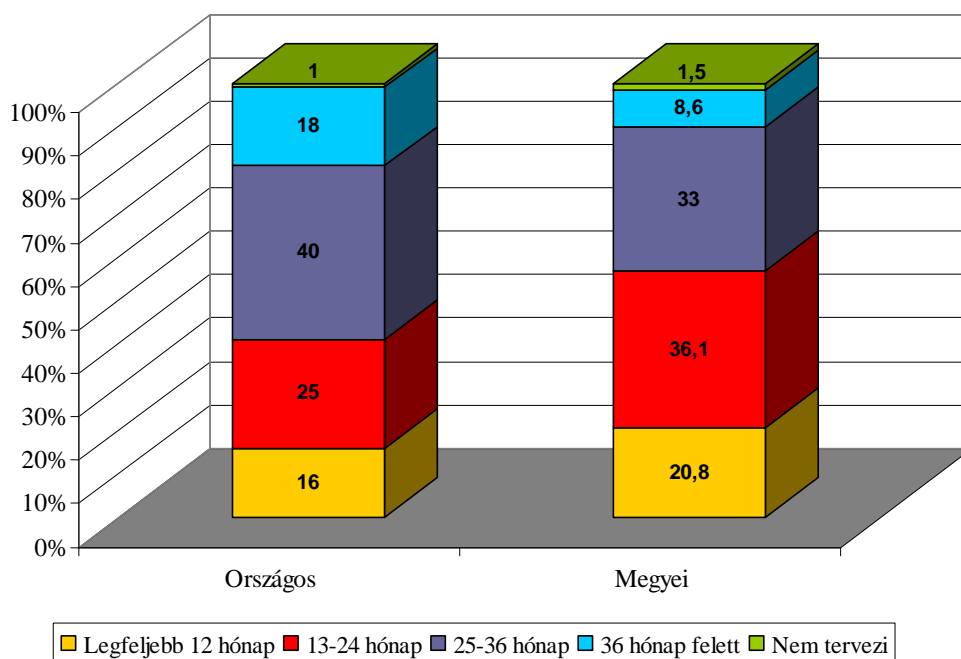
A gyermekgondozási szabadság optimális hosszának megítélésében, a gyermekek szempontjait előtérbe helyezve, mind az országos, mind a megyei kutatásban az anyák 70%-a a három évet tartotta a legideálisabbnak. A válaszokból jól érzékelhető a magyar társadalomra általában jellemző gyermekközpontú attitűd. Egyértelműen tetten érhető az az álláspont, mely szerint a gyermek fejlődésének az a legjobb, ha az anya az első három évet otthon tölti gyermekével. Eltérést a saját, és a család egésze szempontját figyelembe vevő válaszoknál tapasztaltunk. Míg az országos adatok szerint a nők 60%-a saját maguk és családjuk szempontjából egyaránt a három év mellett voksoltak, addig a megyében élő nők közül már csak átlagosan minden második vélekedett hasonlóan. Még inkább érzékelhető a különbség, ha a kétéves időtartamú gyermekgondozási szabadság mellett érvelők arányát hasonlítjuk össze. Az országos mintában szereplő anyák 10-10% mondta azt, hogy saját és családjuk szempontjából az lenne a legideálisabb, ha legfeljebb a gyermek kétéves koráig maradnának otthon. Ehhez képest a megyebeli anyák 30-30%-a nyilatkozott hasonlóan. A saját és a család egésze szempontjainak előtérbe kerülésénél tapasztalt jelentős különbség okát a gyermekgondozási szabadsághoz kötődő pénzbeli ellátás második gondozási évtől történő csökkenésével és az átlagkeresetek regionális különbségeivel magyarázzuk. Eszerint a megyében élő családok kevésbé tudják igénybe venni a gyermekgondozási szabadság által kínált hároméves periódust, mivel a családok jövedelmi helyzete sok esetben „nem bírja el” a harmadik évben tapasztalható jövedelemcsökkenést, így az anyák elképzelésükkel ellentétben hamarabb visszatérnek a fizetett munka világába.

A már megvalósult (dolgozó anyák) és a tervezett (gyesen/gyeden lévő anyák) munkaerő-piaci visszatérés időzítésében a következőt tapasztaltuk. Az országos kutatásban a vizsgálat időpontjában gyermekükkel otthon lévő kisgyermekes nők fele úgy tervezte, hogy a gyermek hároméves koráig otthon marad, s egyötödük ennél későbbre kalibrálta újbóli munkavállalását. Mindössze 10%-uk mondta azt, hogy vélhetően a gyermek kétéves korában áll újra munkába. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei anyák ennél korábbi visszatérési szándékról számoltak be. Közel egyharmaduk válaszolta azt, hogy gyermeke kétéves koráig marad otthon és 44% a gyermek hároméves koráig. A dolgozó anyák már megvalósult visszatérésében hasonló összefüggéseket találtunk. (36. számú ábra) A megyei kisgyermekes nők közel 60%-a gyermekük kétéves koráig maradtak otthon, míg az országos mintában szereplő nők valamivel több, mint 40%-a döntött hasonlóan. A gyermek kettő és hároméves kora közötti munkaerő-piaci visszatérés a megyei anyák egyharmadára

volt jellemző, s ehhez képest valamivel többen cselekedtek hasonlóan a magyarországi anyák körében. Összességében a megyei mintát alkotó kisgyermekes nők rövidebb időt töltöttek gyermekgondozási szabadságon, munkaerő-piaci visszatérésük időzítése megelőzte az országos kutatásban résztvevő anyákét.

36. számú ábra

A dolgozó anyák gyermekvállalást követő munkaerő-piaci visszatérése (%)
(országos minta N=700, megyei minta N=427)

A különbségek magyarázatánál, a már korábban említett okok mellett, érdemes figyelembe venni a hazánkat is elérő, 2008-as pénzügyi válság következményeit. (Ennek negatív következményei az országos vizsgálatban szereplő kisgyermekes nőket még nem érintette, hiszen a megkérdezésükre 2005-ben került sor, míg a megyei adatgyűjtés 2010-ben volt.) A lakáshitelek emelkedése, egyes ágazatokban tapasztalható elbocsátási hullám, ezzel összefüggően a családok romló anyagi helyzete vélhetően hatással volt a tapasztalt különbségeket illetően. Továbbá, az egyébként is kedvezőtlen megyei munkaerő-piaci kilátások – az országos átlagtól magasabb munkanélküliségi ráta és alacsonyabb foglalkoztatási arány – az állásvesztéstől való félelem, vélhetően arra sarkalta a kisgyermekükkel otthon lévő anyákat, hogy korábban térjenek vissza munkahelyükre.

6. Az eredmények összegzése

Dolgozatunkban azt a célt tűztük ki, hogy megvizsgáljuk a kisgyermeket nevelő nők munkaerő-piaci viselkedését. Arra kerestük a választ, hogy a gyermekvállalással kapcsolatban a munka világából rövidebb-hosszabb időre kivonuló nők, mennyi időt töltenek otthon gyermekgondozási szabadságon, s ezt követően mikor térnek vissza a munkaerőpiacra. Ezzel kapcsolatban megkíséreltük azoknak a háttértényezőknek a feltárását, melyek a munkaerő-piaci integrációs döntésekben szerepet játszanak. Kutatásunkban ezen túl arra is kitértünk, hogy az anyák hogyan ítélik meg saját munkaerő-piaci esélyeiket, milyen tényezők segítik, illetve gátolják családayai és munkavállalói szerepeik összehangolását. A vizsgálatunk alapját képező kisgyermekes anyák viselkedését két almintán vizsgáltuk, a jelenleg még gyeden/gyesen lévő anyák és a gyermekgondozási szabadságról a munka világába már visszatért dolgozó anyák csoportján keresztül. Hipotéziseinket mindkét almintán teszteltük. Elemző munkánk során a változók közötti összefüggéseket matematikai-statisztikai módszerekkel vizsgáltuk.

A gyermekvállalás és a nők elhelyezkedési esélyének kapcsolatát vizsgálva megállapítható, hogy a megkérdezettek válaszai egyértelműen abba az irányba mutatnak, mely szerint a gyermekvállalás ténye rontja az anyák elhelyezkedési esélyeit. Mindkét almintán a válaszadóinak véleménye szerint minél több gyereke van egy nőnek, annál nehezebb helyzetbe kerül a munka piacán. A többgyermekesek hátrányosabb munkaerő-piaci megítélése az egygyermekes családmódellet erősíti. Ugyanis ha a nők úgy látják, hogy a családalapítás negatív hatással bír a munkaerő-piaci helyzetükre, akkor valószínűleg e tekintetben is fontolóra veszik a további gyermekvállalást, mely a fenti okok miatt elmaradhat.

H1. A demográfiai kutatások alapján azt vártuk, hogy a magasabb gyermekszám, s a gyermek alacsonyabb életkora jelentősen korlátozza, időben kitolja a nők visszatérését a munkaerőpiacra. Állításunkat többek között Frey (2002), Kapitány és Spéder (2007, 2009); Plantenga és Remery (2005) kutatásaira alapoztuk.

A gyermekszám és a visszatérés összefüggését vizsgálva a gyeden/gyesen lévőknél szignifikáns kapcsolatot tapasztaltunk. A két almintán közül ennél a csoportnál érvényesült az a feltételezésünk, hogy minél több gyermek nevelkedik a családban, annál későbbre időzíti visszatérését az édesanya. A gyermekszám szerinti rank átlagok alapján megállapíthatjuk, hogy ez fokozottan igaz a három és négygyermekes családokra, míg az egy és kétgyermekesek visszatérése együtt mozog, azaz a családban nevelkedő gyermekek

számának növekedése a gyeden/gyesen lévő anyákat távol tartja a munka világától. Meglátásunk szerint ennek az indoka, hogy amennyiben a családban több iskoláskornál fiatalabb gyermek van, akkor az anya az otthon töltött időszak hosszának megítélésében figyelembe veszi, hogy nemcsak arra a gyermekre fordít ebben az időszakban nagyobb figyelmet, akivel gyermekgondozási szabadságon van, hanem a többi óvodáskorú gyermekére is. Így esetükben az otthonlét megtérülése a családban élő további gyermekkel együtt töltött idő hosszának jótékony hatásában mérhető. A dolgozó anyák visszatérését elemzésünk szerint nem határozza meg a gyermekszám, tehát az újbóli munkába állás tekintetében a különböző gyermekszámú anyák viselkedése nem tér el statisztikailag meghatározó módon. Ennél az almintánál a munkahely fontosságának megítélése tükröződik vissza.

A gyermekek életkora szerinti vizsgálódásunk eredményei, hipotézisünknek megfelelő összefüggést mutatott mindkét csoportnál. Eszerint a kétéves vagy annál fiatalabb gyermek meghatározó szerepet játszik az anyák munkaerő-piaci viselkedésében, a megvalósult és a tervezett visszalépés tekintetében egyaránt. Míg a 0-2 éves korú gyermek jelenléte az otthon töltött idő hosszának növekedését, addig az ennél idősebb gyermek jelenléte az újbóli munkába állást erősíti.

H2. A munkahely biztonságát alapul véve azt vártuk, hogy a gyermekvállalást megelőzően stabil munkahellyel rendelkezők integrációja szinte zökkenőmentes, erősebb munkaerő-piaci kötődésük miatt. Ebből adódóan az anyák később térnek vissza a munkahelyükre, igénybe veszik a gyermekgondozási szabadság maximális időtartamát. Ezen feltételezésünk megfogalmazásánál Szűcs (2005), Bálint és Köllő (2007) következtetéseit vettük alapul.

A szülést megelőző munkaerő-piaci jelenlét a gyeden/gyesen lévő anyáknál mutatott szignifikáns összefüggést, ez derült ki a dolgozott-e legkisebb gyermeke és a visszatérés változók kapcsolatának vizsgálatakor (Kruskal-Wallis $p=0,040$). A gyermekvállalást megelőzően nem dolgozók tekintetében megállapítható, hogy a munkanélküli és tanuló anyák munkaerő-piaci kötődés hiányában későbbre tervezik munkaerő-piaci státuszuk realizálását. Ezen belül arról árulkodnak az adatok, hogy a munkanélküliek és a tanulók csoportján belül utóbbiak valamivel korábban tervezik munkába állásuk időpontját, melyet a tanulás munkaerő-piaci megtérülésének igényeként értékelünk. A dolgozó anyáknál nem találtunk szignifikáns eltérést a különböző munkaerő-piaci státuszú anyáknál. A gyermekvállalást megelőzően dolgozók és nem dolgozók rank átlaga közel azonos, vagyis e két csoport megvalósult visszatérése közel egybeesik. A gyeden/gyesen lévő anyáknál

tehát azt tapasztaltuk, hogy a lazább munkaerő-piaci kötődés hosszabbra tervezett inaktív periódust eredményez, míg a dolgozó anyák almintáján belül ez nem nyert bizonyítást. Utóbbi háttérben a fizetett munka világában elhelyezkedés lehetősége és annak elfogadása a kétkeresős családmoddelt, a mindennapi megélhetéshez szükséges női fizetett munka családon belüli jelentőségét erősíti.

A munkaerő-piaci tapasztalat és a visszatérésre vonatkozó méréseink alapján a két almintá közül a dolgozó anyáknál figyeltünk meg szignifikáns különbséget. Hipotézisünk szerint a hosszabb munkával eltöltött idő korábbi tervezett munkaerő-piaci visszatérést indukál. Azonban eredményeink ennek ellentmondó összefüggést mutattak. A gyermekgondozást követő korábbi munkaerő-piaci visszatérés az egy évnél rövidebb munkaviszonnyal rendelkező anyákat jellemezte. A gyeden/gyesen lévő anyák munkaerő-piaci viselkedését a munkaviszonyban eltöltött idő hossza nem befolyásolta relevánsan.

A biztonságos munkahely definiálásánál a szektorális jellemzőket vettük alapul, s ennek megfelelően az állami/önkormányzati szféra dolgozóit soroltuk a biztonságos munkahellyel rendelkezők csoportjába. Eredményeink összefüggést mutattak a visszatérés és a munkahely szektorális jellemzőinek kontextusában, azonban feltételezésünkkel ellentétes módon. Mindkét almintánál azt tapasztaltuk, hogy az állami/önkormányzati dolgozók maradnak otthon a legkevesebb ideig. A különböző szférákban munkaviszonyban lévő, dolgozó anyák csoportján belül szignifikáns különbséget mutatott a Kruskal-Wallis ($p=0,027$) teszt, míg a gyeden/gyesen lévő anyáknál a nemparaméteres teszt mutatott hasonló tendenciát. A munkahely biztonsága és a visszatérés közötti kapcsolatra vonatkozó feltételezésünk nem igazolódott, mindkét csoportban a legkorábban visszatérők közé tartoznak az állami, önkormányzati dolgozók. Meglátásunk szerint ez a munkaerő-piaci viselkedés inkább az iskolai végzettség hatásának és nem a szektorális jellegnek a hozadéka, mivel a diplomások és érettségizettek nagy része az általunk biztonságosnak ítélt állami szférában dolgozott. Ez alapján inkább az emberi tőke elméletek vonatkozó téziséét erősíti a tapasztalt összefüggés, mint ahogyan az is, hogy a szellemi szolgáltatói szektorban állományban lévő anyák korábban (28,3 hónap) térnek vissza, mint a fizikai szolgáltató szektor dolgozói (35,6 hónap) (Kruskal-Wallis $p=0,000$).

H3. A harmadik hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy nagyobb eséllyel térnek vissza a munkaerőpiacra azok a nők, akik a gyermekgondozási szabadság ideje alatt részt vettek valamilyen képzésben, ugyanis Koltai (1999), Török (2006) és Szűcs (2005) megállapításaira hivatkozva azt feltételeztük, hogy a képzésbe való bekapcsolódás javítja a munkaerő-piaci pozíciót. Bukodi (2005), állítása szerint a nőknél az iskolai végzettség

jobban befolyásolja a munkaerő-piaci esélyeket és kockázatokat, mint a férfiaknál. Azt vártuk, hogy aki tanul az otthon töltött időszakban, azt azzal a céllal teszi, hogy a gyermekvállalást követően megváltozott életkörülményeihez jobban illeszkedő munkát találjon.

A Fisher's próba ($p=0,020$) azt mutatta, hogy a gyermekgondozási szabadság alatt a dolgozó anyák tanulási motivációjában a gyermekvállalást megelőző ismeretek felfrissítésére és a munkaerő-piaci pozíció megerősítése állt a háttérben az esetek legnagyobb hányadában. Viszonylag kevesen voltak azok, akiknek az otthoni feladatokkal összefüggő monotonitás megszakítása volt az elsődleges célja. Ugyanez igaz a másik almintára is. A gyermekgondozási szabadság alatt tanuló, dolgozó anyák körében alacsony azok aránya, akik a GYES alatt végzett tanulmányoknak megfelelő munkalehetőség keresése miatt váltanak munkahelyet, tehát a munkahelyváltás és a tanulmányok között nincs statisztikai összefüggés. Ezzel szemben a jelenleg otthon lévő, tanuló anyák fele válaszolta azt, hogy a munkahelyváltásának gondolata miatt kezdett bele a tanulásba. Ezt erősíti a tanulásba való bekapcsolódás és munkahelyi sikerek között tapasztalt szignifikáns kapcsolat is (Fisher's $p=0,046$).

H3/1. Azt feltételeztük, hogy aki tanult az otthon töltött időszak alatt, az a megszerzett tudást mihamarabb szeretné a munkaerőpiacon érvényesíteni, tehát hamarabb tér vissza a munka világába. Ez a feltevésünk nem igazolódott, a tanulásba való bekapcsolódás egyik minta esetén sem alakítja a visszatérés már megvalósult és vélt időpontját statisztikailag releváns módon. Így megállapíthatjuk, hogy a GYES alatt végzett tanulmányok nem jelzik előre a korábbi munkaerő-piaci megjelenést. Inkább arról van szó, hogy a tanulás előkészíti a fizetett munkába állást. Ezzel összefüggésben megvizsgáltuk, hogy azok, akik nagyra értékelik a GYES alatti tanulmányok munkaerő-piaci hasznát, vajon nagyobb valószínűséggel vesznek-e részt valamilyen képzésben. Ebben az esetben azt feltételeztük, hogy aki magasra értékeli az otthon töltött időszakban végzett tanulmányok munkaerő-piaci megtérülését, az nagyobb valószínűséggel realizálja továbbtanulási szándékát. Feltételezésünk nem nyert megerősítést egyik almintán sem a (Kruskal-Wallis $p=0,111$, $p=0,381$).

H3/2. Mivel a tanulás költségekkel jár, azt feltételeztük, hogy akinek magasabb a bevétele az nagyobb valószínűséggel kezd tanulni. A család jövedelmi helyzete és a tanulási hajlandóság közötti összefüggés csak a jelenleg otthon lévő anyák csoportján belül igazolódott, melynek háttérben az áll, hogy a család jövedelmi helyzete minden valószínűséggel jelentősen változott a gyermekvállalás és ezáltal az anya munkából való

kimaradásának hatására. A jövedelemcsökkenés értelemszerűen a dolgozó anyák gyeden/gyesen lévő időszakára is jellemző volt, azonban esetükben a két változó közötti kapcsolatot nem tudtuk alátámasztani. Mindemellett azt tapasztaltuk, hogy a tanulás költségeinek esetleges állami átvállalása kedvez az anyák tanulási kedvének. A képzések ingyenessége növeli az oktatásba való bekapcsolódás hajlandóságát. A válaszadók közel fele tanulna szívesen, ha a képzés lehetősége a kisgyermeket nevelő anyáknak ingyenes, vagy kedvezményes lenne. Azonban szignifikáns kapcsolatot csak a gyeden/gyesen lévő anyák csoportjánál találtunk (Kruskal Wallis $p=0,027$).

A dolgozó anyák képzésbe való bekapcsolódásának hajlandóságát a tanulás ingyenessége és kedvezményessége vélhetően azért nem növeli statisztikai értelemben kimutathatóan, mert egy részükre még érvényes volt az akkori gyesen lévő anyák tanulására vonatkozó szabályozása, mely értelmében a gyermekgondozási szabadságon lévők tandíjmentességet kaptak. Másrészt a válaszokban az is tetten érhető, hogy a dolgozó anyáknál, a *„Ha lehetőségük lett volna a gyeden/gyesen lévőknek az ingyenes vagy kedvezményes tanuláshoz, szívesebben tanult volna”* kérdés már aktualitását veszítette.

A hazai kutatási eredmények azt mutatják, hogy a tandíjmentesség lehetőségével az érintettek elenyésző hányada élt. Így saját eredményeink tekintetében az ingyenességgel kapcsolatos magasabb tanulási hajlandóságot azzal magyarázzuk, hogy maga a költségvonzat nélküli tanulás azok számára is vonzóvá válik, akik annak munkaerő-piaci hozamával nem számolnak vagy legalábbis nem valamilyen konkrét cél irányítja őket az iskolapadba. Ebben az esetben a tanulásba való bekapcsolódás motivációs hátterében inkább a mindennapi monotonitásból való kiszakadás, illetve a *Majd jó lesz valamire...* álláspont tükröződik vissza.

H4. Negyedik hipotézisünket Kapitány és Spéder (2009b) „partnerbónusz” modelljéből vezettük le. Ezt figyelembe véve úgy gondoltuk, hogy a munkaerőpiacra való visszatérés estén meghatározó a férj/élettárs jelenléte, státuszparaméterei (iskolai végzettség, munkaerő-piaci státusz), családon belüli segítő tevékenysége. Így azt feltételeztük, hogy a magasabban kvalifikált, foglalkoztatott férj/társ jelenléte csökkenti a szüléssel kapcsolatos jövedelemkiesés kockázatát, tehát azok a nők, akik foglalkoztatott férjjel/társsal élnek, kevésbé tartják sürgetőnek a munkaerő-piacra való visszatérést, míg az apa háztartási munkában és gyermeknevelésben nyújtott segítsége a korábbi visszatérésre serkent.

A családi állapot változó a gyeden/gyesen lévő anyák munkaerő-piaci aspirációi esetében mutatott szignifikáns kapcsolatot (Kruskal-Wallis $p= 0,013$, Median Teszt $p=0,01$). Ok-

okozati tényezők bemutatásában a már említett gyermekvállalással összefüggő jövedelemcsökkenésre apellálunk, mely erősíti az anya anyagi függőségi helyzetét. A házasságban élő anyák tervezik a legkésőbbre újbóli munkába állásukat, valamivel korábbra az élettársi kapcsolatban élők. A legrövidebbre tervezett otthon töltött időszakról az elvált, illetve hajadon anyák számoltak be. A házasságban élők hosszabb időtartamra tervezett gyermekgondozási szabadsága a házastárs jelenlétének köszönhető biztonságos anyagi háttérrel magyarázható. Hasonló eredményre jutott Drejnovszky (2009). Az élettárral együtt élők visszatérési magatartása ennek az együttélési formának a jellegével hozható összefüggésbe, ahol a családi gazdálkodás, ezen belül is a jövedelem megszerzése és felhasználása a társak külön kompetenciája (lehet). A dolgozó anyák munkaerő-piaci visszatérése nem hozható összefüggésbe a családi állapottal, esetükben a különböző családtípusokhoz tartozó nők viselkedésének együttmozgása figyelhető meg (Kruskal-Wallis $p=0,620$).

Az apák gazdasági aktivitása egyik almintában sem magyarázza az anyák munkaerő-piaci visszalépésének időzítését. Ezzel szemben az iskolai végzettség meghatározó voltárol árulkodnak a Kruskal-Wallis teszt szignifikancia értékei (dolgozó anya $p=0,021$; gyeden/gyesen lévő anya $p=0,000$). Az apák magasabb iskolai végzettsége mind a dolgozó anyák, mind a gyeden/gyesen lévő anyák korábbi munkaerő-piaci megjelenését jelzi, tehát az apák magasabb humántőke beruházásának otthontartó hatását vizsgálatunk eredményei alapján nem tudtuk igazolni.

H5. Hakim (2000) által bemutatott női karrier modellek alapján azt vártuk, hogy a társadalmi státusz és a munkaerő-piaci pozíció, valamint a "magánszerepek", és a "családi karrier" között strukturális összefüggés érvényesül: az alacsony státuszúak a "magánszerepeket" és a "családi karriert", míg a magasabb státuszúak a „munkakarriert” részesítik előnyben.

Ötödik hipotézisünket az anyák iskolai végzettségi mutatóival teszteltük, mivel az értékorientációt vizsgáló részben megállapítottuk, hogy a kvalifikáltabb anyák kevésbé ragaszkodnak a tradicionális nemi szerepekhez, mint az alacsonyabb végzettséggel rendelkező társaik. Az elvégzett vizsgálatok mindkét almintánál szignifikáns különbséget jeleztek, azonban hipotézisünk a gyeden/gyesen lévő anyáknál igazolódott egyértelműen. A dolgozó anyáknál ennél árnyaltabb kép rajzolódott ki. A legkorábbra időzítő anyák ennél a csoportnál az érettségizettek köréből kerültek ki. Ennek az iskolai végzettségi csoportnak a magatartása azzal magyarázható, hogy a gyermekvállalással összefüggő anyagi kockázat őket érinti a leginkább. E tekintetben a harmadik otthon töltött év számukra kevésbé vonzó.

Az elkötelezett munkaattitúddal rendelkező anyák nagyobb aránya a magasabban kvalifikált anyák körében tapasztalható, de még így is kevesen tartoznak ehhez a csoporthoz. Azonban a munka nem materiális értékének nagyra becsülése és a munkaerő-piaci visszatérés időzítése között nem találtunk összefüggést. Akiknek fontos a munkaerő-piaci előmenetel, a munkájában elért siker azok sem térnek vissza átlagosan hamarabb. Ezt a családi életciklus hatással magyarázzuk, melyben a gyermekgondozási feladatok élveznek prioritást. A munkaerő-piaci karrier építése időben kitolódik, a gyermekgondozás és a munkakarrier párhuzamossága nem jellemző. Eredményünk alátámasztja Koncz azon megállapítását, mely szerint a gyermeket nevelő nők munkaszervezeti hierarchiában való felfelé mobilitása valamikor a negyvenedik életév utáni periódusban kezdődik. Ez nem zárja ki a fiatalabb nők munkahelyi sikereinek pozíciójukban megmutatkozó hasznát, azonban esetükben a munkaerő-piaci karrier építése időben megelőzi a gyermekvállalást, így ők az átlagostól későbbi életkorban vállalják első gyermeküket, s nagy valószínűséggel további gyermekvállalásban nem gondolkoznak, hiszen már eleve „kifutottak” az időből. Fenti hipotézisünket a tapasztalt összefüggések nem támasztották alá.

H6. Coleman (1998) és Becker (1981) tézise szerint a családon belüli társadalmi tőke beruházás egyik megnyilvánulási formája, a szülők gyermekeikre fordított idő mennyiségében fejezhető ki. A családon belüli és munkaerő-piaci feladatok összehangolása több kutatás eredménye szerint nehézségekbe ütközik ezért feltételezésünk szerint, akinek a férje illetve valamelyik családtagja, ismerőse besegít a háztartási munkába, gyermeknevelésbe, az hamarabb tér vissza dolgozni.

Mind a gyeden/gyesen lévő, mind a dolgozó anyákra az volt a jellemző, hogy a gyermekgondozási szabadság jelentős részében a lehető legtöbb időt töltötték gyermekükkel. A két vizsgált csoport hasonlóan, igen nagy időráfordításról számolt be, azonban volt egy lényeges különbség, mégpedig, hogy a gyeden/gyesen lévő anyák közül 20%-kal többen mondták azt, hogy amióta otthon vannak, szinte minden percet gyermekükkel töltenek, mint a dolgozó anyák. Ennek az eltérésnek az okát az időtényezővel magyarázzuk, hiszen a jelenleg otthon lévő anyák gyermekeinek átlagéletkora jóval három év alatt van, így ők még ritkán mozdulnak el gyermekük mellől, még akár átmenetileg is. Meglátásunk szerint ennek köszönhető, hogy a gyermekkel együtt töltött idő és a megvalósult visszatérés között csak a dolgozó anyák (Kruskal Wallis $p=0,014$) vonatkozásában találtunk szignifikáns különbséget, míg a gyeden/gyesen lévőknél nem (Kruskal Wallis $p=0,694$). Ezért csak a dolgozó anyák esetében jelenthető ki egyértelműen, hogy a gyermekgondozás megosztása és az újbóli munkába állás között

kapcsolat van, míg a gyeden/gyesen lévő nők tervezett munkaerő-piaci visszatérést a gyermekkel együtt töltött idő nem határozza meg.

H6/1. A továbbiakban a családon belüli társadalmi tőke beruházást egy másik aspektusból vizsgáltuk, melyben a Coleman-i *kötelezettségek és elvárások* téziséhez nyúltunk vissza. A társadalmi tőke ezen komponensének alapja, hogy az egyének között kölcsönös bizalom alakuljon ki. A megbízhatóság azt jelenti, hogy az egyén megosztja a feladatait, olyan valakivel, aki ugyanúgy cselekszik bizonyos szituációkban, ahogy ő maga tenné. A kölcsönös bizalom kialakulásának legnagyobb valószínűsége zárt társadalmi hálózatokon belül jön létre. Ilyen társadalmi alrendszer például a család. Ennek értelmében a családon belüli nemi szerepekhez kötődő feladatok megosztását vizsgáltuk. Hipotézisünk tesztelésére vonatkozóan két független változó hatását vizsgáltuk. Első körben megnéztük, hogy a segítő családtag, ismerős jelenléte mennyiben befolyásolja a gyermekgondozási szabadság hosszát, másodsor pedig konkrétan a férj/társ segítő magatartásának magyarázó hatását mértük.

A családtag, ismerős családon belüli teendőkre irányuló segítő tevékenysége nem mutatott meghatározó kapcsolatot az anyák tervezett és megvalósult visszatérésének időzítésében. A rank átlagok árnyalatnyi eltérései arról tanúskodnak, hogy az egyes csoportokhoz tartozó anyák munkaerő-piaci visszatérésről alkotott véleménye között nincs értékelhető különbség. Az apák mindennapi teendőkben való szerepvállalása azonban meghatározó, ám a két alminta esetén ellentétes hatást tapasztaltunk. Kiinduló hipotézisünkben azt vártuk, hogy a férj/társ segítő jelenléte korábbi visszatérésre ösztönöz. Ezt a megállapításunkat arra alapoztuk, hogy amennyiben az anya nincs „magára hagyva” az otthoni feladatokkal és gyermeknevelésével kapcsolatos teendőkben, úgy kevésbé érzi megoldhatatlannak a családi teendők és a munkaerő-piaci szerepek összehangolását. Ennek eredményeképpen az anyák kevésbé szorongnak az újbóli munkába állástól, hiszen a családon belüli feladatok, ha nem is egyenlő mértékben, de megoszlanak. Az elvégzett tesztek alapján a következő eredményt kaptuk. A teljes mintára vonatkozó tesztelésünk szignifikáns kapcsolatot jelzett, és a két alminta külön-külön vizsgálata is a nullhipotézis elvetését alátámasztó értékeket mutatott. A gyeden/gyesen lévő anyák csoportján belül azt tapasztaltuk, hogy (Kruskal-Wallis $p=0,026$) akiknek *teljes mértékben* és *inkább besegít* a párja, azok hasonlóan gondolkodnak visszatérésükről. Ettől valamivel magasabb a rank átlaga azoknak az anyáknak, akiknek inkább nem segít a párja. Előbbi három csoporttól azonban egyedül azoknak az anyáknak a csoportja különül el élesen, akik úgy vallottak, hogy egyáltalán nem számíthatnak társuktól semmilyen segítségre. Elemzésünk szerint ők

térnek vissza dolgozni a legkorábban. Érvelésünkben ennek a csoportnak a csalódottságra hivatkozunk. Segítség híján, elmerülve a feladatokban, inkább kimenekülnének jelenlegi helyzetükből és az ebből kivezető utat egy másik szerepük felé orientálódva látják. Ebben az esetben a szerepakkumulációs elméletben foglalt állítások érhetőek tetten.

Főleg az első gyermeküket váró szülők jellemzője, hogy a gyermekvárás önfelelt periódusát a gyermek születésével kapcsolatos, addig nem tapasztalt nehézségekkel teli időszak váltja fel. Nem véletlen, hogy a családszociológusok az egyik családi életciklusból a másikba áttérés periódusát egyfajta konfliktus lehetőségként (helyzetként) mutatják be. A gyermek születése átrendezi a család belső viszonyrendszerét, megszűnik a kapcsolat pár jellege. Az anya, aki korábban dolgozott, új helyzettel, új feladatokkal találja szembe magát, melyben párja segítségére számít. Azonban a partner nem biztos, hogy ebben partnere lesz az anyának, illetve nem tud olyan gyorsan alkalmazkodni az új helyzethez, ahogy azt az anya elvárná, hiszen ragaszkodik az eredeti családi struktúrában megszerzett privilégiumaihoz, melyen kívül rekedt mind a háztartási munka, mind a gyermekfelügyelet (Bánlaky 2005).

A dolgozó anyák almintájának vizsgálatakor azt tapasztaltuk, hogy a segítő férj/társ jelenléte egyértelműen korábbi visszatérést eredményez. Erre utal a Kruskal-Wallis teszt szignifikanciát jelölő értékén ($p=0,040$) túl az *inkább* és *teljes mértékben* segítséget kapó anyák többiekhez képest alacsony rank átlaga. Így hipotézisünk a gyeden/gyesen lévő anyák esetében megdőlt, azonban a dolgozó anyáknál igazolódott. Mindez arra utal, hogy a segítőtárs jelenlétének a megterülése a jelenleg otthon lévő anyáknál egy kiegyensúlyozott, problémáktól mentes otthon töltött időszakot eredményez. A dolgozó anyák csoportjánál a segítőképz partner egyfajta biztonságot nyújtó háttérként jelenik meg, melynek eredménye a családi és munkahelyi teendők között egyensúlyra lelő, munkaerő-piaci visszatérését nem halogató kiegyensúlyozott anyai magatartás, mely a Coleman-i társadalmi tőke elméletét erősíti.

7. Következtetések

Kutatásunk legfontosabb eredménye, hogy a jelenleg gyermekükkel gyermekgondozási szabadságon lévő nők munkaerő-piaci visszatérésének tervezett időzítése és a dolgozó anyák már megvalósult visszatérése eltérést mutat. A két alminta visszalépésének tényleges és elképzelt időzítése között a legszembevetőbb különbség, hogy a gyeden/gyesen lévők átlagosan félévvel később kívánnak visszatérni a munka világába, mint a dolgozó anyák. Utóbbi csoport véleménynyilvánítása s a magyarázó háttérváltozók vonatkozásában megállapíthatjuk, hogy a megkérdezés pillanatában, a gyermek életkora miatt sok esetben még nem aktuális a visszatérés, így az ezzel kapcsolatos döntési helyzettől való távolság egyfajta idealizált állapotot teremt. Nincs még mérlegelendő helyzet, és ha van is, az nagyon egyoldalú, a gyermekgondozás kizárólagossága felé mutat. A külső tényezők, a gyermekelhelyezési nehézségek, a munkaerőpiac keresleti oldaláról érkező kényszerítő hatások, a gyermekgondozási szabadsághoz kötődő pénzbeli ellátások harmadik évben tapasztalható csökkenése a gyeden/gyesen lévők többségénél még nem jelentkeznek, így ezek a tényezők még nem alakítják munkaerő-piaci integrációs terveiket. Ennek elsődleges okát a családi életciklus hatással magyarázzuk. A gyeden/gyesen lévő anyáknál azt tapasztaltuk, hogy határozott elképzelésük van a gyermekkel otthon tölthető időszak ideális tartományáról, azonban a visszatérés időzítésének kalibrálásánál sok esetben találoztunk egyfajta hezitáló állásponttal: sokan nem tudták, még hozzávetőlegesen sem megjósolni visszatérésük időpontját. Ez véleményük szerint a már említett, éppen aktuális családi életciklusuknak köszönhető, melynek fő tartalmi eleme a gyermekgondozás.

Az anyák válaszából egyértelműen egy erős gyermekközpontú álláspont tükröződik. Vizsgálatunkból kiderült, hogy a kisgyermekes nők nagy része a három évre szóló kizárólagos gyermekgondozás híve, ezért az anyák egy részének korábbi munkaerő-piaci visszatérése egyfajta anyagi kényszer eredményeként értelmezhető. Meglátásunk szerint az otthonmaradás optimális időtartamának megítélésében erőteljesen meghatározó a jelenlegi, több évtizedes múlttal rendelkező családpolitika által kínált gyermekgondozási szabadság rendszere (GYED, GYES), mely a gyermeket nevelő nők munkaerő-piaci jelenlétében és annak időzítésében is nyomot hagy. Ennek ellenére azt tapasztaltuk, hogy az anyák közel fele ennél korábban tér, illetve kíván visszatérni a munka világába, tehát nem utasítják el a gyermek három éves koránál hamarabbra időzített munkába állást, azonban az előbb említett vélemények tükrében ez inkább külső kényszerként jelenik meg. Az anyagi

helyzetben bekövetkező változás főleg az ellátás váltás idején, tehát a GYED-et felváltó GYES időszakában jelentkeznek. Ezzel magyarázzuk a gyermek életének 24. hónapjában megfigyelhető tömeges visszaáramlást. Külső kényszerként jelenhet meg a munkaadói oldalról érkező fenyegetettség, mely esetben az anya úgy érzi, ha sokáig van gyermekével otthon, akkor munkáltatója megváltik tőle.

Mindemellett a törvényileg szabályozott főállású anyaság (GYET) gondolata a válaszadó édesanyák egy kisebb hányadát érinti, melynek véleményünk szerint az az üzenete, hogy fontos ugyan, hogy az anya a lehető legtovább maradjon otthon gyermekével, de ez egy meghatározott időszakra koncentrálódik, a születéstől a harmadik életkorig. Ezt követően a gyermekes anyák dolgozni szeretnének, melynek egyszerre vannak materiális és nem materiális okai. Az újbóli munkába állás a család bevételeinek növelése mellett, az életstílusbeli holtpontra elkerülését is jelenti. A gyermekneveléssel összefüggő végérvényesen megszakított munkaerő-piaci karrier a tekintetben jelent csapdát, hogy a gyermekek felnövekedésével a családi szerep kiürül, a nő fontosságát igazoló fix pont megbillen (Koncz 2005).

Az anyák szinte kivétel nélkül úgy vélték, hogy a munka hozzátartozik az ember életéhez, azonban ennek miértjét vizsgálva a vélemények kettéváltak. Az anyák meghatározó hányada pénzkereseti lehetőségként gondol a fizetett munkavégzésre, s ennél alacsonyabb azok aránya, akik szerint ennél többről van szó. A munkahelyi sikerek, az előrelépés és szakmai fejlődés lehetőségének - még ha kis arányú - támogatása azt jelzi, hogy a munka szubjektív pozitív megélését, a felelősségteljes pozícióba kerülést is vágyják az anyák, de nem a gyermekgondozási szabadság periódusában. Számukra az otthon töltött időszak elsősorban a gyermekről szól, s a munkakarrier ennek az időszaknak alárendeltjévé válik.

A családon belüli és a munkaerő-piaci szerepek összeegyeztethetőségének nehézségeit mindkét vizsgált csoport sarkalatos problémaként említette. Figyelemre méltó, hogy az otthoni támogató háttér a munkaerő-piaci visszatérés pozitív megélésében fejt ki hatását. A mindennapi teendőkből és a gyermeknevelésben segítséget kapó anyák biztonságos, támogató háttérben kevésbé szoronganak a visszatéréstől, kisebb mértékben és kevesebb dolog miatt aggódnak. Úgy gondolják, hogy kevesebb idő is elég lesz, hogy újra felvegyék a munka ritmusát. A családon belüli feladatok megosztása nagymértékben hozzájárul a családi élet és a munkaerő-piaci feladatok összhangjának megteremtéséhez. Az atipikus munkavégzési formák elfogadása szintén e két szféra összeegyeztethetőségének igényét mutatja.

A visszatérés időzítésében az anyai életkori hatás két aspektusból értelmezhető. Egyrészt a magasabb életkorú nők gyermekei vélhetően idősebbek, így ők nagyobb valószínűséggel döntenek a korábbi visszatérés mellett. A másik megközelítés szerint minél idősebbek az anyák, annál több időt töltenek el a szülést megelőzően a munkaerőpiacon, mely szintén korábbi visszalépésre sarkallja őket. Az iskolai végzettség visszatérésre gyakorolt pozitív hatását mindkét almintánál bizonyítottuk, azzal a különbséggel, hogy a dolgozó anyák almintájában a gimnáziumi érettségivel rendelkezők időzítették összességében a legkorábbra munkaerő-piaci visszatérésüket. A gyermekszám a gyeden/gyesen lévőknél befolyásolja bizonyíthatóan a tervezett visszatéréssel kapcsolatos döntést. A gyermekek életkori hatása mindkét mintánál egyértelmű. Minél távolabb van a gyermek a három éves életkortól, annál alacsonyabb az anyák visszatérési hajlandósága, s minél inkább közelít a harmadik életévhez annál magasabb a visszatérési arány. Mindemellett ez azt is jelenti, hogy a családpolitika által kínált gyermekgondozási szabadság rendszere, ezen belül is ennek időtartama jelentősen alakítja az anyák munkaerő-piaci döntéseit. A partnerbónusz hatás vizsgálatában, és az apa iskolai végzettsége mindkét csoportban, míg a családi állapot a jelenleg otthon lévő anyáknál bizonyult meghatározónak, a gazdasági aktivitási státusz hatása egyik esetben sem releváns statisztikailag.

A két almintá visszatérésének időzítésében tapasztalt különbségek ismeretében felvetődik a kérdés, hogy annak ellenére, hogy mindkét vizsgált csoportnál a gyermekneveléshez kötődő értékek határozzák meg leginkább az anyák munkaerő-piaci döntéseit, mi okozhatja a munka világába történő visszatérés már megvalósult és tervezett időpontja között tapasztalt különbséget. Magyarozatunk szerint a munkaerő-piaci visszatérés gyermekek szempontjából ideálisnak tartott időzítése különböző tényezőkön keresztül módosul. Ezek a tényezők a gyermekgondozási szabadság utolsó harmadában éreztetik leginkább hatásukat, ennek köszönhető a két almintánál megfigyelhető különbség. Egyértelművé vált, hogy a csekélyebb emberi tőkével rendelkező anyák tovább maradnak távol a munka világtól, míg kvalifikáltabb társaik korábbra időzítenek. Azonban a dolgozó anyáknál az érettségizett és diplomás anyák visszatérésének dinamikája, saját mintánkban ellentmond az eddigi kutatási tapasztalatoknak, ugyanis az érettségizettek alkotják a legkorábban visszatérők csoportját. A diplomás anyák visszatérési magatartásában egyfajta kettősség jelenik meg. A diplomás anyák korábbi visszatérése az emberi tőke elméletek érvelését támasztja alá, mely szerint a kedvezőbb munkaerő-piaci kötődéssel bíró anyák foglalkoztatási karrierjének megszakítása annál nagyobb emberi

tőke veszteséggel jár, minél hosszabb időperiódusra szól a távollét. A másik oldalon megfigyelhető, hogy az előbbinél bár alacsonyabb, de mégis jelentős részük kihasználta a maximális otthonmaradás lehetőségét. Ennek magyarázatánál a házassági homogámia tételéhez nyúlunk vissza. Eszerint a házastársak hasonló emberi tőkével rendelkeznek, így az ilyen erőforrásokkal rendelkező családokban az anya korai munkába állása pusztán anyagi szempontok miatt nem válik sürgetővé. Ezzel szemben az érettségizett anyák korábbi visszatérése a gyermekvállalás anyagi használdozatának következményeként írható le, vagyis a gyermekgondozási szabadság megszakítása, gazdasági racionális döntés következménye. Mindez ellentmond a közgazdasági családelméletnek, mely szerint a házastársak között a különböző tőkék, javak cseréje történik, oly módon, hogy a férfi teljes energiáit a munkaerő-piaci szerepeire fordítja, biztosítva ezáltal a család anyagi hátterét. A feleség pedig a családon belüli tevékenységekre koncentrálja erőforrásait, menedzseli a háztartást, biztosítja a család kohézióját. Eredményeink inkább a társadalmi tőke elméletét erősítik, miszerint az egyén döntéseit, cselekvéseit nemcsak saját, hanem közvetlen környezetében lévő személyek erőforrásai is meghatározzák (a férj/társ státuszparaméterei, családon belüli feladatokban való részvétele) (Bukodi és Róbert 1999). Ebben az esetben összetartó társadalmi tőkéről beszélünk, melyet erős kötések, családon belüli kapcsolatok jellemeznek.

Az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők későbbre időzített munkaerő-piaci visszatérése a kedvezőtlen munkaerő-piaci bér és a gyermekgondozási szabadság pénzbeli ellátása közötti szűk réssel magyarázható, s alapvetően tradicionális értékrendjük tovább erősíti a huzamosabb otthonmaradás melletti érveket.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a két vizsgált al minta alapvetően a hároméves „kizárólagos anyaság” intézményét preferálja, a gyermekgondozási szabadság optimális időtartamára vonatkozó vélemények ezt tükrözik. Véleményünk szerint a három évre szóló otthon gondoskodás hozama a gyermek egészséges fejlődésében, a jó anya-gyermek kapcsolat kialakulásának hosszú távú jótékony hatásában jelentkezik. A hosszú otthonlét gyermekek szempontjából elfogadott prioritása mellett megjelenik az anyai oldalon jelentkező hozama is. A gyermekgondozás időszaka nemcsak a gyermeknek, de az anyáknak is fontos, „jár nekik” ez az örömteli, teljes mértékű egymás felé fordulást kínáló lehetőség. Ezen túl a három évre szóló gyermekgondozás elfogadása egy erőteljes tradicionális társadalomtörténeti hatás következménye, kulturális mintájának lenyomata, melyben a társadalmi környezet által elvárt viselkedéssel való azonosulás köszön vissza.

Az alkalmazott statisztikai módszerek többszörösen is megerősítették, hogy a kisgyermeket nevelő nők munkaerő-piaci viselkedését elsősorban a gyermekneveléshez kötődő értékek határozzák meg. Mind a gyeden/gyesen lévő, mind a dolgozó anyák körében ez a tényező bizonyult a legerősebbnek. Mégis azt tapasztaltuk, hogy a két alminta visszatérési aspirációi eltérést mutatnak. A gyermekneveléséhez kapcsolódó értékorientáció visszalépést meghatározó mivolta vesztí erejéből, az optimális otthon tölthető időszak és a megvalósult, illetve tervezett visszatérésre vonatkozó elképzelések közötti különbség erre utal, mely a dolgozó anyáknál jelentkezett erőteljesebben. Ez azt mutatja, hogy a visszalépésre vonatkozó egyéni elképzeléseknek korlátai vannak, s ezek a korlátatok alakítják az anyák munkaerő-piaci döntéseit.

A hároméves időtartamú gyermekgondozási szabadsággal a dolgozó anyák 82%-a, és az otthon lévő anyák 91%-a értett egyet és tartotta jónak. Látható, hogy mindkét alminta jelentős mértékben támogatja a jelenleg érvényben lévő maximális gyermekgondozási szabadság igénybevételét, azonban a dolgozó anyák valamivel megengedőbbek az ennél korábbi munkaerő-piaci visszatérést illetően. A vizsgálatunkban tapasztalt, hároméves periódusú otthonmaradást preferálók aránya nagyságrendileg megegyezik a legfrissebb hazai kutatási tapasztalattal (Blaskó 2011), mely szerint a megkérdezettek 76% -a vélekedett hasonlóan. Mégis azt láttuk, hogy a dolgozó anyák 71%-a, a gyeden/gyesen lévők 41,8%-a a gyermek hároméves koránál korábban tért vissza, illetve tervezi, hogy visszatér a munka világába. Bálint és Köllő (2007) szerint a munkaerőpiacra való be/visszalépés a munka és az otthonlét értékének viszonyától függ, tehát a családok mérlegelik a költségek és a haszon viszonyát. Ehhez pedig figyelembe veszik egyik oldalon a munkába állás eredményét, elsősorban a munkából származó jövedelmet. A másik oldalon megjelennek a munkavállalás és a gyermekelhelyezés költségvonzatai, illetve, hogy a szülők hogyan vélekednek az intézményi ellátásnak a gyermek kognitív fejlődésére gyakorolt hatásáról. Az ideálisnak tartott, és a dolgozó anyáknál megvalósult, illetve a jelenleg otthon lévő anyák tervezett visszalépésének időzítése között tapasztalt különbség, Bálint és Köllő jelzett megállapítását támasztja alá.

Eredményeink szerint az ideálisnak ítélt gyermekgondozási időszak hosszának érvényesítésében a társadalmi és emberi tőke enged teret vagy szab gátat, s határozza meg az optimális visszatérési stratégia érvényesítésének mikéntjét. A dolgozó anyák már megvalósult és a gyeden/gyesen lévők tervezett visszatérése között tapasztalt különbség annak köszönhető, hogy a fent említett tőketípusok befolyásoló ereje már aktuálissá vált a dolgozó anyáknál, hiszen egy lezárult folyamat eredménye tárult elénk vizsgálatunkban,

míg a jelenleg otthon lévő anyák munka világába való visszatérésének terveit ezek a tényezők egyelőre kevésbé befolyásolják.

8. Szcenáriók

Az anyák munkaerő-piaci hátrányának kezelése meglátásunk szerint egy igen szerteágazó megoldási alternatívákat kínáló koncepció kidolgozását kívánja. Ennek fontosságát két szempontból tartjuk elengedhetetlennek. Egyrészt biztosítani kell az anyáknak, hogy saját preferenciáik szerint dönthessenek az otthonmaradás időtartamáról, és az újbóli munkába állás időzítéséről. Másrészt az újbóli munkába állás zökkenőmentessége érdekében fel kell oldani a családi teendők és munkaerő-piaci szerepvállalás között feszülő konfliktusokat. Ezt a foglalkoztatáspolitikai, családpolitika és oktatáspolitikai eszközei révén tartjuk megvalósíthatónak. Ehhez azonban el kell gördíteni azokat az akadályokat, melyek gátat szabnak az anyák értékrendjüknek megfelelő gyermekvállalási, munkaerő-piaci szereplésre vonatkozó terveik megvalósításában.

A gyermeket nevelő nők egyértelmű munkaerő-piaci hátrányként élik meg gyermekvállalásuk tényét a munkaerőpiacon. Az anyák meghatározó többsége azonban fontosnak tartja a fizetett munkát, azonban a gyermekgondozási szabadság lejártát követő munkába állást számos tényező nehezíti. Mindemellett az anyák nagy része elkötelezett a hároméves időtartamú „kizárólagos anyaság” intézménye iránt. Eredményeink szerint, az anyák számára a napi nyolc órás munkarend és a családi teendők összeegyeztetése nehézségekbe ütközik. Foglalkoztatáspolitikai szempontból a részmunkaidős foglalkoztatás gyermekes nők által preferált formája, a jelenlegi részbérezés miatt a családok többsége számára nem nyújt reális perspektívát. A kétkeresős családmoddellre épülő háztartásgazdaság nehezen nélkülözi az ezzel járó kieső jövedelmet. Ráadásul, akik még így is vállalnák ezt a nem tipikus munkavégzési formát, azok sem tudnak ilyen módon dolgozni a munkaadói érdeklődés hiánya miatt. A csökkentett idejű foglalkoztatást olyan formában tudjuk elképzelni, hogy az ténylegesen az anyák és ezáltal a gyermeket nevelő családok javát szolgálja. Ennek egyik megoldása az iskoláskor alatti gyermekes anyák/apák alanyi jogon járó csökkentett munkaidejű foglalkoztatása, melynek bérvonzata nem csökkenne arányosan a munkavégzés időtartamával. Erre számos külföldi példát felsorakoztattunk dolgozatunkban. Egy másik lehetséges alternatívaként merül fel a saját vizsgálatunkban igen nagy egyetértésre lelő rugalmas munkaidejű foglalkoztatás elterjedésének elősegítése. Ezt szintén alanyi jogon járó foglalkoztatáspolitikai eszközként

képzjük el. Ennek előnye a részmunkaidős foglalkoztatáshoz képest abban rejlik, hogy nem eredményez jövedelemcsökkenést és a munkaadói oldal adminisztratív és egyéb költségeit sem emeli. A rugalmas munkaidő kisgyermekes családokat érintő pozitívuma, hogy könnyedebbé válik a megváltozott családi körülményekhez, az óvodai, bölcsődei nyitvatartáshoz való alkalmazkodást.

A munkavégzés elengedhetetlen feltétele, hogy annak időtartamára az anya biztonságban tudja gyermekét. A gyermekek napközbeni ellátását szolgáló (elsősorban bölcsődei) intézmények férőhelyhiánya nem új keletű probléma. Ennek megoldására jött létre a családi napközi intézményrendszere. Ezzel kapcsolatosan két probléma fogalmazódik meg. Egyrészt a vidéki városokban, községekben kevésbé elterjedt, másrészt térítési díjszabásánál fogva egy nagyon szűk réteg számára megfizethető. Tehát éppen a megcélzott, gyermekgondozási szabadság mellett munkát vállaló anyák számára megfizethetetlen. Erre vonatkozó ajánlásunk francia példán alapszik (Makay 2008). Véleményünk szerint a Franciaországban jól bevált otthoni gondozónő és a külső gondozónők intézményének meghonosítása a fenti probléma kiküszöbölését eredményezheti. Ennek lényege, hogy szakképzett gondozónő a család otthonában vállalja a gyermek felügyeletet, a másik esetben pedig a „külső gondozónő” saját otthonában felügyeli, gondozza több család gyermekét. Amennyiben a gondozónőnek nincs megfelelő szakképzése, úgy számára kötelező egy erre a tevékenységre jogosítványt biztosító képzés elvégzése. A tanúsítvány megszerzése után a gondozónő regisztrálásra kerül, s amennyiben a család ebben a regiszterben szereplő gondozónőt bíz meg a gyermek felügyeletével, úgy az állam a gondozási díj meghatározott százalékát átvállalja a családtól. A gyermekfelügyeletre vonatkozó nehézségek feloldásában a munkahelyi bölcsődék, óvodák létrehozásának lehetőségét szintén átgondolásra alkalmas javaslatnak tekintjük.

Harmadik elképzelésünk az anyák képzésbe való bekapcsolódásának elősegítésére irányul. Több hazai kutatás rámutatott, hogy az otthon töltött idő egyik hátránya, hogy a gyermekvállalást megelőzően megszerzett tudás és készségek elavulnak. Az otthon töltött időszakban végzett tanulmányok ezt a problémát részben kezelhetik. Nemkülönbön lehetőséget nyújt az anyák számára, hogy újonnan szerzett tudásukkal a megváltozott családi körülményeikkel jobban összeegyeztethető munkát végezzenek. Azonban a képzés költségvonzatai alááshatják az anyák tanulási szándékait, mint ahogy ez saját kutatásunkban bizonyítást nyert. Erre vonatkozóan egy úgynevezett *képzési-alkomponens*, mint családpolitikai eszköz kiépítése lehetne a megoldás. A családi pótlék szülőkomponensébe beépülve azoknak a családoknak nyújtana lehetőséget, ahol egyik

vagy másik gyesen lévő szülő tanulni szeretne, tehát a *képzési-alkomponens* beépülne a családi pótlék eszközébe, enyhítve a gyesen/gyeden lévő kisgyermekesek képzésbe való bekapcsolódásának anyagi terheit. Vagyis magasabb családi pótlékot kapna az a család, ahol valamelyik szülő tanul. Elképzelésünk szerint a *képzési-alkomponens* fix összegű lenne, csak egy szülő után járna abban az esetben, ha a család jövedelmi viszonyai ezt indokolnák. Fenti elképzelés utópikusnak tűnhet, mégis egyetlen hátrányával szemben (korlátozott források) számos előnye említhető. Elsősorban elősegíti a kisgyermekes nők munkaerő-piaci helyzetének javulását, enyhíti a gyermekszegénységet, ösztönzi a megváltozott munkaerő-piaci kívánalmakhoz való alkalmazkodást. Másrészt kitölti azt az űrt, melyet a 2007 januárjában megszüntetett gyesen/gyeden lévő nők tandíjmentességének eltörlése, és a 2010 januárjában a tandíjak adójóváírásának eltörlése kapcsán keletkezett (R. Fedor 2010).

A gyermekgondozási szabadság mellett fizetett munkát végzők könnyedebb végleges munkaerő-piaci integrációról számolnak be. A munkáltatóval való folyamatos kapcsolattartás, a munkatevékenység végleges megszakításának rövid időtartama azt eredményezi, hogy az anya nem távolodik el hosszú időszakra a munkától, újbóli munkába állása kevésbé teremt új, az eddiektől eltérő környezetet. Mindemellert a család bevétele is nő. Ennek ellenére saját vizsgálatunk és az országos munkaerő felmérések eredménye szerint elenyésző azoknak az anyáknak az aránya, akik végeztek fizetett munkát a GYES alatt. Meglátásunk szerint ez a kisgyermekes anyák munkafeltételeinek rugalmatlanságával hozható összefüggésbe.

Az anyák munkaerő-piaci integrációs nehézségeinek feloldását foglalkoztatáspolitikai és népesedéspolitikai szempontból is fontosnak tekintjük. Meglátásunk szerint amennyiben az anyák fizetett munkavégzése, a gyermekvállalás és gondozás nem egymással versengő alternatívákként jelennek meg a családok életében, úgy az anyák foglalkoztatási rátájának emelése és a családok gyermekvállalási terveinek megvalósítása sem ütközik akadályba.

9. Absztrakt

„Kettős kötődés” – A munkaerő-piaci karriertől a familiarizmusig A kisgyermekes nők munkavállalási attitűdjei és integrációja

Magyarország foglalkoztatási helyzete igen kedvezőtlen képet mutat. Mind a nők, mind a férfiak foglalkoztatási rátája jelentősen elmarad az Európai Unió tagállamaitól. A nemenkénti különbségeket vizsgálva az tapasztalható, hogy a nők kedvezőtlenebb helyzetben vannak a munkaerőpiacon, mint a férfiak. A 2011. évi adatok alapján a nők és a férfiak foglalkoztatása között 11,8%-os különbség érvényesül. A rendszerváltozást megelőzően a magyar nők foglalkoztatási színvonala meghaladta az Európai Unió tagállamainak átlagát, mára azonban már jóval az alá került (Frey 2001). A magyar férfiak kedvezőtlen mutatói elsősorban munkaerő-piaci okokkal, a nyugdíjszerű ellátásban részesülők, és az egyéb okok miatt inaktívak magas arányával magyarázhatók. A nők esetében az eltérés jelentős részéért a kisgyermeket nevelő nők alacsony aktivitási rátája a felelős (Blaskó 2009a).

Kutatásunk témája a kisgyermekes nők munkaerő-piaci részvétele és a gyermekgondozást követő munkaerő-piaci (re)integrációja. A szakirodalmi elméleti keretek, és az azokhoz szorosan kapcsolódó kutatási előzmények alapján dolgozatunk célja a kisgyermekes nők munkaerő-piaci integrációját befolyásoló tényezők és háttérváltozók feltárása, bemutatása volt. Azt vizsgáltuk, hogy az érintettek hogyan ítélik meg saját munkaerő-piaci helyzetüket és esélyeiket. Elemző munkánkban arra kerestük a választ, hogy a kisgyermekes nők mikorra időzítik munkaerő-piaci visszatérésüket a gyermekgondozási szabadságot követően, s ezzel kapcsolatos döntésüket milyen tényezők alakítják. Dolgozatunk elméleti kereteit elsősorban a szociológia (családszociológia, nevelésszociológia) és a közgazdaságtan vonatkozó modelljei, teóriái és tézisei adták. A neveléstudományok, így a nevelésszociológia számos, közgazdasági (lásd például az emberi tőke és társadalmi tőke elméletet), és szociológiai elméletet (így a közgazdasági megközelítésektől különböző tőketípusok, a kulturális és társadalmi tőkék elméletét) adaptált és fejlesztett tovább saját tudományos megközelítésmódja és kritériumai szerint.

Empirikus vizsgálatunk adatgyűjtését Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében végeztük, ahol 450 fő, 0-7 éves korú gyermeket nevelő nő személyes megkeresésére került sor. A kérdőívek lekérdezése a területi védőnői körzetekben, 2010-ben történt. A mintánkban szereplő nők munkaerő-piaci integrációs magatartását két alcsoporton keresztül tártuk fel

(a megkérdezés időpontjában gyeden/gyesen lévő és a gyermekvállalást követően már újból munkába állt kisgyermekes anyák), így lehetővé vált a két vizsgált csoport összehasonlító elemzése. Az alkalmazott kérdőívek tartalmi egyezése lehetőséget adott az egységes adatbázis kialakítására, így a két alcsoport egységes mintát alkotott.

Hipotéziseinket Bukodi és Róbert (1999), Frey (2002), Kapitány és Spéder (2009), Plantenga és Remery (2005) Szűcs (2005), Bálint és Köllő (2008), Koltai (1999), Török (2006) és Szűcs (2005) kutatásaira alapoztuk. Továbbá feltételezéseink megfogalmazásánál nagymértékben támaszkodtunk Kapitány és Spéder (2009) „partnerbónusz” modelljére, Koncz (2006) és Hakim (2000) által bemutatott női karrier modellekre, valamint Coleman (1998) társadalmi tőke elméletére.

Összességében megállapítottuk, hogy a két vizsgált alcsoport alapvetően a hároméves gyermekgondozási szabadság intézményét preferálta, a gyermekkel otthon tölthető optimális időtartamra vonatkozó vélemények ezt hűen tükrözik. Véleményünk szerint a három évig tartó otthoni gondoskodás hozama a gyermek egészséges fejlődésében, a jó anya-gyermek kapcsolat kialakulásának hosszú távú jótékony hatásában fejezhető ki. Ezen túl a három évre szóló gyermekgondozás elfogadása egy erőteljes tradicionális társadalomtörténeti hatás következménye, kulturális mintájának lenyomata, melyben a társadalmi környezet által elvárt viselkedéssel való azonosulás köszön vissza. Mégis azt láttuk, hogy a dolgozó anyák közel háromnegyede, a gyeden/gyesen lévők majdnem fele, a gyermek hároméves koránál korábban tért vissza, illetve tervezte, hogy visszatér a munka világába. Ez arra utal, hogy a gyermekvállalást követő munkaerő-piaci visszatérésre vonatkozó elképzeléseknek korlátai vannak.

Eredményeink szerint az ideálisnak ítélt gyermekgondozási időszak hosszának érvényesítésében a gazdasági, társadalmi és emberi tőke szab gátat vagy enged teret, s határozza meg az optimális visszatérési stratégia érvényesítésének mikéntjét. A dolgozó anyák már megvalósult és a gyeden/gyesen lévők tervezett visszatérése között tapasztalt különbség annak köszönhető, hogy a fent említett tőketípusok befolyásoló ereje már aktuálissá vált a dolgozó anyáknál, hiszen vizsgálatunkban egy lezárult folyamat eredménye tárult elénk, míg a jelenleg otthon lévő anyák munka világába való visszatérésének terveit ezek a tényezők egyelőre kevésbé alakították.

10. Summary

„Double attachment” – from labour market career to familism Job attitude and integration of mothers with young children

In Hungary, the employment situation is quite unfavourable. The employment rates for both men and women lag behind the European Member States. Studying gender differences in the labour market, it can be seen that women are in a worse situation than men. In 2011, there was a gap of 11.8 % between the employment rates for women and men. Before the change of the system, the employment rate for women was one of the highest in Europe, mainly due to the complete employment. However, this rate has fallen and is below the average of the European Union State Members (Frey 2001). The reasons for the unfavourable indices for men can be explained by labour market causes and the high number of men who get pension-like benefit, or are inactive due to other causes. In the case of women, mainly mothers with young children contribute to the main reason for the low activity rate (Blaskó 2009).

The topic of our research is the labour market activity of women with young children and their (re)integration into the labour market. In order to set the objectives which are to reveal and present the factors and background variables affecting the labour market integration of women with young children, this dissertation is based on the theory. It is examined how the affected ones judge their own situation and chances in the labour market. During the analytical work answers are being sought to the questions when mothers with young children are planning to go back to work following the maternal leave, and what factors affect their decision. The theoretical framework is primarily formed by the theories, models and theses of economics and sociology – sociology of family and sociology of education. Education sciences like sociology of education have adapted and developed several economic theories such as human capita and social capita, as well as sociological theories like cultural capita. Thus, sociology of education can use them according to its own approach and criteria.

Data collection of our empirical study was carried out in Szabolcs Szatmár Bereg County by taking data personally with 450 mothers of very young children up to 7 years of age the most. The interviews were taken in the health visitor's districts in 2010. The integration attitude of women in the sample towards labour market was examined in two sub-groups; mothers who were still on maternal leave at the time of the interview, and who

already started to work after the maternal leave. By doing so it was possible to compare the two sub-groups. Since the content of the questionnaires was the same in both of the cases, it became possible to create a uniform database, in which the two sub-groups formed a uniform sample.

Our hypothesis were based on the researches of Bukodi and Róbert (1999), Frey (2002), Kapitány and Spéder (2009), Plantenga and Remery (2005) Szűcs (2005), Bálint and Köllő (2008), Koltai (1999), Török (2006) and Szűcs (2005). Furthermore to set up our assumption we used the „partenbonus” model of Kapitány and Spéder (2009), the female characters model of Koncz (2006) and Hakim (2000) and the social capital theory of Coleman (1998).

In conclusion we can say that the examined sub-groups basically preferred being exclusively a mother for all the three years, which is also reflected in their answers to the ideal length of maternal leave in the questionnaire. They give voice to their opinion that staying at home with the child for three years will make a profit concerning the child's healthy development, a good and long-term mother and child relationship. Accepting the three-year maternal leave is a result of strong, traditional social history, a cultural imprint, in which the identification with the expected behaviour can also be seen. However, three quarters of mothers who already work and almost half of the mothers who are still on maternal leave went back or were planning to go back to work before the child turned on three. This implies that mothers' ideas on the planned date of returning to the labour market have restrictions.

Our figures have shown that the length of maternal leave that a mother can take is hindered or promoted by economic, social and human capita, which tailor the strategy of when and how to integrate into the labour market. The differences between the planned and realized dates of restarting work is mainly due to the influential power of the above mentioned types of capita, since in the case of mothers already working the end of a process was seen, while in the case of mothers still on maternal leave these factors have not affected their choice yet, they are still in the process.

11. Köszönetnyilvánítás

Dolgozatom megszületésében nyújtott áldozatos munkájáért ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek Fónai Mihálynak, a Debreceni Egyetem Jog- és Államtudomány Intézet docensének, aki fáradhatatlan munkájával segítette tevékenységemet. Köszönet illeti Kósa Zsigmondot, a Debreceni Egyetem OEC Egészségügyi Karának általános és fejlesztési dékánhelyettesét, és Pásti Gabriella regionális tisztifőorvost, akik elősegítették, hogy adatgyűjtésünk a védőnői hálózat keretén belül megvalósuljon, továbbá Fábián Gergelyt a Debreceni Egyetem OEC Egészségügyi Karának dékánját és Kiss Jánost a Debreceni Egyetem OEC Egészségügyi Kar, Szociális és Társadalomtudományi Intézet igazgatóját, akik időt biztosítottak az értekezésem elkészítéséhez. Köszönetet mondok Ruff Tamásnak az Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet projektigazgatójának, aki rendelkezésünkre bocsátotta, az országos adatfelvételüknel használt kérdőívet. Köszönöm Takács Péternek a statisztikai konzultációt, Tilki Ágnesnek az angol nyelvű szakirodalom áttekintésében nyújtott segítségét. Továbbá köszönettel tartozom Hajnal Béla professzor úrnak, Dalanicsné Fedor Nikolettának, Balogh Erzsébetnek, Zolnai Erikának és Biskuné Orosz-Tóth Ildikónak, hogy szabadidejük egy részét dolgozatom olvasására fordították.

Felhasznált irodalom

Altorjai Szilvia-Róbert Péter (2006): Munkaorientáció, emberi tőkemegtérülés. In: Kolosi Tamás-Tóth István György - Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport*. TÁRKI, Budapest, 314-333.

Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.

Ariés Philippe (1987): *Gyermek, család, halál*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Bálint Mónika - Köllő János (2007): Gyermeknevelési támogatások. In: Fazekas Károly – Cseres-Gergely Zsombor – Scharle Ágota (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 24–74.

Bálint Mónika - Köllő János (2008): A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai. *Esély* 1, 1–21.

Bandura, A. - Walkers, R. H. (1963): *Social learning and personality development*. Holt, Rinehart and Winston, New York.

Bánfalvy Csaba (2002): *A munkanélküliség*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Bánlaky Pál (2005): *Családszociológia*. Wesley János Kiadó, Budapest

Bardasi, E. – Gornick J. (2008): Working for Less? Women’s Part-Time Wage Penalties Across Countries. *Feminist Economics* 14, 37-72.

Bass László - Darvas Ágnes - Farkas Zsombor - Ferge Zsuzsa (2008): A gyermekszegénység elleni küzdelem állása 2008-ig.
http://www.gyerekesely.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=80&catid=27:h Letöltve :2012. március 03.

Bass László - Darvas Ágnes - Szomor Éva (2007): *Gyermeknevelési szabadságok és gyerekintézmények. Mi a jó a gyerekeknek, mit szeretnének a szülők?* A tanulmány az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének megbízásából készült az Európai Unió és az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány támogatásával.
http://gyerekszegenyseg.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=205%3A&Itemid=85

Letöltve: 2010. szeptember 06.

Becker, G. S. (1960): An Economic Analysis of Fertility. In: National Bureau of Economic Research: *Demographic and Economic Change in Development Countries*. Princeton University Press, Princeton, 209-240.

Becker, G. S. (1981): *A Treatise on the Family*. Harvard University Press, Cambridge.

Becker, G. S. (1998): *Preferenciák és értékek*. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Aula Kiadó, Budapest, 101-129.

Becker, G. S. – Lewis, G. (1973): On the Interaction between the Quantity and Quality of Children. *Journal of Political Economy* 2, 279-288.

Belinszki Eszter (1997): A munka nemesít? Elméleti magyarázatok a nők munkaerőpiaci helyzetéről. *Szociológiai Szemle* 1, 133-153.

Benedek Dóra (2007): A szülés utáni munkába állás hatása a gyerek fejlődésére. In: Fazekas Károly-Cseres-Gergely Zsombor-Scharle Ágota (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 72–75.

Bernasco, W. - Graaf, P. M. - Ultee, W. (1998): Coupled careers: Effects of spouse resources on occupational attainment in the Netherlands. *European Sociological Review* 1, 15–31.

Bernhardt, E. M. (1993): Fertility and employment. *European Sociological Review* 9, 25–42.

Bernstein, B. (1971): Társadalmi osztály, nyelv és szocializáció. *Valóság* 11, 35-57.

Blaskó Zsuzsa (2005): Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988, 1994, 2002. *Demográfia* 2-3, 259-287.

Blaskó Zsuzsa (2006): *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka*. KSH NKI Kutatási Jelentések 82. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.

Blaskó Zsuzsa (2009a): Családtámogatás, Gyermeknevelés, Munkavállalás. In: Monostori Judit - Óri Péter - S. Molnár Edit - Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH. Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 41-51.

Blaskó Zsuzsa (2009b): Családpolitikai változások az érintettek szemszögéből. *KorFa* 4, 1-4.

Blaskó Zsuzsa (2010): Meddig maradjon otthon az anya? A gyermekfejlődés szempontjai. *Esély* 3, 89-114.

Blaskó Zsuzsa (2011): Három évig a gyermek mellett-de nem mindenáron. A közvélemény a kisgyermekes anyák munkába állásáról. In: Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. Kutatási jelentések 91. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 113-128.

Blaskó Zsuzsa – Cseres-Gergely Zsombor – Reszkető Petra – Scharle Ágota – Váradi Balázs (2009): *Az 1-3 éves gyermekek napközbeni ellátásának bővítése: Költségvetési ráfordítás és várható társadalmi hatások*. Szociálpolitikai Elemző Intézet, Budapest.

- Blau, F. D. - Grossberg, A. T. (1992): Maternal Labour Supply and Children's Cognitive Development. *The Review of Economics and Statistics* 3, 474–481.
- Borbély Szilvia (2008): *A nők és férfiak esélyegyenlőségének elősegítése a felnőttképzésben*. Kézikönyv Az EQUAL Közösségi Kezdeményezés magyarországi projektjeinek képzési tapasztalatai, Békéscsaba.
- Bourdieu, P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Aula Kiadó, Budapest, 155-176.
- Boushey, H. (2008): Opting out? The effect of children on Women's employment in the United States. *Feminist Economics* 14 (1), 1-36.
- Bukodi Erzsébet (2004): *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég Kiadó, Budapest.
- Bukodi Erzsébet (2005): Női munkavállalás és munkaidő felhasználás. In: Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné - Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről*. Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, TÁRKI, Budapest, 14-43.
- Bukodi Erzsébet - Róbert Péter (1999): A nők munkaerő-piaci részvállalása és a gyermekvállalás. *Statisztikai Szemle* 77, 4, 201-223.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*, MA: Harvard University Press, Cambridge.
- Coleman, J. S. (1996): A társadalmi tőke. In: Lengyel György - Szántó Zoltán (szerk.). *A gazdasági élet szociológiája*. BKE Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék, Budapest, 99-129.
- Coleman, J. S. (1998): *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésben*. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Aula Kiadó, Budapest, 11-44.
- Cooley, Ch. H. (1964): *Human Nature and Social Order*. Shocken, New York.
- Cramer, J. C. (1980): Fertility and female employment: problems of causal direction. *American Sociological Review* 2, 167–190.
- Crompton, R. - Harris, F. (1999): Employment, careers, and families: The significance of choice and constraint in women's lives. In: Crompton, R. (ed.): *Restructuring gender relations and employment: The decline of the male breadwinner*. Oxford University Press. New York, 128-149.
- Crompton, S. - Kewon, L. A. (2009): *Do parental benefits influence fertility decisions?* Canadian Social Trends, 88, 46-53.

Crosby, F. J. (1991): *Juggling: The unexpected advantages of balancing career and home for women and their families*. Free Press, New York.

Cseh-Szombathy László (1985): *A házastársi konfliktusok szociológiája*. Gondolat, Budapest.

Cserné Adermann Gizella - Fodor Imréné - Koltai Dénes - Kövesi Gusztáv - Kövesi Jenő - Muity György - Nemeskéri Zsolt - Szép Zsófia - Vámosi Tamás - Váradi Ákos (2006): *A felnőttek foglalkoztathatóságának növelésére irányuló komplex képzési modellek, különös tekintettel a hátrányos helyzetű csoportokra, javaslatok intézkedésekre*. Kutatási zárótanulmány. In: Benke Magdolna (szerk.): *Felnőttképzési Kutatási Füzetek*. Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest.

Darvas Ágnes – Mózer Péter (2004): Kit támogassunk? *Esély* 6, 64-99.

Darvas Ágnes – Tausz Katalin (2002): A gyermekek szegénysége. *Szociológiai Szemle*, 4, 95-120.

DeMause, L. (1998): A gyermekkor története. In: Vajda Zsuzsa-Pukánszky Béla (szerk.): *A gyermekkor története*. Szöveggyűjtemény, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 13-41.

Dupcsik Csaba - Tóth Olga (2008): Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia* 4, 307-328.

Drejnóvszky Zsófia (2009): A szülési szabadság hosszának vizsgálata az első gyermek vállalását követően. *Szociológiai Szemle* 3, 116-146.

Egyed Katalin (2011): Az evolúció ajándéka: az agyi plaszticitás és a rugalmas fejlődés. In: Danis Ildikó - Farkas Mária - Herczog Mária - Szilvási Léna (szerk.): *A génektől a társadalomig: a koragyermekkorai fejlődés színterei*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 166-202.

Elster, J. (1995): *A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban*. Századvég-Osiris Kiadó, Budapest.

England, P. (1979): Women and Occupational Prestige: a Case of Vacuous Sex Equality. *Journal of Women in Culture and Society* 2, 252-65.

Engler Ágnes (2007): A felsőfokú tanulmányokat folytató kismamák tanulási attitűdjei. *Educatio* tél, 685-695.

Engler Ágnes (2010): *Kisgyermeket nevelő tanulók felsőfokú tanulmányi beruházásainak és hozamainak nevelésszociológiai vizsgálata*. Kézirat, Doktori értekezés.

<http://ganyemedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/97184/5/ertekezes.pdf>

Letöltve: 2012. március 08.

Esping - Andersen, G. (1990): Mi a jóléti állam? In: Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin (szerk.): *A jóléti állam*. T-Twins Kiadó, Budapest, 117-132.

Falussy Béla - Harcsa István (2000): Háztartás és háztartásgazdaság az időfelhasználás tükrében. In: Kolosi Tamás-Tóth István György - Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport*. TÁRKI, Budapest, 158-176.

Farkas Péter (2006): *A szeretek közössége. A családszociológia alapjai*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Ferge Zsuzsa (1999): Hogyan hatott a rendszerváltás a nők helyzetére? A régi „bal” és az új „jobb” In: Lévai Katalin - Kiss Róbert - Gyulavári Tamás (szerk.): *Vegyesváltó. Pillanatképek nőkről, férfiakraól*. Egyenlő Esélyek Alapítvány, Budapest, 13-29.

Ferge Zsuzsa (2002a): A magyar szociális törvénykezés tíz éve. *História* 3, 18-22.

Ferge Zsuzsa (2002b): *A családtámogatási rendszerről*.

http://www.fergezszuzsa.hu/docs/a_csaladtamogatasi_rendszerrol.pdf

Letöltve 2012. március 16.

Ferge Zsuzsa (2010): *A Munkaerő-felmérés 15 évének tanulságai a gyermekes családok szempontjából*. www.gyermekesely.hu Letöltve: 2012. március 03.

Fényes Hajnalka (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debreceni Egyetem Kiadó, Debrecen.

Fényes Hajnalka – Pusztai Gabriella (2004): A kulturális és társadalmi tőke kontextuális hatásai az iskolában. *Statistikai Szemle* 82 (június-július), 567-582.

Filepné Nagy Éva – Fónai Mihály – Fábíán Gergely (2006): A Szabolcs – Szatmár – Bereg megyei népesség szociális helyzete és egészségi állapota. In: Fónai Mihály – Pénzes Mariann – Vitál Attila (szerk.): *Etnikai szegénység, etnikai egészségi állapot? A cigány népesség élethelyzete és kitörési lehetőségei Északkelet-Magyarországon*. Krúdy Könyvkiadó – Szocio East Egyesület, Nyíregyháza 43-75.

Fodor László (2008): *A szociális tanulás jelentősége a pedagógiai folyamatban*.

http://www.rmpsz.ro/web/images/magiszter/2008_tavasz/03.pdf

Letöltve: 2012. május 31.

Fónai Mihály – Fábíán Gergely – Filepné Nagy Éva (2004): *A megye népességének szociális jellemzői – kistérségi különbségek*. In: Kókai Sándor (szerk.): MTA Szabolcs – Szatmár – Bereg Megyei Tudományos Testületének XIII, évi közgyűléssel egybekötött tudományos ülésének előadásai. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 101-107.

Földházi Erzsébet (2009): Válás. In: Monostori Judit - Óri Péter - S. Molnár Edit - Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH. Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 19-28.

Frey Mária (1997): Nők a munkaerőpiacon In: Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága, TÁRKI, Budapest, 13-34.

Frey Mária (2001): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről*. Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, TÁRKI, Budapest, 9-29.

Frey Mária (2002): A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő és a családi okokból inaktív személyek foglalkoztatásának lehetőségei és akadályai. *Demográfia* 4, 406–437.

Frey Mária (2005): A jogszabályi és intézményi környezet változásai. In: Fazekas Károly - Koltay Jenő (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 239–268.

Frey Mária (2009): Nők és férfiak a munkaerőpiacon – a Lisszaboni Növekedési és Foglalkoztatási Stratégia céljainak a tükrében In: Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Szociális és Munkaügyi Minisztérium. TÁRKI, Budapest, 27-51.

Frey Mária (é.n.): A nők atipikus foglalkoztatásának lehetőségei, nemzetközi és hazai gyakorlata.

http://www.tpf.hu/document.php?doc_name=kepzesek/vanda/vanda_freymaria.pdf

Letöltve: 2012. június 08.

Fromm, E. (1994): *Birtokolni vagy létezni?* Akadémia Kiadó, Budapest.

Fuchs, V. R. (2003): *A nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségekről*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Fukuyama, F. (1997): *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Európa, Budapest.

Gábos András (2000): Családok helyzete és családtámogatások a kilencvenes években. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2000*. TÁRKI, Budapest, 99-122.

Gábos András (2008): Családtámogatási rendszer és a családok helyzete. In: Kolosi Tamás-Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport*. TÁRKI, Budapest, 3004-323.

Gábos András - Tóth István György (2000): A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai. *Századvég* 4, 77-114.

Galasi Péter (2000): *Női-férfi keresetkülönbségek Magyarországon, 1986-1996*. Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ, Budapest.

Galasi Péter (2004): Túlképzés, alulképzés és kereset. In: Kolosi Tamás - Tóth István György - Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport*. TÁRKI, Budapest, 259–271.

Galasi Péter - Kőrösi Gábor (2002): Közelkép. Munkakínálat; Munkaerő-kereslet. In: Fazekas Károly (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 39–176.

Gerson, K. (1985): *Hard Choices: How Women Decide About Work, Career and Motherhood*. University of California Press, Berkeley.

Giddens, A. (1995): *Szociológia*. Osiris Kiadó. Budapest.

Gornick, J. (1999): Gender Equality in the Labour Market. In: Sainsbury, D. (ed.): *Gender and Welfare State Regimes*. University Press, Oxford, 210-242.

Gornick, J. C. – Meyers, M. K. (2008): Creating Gender Egalitarian Societies: An Agenda for Reform. *Politics Society* 36/3, 313-349.

Granovetter, M. (1988): A gyenge kötések ereje. A hálózatelemzés felülvizsgálata. In: Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Válogatás a kapcsolathálózati elemzés irodalmából. Szociológiai Figyelő*, 3, 4-15. p.

Gregg, P.–Waldfoegel, J. (2005): Symposium on Parental Leave, Early Maternal Employment, and Child Outcomes. *Economic Journal* 115, 1-6.

Gregg, P. - Washbrook, E. - Propper, C. - Burgess, S. (2005): The Effects of a Mother's Return to Work Decision on Child Development in the UK. *Economic Journal* 115, 48-80.

Gustafsson, S. S.- Stafford, F. (1994): Three Regimes of Childcare: the United States, the Netherlands and Sweden. In: Blank, Rebecca (eds.): *Social Protection versus Economic Flexibility: Is there a Trade-off?* NBER and Chicago University Press, 333-363.

H. Sass Judit (1984): *Nőies nők és férfias férfiak*. Akadémia Kiadó, Budapest.

Hakim, C. (2000): *Work-lifestyle choices in the 21st century: Preference theory*. Oxford University Press, London.

Hakim, C. (2002): Lifestyle Preferences as Determinants of Women's Differentiated Labor Market Careers. *Work and Occupations* 4, 428-459.

Halász Gábor - Lannert Judit. (szerk.) (2003): *Jelentés a magyar közoktatásról 2003*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.

Hall, T. D. (2002): *Managing Protean Career and Life Roles. Careers In and Out of Organizations*. Sage, London.

Hansmann, O. (1995): *Kindheit und Jugend zwischen Mittelalter und Moderne*. Deutscher Studien Verlag, Weinheim.

Henau, J.- Meulders, D.- O'Dorchai, S. (2010): Maybe baby: Comparing partnered women's employment and child. Policies in the EU-15. *Feminist Economics* 16, 43-77.

Herczog Mária (2008): A kora gyermekkori fejlődés elősegítése. In: Fazekas Károly - Köllő János - Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért. Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal*, Magyarország Holnap Ecostat, Budapest, 33-52.

Husz Ildikó (2006): Iskolázottság és gyermekvállalás időzítése. *Demográfia* 49/1, 46-67.

Imre Anna (2001): Emberi és/vagy társadalmi tőke. *Educatio* 3, 601-605. p.

Ignits György - Kapitány Balázs (2006): A családtámogatások alakulása: célok és eszközök. *Demográfia* 49/4, 383–401.

Kalmijn, M. (1991): Status Homogamy in the United States. *American Journal of Sociology* 97/2, 496-523.

Kalmijn, M. (1994): Assortative Mating by Cultural and Economic Occupational Status. *American Journal of Sociology* 100/2, 422-452.

Kamerman, S. B. - Neuman, M. - Waldfogel, J. - Brooks-Gunn, J. (2003): *Social Policies, Family Types and Child Outcomes in Selected OECD Countries*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers. <http://www.oecd.org/dataoecd/26/46/2955844.pdf>

Letöltve: 2012. június 17.

Kangas, O. - Rostgaard, T. (2007): Preferences or institutions? Work-family life opportunities in seven European countries. *Journal of European Social Policy* 240-257.

Kapitány Balázs - Spéder Zsolt (2009a): Gyermekvállalás In: Monostori Judit - Öri Péter - S. Molnár Edit - Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH. Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 29-40.

Kapitány Balázs - Spéder Zsolt (2009b): A munkaerőpiac és a pénzbeli családtámogatási rendszer hatása a gyermekvállalási tervek megvalósulására tükrében In: Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Szociális és Munkügyi Minisztérium. TÁRKI, Budapest, 79-94.

Kende Anna (2000): „Család és/vagy karrier?” – Fiatal női életutak szociális konstrukciók megközelítésben. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1/55, 89-111.

Kenjoh, E. (2005): New Mothers' Employment and Public Policy in the UK, Germany, the Netherlands, Sweden, and Japan. *Labour* 19, 5-49.

Kertesi Gábor - Köllő János (2001): A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberi tőke átértékelődése. *Közgazdasági Szemle* XLVIII, 897–919.

Kertesi Gábor - Varga Júlia (2005): Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon. *Közgazdasági Szemle* 7-8, 633-662.

Kis-Molnár Csaba és Erdei Helga (2003): Gyermekkép a magyar sajtóban 1950 után. In: Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 246–286.

Key, E. (1976): *A gyermek évszázada*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Klerman, J. – Leibowitz, A. (1999): Job Continuity Among New Mothers. *Demography* 36/2, 145-155.

Klinger András (2001): A késői gyermekvállalás problémái. In: Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné - Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkárság, TÁRKI, Budapest, 134-154.

Kohli, M. (1993): A foglalkozási életút intézményesülése és individualizálódása. *Replika* 9-10, 161-177.

Koltai Dénes (1999): A felnőttoktatás feladatai. *Educatio* 1, 14-21.

Komlósi Piroska (1997): A család támogató és károsító hatásai. In: Gerevich József (szerk.): *Közösségi mentálhigiéné*. Animula, Budapest, 13-34. p.

Koncz Katalin (1995): A nők és a munka világa. *Info-Társadalomtudomány* 32, 25-31.

Koncz Katalin (1987): *Nők a munkaerőpiacon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Koncz Katalin (2002): A társadalmi kirekesztettség és a szegénységkockázat nemek szerinti különbségei. *Esély* 1, 59-86.

Koncz Katalin (2003): Egyéni karrieraspirációk és egyéni karriertervezés I. *Munkaiügyi Szemle* 3, 21-26.

Koncz Katalin (2004): A felzárkózás elmaradása: a magyar nők munkaerő-piaci helyzete. *Statisztikai Szemle* 7, 651-674.

Koncz Katalin (2005): Női karrier jellemzők. Esélyek és korlátok a női életpályán. In: Palasik Mária - Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest, 57-77.

Koncz Katalin (2006a): Női karrieresélyek, karriertípusok és karrierjellemzők. *Munkaiügyi Szemle* 9, 28-35.

Koncz Katalin (2006b): Diszkrimináció a munkahelyeken. *Munkaiügyi Szemle* 1, 13-16.

Koncz Katalin (2008a): A munka és a magánélet egyensúlya az Európai Unió követelmények fényében. *Munkaiügyi Szemle* 1, 4-5.

Koncz Katalin (2008b): Nemek szerinti bér- és keresetkülönbség Magyarországon és az Európai Unióban. *Munkaiügyi Szemle* 4, 61-75.

Korintus Mihályné (2009): A gyermekgondozási szabadsággal kapcsolatos kérdések Magyarországon és az Európai Unió néhány államában. In: Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Szociális és Munkaiügyi Minisztérium, TÁRKI, Budapest, 65-78.

Korintus Mihályné – Villányi Györgyné – Mátay Katalin – Badics Tiborné (2004): *Gyermekeink gondozása, nevelése*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.

- Kovács János (1983): A női foglalkoztatás perspektívái. In: Olajos Árpád (szerk.): *Tanulmányok a női munkáról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 9-20.
- Kozma Tamás (1994): *Bevezetés a nevelésszociológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KSH (2008): Középpontban a nők. *Statisztikai Tükör* II. évfolyam, 15. szám
- KSH (2009): *Munkaerő-forgalom 2006-2008*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2010): *A foglalkoztatás és a munkanélküliség regionális különbségei*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2010): Részvétel a felnőttképzésben. *Statisztikai Tükör* IV. évfolyam, 87. szám
- Kun András István (2010): A társadalmi tőke elméletei és szerepe a gazdasági folyamatokban. In: Kotsis Ágnes - Polónyi István (szerk.): *Innováció és felsőoktatás, Competitio* 8. 158-170.
- Lakatos Judit (1996): Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő letelte után *Statisztikai Szemle* 7, 565-575.
- Lakatos Judit (2001): Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő után. *Statisztikai Szemle* 1, 56-63.
- Lengyel György - Szántó Zoltán (szerk.) (1998): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Aula Kiadó, Budapest.
- Lindenberg, S. (1990): Homo Socio-Oeconomicus: The Emergence of a General Model of Man in the Social Sciences. *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 146, 727-748.
- Loury, G. (1987): Why Should We Care about Group Inequality? *Social Philosophy and Policy* 5, 249-271.
- Madai Krisztina (2007): A nők munkaerő-piaci reintegrációja és a távmunka. *Befogadó Információs Társadalom* 7, 5-7.
- Makay Zsuzsanna (2008): Ki vigyáz a munkavállaló anyja gyermekére? *Demográfia* 51/2-3, 217-240.
- Mead, G. H. (1973): *A pszichikum, az én és a társadalom*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Marini, M. M. - Brinton, M. C. (1984): Sex Typing in Occupational Socialization. In: Reskin, B. F. (ed.): *Sex Segregation in the Workplace. Trends, Explanations, Remedies*. National Academy Press, Washington, 191-232.

Melhuish, E. C. (2004): *A literature review of the impact of early years provision upon young children, with emphasis given to children from disadvantaged backgrounds*: Report to the Comptroller and Auditor General. National Audit Office. London.

http://www.nao.org.uk/publications/nao_reports/03-4/268_literaturereview.pdf.

Letöltev: 2012. március 20.

Melhuish, E. - Sylva, K. - Sammons, P. Siraj-Blatchford, I. - Taggart, B. (2001): *The effective provision of pre-school education project. Social behavioural and cognitive development at 3-4years in relation to family background*. Stranmillis University College, Belfast.

Miller, N. E. - Dollard, J. (1941): *Social learning and imitation*. New Haven, Yale University Press.

Mincer, J. - Polachek, S. (1974): Family Investments in Human Capital: Earnings of Women In: Schultz, W. T. (ed.): *Marriage, Family, Human Capital, and Fertility*. National Bureau of Economic Research, 76-110.

<http://www.nber.org/chapters/c3685.pdf> Letöltve: 2012. 06. 27.

Molnárné Venyige Júlia (1985): A női munka és a társadalmi munkaszervezetek In: Koncz Katalin (szerk.): *Nők és férfiak. Hiedelmek, tények*. Magyar Nők Országos Tanácsa. Kossuth Kiadó, Budapest, 182-196.

Moss, P. (2008): Making parental leave: an overview of policies to increase fathers' use of leave. In: Moss, P.- M. Korintus (eds.): *International Review of Leave Policies*, 79-84.

Moss, P. - M. Korintus (2008): *International Review of Leave Policies and Related Research, 2008*. Employment Relations Research Series. Department for Business Enterprise and Regulatory Reform, London.

N. Kollár Katalin-Szabó Éva (2004): *Pszichológia Pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest.

Nagy Beáta (1997): Karrier női módra. In: Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága, TÁRKI, Budapest, 35-51.

Nagy Beáta (2005): Nők a vezetésben. In: Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné - Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről*. TÁRKI Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 44-56.

Nagy Gyula (2001): A nők gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsága. *Statisztikai Szemle* 79, 35–55.

Nagy József (2008): Az alsó tagozatos oktatás megújítása. In: Fazekas Károly – Köllő János- Varga Júlia. (szerk.) *Zöld Könyv - A magyar közoktatás megújításáért 2008*. Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal, Magyarország Holnap Ecostat, Budapest, 53-70.

Neidell, J. M, (2000): Early Parental Time Investments in Children's Human Capital Development: Effects of Time in the First Year on Cognitive and Non-cognitive Outcomes. *Department of Economics* 1-30.

Nguyen, L. L. A. (2005): Férfiak és nők a munka világában. Nemi szerepek a munkahelyen. *Magyar Pszichológiai Szemle* 2, 11-134.

Orbán Annamária-Szántó Zoltán (2005): Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom* 2, 55-70.

Parcel, T. (2006). Managing work and family: Insights from Europe and The United States. *Work and Occupations* 33, 106-111.

Pettit, B. - Hook, J. L. (2005). The Structure of Women's Employment in Comparative Perspective; *Social Forces* 84, 779-801.

Plantenga, J. - Remery, C. (2005): *Reconciliation of Work and Private Life*. A Comparative Review of Thirthy European Countries. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Pollock Linda (1998): A gyermekekkel kapcsolatos attitűdök. In: Vajda Zsuzsa-Pukánszky Béla (szerk.): *A gyermekkor története*. Szöveggyűjtemény, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 179-201.

Pongrácz Tiborné (2001): A család és a munka szerepe a nők életében. In: Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné - Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkársága, TÁRKI, Budapest, 83-112.

Pongrácz Tiborné (2003): Családpolitika – tények és vélemények In: Spéder Zsolt (szerk.): *Család és népesség itthon és Európában*. KSH NKI-Századvég Kiadó, Budapest, 148-161.

Pongrácz Tiborné (2005): A család és a munka szerepe a nők életében In: Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné - Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről*. TÁRKI Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 73-86.

Pongrácz Tiborné - Murinkó Livia (2009): Háztartási munkamegosztás. Azonosságok és különbségek Európában. In: Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Szociális és Munkaügyi Minisztérium. TÁRKI, Budapest, 95-116.

Pongrácz Tiborné - S. Molnár Edit (1994): *Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban*. Kutatási Jelentések 52. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest.

Pongrácz Tiborné - S. Molnár Edit (2011): A nemi szerepmegosztásról, a családi élet és a munka összhangjáról alkotott vélemények változása 2000-2009 között. In: Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. Kutatási jelentések 91. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 95-112. p.

- Pongrácz Tiborné - S. Molnár Edit - Dobossy Imre (2000): *Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után*. Kutatási jelentések 62. KSH NKI, Budapest.
- Pongrácz Tiborné - Spéder Zsolt (szerk.) (2002): *Népesség – értékek – vélemények*. Kutatási Jelentések 73. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Pukánszky Béla (2001): *A gyermekkor története*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Pukánszky Béla (2005): *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben Iskolakultúra-könyvek 28*. Molnár Nyomda és Kiadó Kft, Pécs.
- Putnam, R. D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton.
- Pusztai Gabriella (2004): *A társadalmi tőke szerepe a határon túli felekezeti középiskolások iskolai pályafutásának alakulásában*. *Protestáns Szemle* 1, 40-61.
- Pusztai Gabriella (2009): *A társadalmi tőke és az iskola. Kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra*. Újmandátum Könyvkiadó, Budapest.
- R. Fedor Anita (2010): *Képzési-komponens mint családpolitikai eszköz*. In: Kozma Tamás - Ceglédi Tímea (szerk.): *Régió és oktatás: A Partium Esete*. Debrecen, 2010, CHERD-Hungary: Center of Higher Education Research and Development-Hungary, 243-247.
- Ray, R. - Gornick, J.- C. Schmitt, J. (2009): *Parental Leave Policies in 21 Countries: Assessing Generosity and Gender Equality*, Center for Economic and Policy Research Reports, Washington. http://www.cepr.net/documents/publications/parental_2008_09.pdf
Letöltve: 2012. június 17.
- Riesmann David (1983): *A magányos tömeg*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Rohan, M. J. (2000): *A Rose by Any Name? The Values Construct*. *Personality and Social Psychology Review* 4/3, 255–277.
- Rokeach, M. (1969): *The Role Of Values In Public Opinion Research*. *Public Opinion Quarterly* 32/4, 547–559.
- Rosen, S. (1998): *Emberi tőke*. In: Lengyel György - Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Aula Kiadó, Budapest, 71-100.
- Rousseau, J. J. (1965): *Emil, avagy a nevelésről*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Róbert, P. - Bukodi, E. (2002): *Dual career pathways: The occupational attainment of married couples in Hungary*. *European Sociological Review* 18/2, 217-232.
- Ruhm, C. (2000): *Parental leave and child health*. *Journal of Health Economics* 19, 931–960.

Ruhm, C. (2004): The Long-Term Effects of Early and Recent Maternal Employment on a Child's Academic Achievement. *Journal of Family* 25/1, 29-60.

Sajtos László - Mitev Ariel (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest.

Sárvány Andrea (2011): *Egyén a családban. A családpszichológia alapjai*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Scharle Ágota (2008): Foglalkoztatás, intézményrendszer és foglalkoztatáspolitikai In: Kolosi Tamás - Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport*. TÁRKI, Budapest, 257-289.

Schore, A. N. (1996): The experience-dependent maturation of a regulatory system in the orbital prefrontal cortex and the origin of developmental psychopathology. *Development and Psychopathology* 8, 59-87.

Schultz, W. T. (1998): Beruházás az emberi tőkébe. In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Aula Kiadó, Budapest, 45-70.

Shahar, S. (1998): Az utódnemzéssel kapcsolatos magatartásformák és gyermekképek a középkori kultúrában; Csecsemőgyilkosság, kitevés, balesetek. In: Vajda Zsuzsa - Pukánszky Béla (szerk.): *A gyermekkor története*. Szöveggyűjtemény. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

Shonkoff, J. - Phillips, D. (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. National Academy Press, Washington.

Shorter, E. (1975): *The Making of the Modern Family*. Basic Books, New York.

Simon, H. (1982): *A korlátozott racionalitás*. Válogatott tanulmányok. KJK, Budapest.

Simpson, I. H. - England, P. (1981): Conjugal work roles and marital solidarity. *Journal of Family Issues* 2, 180-204.

Skrabski Árpád - Kopp Mária (2008): A bizalom mint a társadalmi tőke központi jellemzője. *Vigilia* 10, 722-730.

S. Molnár Edit (1999): „A gyermekvállalás konfliktusai” In: Pongrácz Tiborné - Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, TÁRKI, Budapest, 155–172.

Somlai Péter (1997): *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina, Budapest.

Somlai Péter (1999): A sokféleség zavara: a családi életformák pluralizációja Magyarországon. *Demográfia* 1-2, 38-47.

Somlai Péter (2000): Meghatározások, avagy miről szól a család válsága? In: Spéder Zsolt - Tóth P. (szerk.): *Emberi viszonyok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég Kiadó, Budapest.

Somlai P. (2008): *Társas és társadalmi*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Spéder Zsolt (2001): Gyermekvállalás megváltozott munkaerő– piaci körülmények között. In: Nagy Ildikó - Pongrácz Tiborné - Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, TÁRKI, Budapest, 46-64. p.

Spéder Zsolt (2003): Gyermeket vállalni új strukturális körülmények között In: Spéder Zsolt (szerk.): *Család és népesség itthon és Európában*. KSH NKI-Századvég, Budapest, 86-112.

Spéder Zsolt (2006): Mintaváltás közben. A gyermekvállalás időzítése az életútban, különös tekintettel a szülő nők iskolai végzettségére és a párkapcsolati státusára. *Demográfia*. 49/2-3, 113-148.

Spéder Zsolt (2011): Ellentmondó elvárások között...Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In: Pongrácz Tiborné (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. Kutatási jelentések 91. KSH Népességtudományi Kutató Intézet, Budapest, 129-145. p.

Spéder Zsolt - Kapitány Balázs (2007): *Gyermekek: vágyak és tények*. Dinamikus termékenység elemzések. Életünk fordulópontjai, Műhelytanulmányok. 6. KSH-NKI, Budapest.

Spock, B. (1970): *Csecsemőgondozás, gyermeknevelés*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.

Stier, H. - Lewin-Epstein, N. - Braun, M. (2001): Welfare, Family, and Women's Employment along the Life Course. *American Journal of Sociology* 106/6, 1731-1760.

Stier, H. – Yaish, M. (2008): The Determinants of Women's Employment Dynamics: The Case of Israeli Women. *European Sociological Review* 24, 3, 363-377. p.

Stolzenberg, R. M. - Waite, L. J. (1977): Age, fertility expectations and plans for employment. *American Sociological Review* 5, 769–783.

Surányi Éva - Danis Ildikó (szerk.) (2009): *Családpolitika más szemmel. Eltérő nézőpontok, változó gyakorlatok*. MTA. Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.

Szalai Sándor (1975): A nők helyzete a mai nemzetközi idő-mérlegkutatás tükrében. *Szociológia* 2, 109-229.

Szakadát László (2003): A gyermekvállalási hajlandóság externális hatásai. In: Gál Róbert Iván - Szántó Zoltán (szerk.): *Cselekvéstudomány és társadalomkutatás: Im memoria* Csontos László. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 140-156.

Szanyi Ágnes (2005): *Kényszerből a felsőoktatásba - A kevésbé egyenlő diplomák és diplomások*. Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet.

http://www.echosurvey.hu/user/downloads/kutatasi_beszamolo/t-123ofa.pdf

Letöltve 2007. december 05.

Szeleva, D. - Polakowski, M. (2009): Ki törődik a gyerekekkel? A gyermekgondozási rendszerek változó mintái Kelet-Közép-Európában. *Esély* 1, 3-25.

Szűcs Ildikó (2005): *Kisgyermekes nők belépési és visszatérési esélyei a munkaerőpiacra a család és a foglalkoztatáspolitikai viszonyrendszerében*. www.echosurvey.hu

Letöltve: 2011. december 06.

Tóth Olga (1995): Hogyan egyeztethető össze a női munka a családi szerepekkel In: *INFO-Társadalomtudomány* 32, 33-37.

Tóth Olga (2000): A családi élet és a fizetett munka harmonizálása. In: Frey Mária (szerk.): *EU-konform foglalkoztatáspolitikai*. Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 418-437.

Tóth Olga (2007): Nőnek lenni - társadalmi nem (gender) az egyenlőtlenségek rendszerében. *Magyar Tudomány* 12, 1590-1595.

Török Balázs (2006): Felnőttkori tanulás-célok és akadályok. *Educatio* 2, 333-347.

Treiman, D. J. (1970): Industrialization and social stratification. In: Laumann, E. O. (ed.): *Social stratification, research and theory for the 1970s*. Bobbs-Merill, Indianapolis. 207-234.

Vajda Zsuzsanna (1994): *Nevelés pszichológia kultúra*. Dinasztia Kiadó, Budapest.

Vajda Zsuzsa-Kósa Éva (2005): *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest.

Valuch Tibor (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó. Budapest.

Van de Kaa, D. J. (1987): Europe's second demographic transition. *Population Bulletin* 42/1, 1-49.

Van der Lippe, T. - van Dijk, L. (2002): Comparative Research on Women's Employment. *Annual Review of Sociology* 28, 228-41.

Vanicsek Mária - Borbély Szilvia (2008): A nők és férfiak bére közötti különbségek. *Helyzetkép és javaslatok* – a BérBarométer 10000-es mintája alapján. MSZOSZ-SZGTI Alapítvány, Budapest.

Vanicsek Mária - Rigler András (2007): A munkaerőpiac nemi egyenlőtlenségei. *Vezetéstudomány* 6, 17-28.

Varga Júlia (1998): *Oktatás-gazdaságtan*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.

Varga Júlia (2006): Humántőke-fejlesztés, továbbtanulás felnőttkorban „skill”-ek és kompetenciák In: Kolosi Tamás - Tóth István György - Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport*. TÁRKI, Budapest, 287-300.

Vaskovics László (2000): A társadalmi modernizáció és a munkamegosztás a partnerkapcsolatokban és a családban - összehasonlító vizsgálat. In: Elekes Zsuzsa- Spéder Zsolt (szerk.): *Törések és kötések*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég Kiadó, Budapest, 287–304.

Váradi Leventéné (2006): *Visszatérés a munkaerőpiacra gyermekvállalás után*. KSH, Budapest.

Voltz, R. (2007): Väter zwischen Wunsch und Wirklichkeit. In: Mühling, T. - Rost, H. (Hrsg.): *Väter im Blickpunkt*. Verlag Barbara Budrich, Opladen, 205–224.

Waldfogel J. - Han W-J. - Brooks-Gunn J. (2002): The effects of early maternal employment on children’s cognitive development. *Demography* 39, 369–392.

Watson, J. B. (1972): *Psychological Care of Infant and Child*. Arno Press, New York.

Weber, M. (1967): *Gazdaság és társadalom*. Válogatott tanulmányok, KJK, Budapest.

Zombori Gyula (1997): *A szociálpolitika alapfogalmai*, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, T-Twins Kiadó, Budapest.

Zriszky László (2002): A tudás mint andragógiai probléma. *Magyar Pedagógia* 102/2, 131-143.

Felhasznált adatbázisok

Európai Szociális és Gazdasági Bizottság (2006): Vélemény - A Bizottság közleménye a tanácsnak, az Európai Parlamentnek, Európai Szociális és Gazdasági Bizottságnak: a „*Nők és férfiak közötti egyenlőségre vonatkozó ütemterv 2006–2010*” (COM(2006)0092).

<http://eur-ex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:236E:0087:0099:HU:PDF>

Letöltve: 2012. 03.09.

OECD (2007): *Economic Survey of Hungary 2007: Improving reconciliation between work and family*. oecd.org/document/29/ Letöltve 2010. január 17.

OECD Family database www.oecd.org/els/social/family/database OECD Family database www.oecd.org/els/social/family/database/2/17/43198877.pdf

OECD–OKI, 2001: *Biztos alapokon. Kisgyermekkorai nevelés és gondozás*. Párizs–Budapest: OECD – Országos Közoktatási Intézet.

The life of women and men in Europe, Eurostat statistical books EUROPEAN COMMUNITIES 2008.

Hivatkozott jogszabályok:

1991. évi IV. törvény *a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról*

1993. évi LXXX. törvény *a felsőoktatásról*

1993. III. törvény *a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról*

1997. évi LXXXIII. törvény *a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól*

1998. évi LXXXIV. törvény *a családok támogatásáról*

2003. évi CXXV. törvény *az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról*

2004. évi CXXIII. törvény *a pályakezdő fiatalok, az ötven év feletti munkanélküliek, valamint a gyermek gondozását, illetve a családtag ápolását követően munkát keresők foglalkoztatásának elősegítéséről, továbbá az ösztöndíjas foglalkoztatásról*

2007. évi XIV. törvény *a pályakezdő fiatalok, az ötven év feletti munkanélküliek, valamint a gyermek gondozását, illetve a családtag ápolását követően munkát keresők foglalkoztatásának elősegítéséről, továbbá az ösztöndíjas foglalkoztatásról szóló 2004. évi CXXIII. törvény módosításáról*

5/2003. (II.19.) ESZCSM. rendelet *a magasabb összegű családi pótlékra jogosító betegségekről és fogyatékoságokról*

A szerző tudományos közleményei

- 2012** A gyermekgondozási szabadság optimális időtartama. *Acta Medicinae et Sociologica* (közlésre elfogadva) 1-14.
Társszerző: Takács Péter
- 2012** A gazdasági aktivitás lokális jellemzői. Nők és férfiak a „munka piacán”. In: Fábíán Gergely - Patyán László - Huszti Éva (szerk.): Életminőség Nyíregyházán. *Acta Medicinae et Sociologica* folyóirat különszáma, Nyíregyháza, 83-98. ISSN 2063-3572
- 2012** A kisgyermeket nevelő nők munkaattitűdje(i). *V. Nyíregyházi Doktorandusz (PhD/DLA) Konferencia Kiadványa*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza. (közlésre elfogadva, megjelenés alatt) 1-4.
- 2011** A kisgyermekes családokat érintő támogatások változása (részlet) In: Semsei Imre - Mártonné Mikó Julianna (szerk.): *IV. Nyíregyházi Doktorandusz (PhD/DLA) Konferencia Kiadványa*. Debreceni Egyetem Kiadó, 194-202. ISBN 978-963-318-174-4
Társszerzők: Takács Péter és Balogh Erzsébet
- 2010** Képzési-komponens mint családpolitikai eszköz. In: Kozma Tamás-Ceglédi Tímea (szerk.): *Régió és oktatás: A Partium Esete*. CHERD-Hungary: Center of Higher Education Research and Development-Hungary. Debrecen, 243-247. ISBN 978-963-473-409-3
ISSN 2060-2596
- 2010** Family, work, learning. In: Vincze Krisztián (szerk.): *III. Nyíregyházi Doktorandusz (PhD/DLA) Konferencia Kiadványa*. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 159-163.
ISBN 978-963-87809-6-6

- 2010** The Balance between Work and Family In: Anita Fedor R. and Dr. Imre Semsei (eds.): *Twenty Years Of Health Care Education And Social Sciences* at the Faculty of Health Medical and Health Science Center University of Debrecen, Debreceni Egyetem, 76-89.
ISBN 978-963-318-065-5
- 2010** A kisgyermekes nők munkaerő-piaci integrációja. In: Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás. Harmadfokú képzés, felnőttképzés és regionalizmus*. Center for Higher Education Research and Development. Debrecen, 339-344. ISBN 978-936-473-277-8
- 2009** A részmunkaidős foglalkoztatás, mint a család és munka közötti egyensúly megteremtésének lehetősége (2009) In: Kerekes Benedek (szerk.): *A II. Nyíregyházi Doktorandusz (PhD/DLA) Konferencia Kiadványa*. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 69-74. ISBN 978-963-9909-19-9

Egyéb publikációk

- 2012** A Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum hallgatóinak összetétele, véleménye és várakozásai, 2010-2011. In: Fónai Mihály – Szűcs Edit (szerk.): *A Debreceni Egyetem „Diplomás Pályakövető Rendszerének” főbb eredményei és tapasztalatai 2010-2011*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 183-197. Társszerzők: Balatoni Ildikó és Csernoch László
ISSN 2063-2886
- 2011** Szociális munkás szakos hallgatók pályaválasztási motivációja hazai és nemzetközi viszonylatban. In: Semsei Imre - Mártonné Mikó Julianna (szerk.): *IV. Nyíregyházi Doktorandusz (PhD/DLA) Konferencia Kiadvány*. Debreceni Egyetem Kiadó, 143-141. Társszerző: Balogh Erzsébet
ISBN 978-963-318-174-4

- 2010** Social policy and Social security in Hungary. In: Erath, P.-Littlechild, B. (eds.): *Social Work Across Europe – Accounts from 16 Countries*. ERIS with Albert Publiser, University of Ostrava, 81-90. Társszerző: Patyán László
ISBN 978-80-7368-910-0
- 2002** A megyei munkanélküliség jellemzői a rendszerváltástól napjainkig. In: Mező András (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle XXXVII. Évfolyam*, 2002, 1, 64-76. ISSN 1216-092X

Ábrák jegyzéke

1. A nők és férfiak munkanélküliségi rátája (15-74 év), 1992-2010
2. A foglalkoztatási ráta alakulása nemenként (15-74 év), 1992-2010
3. A fizetett munkát végző anyák aránya iskolai végzettség szerint (%)
4. A foglalkoztatott anyák aránya a legfiatalabb gyermekek életkora szerint az OECD országában, 2007
5. Az anyák foglalkoztatási rátája, a 16 évnél fiatalabb gyermekek száma szerint (%), 2007
6. Teljes termékenységi arányszámok az Európai Unióban, 2009
7. A nők és a férfiak átlagos életkora gyermekük születésekor, 1990-2008
8. A kisgyermekes anyák életkora
9. Az anyák életkora első gyermekük születésekor
10. A gyermekek száma az anyai iskolai végzettség függvényében
11. A gyermekvállalást megelőző gazdasági aktivitás
12. Ön mennyire tartja fontosnak a családtámogatási formákat?
13. A GYES mellett fizetett munkát végzők aránya
14. Munkavállalási motivációk (%)
15. A gyermekgondozás optimális időtartama (%) (teljes minta)
16. A gyermekgondozás optimális időtartama (dolgozó anyák)
17. A gyermekgondozás optimális időtartama (gyeden/gyesen lévő anyák)
18. A megvalósult és a tervezett visszatérés (%)
19. A munkába való visszatérés a gyermek iránti aggodás mértékének függvényében (hó)
20. A sikeres élet jellemzői (%)
21. „*Jó lenne, ha az apák is otthon maradnának néhány hónapra*” állítással egyetértő vélemények, iskolai végzettség szerint
22. „*A szülőknél azonos mértékben kell részt vállalni a házimunkából*” állítással egyetértő vélemények, iskolai végzettség szerint
23. „*A férfiak dolga az anyagi biztonság megteremtése, a nő dolga a családi élet biztosítása*” állítással egyetértő vélemények, iskolai végzettség szerint
24. „*A munka a kisgyermekes nőknek a pénz miatt fontos*” állítással egyetértő vélemények, iskolai végzettség szerint
25. Mit jelent egy biztos állás?
26. Ideálisnak tartott munkavégzési formák (%)
27. A dolgozó és a gyeden/gyesen lévő anyák visszatérési görbéje (%)

28. A visszatérés időzítése az a szülési kor metszetében (%) (dolgozó anyák)
29. A visszatérés időzítésének várható időpontja az a szülési kor metszetében (%) (gyeden/gyesen lévő anyák)
30. A gyeden/gyesen lévők anyák visszalépési tervei a munkatapasztalat függvényében (%)
31. A dolgozó anyák munkaerő-piaci visszalépése a munkatapasztalat függvényében (%)
32. Az anyák munkaerő-piaci visszatérése az iskolai végzettség függvényében (%) (dolgozó anyák)
33. A gyeden/gyesen lévő anyák visszalépési tervei az iskolai végzettség függvényében (%)
34. Az anyák tényleges és tervezett visszatérésének időpontja, az apák gazdasági aktivitásának függvényében (%)
35. Az anyák tényleges és tervezett visszatérésének időpontja, az apák iskolai végzettségének függvényében (%)
36. A dolgozó anyák gyermekvállalást követő munkaerő-piaci visszatérése (%) (országos és megyei minta)

Táblázatok jegyzéke

1. A különböző iskolai végzettségű 25-64 évesek gazdasági aktivitás szerinti összetétele nemenként (%), 2001
2. Iskolarendszeren kívüli oktatásban, képzésben való részvétel nem és legmagasabb iskolai végzettség szerint (%)
3. A kereső anyák aránya a különböző iskolai végzettségű és különböző gyerekszámú csoportokban, (%)
4. Gyermekgondozási ellátást igénybe vevők száma
5. A felsőoktatás nappali képzésein résztvevők nemek szerinti megoszlása (%)
6. A nők bruttó és nettó keresete a férfiak keresetének százalékában
7. A nők és férfiak bére közötti különbség a gyermekek száma szerint, 2008
8. A magyar családtámogatási rendszer főbb elemei
9. A részmunka nemzetközi gyakorlata, 2006 és 2010
10. Családi állapot szerinti megoszlás
11. A kisgyermekes nők iskolai végzettség szerinti megoszlása
12. Tervezte-e legutóbbi terhességét?
13. A terhesség hányadik hetéig dolgozott?
14. Képzésben résztvevők megoszlása képzés típusonként (%)
15. A megvalósult és a tervezett munkaerő-piaci visszatérés
16. Az optimális gyermekgondozási szabadság és a munkapiaci visszatérés összefüggései (gyeden/gyesen lévők)
17. Az optimális gyermekgondozási szabadság és a munkapiaci visszatérés összefüggései (dolgozó anyák)
18. Az aggodás mértéke az apa mindennapi teendőkben részt vállalása alapján (%)
19. A családi szerepmegosztással és női munkavállalással foglalkozó állítások „egyetértő” és „egyet nem értő” elfogadásának alakulása (Szerepmegosztás)
20. A családi szerepmegosztással és női munkavállalással foglalkozó állítások „egyetértő” és „egyet nem értő” elfogadásának alakulása (Önmegvalósítás)
21. A családi szerepmegosztással és női munkavállalással foglalkozó állítások „egyetértő” és „egyet nem értő” elfogadásának alakulása (Családi hatások)
22. Az életkor és a karakter típusok összefüggései (korreláció számítás)
23. A karaktertípusok és az egyes változók közötti összefüggések
24. A családi miliő változók és a munkaerő-piaci visszatérés kapcsolata

25. Milyen hatással van a gyermek jelenléte az elhelyezkedésre? (%)
26. Előző munkahelyére tért vissza/szeretne visszatérni?
27. A munkahelyváltás okai (%)
28. A munkavégzés körülményeivel kapcsolatos elvárások
29. Ideálisnak tartott munkavégzési formák a gyermekek száma szerint (%)

Mellékletek

1. számú melléklet: A kutatás támogatását engedélyező dokumentum
2. számú melléklet: Kérdőív főállású munkaviszonnal rendelkező és gyesen/gyeden/gyeten lévő 0-7 év közötti kisgyermeket nevelő nők számára
3. számú melléklet: Rotált faktorsúly mátrix (teljes minta)
4. számú melléklet: Rotált faktorsúly mátrix (gyeden/gyesen lévők)
5. számú melléklet: Rotált faktorsúly mátrix (dolgozó anyák)

KÉRDŐÍV

A kisgyermekes nők munkaerő-piaci integrációja

Kérdőív főállású munkaviszonnyal rendelkező és gyesen/gyeden/gyeten lévő 0-7 év közötti kisgyermeket nevelő nők számára

Kedves Válaszadó!

Ön egy megyei kutatás sikerességéhez járul hozzá. A kutatás célja, annak feltérképezése, hogy milyen esélyei vannak ma egy kisgyermekes nőnek a munkaerőpiacon. Hasonló jellegű országos kutatást végzett Szűcs Ildikó (2005-ben) az Echo Survey Szociológiai Kutatóintézetben, így jelen kérdőív a fent említett kutatóintézet által használt anyag kibővített változata.

Előre is köszönöm az együttműködést.

Rusinné Fedor Anita
Debreceni Egyetem Nevelés-, és
Művelődéstudományi Doktori Program

A mintába véletlenszerűen kiválasztott kisgyermekes nők kerültek. A válaszokat névtelenül, számítógéppel dolgozzuk fel, a válaszadás önkéntes.

Védőnői körzet:.....

Település neve:.....

Kérdezte:.....

K1. Ön szerint ma Magyarországon mennyire jellemző, hogy munkáltatók megértők a családi munkavállalók életével kapcsolatban?

5 – teljes mértékben 4 – inkább igen
 3 – közepesen 2 – inkább nem 1 – egyáltalán nem
 0 – nem tudja X – nincs válasz

K1/1. És az Ön munkahelyére mennyire jellemző, hogy munkáltató megértő a családi munkavállalók életével kapcsolatban?

5 – teljes mértékben 4 – inkább igen
 3 – közepesen 2 – inkább nem 1 – egyáltalán nem
 0 – nem tudja X – nincs válasz

K2. Az alábbi családtámogatási formákat mennyire tartja fontosnak? Kérjük értékeljen az iskolai osztályzatoknak megfelelően 1- 5 között. A legfontosabb legyen 5, a legkevésbé fontos pedig 1.

	Fontosság	Nem tudom	Nincs válasz	
1. anyasági támogatás	1-2-3-4-5	0	X	6
2. családi pótlék	1-2-3-4-5	0	X	7
3. családi adókedvezmény	1-2-3-4-5	0	X	8
4. rendszeres gyermekvédelmi támogatás	1-2-3-4-5	0	X	9
5. terhességi gyermekágyi segély	1-2-3-4-5	0	X	10
6. szülési szabadság	1-2-3-4-5	0	X	11
7. gyermekgondozási díj (GYED)	1-2-3-4-5	0	X	12
8. gyermekgondozási segély (GYES)	1-2-3-4-5	0	X	13
9. gyermeknevelési támogatás (GYET)	1-2-3-4-5	0	X	14
10. apa számára szülési szabadság	1-2-3-4-5	0	X	15
11. államilag fenntartott bölcsődék, óvodák	1-2-3-4-5	0	X	16

K3. Mit gondol, milyen hatással van az első gyermek vállalása a nők elhelyezkedési esélyére Magyarországon? Nagyon előnyös, inkább előnyös, nincs hatása, inkább hátrányos vagy nagyon hátrányos? És a ha már két gyermeke van? És ha három...?

	Nagyon előnyös	Inkább előnyös	Nincs hatása	Inkább hátrányos	Nagyon hátrányos	NT=0 NV=X
1 gyerek esetén	5	4	3	2	1	0 x
2 gyerek esetén	5	4	3	2	1	0 X
3 gyerek esetén	5	4	3	2	1	0 X
4 vagy több gyerek esetén	5	4	3	2	1	0 X

K4. És milyen hatással van/volt az első gyermek vállalása az Ön elhelyezkedési esélyére? Nagyon előnyös, inkább előnyös, nincs hatása, inkább hátrányos vagy nagyon hátrányos? És a második gyermek? És ha harmadik...?

	Nagyon előnyös	Inkább előnyös	Nincs hatása	Inkább hátrányos	Nagyon hátrányos	Nincs több gyereke	NT=0 NV=X
1 gyerek esetén	5	4	3	2	1	-	0 x
2 gyerek esetén	5	4	3	2	1	6	0 X
3 gyerek esetén	5	4	3	2	1	6	0 X
4 vagy több gyerek esetén	5	4	3	2	1	6	0 X

K5. Ön szerint a kisgyereket nevelő nők problémáinak megoldásában kinek mekkora szerepet kellene vállalni? Kérjük rangsorolja 1-től, 7-ig a következő szereplőket Az 1. jelentse akinek a legnagyobb szerepet kell vállalni, a 7. akinek a legkevesebbet.

	Rangsor
Állam	
Barátok	
Civil szervezetek	
Család	
Egyházak	
Munkáltatók	
Önkormányzat	

K6. Ön melyik támogatási formát vette igénybe a legkisebb gyermekével?

	Igénybe veszi/vette	Tervezi, hogy igénybe veszi	Nem veszi/vette igénybe és nem is tervezi	Nem jogosult	NT =0 NV=X
1. anyasági támogatás	1	2	3	4	0 X
2. családi pótlék	1	2	3	4	0 X
3. családi adókedvezmény	1	2	3	4	0 X
4. rendszeres gyermekvédelmi támogatás	1	2	3	4	0 X
5. terhességi gyermekágyi segély	1	2	3	4	0 X
6. szülési szabadság	1	2	3	4	0 X
7. GYED	1	2	3	4	0 X
8. GYES	1	2	3	4	0 X
9. gyermeknevelési támogatás	1	2	3	4	0 X
10. apa szülési szabadsága	1	2	3	4	0 X
11. állami bölcsődék, óvodák	1	2	3	4	0 X

M1. Most a gyerekekkel, valamint a várandósság előtti és alatti munkavégzéssel kapcsolatban tesztek fel kérdéseket. Kérjük minden terhességével kapcsolatosan külön-külön válaszoljon!

	1. gyerek	2. gyerek	3. gyerek	4.gyerek legkisebb gyermek
1.a gyermek szülési éve				
2.Dolgozott Ön a közvetlenül terhesség előtt?	1 – igen, dolgozott 2– tanult 3 – nagyobb gyerekekkel volt otthon 4 – munkanélküli volt 5 – háztartásbeli volt 6 – egyéb	1 – igen, dolgozott 2– tanult 3 – nagyobb gyerekekkel volt otthon 4 – munkanélküli volt 5 – háztartásbeli volt 6 – egyéb	1 – igen, dolgozott 2– tanult 3 – nagyobb gyerekekkel volt otthon 4 – munkanélküli volt 5 – háztartásbeli volt 6 – egyéb	1 – igen, dolgozott 2– tanult 3 – nagyobb gyerekekkel volt otthon 4 – munkanélküli volt 5 – háztartásbeli volt 6 – egyéb
3.Ha dolgozott hány hónapot dolgozott a terhesség előtt (az előző szülése óta)?				
4.Ha dolgozott, a terhesség hányadik hetéig dolgozott?hetéig 99 – szülésighetéig 99 – szülésighetéig 99 - szülésighetéig 99 – szülésig
5.Szülés után hány hónapot volt otthon a gyermekével?				
6.Az otthon töltött időszak után az előző munkahelyére ment vissza dolgozni?	1 – igen 2 – nem 3 – nem volt munkahelye 4 – nem ment dolgozni X – nincs válasz	1 – igen 2 – nem 3 – nem volt munkahelye 4 – nem ment dolgozni X – nincs válasz	1 – igen 2 – nem 3 – nem volt munkahelye 4 – nem ment dolgozni X – nincs válasz	1 – igen 2 – nem 3 – nem volt munkahelye 4 – nem ment dolgozni X – nincs válasz

Most a legutóbbi gyermeke születése előtti időszakra vonatkozóan szeretnék néhány kérdést feltenni.

<p>M3. Ha dolgozott a legkisebb gyermeke születése előtt, hol dolgozott Ön?</p> <p>1 – állami/önkormányzati intézményben 2 – nagyvállalatnál 3 – közepes vagy kisvállalatnál 4 – civil szervezetnél (egyesület/alapítvány) 5 – egyéni vállalkozásban, önfoglalkoztató volt 6 – nem dolgozott sehol 0 – nem tudja</p> <p style="text-align: right;">X – nincs válasz</p>		
<p>→ ugrás az B1. kérdésre!</p>		
<p>M4. Milyen munkakörben dolgozott Ön?</p> <p>1 – szellemi, szolgáltató szektorban 2 – fizikai, szolgáltató szektorban 3 – szellemi, termelő szektorban 4 – fizikai, termelő szektorban 0 – nem tudja</p> <p style="text-align: right;">X – nincs válasz</p>		
<p>M5. Heti hány órában dolgozott?</p> <p>heti órában</p> <p style="text-align: right;">X – nincs válasz</p>		
<p>M5b. Milyen munkarendben dolgozott?</p> <p>1 – Kötött, nappali munkarendben 2 – Több műszakban, de csak nappal 3 – Több műszakban, nappal is és éjszaka is 4 – rugalmas munkarendben 5 – távmunkában 6 – egyéb 0 – nem tudja</p> <p style="text-align: right;">X – nincs válasz</p>		
<p>M6. A terhesség hányadik hetében jelentette be a munkahelyén a felettesének, hogy gyereket vár?</p> <p>kb.....héten</p> <p>0 – nem tudja/nem emlékszik 99 – nem jelentette be X – nincs válasz</p>		
<p>M7. Hogyan viszonyultak Önhöz a felettesei a munkahelyén azután, hogy tudomást szereztek a terhességéről?</p> <p>1 – nagyon ellenségesen 2 – inkább ellenségesen 3 – közömbösen 4 – inkább támogatóan 5 – nagyon támogatóan 0 – nem tudja</p> <p style="text-align: right;">X – nincs válasz</p>		
<p>M8. Hogyan viszonyultak Önhöz a közvetlen kollégái azután, hogy tudomást szereztek a terhességéről?</p> <p>1 – nagyon ellenségesen 2 – inkább ellenségesen 3 – közömbösen 4 – inkább támogatóan 5 – nagyon támogatóan 6 – volt, aki támogatóan, volt, aki ellenségesen 0 – nem tudja</p> <p style="text-align: right;">X – nincs válasz</p>		
<p>M9. Miért hagyta abba a munkát? (Kérdező! Írd le a választ és utána kódold!)</p> <p>1 – megszületett a gyermeke 2 – kivette a szülési szabadságot 3 – veszélyeztetett terhes lett 4 – egyéb egészségügyi okok miatt 5 – munkahelyi környezet miatt 6 – utazási nehézségek miatt 7 – családi okokból (költözés, családtag betegsége, stb.) 8 – egyéb okokból 0 – nem tudja X – nincs válasz</p>		

Most a legutóbbi otthon töltött időszakra vonatkozóan szeretnék néhány kérdést feltenni.

B1. A legutóbbi gyermekkel otthon töltött időszak alatt részt vett Ön valamilyen képzési programban?

- 1 – igen, részt vettem
 2 – igen, most járok
 3 – nem
 0 – nem tudja

Ugrás az **B6**, kérdésre!

X – nincs válasz

B2. Az alábbiak közül részt vesz vagy részt vett Ön valamilyen képzési programban akár a szakmájához kapcsolódóan akár attól eltérő területen?

	Igen, szakmájához kapcsolódóan	Igen, de nem a szakmájához kapcsolódóan	Nem vesz/vett részt	NT =0 NV=X
1. érettségit adó képzés	1	2	3	0 X
2. első diplomás képzés	1	2	3	0 X
3. második vagy többedik diploma	1	2	3	0 X
3/1. PhD képzés	1	2	3	0 X
4. felsőfokú szakképzés	1	2	3	0 X
5. OKJ-s képzés	1	2	3	0 X
6. nem OKJ-s képzés	1	2	3	0 X
7. szakirányú továbbképzés	1	2	3	0 X
8. nyelvtanulás	1	2	3	0 X
9. egyéb éspedig:.....	1	2	3	0 X

B3. A párja (önnel együtt élő férje vagy élettársa) hogyan viszonyul az Ön tanulásához?

- 1 – nagyon ellenségesen 2 – inkább ellenségesen
 3 – közömbösen
 4 – inkább támogatóan 5 – nagyon támogatóan
 6- nincs párja 0 – nem tudja X – nincs válasz

B6. Mit gondol, a gyed/gyes ideje alatt végzett tanulmányok hogyan befolyásolják a későbbi elhelyezkedési esélyeket?

- 1 – nem befolyásolják
 2 – valamelyest javítják
 3 – jelentősen javítják
 0 – nem tudja X – nincs válasz

B7. Az otthon töltött időszak alatt tartotta Ön a kapcsolatot a korábbi munkahelyével?

- 1 – igen
 2 – nem
 3 – megszűnt a munkahely 4 - nem volt munkahelye a szülés előtt X – nincs válasz

B8. Az otthon töltött időszak alatt végzett önművelődési tevékenységet?

- 1 – igen
 2 – nem
 X – nincs válasz

B9. Az otthon töltött időszak alatt végzett Ön valamilyen fizetett vagy önkéntes munkát a háztartási és gyerekevelési teendők mellett?

	Igen, fizetett munkaként	Igen, önkéntes munkaként	Nem	NV
1. részmunkaidőben dolgozik	1	2	3	X
2. otthon dolgozik rendszeresen	1	2	3	X
3. otthon dolgozik esetenként	1	2	3	X
4. egyéb, éspedig:.....	1	2	3	X

B10. Ha Ön dolgozott a háztartási és gyerekevelési teendők mellett? Mi volt az elsődleges oka ennek?

- 1 – anyagi okok
 2 – szakmai lehetőségek
 3 – nem hagyhat ki ennyi időt a munkából
 4 – szellemi felfrissülés
 5 – egyéb és pedig:.....
 6 – nem dolgozik
 X – nincs válasz

B10/2. Ha tanult az otthon töltött idő alatt, milyen céllal tette?

1. felfrissítsem, továbbfejleszem az ismereteimet
 2. megerősítsem a munkaerő-piaci pozíciómat
 3. kicsit kimozduljak otthonról

0 nem tudja

X nincs válasz

B10/4. Ön soknak tartja a gyermekgondozáson (GYES, GYED) tölthető 3 évet?

1. igen, mert minél tovább van otthon az anya annál nehezebben tud újra munkába állni
 2. nem, a gyerekek az a legjobb, ha az anya 3 évig otthon marad vele.
 0 nem tudja
 X nincs válasz

11. Ön elsősorban milyen forrásból tájékozódik a világban, az országban történt eseményekről? Kérem válassza ki az információforrások közül azt a kettőt, ahonnan a leggyakrabban tájékozódik.

(Kérdező! A választást jelöld a táblázat „leggyakrabban” oszlopában)

Most a maradékból válassza ki azt a kettőt, ahonnan a legritkábban tájékozódik.

(Kérdező! A választást jelöld a táblázat „legritkábban” oszlopában)

	leggyakrabban	legritkábban	nem választotta	NT = 0 NV = X
1. Napilapok	1	2	3	0 X
2. Hetilapok	1	2	3	0 X
3. Magazinok	1	2	3	0 X
4. TV	1	2	3	0 X
5. Rádió	1	2	3	0 X
6. Internet	1	2	3	0 X
7. Férj, élettárs	1	2	3	0 X
8. Családtagon keresztül	1	2	3	0 X
9. Ismerősön, barátón keresztül	1	2	3	0 X

12. Milyen gyakran használja Ön az internetet?

- 1 – naponta
 2 – hetente
 3 – havonta vagy ritkábban
 4 – még nem használtam
 X – nincs válasz

→

13. Ön leggyakrabban hol használja az Internetet?

- 1 – otthon
 2 – nyilvános ingyenes Internet állomáson (könyvtár stb.)
 3 – nyilvános fizetős Internet állomáson (pl. Internet kávézó)
 4 – ismerősnél
 5 – munkahelyén
 6 - egyéb helyen
 0 – nem tudja X – nincs válasz

14. Van az Önök otthonában Internet-hozzáférés?

- 1 – igen, telefon modemes
 2 – igen, szélessávú (ADSL, kábeles)
 3 - nincs
 4 –van, de nem tudja, hogy milyen X – nincs válasz

15. Milyen gyakran beszél (személyesen vagy telefonon) Ön az alábbi közelálló személyekkel....?

	naponta	hetente	havonta	rit- káb- ban	nem tartja a kapcsola- tot	Nincs/ nem él	NT = 0 NV=X
1. szüleivel	5	4	3	2	0	9	0
2. párja szüleivel	5	4	3	2	0	9	0
3. testvéreivel	5	4	3	2	0	9	0
4. párja estvéreivel	5	4	3	2	0	9	0
5. tágabb családjával	5	4	3	2	0	9	0
6. barátaival	5	4	3	2	0	9	0
7. munkatársaival	5	4	3	2	0	9	0
8. más kisgyerekes szülőkkel	5	4	3	2	0	9	0

Most a legutóbbi munkába állásával kapcsolatban teszek fel kérdéseket.

C1. Ha minden körülmény ideális lenne és nem lenne semmilyen külső kényszer, akkor Ön mit tartana ideális időpontnak a munkába való visszatéréshez a gyereke szempontjából? És a saját szempontjából? És a család egésze szempontjából? Kérdező! Kódolás hónapban!!

	A (legkisebb) gyerek hány hónapos korában lenne ideális újra munkába állni	NT	NV
1. A gyerek(ek) szempontjából		X	00
2. Saját szempontjából		X	00
3. A család egésze szempontjából		X	00

C3. Ha volt korábban munkaviszonya, az előző munkahelyére ment vissza dolgozni vagy más munkahelyet keresett?

1 – igen, az előző munkahelyére, azonos beosztással → **ugrás az C6. kérdésre!**
2 – igen, az előző munkahelyére, más beosztással → **ugrás az C6. kérdésre!**
3 – más munkahelyet keres
4 – nem volt a szülés előtt munkahelye → **ugrás az C5. kérdésre!**
0 – nem tudja X – nincs válasz

C4. Miért keresett más munkahelyet?

1 – nem veszik vissza a munkahelyére
2 – megszűnt a munkahelye
3 – elköltöztek
4 – nem felel meg az időbeosztás
5 – gyed/gyes alatti tanulmányoknak megfelelő új munkát keres
6 – önálló vállalkozásba kezdett vagy családi vállalkozásban vesz részt
7 – nem éreztem ott jól magam
8 – egyéb okokból
0 – nem tudja X – nincs válasz

C5. Munkahely keresésénél kire/mire támaszkodott elsősorban?

1 – újsághirdetés
2 – Internet
3 – fejtámasztó cégek, munkaközvetítő irodák
4 – ismerősökre
5 – egyéb
0 – nem tudja X – nincs válasz

C6. Legkisebb gyermeke mennyi idős volt amikor Ön munkába állt a szülés után?
Kérdező! Kódolás hónapban!!

0 – nem tudja
99 – nem tervezihónapos lesz
 X – nincs válasz

C7. Ön milyen programokat, szolgáltatásokat tartana hasznosnak a kismamák számára a munkába történő könnyebb visszatérés elősegítése érdekében? Jelöljön meg néhányat!
.....

1 – van válasz
2 – semmilyen
0 – nem tudja
 X – nincs válasz

C8. Az alábbi tényezők mennyire befolyásolják Önt abban, hogy munkába álljon? Értékeljen 1-5-ig, ahol az egyes azt jelenti, hogy egyáltalán nem befolyásolja, az ötös pedig azt, hogy nagyon befolyásolja.

	Befolyás	Nem tudom	Nincs válasz
1. fizetés	1 – 2 – 3 – 4 – 5	0	X
2. előrelépés	1 – 2 – 3 – 4 – 5	0	X
3. szakmai ambíciók	1 – 2 – 3 – 4 – 5	0	X
4. következő gyereknél jó GYED-et kapni	1 – 2 – 3 – 4 – 5	0	X
5. újra felnőtt társaságban lenni	1 – 2 – 3 – 4 – 5	0	X
6. kiszabadulni itthonról	1 – 2 – 3 – 4 – 5	0	X

C9. Mit gondol, mennyi időre lesz szüksége, mire felveszi a munkahelyi ritmust?
Kérdező! Kódolás hétben!

0 – nem tudja
99 – nem tervezihét
 X – nincs válasz

C10. Párja hogyan viszonyul az Ön munkába állási szándékához?

1 – nagyon ellenségesen
2 – inkább ellenségesen
3 – közömbösen
4 – inkább támogatóan
5 – nagyon támogatóan
6- nincs párja
0 – nem tudja
 X – nincs válasz

C11. Mit gondol, hogy fogja Önt fogadni a leendő főnöke?

1 – nagyon ellenségesen
2 – inkább ellenségesen
3 – közömbösen
4 – inkább támogatóan
5 – nagyon támogatóan
0 – nem tudja
 X – nincs válasz

C12. Mit gondol, hogy fogják Önt fogadni a leendő kollégái?

1 – nagyon ellenségesen
2 – inkább ellenségesen
3 – közömbösen
4 – inkább támogatóan
5 – nagyon támogatóan
0 – nem tudja
 X – nincs válasz

C13. Hogy tervezi, elsősorban ki vigyáz a gyermekére, amíg Ön dolgozik?

- 1 – bölcsődébe, óvodába megy a gyerek
 2 – férj, élettárs vigyáz rá
 3 – nagyszülő
 4 – más rokon, ismerős
 5 – fizetett segítség (dada, babysitter)
 6 – egyéb
 0 – nem tudja
 X – nincs válasz

C14. A gyermekgondozási szabadságról való visszatéréskor a munkahely kiválasztásánál Önnek melyek a legfontosabb szempontok? Kérem válassza ki a szereplő szempontok közül a három legfontosabb szempontot. (Kérdező! A választást jelöld a táblázat „legfontosabb” oszlopában)

Most a maradékból válassza ki azt a hármát, amelyik a legkevésbé fontos.

(Kérdező! A választást jelöld a táblázat „legritkábban” oszlopában)

	Legfontosabb Szempont	Legkevésbé fontosak	Nem választotta	NT = 0 NV=X
1. fizetés	1	2	3	0 X
2. munkaidő megfeleljen az óvodai/bölcsődei menetrendnek	1	2	3	0 X
3. rugalmas munkaidő legyen	1	2	3	0 X
4. közel legyen az otthonukhoz	1	2	3	0 X
5. közel legyen a bölcsődéhez/óvodához	1	2	3	0 X
6. gyerek betegsége esetén otthon maradhasson	1	2	3	0 X
7. lehetőség legyen szakmai fejlődésre	1	2	3	0 X
8. lehetőség legyen karrierépítésre,előrelépésre	1	2	3	0 X
9. biztos állás legyen	1	2	3	0 X
10. ne legyen stresszes munkahely	1	2	3	0 X
11. ne legyen kötelező túlóra	1	2	3	0 X
12. érdekes munka legyen	1	2	3	0 X
13.jó munkahelyi közösség legyen	1	2	3	0 X

C14/1 Ön milyen munkavégzési formát tartana ideálisnak, a kisgyermekes nők részére?

1. nyolc órás munkaidőt
 2. részmunkaidőt
 3. rugalmas munkaidőt
 4. távmunkát
 0. nem tudja
 X. nincs válasz

Most az itthoni feladatokkal kapcsolatban tesztek fel néhány kérdést.

H1. Segíti-e Önt valaki akár a családból, akár családon kívül az alábbi otthoni feladatok elvégzésében?

	teljesen	nagyobb részben	kisebb részben	egyáltalán nem	NT = 0 NV = X
gyermekfelügyelet	4	3	2	1	0 X
háztartási munkákkal	4	3	2	1	0 X
bevásárlás	4	3	2	1	0 X
Hivatalos ügyek intézése	4	3	2	1	0 X
ház/lakás körüli munkák	4	3	2	1	0 X

H2. A párja (férje, élettársa) tudott változtatni az időbeosztásán gyermekük születése után?

- 1 – nem
 2 – igen, többet dolgozik
 3 – igen, többet van otthon
 6- nincs párja
 0 – nem tudja
 X – nincs válasz

H3. Számíthat Ön a párjára (férj, élettárs) a mindennapi teendők ellátásában?

- 1 – teljes mértékben
 2 – inkább igen
 3 – inkább nem
 4 – egyáltalán nem
 6- nincs párja
 0 – nem tudja
 X – nincs válasz

E1. Ön mennyire ért egyet az alábbi kijelentésekkel? Az egyes azt jelenti, hogy egyáltalán nem ért egyet, az ötös pedig azt, hogy teljes mértékben egyetért.

	Egyetértés mértéke	NT = 0 NV = X
1. A mai világban meg kell ragadni minden lehetőséget, aki lemarad, azon nem fognak segíteni.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
2. A szocializmus alatt sokkal biztosabb és könnyebb volt a kisgyermekes nők helyzete.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
3. Az életben elérhető dolgokat alapvetően a családi háttér határozza meg.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
4. Csak azért, mert a szüleink meghatározott elvek szerint éltek, nekünk még nem kell azokat feltétlenül követni.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
5. Fontos, hogy a családi életünket bizonyos erkölcsi normák szerint éljük.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
6. Ma már nincsenek életre szóló munkahelyek és foglalkozások, az embernek folyamatosan képezni kell magát.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
7. Egy nőnek a gyermekgondozási szabadság után minél gyorsabban a saját lábára kell állni.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
8. Nem érdemes előre tervezni a családi életet és karriert, mert nagyon sok a bizonytalanság.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
9. Az lenne jó, ha a férfiak annyit keresnének, hogy el tudják tartani a családot egyedül is.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
10. Az államnak jobban kellene támogatni a gyereket nevelő családokat.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
11. Mindenki csak annyi gyereket vállaljon, amennyit el tud tartani.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
12. Aki megfelelő anyagi háttér nélkül vállal gyereket, az felelőtlen.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
13. Nem az anyagiak, hanem a gyerekek szeretet számít igazán.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
14. A kisgyermeket nevelő nőknek a részmunkaidős foglalkoztatás lenne a legmegfelelőbb.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
15. A munka a kisgyerekes nők számára csak a pénzkereset miatt fontos.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
16. Az lenne jó, ha legalább néhány hónapra az apák is otthon maradnának a kisgyerekekkel.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
17. A férfi dolga az anyagi biztonság megteremtése, a nőnek pedig a családi életéről kell gondoskodnia.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
18. A szülőknek nagyjából azonos arányban kell részt vállalniuk a házi munkában.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
19. Mindenkinek azonos összegű gyermekgondozási támogatást kellene kapnia az államtól.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
20. A szülés előtt elért szakmai pozíciót nehéz visszaszerezni az ismételt munkába álláskor.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
21. Semmi sem gátolja a kisgyerekes anyákat abban, hogy munkát vállaljanak.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
22. A munkáltatók általában elvárják a túlórákat.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
23. A férj állása a stabil alap, azt kell minden áron megtartani, és az anyának kell olyan állást találni, ami összeegyeztethető a családi élettel.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
24. Olyan világot élünk, hogy a családi életet kell a munkához igazítani.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
25. A gyerekeknek három éves koruk után szükségük van a kortárs közösségre.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
26. A gyerekeknek, amíg iskolás nem lesz, az anyja mellett a helye.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X
27. A munka hozzátartozik az ember életéhez.	5 - 4 - 3 - 2 - 1	0 X

G2. Az Önök háztartása összesen mennyi pénzből gazdálkodott a múlt hónapban? Kérem számítsa bele a közös háztartás minden keresőjének minden jövedelmét.	
1(A) - 50 000 Ft. alatt	2(B) - 50 001 és 100 000 Ft. között
3(C) - 100 001 és 150 000 Ft. között	4(D) - 150 001 és 200 000 Ft. között
5(E) - 200 001 és 300 000 Ft. között	6(F) - 300 001 Ft. felett
0 - nem tudja	X - nincs válasz
G3. A családi pótlék, GYES/GYED és más gyermeknevelési támogatás együttesen mekkora részét jelenti a háztartásuk havi bevételének?	
kb.....százalék	
0 - nem tudja	X - nincs válasz
G4. Milyennek ítéli családja anyagi helyzetét?	
4 - gond nélkül megélünk	
3 - ügyes beosztással, megszorítással kijövünk a keresetből	
2 - néha kisebb anyagi gondjaink vannak	
1 - gyakran vannak anyagi gondjaink	
0 - nem tudja	X - nincs válasz

3. számú melléklet

Rotált faktorsúly mátrix (teljes minta)

	Komponensek			
	1	2	3	4
a mai világban meg kell ragadni minden lehetőséget	0.487	0.119	0.399	0.204
a szocializmusban biztosabb, könnyebb volt a kisgyermekes nők helyzete	0.465	0.030	0.339	0.092
az életben az elérhető dolgokat a családi háttér határozza meg	0.434	0.160	0.311	0.123
csak azért, mert a szüleink meghatározott elvek szerint éltek, nem kell feltétlenül követni őket	0.549	0.211	0.293	0.138
a családi életet bizonyos erkölcsi normák szerint kell élni	0.700	0.228	0.152	0.114
ma már nincsenek életre szóló munkahelyek	0.745	0.204	0.187	0.029
a nőknek a GYES után minél hamarabb a saját lábára kell állni	0.532	0.078	0.122	-0.360
nem érdemes előre tervezni, mert sok a bizonytalanság	0.288	0.430	0.427	0.029
az lenne jó, ha a férfiak annyit keresnének, hogy el tudják tartani a családot	0.155	0.787	0.234	0.134
az államnak jobban kellene támogatni a családokat	0.380	0.622	0.175	0.026
mindenki csak annyi gyereket vállaljon amennyit el tud tartani	0.503	0.197	0.180	0.577
aki megfelelő anyagi háttér nélkül vállal gyermeket, az felelőtlen	0.138	0.062	0.147	0.772
nem az anyagiak, hanem a gyermekek szeretete számít	0.321	0.354	0.503	-0.034
a kisgyermekes nőknek a részmunkaidő lenne a megfelelő	0.377	0.386	0.307	0.164
a munka a kisgyermekes nők számára a pénz miatt fontos	0.197	0.678	0.316	0.076
jó lenne, ha az apák is otthon maradnának néhány hónapra	0.264	0.193	0.616	0.047
a férfiak dolga az anyagi biztonság megteremtése, a nők dolga a családi élet biztosítása	0.132	0.754	0.347	-0.044
a szülőknek azonos mértékben kell részt vállalni a házimunkában	0.354	0.270	0.462	0.217
mindenkinek azonos összegű gyermekgondozási támogatást kellene kapnia az államtól	0.099	0.306	0.570	0.182
a szülés előtti munkahelyi pozíciót nehéz visszaszerezni újbóli munkába álláskor	0.420	0.211	0.391	0.244
semmi sem gátolja a kisgyermekes anyákat abban, hogy munkát vállaljanak	0.195	0.195	0.689	0.130
a munkáltatók általában elvárják a túlórárt	0.437	0.272	0.278	0.316
a férj állása stabil, azt meg kell tartani, az anyák állását össze kell egyeztetni a családi élettel	0.326	0.630	0.184	0.148
a családi életet kell a munkához igazítani	0.462	0.393	0.192	0.129
a gyermekeknek 3 éves koruk után szükségük van a kortárs közösségre	0.676	0.415	0.080	0.220
a gyermek, míg iskolás nem lesz az anyja mellett a helye	0.065	0.256	0.790	-0.001
a munka hozzátartozik az ember életéhez	0.699	0.332	0.063	0.153

4. számú melléklet

Rotált faktorsúly mátrix (gyeden/gyesen lévők)

	Komponensek							
	1	2	3	4	5	6	7	8
a mai világban meg kell ragadni minden lehetőséget	0.188	0.210	0.037	0.281	0.248	0.607	0.005	0.181
a szocializmusban biztosabb, könnyebb volt a kisgyermekes nők helyzete	- 0.056	0.502	0.145	0.084	- 0.057	0.486	0.112	0.082
az életben az elérhető dolgokat a családi háttér határozza meg	0.115	0.102	0.134	0.014	0.765	0.068	0.074	0.136
csak azért, mert a szüleink meghatározott elvek szerint éltek, nem kell feltétlenül követni őket	0.175	0.156	0.123	0.113	0.478	0.540	- 0.009	0.063
a családi életet bizonyos erkölcsi normák szerint kell élni	0.025	0.387	0.074	0.369	0.307	0.229	0.303	- 0.040
ma már nincsenek életre szóló munkahelyek	0.081	0.204	- 0.030	0.332	0.309	0.108	0.668	0.124
a nőknek a GYES után minél hamarabb a saját lábára kell állni	0.072	0.092	0.086	- 0.053	- 0.032	0.017	0.812	0.015
nem érdemes előre tervezni, mert sok a bizonytalanság	0.443	0.011	0.209	0.113	- 0.013	0.557	0.238	0.035
az lenne jó, ha a férfiak annyit keresnének, hogy el tudják tartani a családot	0.790	0.195	0.146	0.113	0.123	- 0.008	0.006	0.097
az államnak jobban kellene támogatni a családokat	0.529	0.259	0.127	0.111	0.382	0.078	0.023	- 0.055
mindenki csak annyi gyereket vállaljon amennyit el tud tartani	0.110	0.281	0.000	0.414	0.200	0.168	0.051	0.617
aki megfelelő anyagi háttér nélkül vállal gyermeket, az felelőtlen	0.035	0.042	0.136	0.020	0.022	0.069	0.063	0.886
nem az anyagiak, hanem a gyermekek szeretete számít	0,179	0.050	0.402	0.203	0.469	0.255	0.147	- 0.120
a kisgyermekes nőknek a rész munkaidő lenne a megfelelő	0,445	- 0.064	0.128	0.373	0.123	0.177	0.355	0.116
a munka a kisgyermekes nők számára a pénz miatt fontos	0,734	0.205	0.206	0.082	- 0.049	0.154	0.084	0.151
jó lenne, ha az apák is otthon maradnának néhány hónapra	0,136	0.260	0.508	0.185	0.127	0.328	- 0.017	0.039
a férfiak dolga az anyagi biztonság megteremtése, a nők dolga a családi élet biztosítása	0,777	0.058	0.194	0.091	0.138	0.191	0.044	- 0.090
a szülőknek azonos mértékben kell részt vállalni a házimunkában	0,222	0.106	0.466	0.494	0.156	0.138	- 0.129	0.036
mindenkinek azonos összegű gyermekgondozási támogatást kellene kapnia az államtól	0,178	- 0.123	0.690	0.314	0.085	- 0.005	0.041	0.005
a szülés előtti munkahelyi pozíciót nehéz visszaszerezni újbóli munkába álláskor	0,110	0.251	0.213	0.637	- 0.001	0.138	- 0.001	0.000
semmi sem gátolja a kisgyermekes anyákat abban, hogy munkát vállaljanak	0,121	0.199	0.627	0.078	0.323	- 0.046	0.068	0.238
a munkáltatók általában elvárják a túlórárt	0,133	0.152	0.091	0.759	0.058	0.108	0.159	0.170
a férj állása stabil, azt meg kell tartani, az anyák állását össze kell egyeztetni a családi élettel	0,412	0.417	0.138	0.321	0.294	- 0.251	0.100	0.052
a családi életet kell a munkához igazítani	.0,203	0.658	0.228	0.003	- 0.080	0.174	0.217	0.037
a gyermekeknek 3 éves koruk után szükségük van a kortárs közösségre	0,257	0.698	0.015	0.255	0.316	0.086	0.007	0.111
a gyermek, míg iskolás nem lesz az anyja mellett a helye	0,244	0.173	0.778	- 0.060	- 0.031	0.141	0.100	0.049
a munka hozzátartozik az ember életéhez	0,228	0.721	0.053	0.282	0.215	0.075	0.032	0.126

5. számú melléklet

Rotált faktorsúly mátrix (dolgozó anyák)

	Komponensek		
	1	2	3
a mai világban meg kell ragadni minden lehetőséget	0.242	0.199	0.702
a szocializmusban biztosabb, könnyebb volt a kisgyermekes nők helyzete	0.231	0.269	0.515
az életben az elérhető dolgokat a családi háttér határozza meg	0.351	0.202	0.521
csak azért, mert a szüleink meghatározott elvek szerint éltek, nem kell feltétlenül követni őket	0.571	0.198	0.427
a családi életet bizonyos erkölcsi normák szerint kell élni	0.765	0.247	0.273
ma már nincsenek életre szóló munkahelyek	0.679	0.269	0.397
a nőknek a GYES után minél hamarabb a saját lábára kell állni	0.687	0.293	0.227
nem érdemes előre tervezni, mert sok a bizonytalanság	0.261	0.542	0.408
az lenne jó, ha a férfiak annyit keresnének, hogy el tudják tartani a családot	0.371	0.701	0.156
az államnak jobban kellene támogatni a családokat	0.531	0.517	0.179
mindenki csak annyi gyereket vállaljon amennyit el tud tartani	0.527	0.193	0.502
aki megfelelő anyagi háttér nélkül vállal gyermeket, az felelőtlen	0.365	0.201	0.636
nem az anyagiak, hanem a gyermekek szeretete számít	0.337	0.603	0.226
a kisgyermekes nőknek a részmunkaidő lenne a megfelelő	0.453	0.365	0.382
a munka a kisgyermekes nők számára a pénz miatt fontos	0.332	0.688	0.192
jó lenne, ha az apák is otthon maradnának néhány hónapra	0.132	0.521	0.414
a férfiak dolga az anyagi biztonság megteremtése, a nők dolga a családi élet biztosítása	0.277	0.788	0.147
a szülőknek azonos mértékben kell részt vállalni a házimunkában	0.441	0.331	0.458
mindenkinek azonos összegű gyermekgondozási támogatást kellene kapnia az államtól	0.224	0.497	0.399
a szülés előtti munkahelyi pozíciót nehéz visszaszerezni újbóli munkába álláskor	0.320	0.331	0.604
semmi sem gátolja a kisgyermekes anyákat abban, hogy munkát vállaljanak	0.102	0.617	0.429
a munkáltatók általában elvárják a túlórákat	0.374	0.342	0.458
a férj állása stabil, azt meg kell tartani, az anyák állását össze kell egyeztetni a családi élettel	0.427	0.650	0.160
a családi életet kell a munkához igazítani	0.489	0.406	0.306
a gyermekeknek 3 éves koruk után szükségük van a kortárs közösségre	0.767	0.269	0.308
a gyermek, míg iskolás nem lesz az anyja mellett a helye	-0.018	0.660	0.469
a munka hozzátartozik az ember életéhez	0.809	0.184	0.185